

SZALAY LÁSZLÓ

LEVELEI

ÉLETRAJZI VÁZLATTAL ÉS MEGJEGYZÉSEKKEL ELLÁTVA

KÖZREBOCSÁTJA

DE BÁRÓ SZALAY GÁBOR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1913

Sealay Lohloff

KEDVES NAGYNÉNÉMNEK

ÖZV. GÖMÖRI HAVAS IMRÉNÉ

SZALAY ZSÓFIA

URNŐNEK,

SZALAY LÁSZLÓ LEÁNYÁNAK,

KEGYELETES MEGEMLÉKEZÉS GYANÁNT

ROKONI SZERETETTEL ÉS TISZTELETTEL

AJÁNLVA

BEVEZETÉS.

Jövő évi április hó 18-án száz éve lesz, hogy Szalay László, a kiváló jogtudós, politikus és történetíró született, 1914 július 17-én pedig ötven éve, hogy az élők sorából elköltözött.

Száz év hosszú idő, ha elmultával valakit emlékünke akarunk idézni; de még hosszabb időszaknak látszik, még távolabbi emlékek felújítását jelenti intensive élő és gyorsan felejtő világunkban, ha immár majdnem ötven éve annak, hogy az illető örökre lehunyta szemét.

Szalay ugyan nem tartozik azok közé, a kiket életükben ünnepelnek és a kik haláluk után néhány évvel emlékezetünkben eltűnnek, mert ha egyéb nem, nagy történeti műve befejezetlenül is maradandó helyet biztosít neki halhatatlaink között, — mint Falk Miksa mondja: «ő, a szegény, nemzetét oly kinoscsel gazdagította, melyhez hasonlót annak irodalma mindeddig felmutatni nem tudott»;¹ de újabb alkalmat ad emlékének ünneplésére ez az évforduló, melyet megülni készül úgy a Magyar Tudományos Akadémia, mint a Kisfaludy Társaság; ebből az alkalomból a magam részéről is, mint családjának egyik szerény tagja, leróni kívánom iránta tiszteletünk és kegyeletünk adóját azáltal, hogy közrebocsátom összegyűjtött leveleit, melyekből szép jelleme, vonzó egyénisége tárul elénk.

Újabb korunk mindinkább kifejlesztette a mémoires-irodalmat, mind gyakoribbá vált nevezetesebb emberek levelezésének kiadása is; én ezt az irányzatot csak helyeselni tudom, mert ily kiadmányok legtöbbje az illetők egyéni hiú-

¹ Dr. M. Falk: «Ladislaus v. Szalay's Leben und Wirken» (Oesterr. Revue 1865. II.) 69. old.

ságának és elfogultságának gyakori nyilatkozásai mellett is, érdekes korpét tár az olvasó elé, mind megannyi pedig az illető kor történetéhez a történetírónak sokszor megbecsülhetetlen és nélkülözhetetlen anyagot szolgáltat.

A magyar mémoire-irodalom mindeddig, sajnos, meglehetősen hiányos, a kiadott levelezések száma egyes korszakokban csekély; meggyőződésem, hogy épen Magyarország múlt századbeli történetének legérdekesebb és később legszomorubb korára, a reformkorra és az abszolutizmus idejére vonatkozó e nemű kincseink még távolról sincsenek mind felfedve. — És ez okból a kegyeletes szempont mellett Szalay leveleinek kiadására az is ösztönzött, hogy, habár csak egy csákányvágással is, hozzájáruljak e kincsek feltáráshoz. Igaz ugyan, hogy az itt következő levelek közül csak egyesek tartalmazznak az egykoru eseményekre vonatkozó adatokat, azokat is inkább csak egyes elszórt megjegyzések alakjában, de korrajzi és irodalomtörténeti szempontból nem egy közülök becses anyagot szolgáltat — és mint amaz idők egyik jelesének nézeteit és gondolkodását visszatükröző, mint munkásságának hű képét habár csak töredékesen is feltüntető adalékok, figyelmet érdemelnek.

A levelek összegyűjtésének gondolatával már régebben foglalkozom: örömmel és hálával emlékezem meg arról, hogy Thallóczy Lajos volt az, a ki még tanuló éveimben elsőnek figyelmeztetett arra, mily kívánatos volna Szalay László leveleinek összegyűjtése; különféle akadályok miatt azonban csak néhány éve láttam hozzá komolyabban a gyűjtéshez, őszintén szólva a siker kevés reményével, a mennyiben Szalaynak leghivebb barátjaival, mint báró Eötvös Józseffel,¹ Trefort Ágostonnal, Csengery Antallal, Lukács Móricz-

¹ «A Hon» politikai napilap 1879. évi 278. (nov. 19. reggeli) számában a «Gyorsfutár» nyomán közölt hír szerint Sz. L. és Eötvös levelezése kora ifjúságtól a késő férfikorig egy hevesmegyei birtokosnál van meg. Ezzel szemben özv. Havas Imréné Szalay Zsófia úgy tudja, hogy röviddel atyja halála után báró Eötvös elkérte anyjától azokat a leveleket, melyeket ő és több más nevesebb egyén Szalayhoz intézett, a végből hogy közülök kiválogassa azokat, melyeket

czal, Deák Ferenczcel váltott levelei iránti kutatásaim, melyekkel a gyűjtési munkálatokat megkezdtém, a legtöbb esetben eredménytelenül végződtek. E levelek vagy elkallódtak az akkori zavaros időkben, vagy maguk czimzetteik semmisítették meg azokat, midőn az absolutismus idejében a házkutatások, politikai üldözések napirenden voltak.¹ Mindennek daczára sikerült azonban a nagyközönséget érdeklő tárgyú leveleket oly számban összegyűjtenem, hogy azok kiadásával, úgy hiszem, haszontalan munkát nem végeztem.

A levelek tartalmukra nézve, úgy mint Szalay élete is, nagyjából három csoportra oszthatók: ifjúkori levelei főleg irodalmi tárgyúak, költemények, bírálatok, irodalmi események megbeszélésével foglalkoznak; későbbi levelei az ötvenes évek elejéig a jogtudományi és jogi irodalom terén kifejtett működéséről és politikai szerepléséről meg diplomatiái missióiról adnak képet, végül a harmadik csoportba, a legnagyobbba, tartoznak azok, melyek a történetbuvárt és történetírórt láttatják velünk.

A levelek közreadásánál követett eljárásomra és irányelvekre vonatkozólag megemlítem, hogy a fősúlyt azok lehető hű visszaadására fektettem. Ezért, a mennyiben csak lehetséges volt, az eredeti szöveg alapján és annak nyelvén is közlöm a leveleket. Minthogy a czimzettek egy része külföldi, természetes, hogy sok a gyűjteményben a nem magyar nyelvű levél. De sőt az anyjához és neijéhez írott levelek, bár utóbbi magyarul is beszélt, német nyelven vannak írva, a min azonban nem ütközhetünk meg, ha tudjuk, hogy az akkori időben nagyon sok családban a német szó járta; —

esetleg közre lehet bocsátani. A levelek közül azonban alig egy-kettő került vissza az özvegyhez, azok a mennyire Havasné emlékszik, szobatóz áldozatává lettek Eötvösök lakásán. Meglehet, hogy Szalaynak Eötvöshez intézett levelei szintén erre a sorsra jutottak; legalább is nagynénémnél, özv. báró Eötvös Józsefnénál, valamint fiánál, Lorándnál, a levelek nyomára jutnom nem sikerült.

¹ Szalay maga említi, hogy Lukács Mórictól egy ízben rövid időre letartóztatták és nála házkutatást tartottak valószínűleg a vele, Szalayval, is folytatott levelezése miatt. (L. levelei Fleglerhez 1851 aug. 26. és szept. 2.)

anyja nem igen tudott magyarul és neje is otthonról inkább a német szóhoz és íráshoz volt szokva.¹

A hűség kedvéért a levelek orthographiájához, nyilvánvaló tévedésektől eltekintve, ragaszkodtam, annyival is inkább, mert a levelekben használt nyelv nem annyira divatját multa, hogy az eredeti írásmód olvasása azok megértését manapság megnehezítené.

Az intim, a nagy közönséget semmiképen nem érdeklő leveleket, úgyszintén ily részületeket egyes levelekből, természetesen elhagytam; ilyenek közreadása nem kegyeletre, de ellenkezőleg annak hiányára vallana. De viszont nem lett volna helyes az ellenkező végletbe esnem, mert utóvégre is kiváló egyének jellemét, tetteit megvilágító minden adat a nagyközönség érdeklődésére számot tarthat.

A leveleket leghelyesebbnek véltem — már az áttekinthetőség szempontjából is — szigoruan chronologikus sorrendben közölni, hozzáfűzve mindegyikhez az illető levélhez tartozó jegyzeteket. Ezekkel nem fukarkodtam: talán túl nagy is a számuk, de arra voltam tekintettel, hogy minden olvasó nehézség nélkül tájékozódhassék a levelekben felemlített egyének, vonatkozások felől.

Ugyanez a cél vezetett, midőn a levelek előtt bevezetésül Szalay László életrajzi vázlatát állítottam össze olykép, hogy ez mintegy a levelekhez fűzött jegyzeteket kiegészítse. Munkásságának, műveinek irodalmi méltatását ebben a vázlatban ne várja az olvasó, arra én hivatottnak nem érzem magamat, beérem azzal, hogy rámutassak báró Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Alexander Flegler kiváló essayjeire.¹ E helyen vélem megemlítenednek báró Eötvös József¹ örökbecsű emlékbeszédét, melylyel hű barátját az Akadémiában búcsúztatta, Falk Miksa¹ és Beksics Gusztáv¹ kitűnő tanulmányait, melyeknek adataira a bevezetésben sok helyütt támaszkodtam.

Végül még megemlítem, hogy a kötet végén áttekinthetőség végett összeállítottam Szalay munkáinak jegyzékét, lehe-

¹ Szalay Kölcseyhez még nőtlen korában frt levelében is mondja, hogy „feleségemmel, ha jobban tud németül, az intimitás óráiban bizonyosan németül fogok beszélni”.

Ezek címét l. a Függelékben levő jegyzékben.

tőleg chronologikus sorrendbe foglalva, továbbá műveinek és a róla szóló kiválóbb életrajzoknak, ismertetéseknek jegyzékét, végül a levelekben előforduló tulajdonnevek névmutatóját; mindezekkel a könyv használhatóságát véltem emelni.

Az anyag és adatok összegyűjtése körül sok segítőtársnak tartozom köszönettel; elsősorban kívánom azonban említeni nagynénémet: özv. Havas Imréné Szalay Zsófiát, Szalay László leányát, édes Atyámat báró Szalay Imrét és Apósomat Berzeviczy Albertet, a kiknek útmutatása és útbaigazítása nélkül e gyűjtemény így bizonyára létre nem jöhetett volna; de örömmel teszek eleget ama kedves kötelességnek, hogy ez úton is hálás köszönetemet fejezzem ki Flegler Viktória és özv. Geibel Károlyné úrnőknek, továbbá Szily Kálmán, Fejérpataky László, Beöthy Zsolt, Wertheimer Ede, Heinrich Gusztáv, Károlyi Árpád, ponori Thewrewk Emil, Fraknói Vilmos, Marczali Henrik, Kónyi Manó, Váczy János, Tarnai János kuriai bíró, Karl Mittermaier Landesgerichtsrat (Heidelbergben), Zalai Mihály cistercita rendi főgymn. igazgató és Zubriczky József oszt. tanácsos uraknak is, a kik munkámban lekötelező szívelességgel segítettek és támogattak.

Különös köszönettel kell végül megemlékeznem a Magyar Tudományos Akadémiáról, mely e vállalkozásomat nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatásában is részesítette.

Budapest, 1912 november hó 8-án.

Sz. G.

SZALAY LÁSZLÓ SZÜLŐHÁZA BUDÁN.

(A földszinti 2. és 3. ablak között látható az emléktábla.)

SZALAY LÁSZLÓRÓL.

A múlt század a magyar nemzet életének mozgalmas, fejlődésének elsőrangú fontosságú korszaka. A civilizatio, a haladás szelleme, mely a nyugateurópai nemzeteket úgy szellemi, mint gazdasági téren már az előző században előbbrevitte és a melyet a XVIII. század legvégén és a XIX. század elején mindenütt jelentkező reactio nem tudott — legfeljebb ideig-óráig — elfojtani, nálunk csak a XIX. század második negyedében kezd mindinkább terjedni.

A XVIII. század végén és a XIX. század első negyedében Ferencz király uralkodott (1792 — 1835), a kiről Pulszky Ferencz találóan mondja,¹ hogy «népeinek szerencsétlenségére, azon időben ült a királyi székbe, midőn a francia forradalom a hőfokát érte el s a királyi család tragikus sorsa, az aristokratia kiirtása s mindazon oszlopok megrendítése, melyeken az államélet nyugodott, megijesztette és felizgatta a fejedelmeket»; — nem lehet tehát csodálni, ha uralkodása legnagyobb részében kormánya mintegy szándékosan megakadályozza a szellemi élet szabadabb megnyilatkozását, mesterségesen elfojtja, megnehezíti a külfölddel való szellemi érintkezést és nem kívánja az administratio, a jogszolgáltatás korszerű továbbfejlesztését. Még országgyűlést sem hívtak össze a mindenható Metternich herczeg tanácsára az 1811—12-i országgyűlés után 1825-ig, és az ország tiltakozása daczára önkényüleg szedtek adót és soroztak ujonczokat.

A magyar nemzeti élet és szellem elaltatása, lehetőleg kiirtása pedig — annak az 1790—91-i országgyűlésen történt fellobbanásátleszámitva — folyt tovább, Mária Terézia ideje óta főurainknak, főméltóságainknak Bécsbe édesge-

¹ Pulszky F.: Életem és korom, Bevezetés, II. kiadás, 3. old.

tése, a kormányzat szálainak Bécsbe való koncentrálása által. A század elején az irodalom terén voltak csupán néhányan, a kik küzdöttek a tespedés, az elnémetesedés ellen, hogy Bessenyein kívül a legkiválóbbakat említsük: Bacsányi, Virág Benedek, Csokonay, Szemere Pál, Berzsenyi, a Kisfaludyak, Kölcsey, mindenekelőtt pedig Kazinczy Ferencz, a nyelvújítás fáradhatatlan agitatora.

Az 1825. év az, melyet a nagyszabású reform-kor kezdetéül tekinthetünk. Magának Metternichnek eddigi törekvéseivel ellenkező tanácsára hirdet Ferencz király országgyűlést 1825-re. Ezen az országgyűlésen, mely felé az egész nemzet bizalommal tekintett, melytől sorsának jobbrafordulását várta, alkotmányos és közigazgatási téren való nagyobb reformok ugyan nem történtek, inkább csak a legutóbbi idők sérelmeinek orvoslása felől tanácskoztak tagjai, a kiknek a sok sérelemmel szemben az ősi alkotmány fentartása lebegett főleg szemük előtt. De azért már ezen az országgyűlésen is történtek a magyarság szempontjából üdvös kezdeményezések. Ezen tétettek az első lépések a magyar nyelvnek a közigazgatás némely ágában való bevezetésére és ezen tűnik fel gróf Széchenyi István, megvetvén alapját a Magyar Tudós Társaságnak, mely nyelvünk fejlesztésének legfontosabb factorává lett.

De egyéb tekintetben is nyomokat hágy maga után ez az országgyűlés. Mint Eötvös kifejti, a magyar, fényes múltját a jelennel összehasonlítva, hazafiúi fájdalmat és hazafiúi szégyent érzett elmaradottságán és ezért — minthogy az akkori politikai viszonyok mellett más téren nem igen lehetett — az irodalom terén nyilvánult első sorban és leginkább az akkori hazafiak egyedüli törekvése: kötelesség-érzetre ébreszteni a nemzetet s biztosítani nemzetiségünket.¹ És szinte természetes, hogy az irodalom terén észlelhető hazafias mozgalom első sorban a fogékony ifjú nemzedékre, az egyetem polgárságára tette meg hatását, melyet már az országgyűlési szónoklatok lelkesedéssel töltöttek el.

¹ Bárá Eötvös József: Emlékbeszéd Szalay László felett. (M. Tud. Akad. Évkönyvei, XI. köt. V. db.) 23. old.

A nemzeti feléledésnek, a nyugati civilizatio felé haladásnak e kezdődő korára esnek Szalay László tanuló és ifjúsági évei.

Budán, 1813 április 18-án, a hogy maga is említi egyik levelében, husvét vasárnapján született,¹ mint Szalay Péternek, a m. kir. helytartótanács elnöki titkárának, József nádor kedves emberének és neje, Rudolph Teréziának (érettebb kort elért) fiai közül a második.

Eleinte otthon, majd Budán végezte alsóbb iskoláit. A gondos atya azonban nem vélvén biztosítottnak, hogy Budán kellően megmarad a magyar nyelv gyakorlatában, 1824-ben Székesfehérvárra küldte, hol a cistercita rend gymnasiumában folytatta tanulmányait.

Szalay Péter nem sokáig örködhetett fiainak nevelése, tanulmányai felett; 1825 augusztus 4-én megszűnt élni és ettől fogva az anya volt az, a ki, sokszor nélkülözések árán is, kicsiny vagyonkájából fedezte nevelésük költségeit.

Végtelen szeretettel és tisztelettel viseltetett mind a három fiú mindvégig a fenkölt lelkű nő iránt. A levelek, melyeket Szalay László anyjához intézett, kisugározzák az iránta való szeretetet és gyöngédséget, de kitűnik e szeretet egy későbbi leveléből is, melyben Fleglernek — a német történetírónak, kivel száműzetése alatt Schweizban kötött örök barátságot — az ő anyja elhunyt alkalmából részvétét fejezi ki. Anyjuk halála után is, mely 1848 deczember 28-án következett be, mindig valóságos rajongással, csodálattal beszéltek róla fiai és Eötvös is említi, hogy akárhányszor, ha róla beszélt, könybelábadtak Szalay szemei.

Atyjuk, a ki példaképe volt a komoly, kötelességtudó

¹ Az I., Uri-utca 6. sz. a. ház, melyben született (jelenleg gróf Széchenyi Emil tulajdona, ki azt teljesen átalakíttatta), vörös márvány emléktáblával van megjelölve, melynek szövege ez:

E házban született
SZALAY LÁSZLÓ
1813. április 18. án.

férfinak, a lelkes hazafinak, királya hű alattvalójának, ily embereket kívánt nevelni gyermekeiből is. Nemcsak életében állott példaképen előttük, az írott tanácsokban is, melyeket pár évvel halála előtt fiai számára egybeállított, figyelmezteti őket többek közt az igaz vallásosságra, a felebaráti szeretetre, a haza és király iránti hűségre és tisztességes életpálya választására. «Az alábbiakat — mondja latin nyelven írt figyelmeztetése egy helyén — tartsátok zsinórmértékül: Az ország fejedelmével szemben mindenben híven és engedelmesen viselkedjétek, sohase szennyezzétek be iránta való hűségeteket, de rendületlenül tartsátok ki egyúttal a törvényhozási úton megállapított alkotmány mellett. Ugyanis mindeddig Hazánkban helyesnek tartatott, hogy a király alkotmányosan kormányzott ország nélkül, viszont ez alkotmányos király nélkül fenn nem állhat; ha pedig egykoron az egyik vagy a másikra vonatkozólag változtatások jönnének szóba, ily irányban közreműködni sohase igyekezzétek, hanem azt az alkotmány által rendelt törvényhozásra bizzátok.»

Híven követték az elhunyt atya példáját és tanácsát a fiúk, mindegyik mindenkoron királyának hű alattvalója, nemzetének hű fia maradt, a saját pályáján pedig mindegyik kiváló helyre küzdötte fel magát.

1826 végén felkerül Szalay László Pestre, hol az akkori tanrend szerint előbb két éven át a philosophiai tanfolyamot, majd az 1828—31. tanévekben a jogi tanfolyamot hallgatja az egyetemen. Itt látogatja a nagynevű philologusnak és történetírónak, Horvát Istvánnak diplomatikai előadásait. Ezek az előadások a tanuló ifjúságra rendkívüli hatást gyakoroltak. Horvát a magyarok eredetére, legrégibb történetére és nyelvére vonatkozó kutatásai alapján bizonyítani igyekezett, hogy a magyar faj, a magyar nyelv a legrégibb a világon, hogy minden nagy és dicső dolog, a mi történt a világon, magyar eredetre vezethető vissza. A ki őt hallotta, írja Eötvös,¹ «kétkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta,

¹ Agricola levele, Pesti Hírlap 1846 jun. 21. száma.

elragadta tanítványait is . . .» Szalay lelkében is maradandó nyomokat hagytak Horvát előadásai és utóbb is hálatelt szívvel emlékezett meg mindig e mesteréről, kit különben már az atyai házból is ismert és tisztelt.

Igy Horvát halálakor Szalay a *Pesti Hirlapban*¹ az alábbi, rövidségükben is megkapó sorokkal emlékezett meg róla: «Visszaemlékeztem az 1828—31-diki évekre, midőn lábainál ültem mint tanítványa s lelkem elérzékenyült. Ach, sie haben einen grossen Mann begraben, — und mir war er mehr! Ő nekem nemcsak tanítóm, ő első ifjúságomnak atyai barátja volt. Utóbb az élet utai tova vezettek tőle, de ez csak növelheti keblemben a bánatot. — — Hűsz éve, hogy Horvát a *Hazai s Külföldi Tudósítások* valamelyik számában érzékeny sorokat szentelt egy igénytelen, de hű hazafisága és rendíthetlen jelleme miatt a legjobbaktól is tisztelt férfiú emlékének. E férfiú atyám volt. S az olvasó meg fogja bocsátani fiúi pietásomnak, hogy midőn egy nemzet gyászát tolmácsolom Horvát sirjánál, egyesek ügyéről is megemlékezem, s hogy magam és testvéreim nevében is köszönetet mondok árnyékának . . .»

Szalayval együtt hallgatta Horvátot báró Eötvös József is, s itt kötött egész életükre szóló barátságot a két ifjú nemes lélek.

Az ifjúság örömeiből, mulatozásaiából nem igen vette ki részét, viszonyai ezt nem engedték meg, de hajlamai is másfelé vonzották; az egyetem falain kívül is ernyedetlenül folytatta tanulmányait, eleinte inkább philosophiai műveket — Kantot, Fichtét, Schellinget — olvasva, majd főleg a politikai és jogtudományi szakban búvárkodva, lankadatlan szorgalommal, úgy, hogy kész emberként, teljesen megállapodott nézetekkel lépett ki az életbe az egyetem küszöbén.

Irodalmi zsöngéi egyetemi évei elejére esnek. — Saját bevallása szerint az 1827. évi *Hasznos Mulatságok* közölték első nyomtatásban megjelent művét;² egy üdvözlő köl-

¹ Pesti Hirlap 1846 jun. 16. száma.

² Levele Eötvöshöz 1854 szept. 28.

temény ez hadai Hadaly Károlyhoz, a mennyiségtan tanárához a pesti egyetemen, az 1827-i tanév befejezte alkalmából,¹ mely inkább csak azért érdemel említést, mert a 14 éves Szalaynak első szárnypróbálgatása. A tehetséges ifjút Horvát Istvánon kívül ponori Thewrewk József,² az ismert régiségbúvár, az irodalom barátja, továbbá Szemere Pál, a kiváló író és æsthetikus vette pártfogásába, méltatta barátságára. Utóbbi által Szalay az irodalmi élet akkori nevezetességeivel, Kazinczy pesti triasának Horváton és Szemerén kívül harmadik tagjával, Vitkovicssal is és magával Kazinczyval, később Kölcseyvel stb. jutott állandó érintkezésbe, a kiknek körét szorgalmasan látogatva, résztvett az ott folytatott irodalmi vitákban és maga is írt kritikákat egyes irodalmi termékekről. Ezen közben egymás után láttak napvilágot egyes folyóiratokban, zsebkönyvekben lyrai költeményei, apró sonettei, melyek az akkor írott, a romantikus iskola izlésének megfelelő költeményeknél sem jobbak, sem rosszabbak nem voltak. A javát összefűzte és *Bimbók* czímen kiadta 1831-ben. Kazinczy írt róluk beható, sok jóakaratról tanuskodó bírálatot.³

Előzőleg még 1829-ben írja, Szemere biztatására, kritikai tanulmányát a Szemere által szerkesztett *Muzárion* folyóirat III. és IV. részéről, melylyel mintegy bemutatja eddigi tanulmányai eredményét. E bírálatot, melyet később Szemere is közölt *Muzárion*ában, könyvalakban is kiadta az egyetem félszázados ünnepe alkalmából társainak, «a jog másod-évi hallgatójainak emlékül» ajánlva. Kölcsey is, Bajza is, egyformán dicsérőleg nyilatkoznak e munkáról és még az a kritikus is, a ki a *Kritikai Lapok* 1831. évi folyamában egyes kifogásokat emel a dolgozat ellen, elismeri,

¹ Hasznos multságok 1827. II, félév, 24. sz.

² P. Thewrewk Árpád: Szalay László ifjúkori arczképe (Magyarország és a Nagyvilág, 1873. évi 27. sz.)

³ E bírálat előzményeiről és a körüle folyt vitáról l. Heinrich G.: Kazinczy Ferencz és az Akadémia cz. cikkét az Akadémiai Értesítő 1909. évi deczemberi füzetében és Bárczay Oscar: A «Tudománytár» ante-actái czímű cikkét az Irodalomtörténeti Közlemények 1895. évi 2. füzetében.

hogy az észrevételek között talált olyanokat, «melyekből az ítélő tehetségnek idomai csillámlanak s just adnak arra, hogy az ifjú szerzőt a kritikai pályán üdvözlő szóval köszöntse».¹

Az irodalom más terén is megpróbálkozott; néhány műfordítás, köztük, névtelenül, a *Lázár a pásztor* című francia dráma,² majd 1832-ben az *Alphonse levelei*, 1833-ban pedig a *Fridrik és Katt* című novellák jelentek meg tőle, melyek közül az első egy ifjúnak szerelmi regényét adja elő, a másikban Frigyes herczegnek, a későbbi Nagy Frigyesnek fiatalkori barátjával, Katteval tervezett, de meghiúsult szökését Németországból használja fel tárgyul.

Ezekon kívül azonban sem egyéb novellák, sem költemények tollából többé nem jelentek meg. Hiába buzdítja Szemere, hiába Kölcsey és Eötvös, a szépirodalomnak búcsút mond. Itt-ott megjelenik tőle ugyan még később is egy-egy kritika az *Athenaeumban*, a *Figyelmezőben*,³ 1836-ban sajtó alá rendezi báró Amade László költeményeit,⁴ az 1840—48. években Szemerével és Eötvössel együtt Kölcsey Ferencz munkáit adja ki hat kötetben, de már 1831-ben maga írja Szemerének,⁵ hogy «kedvem és studiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétségkívül, mert vocatiom nem literarius . . .»

Egyetemi tanulmányai végeztével, nagyrészt anyja kérelmének engedve, a hivatalnoki pályára határozta el magát és ezért 1831 őszén levélben fordult Szemere ajánlásával Kölcseyhez, Szatmár vármegyének akkor főjegyzőjéhez, kérdezve, kaphatna-e ott valamely állást? Örömmel fogadta őt Kölcsey⁶ és így az 1831. évi őszt és a reá következő tél

¹ Kritikai Lapok, I. füzet, 1831. 141—143. oldal, H . . . my. jegygyel.

² Falk i. m. 13. old.

³ «63» jegy alatt. (Levele Szemeréhez. Páris, 1838 decz. 29.)

⁴ Levele Kazinczy Gáborhoz, 1863 decz. 7.

⁵ Levele Szemeréhez, 1831 szept. 29.

⁶ Kölcseynek Szalayhoz e tárgyban írt levelét l. a 65. oldalon levő 1. jegyzetben.

egy részét mellette töltötte az akkori szokáshoz képest patvaristáskodva.

1832 februárban visszatérve Pestre, a fiatal joggyakornok Beöthy Sándor személynöki ítélőmester mellett királyi táblai felesküdt jegyző (juratus notarius) lett és egyúttal az akkori szokáshoz képest Mátyás József tekintélyes táblai ügyvédnél dolgozott;¹ majd a helytartó tanácshoz neveztetett ki fogalmazó gyakornoknak. — De nem maradt hosszú ideig hivatalnok. Érezte, hogy e pályán — melyen egyébként kötelességeinek mindig lelkiismeretesen megfelelt — megmaradva, tanulmányait nem folytathatná; azért 1833 szeptember 30-án «dicséretes» eredménnyel letéve az ügyvédi vizsgát, már október 8-án lemondott hivataláról és ügyvédi praxisra adta magát. Élethivatásul azonban e pályát sem tekinthette, mert a mellett, hogy az ügyvédkedés idejét teljesen lefoglalta, e foglalkozás az ő túlpuritán elvei mellett megélhetését ugyan nem biztosította volna. Legtöbbször egyáltalában nem fogadott el honoráriumot: sem ha egyik-másik perét elvesztette, sem szegény ügyfelétől, de még jómódú ügyfeleitől is ritkán, mert, úgymond, «csak oly pereket vállalom, melyeknél ügyfelem igazáról meg vagyok győződve; az igazság védelmezéseért pedig nehezen lehetne fizetést elfogadni.»²

De ügyvédi praxisa reá nézve, és közvetve az országra is, haszon nélkül nem maradt. — Alkalma volt ez idő alatt közelebbről és gyakorlatból megismerni törvényeink hézagait, elavult voltát, peres eljárásunk minden hiányait; és e tapasztalatok megérlelték benne a meggyőződést, hogy jogrendszerünknek nemcsak egy-egy részlete, hanem egész szervezete általános, mélyreható reformra szorul,³ melynek mintájául a nyugati culturállamok intézményei kell, hogy szolgáljanak. Az ez irányban való működést szabta felada-

¹ Mátyás bizonyítványa Szalay L. részére (kelt 1833 aug. 18.), mely szerint hat törvénykezési időszak tartama alatt munkálkodott mellette, úgyszintén bizonyítványai a helytartó tanácsnál kifejtett működéséről, özv. Havas Imréné tulajdonában vannak.

² Falk i. m. 15. old.

³ V. ö. levelét Kölcsyhez 1838 jan. 5.

tául és ezzel az elhatározásával veszi kezdetét életének egy kevésbé ismert és kelleténél talán kevésbé méltányolt szaka: működése mint reformeré, mely 1848-ig tart.

Mindenekelőtt a külföld intézményeit kívánta a magyar jogászközönsséggel megismertetni. Ezt vallja czélul az általa 1837-ben megindított *Themis* című jogi folyóiratában: „... eltökéllettem magamat,” mondja a füzetke előszavában, „szabott időhöz nem mért füzetekben, a jog literatúrájából a legujabbat s környülményeinkhez legalkalmazhatóbbat az olvasóközönsséggel s nevezetesen bíráinkkal és ügyvédeinkkel közleni.” De az ifjú szerkesztő az olvasóközönsség pártfogására hiába számított. A vállalat második és harmadik füzete Szalaynak közbejött külföldi utazása, de még valószínűbben a közönsség közönye miatt csak két év multán jelent meg és e három füzetet, melyben többek közt az angol csődtörvényről, az esküdtszékekről, a váltójogról stb. jelentek meg ismertetések, értekezések, több nem is követte.

Szalay közben 1838/39-ben és 1840-ben két nagyobb külföldi utat tett.

Uti naplójában¹ írja: «nekem is ifjúkori legforróbb vágyaim közé tartozott egy nap láthatni a külföldet...» E vágya teljesült, midőn megtakarított pénzecskéjét, kiegészítve azt a Máj ügyvédtől kölcsönvett összeggel, e czélra feláldozva, 1838 szept. 18-dikán elindul gőzhajón Pestről, hogy Pozsonyon és Csehországon át Németországba, majd Belgiumon keresztül Párisba jusson, hol a következő telet tölti és csak tavaszra ér ismét haza.

Édes anyjához, Szemeréhez, Toldyhoz írt leveleiben derült kedélylyel, közvetlenséggel és élénken ír útközben szerzett benyomásairól, melyek mellett azonban komolyabb tudás-vágy is sarkalta. Itt is, ott is, igyekezett kora nevezetesebb tudósaival, politikusaival, kitűnőségeivel személyes ismeretséget kötni, a külföldön tapasztalásból megismerni mindazt, a mit az előző években könyvekből tanult, e végből Párisban szorgalmas látogatója volt a Palais de justicenek is.

¹ Uti Naplóból. (V. fej.) — (Athenæum, 1839, II. félév. 24. sz.)

Ezt az útját, valamint az ezt 1840-ben követett második — Németországban, Németalföldön és Angliában tett — útját mintegy tanulmányai betetőzésének tekinthetjük; és bizonyos, hogy később is nem egy ízben vette hasznát az ezeken szerzett tapasztalatoknak, ismeretségeknek. Így pl. első útja után 1839 november 10-dikén Trefort Ágoston Eötvössel, Lukács Móracczal, vele és még többekkel együtt megalakítja a Pesti Műegyletet,¹ melynek Szalay rövid ideig titkára is volt. Az alapítók kétségkívül külföldi útjaikon látott példák (a német Kunstvereinek) után indulva hozták létre ezt az együletet, mely előfutára lett a jelenleg is virágzó Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulatnak.

Majd 1840 tavaszán ismét Eötvös, Trefort és Lukácsossal együtt *Budapesti Szemle* néven új folyóiratot indít, melyben a szépirodalom mellőzésével közérdekű jogi és egyéb tudományos dolgozatokat bocsátottak közre. Ebben közölte Szalay először a codificatióról szóló terjedelmes értekezését, melylyel sok becses anyagot szolgáltatott a később összeülendő, a magyar büntetőtörvénykönyv szerkesztésére kiküldött bizottságnak. Sajnos, a *Szemle* nem ért jobb sorsot *Themis*-énél; az ugyanazon év decemberében megjelent második kötetével ez is elakadt. De a siker'e hiánya nem térítette el kitűzött céljától és rövid idő múlva, 1841-ben külföldi útjának egy másik, nem kevésbé becses eredményét, t. i. tanulmányát a büntető eljárásról és az esküdtzékekről² adja közre egy füzetben.

Nevét ekkor már kezdték ismerni az országban, tudományos készségét, ítéletét becsülni. — Első kitüntetése volt midőn a Magyar Tudós Társaság 1836 szeptember 10-dikén, főként Szemere buzgólkodása folytán, levelező taggá választotta a 23 éves ifjút.³ Egy évvel utóbb ugyane társaság se-

¹ Szmrecsányi Miklós: Visszapillantás az Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulat 50 éves multjára. (Művészet, 1911. évf. 101. old.)

² Szalay László: A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtzékekre. — Pest, 1841.

³ Szemere levelei Kölcseyhez 1836 okt. 4. és decz. 20. — (Szemeretár 15. kötet XXXV. és XLVII. darab); továbbá gróf Teleki József elnöknek Szirákon 1836 szept. 15-én kelt levele Szalayhoz —

gédjegyzője, majd a Kisfaludy-Társaság tagja lett,¹ 1838-ban pedig a Magyar Tudós Társaság jogtudományi osztályának rendes tagjává választott a *Közhasznú Esméretetek Tárá-*ban (az első nagyobb magyar betűrendes encyclopaedia) közölt jogtudományi cikkei és a fentemlített *Themis* által kifejtett buzgó munkálkodása elismerésül.

1840-ben pedig az Akadémia többekkel együtt őt is megbízta Werbőczy Tripartitumának magyarra fordításával, mely munka 1844-ben látott először (1864-ben másodszor) napvilágot.²

De megbecsülte őt az 1840. évi V. t.-cz. alapján a büntető törvénykönyv készítésére kiküldött országos bizottság is, a mennyiben, minthogy országgyűlési követ nem volt és így a bizottság tagjai közé nem volt választható, annak jegyzőjéül hívta meg. Az 1841 november 28-ára összehívott bizottság 1842 január 3-diki ülésén három albizottságra oszlott, melyek közül az első az anyagi részt a bűnökről és büntetésekről, a második a büntető eljárást, a harmadik a börtönügyi részt volt tárgyalandó. A második bizottságban Szalay László volt a jegyző, ifjú lelkesedéssel és buzgalommal hordván össze a tárgyaláshoz szükséges anyagot. A bizottságok munkálatát éber figyelemmel kísérte a heidelbergi egyetem híres jogtudósa Carl J. A. Mittermaier is, a kinek észrevételeit fontolóra vették, megvitatták, sok esetben elfogadták. Mittermaiernek a javaslat tárgyalásába való bevonása nem kis érdeme Pulszky Ferencznek, az első bizottság jegyzőjének és Szalaynak, a kik mindketten a híradó és közvetítő szerepét vitték a Mittermaierrel való érintke-

jelenleg özv. Havasné Szalay Zsófia tulajdonában — melyben értesíti, hogy a Tudós Társaság őt szept. 10-iki ülésében szavazattöbbséggel «ügyünk körüli buzgósága, nyelvismeretei, valamint többrendbeli nyomtatott dolgozásai tekintetéből» levelező tagjává választotta.

¹ Szalay a társaságnak második választott tagja lett; mert a társaság többi tagja mind, Csató Pálon, az első választott tagon kívül, annak alapításától fogva tagja volt. Szalayt a harmadik ülésen, 1837 nov. 5-én választották meg. (Kisfaludy-Társaság Évlapjai, régi folyam, I. köt. 22. old.)

² Werbőczy István' Hármaskönyve, kiadta a Magyar Tudós Társaság. Pesten, Eggenberger J. 1844.

zésben. Szalay a javaslatot németre, viszont Mittermaier észrevételeit magyarra is fordította és a bizottság tárgyalásairól cikket írt a Mittermaier és Mohl által szerkesztett *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslands* című folyóiratba.

E bizottsági munkálatok Szalayt egyrészt érintkezésbe hozták a politikai élet sok kiváló képviselőjével, így többek között Deákkal, a kivel itt kötött későbbre is fennmaradó barátságot¹; másrészt az itt folytatott eszmecserék tágitották látkörét és mindinkább meggyőzték arról, hogy nem csupán a jogi téren, hanem a közélet minden ágában, minél általánosabb reformra van szükség, miért is az ebben való hathatós közremunkálásra határozta el magát. Midőn tehát Korpona sz. kir. város őt az 1843/44-diki országgyűlésre követéül választotta, e küldetést elfogadta, hogy alkalma nyíljk az országgyűlésen kifejezni elveit, reformeszméit.

A városi követeknek akkoriban, bár a tanácskozásokban résztvettek, mint ismeretes, együttvéve csak egy szavazatuk volt. A tek. KK. és RR. szokva is voltak őket ehhez képest értékelni. Korpona követe magára nézve megváltoztatta e helyzetet. — Első rövid, száraz felszólalása a városok ügyében (1843 máj. 27.) nagyobb feltűnést nem keltett ugyan; élénk tetszést aratott azonban már a vallásszabadság ügyében mondott beszédeivel a következő junius hóban. Midőn azután a sz. kir. városok szervezete, szavazatjoga érdekében beadott javaslat tárgyalása során, szept. 27-dikén, hosszabb beszédet mondott, s e közben nagy vonásokkal jóformán egész politikai programot adva, többek közt a népképviseleti rendszert, az általános adókötelezettséget

¹ Csengery Antal: Szalay László (Magyar státusférjak és szónokok) 527. old.

Deák későbbi időkben is minden fontosabb dolgot előzetesen megbeszélt Szalayval; — Salamon F. említi, hogy Deáknak államokmányok szerkesztésénél Szalay és Csengery voltak segítségére (Salamon cikke a husvétii cikk keletkezéséről, a Törs Kálmán által szerkesztett Deák Ferencz emlékezete cz. műben. 307. old.) — Deák írásttala felett Szalay arczképe függött. (Marczali cikke Beöthy Képes irodalomtörténetében, II. kiad. II. köt. 615. old.).

jelölte meg mint irányt, a merre az országnak haladni kell: — néma csöndben figyelve hallgatta az egész Ház a szónokot és az előtte ülő Beöthy Ödön, az ellenzék egyik legkiválóbb vezére, hátrafordulva székében, egész beszéde alatt le nem vette róla szemét.¹ — Hasonló figyelem kísérte szavait később is, a hányszor felszólalt. Ha voltak is, kik, mint pl. menyasszonyához intézett leveléből tudjuk, ellenvéleményekkel beszédei hatását lerontani igyekeztek,² talán részben sikerein való irigységből is, általában követársai tiszteletét és becsülését kivívta és meg is tartotta magának.

Menyasszonyát említém az imént; Máj Józsefnek, a néhány évvel előbb elhunyt jeles ügyvédnek özvegye volt ez, a ki ekkortájt az előtte már régebben ismerős és elhunyt férje révén távoli atyafiságban is levő fiatal követnek — bizonyos családi tekintetek miatt egyelőre titokban — kezét nyujtá.³ Menyasszonyának ekkor írt levelei mindegyikéből — intim vonatkozásukra való tekintettel sajnos csak egy-kettő adható közre — az igazi boldogság és hála sugárzik ki-melylyel a szeretett nő iránt viseltetik, a ki sorsát vele megosztani kívánja.

Boldogsága csak kettőzteti munkásságát; az országgyűlési kerületi és összes üléseken kívül is serényen dolgozik, egyik munkát a másik után vállalja. Junius 1-jétől fogva Kossuth ujsága, a *Pesti Hirlap* számára írja az országgyűlési tudósításokat és ír ilyeneket a Bécsben székelő württembergi, majd később az angol követség számára is.⁴ De hivatalt, bármily fényes ajánlatokat kap is,⁴ nem vállal, nem akarja állandóan lekötni munkáját, idejét, egy korlátolt célra.

Mint említők feljebb, szept. 27-diki beszédében körvonalozta nézeteit, elveit, programját. Ezek alapján a kormány és a conservatív pártok ellenzékéhez, az ú. n. «libe-

¹ Csengery, i. m. 532. old.

² Levele menyasszonyához, 1843 jun. 20.

³ Esküvőjük a krisztinavárosi templomban, az ú. n. «Rauchfangkehrer-Kapelle»-ben volt, a házassági anyakönyv tanúsága szerint 1845 aug. 2-án; Flegler is, Falk is tévesen teszik tehát az esküvőt 1844-re.

⁴ Levele menyasszonyához, 1843 szept. 22.

ralis» párthoz sorozhatjuk őt. De bár nagyjában egy célja volt a liberálisokkal, ő és néhány társa az ellenzéknek mindinkább egyik külön árnyalatává tömörült. Míg ugyanis a liberálisok nagy táborra, élükön Kossuthral, a kormány önkénykedéseivel szemben az ősi alkotmány főbiztosítékát az akkori megyei rendszer fenntartásában, sőt döntő befolyásának kiterjesztésében látták, addig e municipalis irányzattal szemben Szalaynak és társainak, a «centralisták»-nak,¹ legfőbb törekvése volt a nemzet erejét a parlamentben és a felelős kormányban összpontosítani, s ily módon a magyar nemzeti állam eszméjét megvalósítani.² Ellenfeleik «doctrinair»-eknek gúnyolják őket; de ennek az elnevezésnek is megfeleleltek, mert ők a politikát tudománynak tekintik és az általuk felszínre hozott kérdéseket rendszerességgel, tudományos alapon tárgyalják és világitják meg.

De hogyan és mikép terjeszszék legalkalmasabb módon tanaikat a centralisták? Lapra volt szükségük, hol eszméiket, terveiket kifejthessék, elleneiknek, köztük Kossuthéknak is, érveléseire — legtöbbször csak gáncsolódásaira — a választ megadhassák. Épen idején jött tehát Landerer kiadó ajánlata, a ki a *Pesti Hírlap* szerkesztésével, az innen távozó Kossuth helyett, Szalayt kínálta meg. Szalay elfogadja a megbízást és 1844 július hó 1-től — miután előzőleg országgyűlési követi állásáról leköszönt — egy éven át ő szerkeszti a lapot. Trefort és Eötvös leghívebb segítőtársai; az előbbi a szervezés, a vidéki levelezők toborzásának munkájában is buzgón támogatja.³ Majd a szerkesztés gondjait átadván Csengerynek, annál szorgalmasabban írja a lap számára kiváló cikkeit, hol oktatva, hol — néha élesen is, de soha durván — visszaverve az őket és elveiket ért táma-

¹ Szalayn kívül még: báró Eötvös József, Trefort Ágoston, továbbá Csengery Antal, Lukács Móricz, Szontagh Pál, Madách Imre, később még báró Kemény Zsigmond. (L. Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Budapest, 1884.)

² Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. (A magyar nemzet története, Milleniumi kiadás IX. kötete) 639. old.

³ Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Budapest 1909, 18. old.

dásokat. Ebből az időből való az a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárában őrzött, 1845 május 25-én kelt, a magyar journalistica akkori állapotára érdekes világot vető szerződés,¹ egyrészről Eötvös, Trefort és Szalay, másrészről Csengery, a leendő szerkesztő között, melyben az előbbiek évenként irandó 24—24 vezércikk fejében utóbbi-tól 380 ezüst forint honoráriumot kapnak, a míg az előfizetők száma a 2000-et el nem éri. (Az előfizetők száma a szerződés kelte idejében tudvalevőleg 500-ra szállt alá.)

E lapban jelentek meg legelőször Szalay cikksorozatai a büntető-törvénykönyvi javaslatról, a büntető eljárásról, a honosításról, az évenkénti országgyűlés tartásáról és az utasítási rendszer eltörléséről, melyek később *Publicistai Dolgozatok* címmel könyvalakban is megjelentek, — itt Eötvös cikkei, többek közt a központosításról és a helyhatósági rendszerről, melyek *Reformjában* átdolgozva újból közreadtak, — itt Trefortnak főleg a közgazdaság körébe vágó cikkei. Ezekben mindnyájan főleg nyugati példákból kiindulva és azokra támaszkodva jelölik ki a teendőket a magyarországi reformok keresztülvitelére.

De Szalay nemcsak a *Pesti Hirlap* hasábjain hallatta hangját. *Státusférfiak és Szónokok Könyve* cím alatt 1846 július végén közrebocsát egy kötetet, — folytatása csak később, 1850-ben jelent meg, — melyben kiváló külföldi államférfiaknak (Canning, Dupin, Franklin, Jefferson stb.) életrajzát adja, működésüket, hatásukat jellemzi. E könyvével, melylyel az Akadémia 1842/47. évekre szóló jog- és társadalomtudományi nagydíját is megnyerte,² szintén reformeszméit kívánja terjeszteni; benne azoknak az alkotmányos theoriáknak, melyek megvalósításáért itthon küzdött, gyakorlati alkalmazását kívánja bemutatni az akkori *három legszabadabb államban: Angliában, Franciaországban és az Egyesült-Államokban*, ez államok nagy férfiai példájában. Nem tévesztett célt: e könyvével, mely élvezetes

¹ Kisebbitett hasonmását l. a 113—114. oldalakon.

² Vázlatok a Magy. Tud. Akadémia félszázados történetéből. Budapest, 1881, 102. old.

olvasmányul szolgált a művelt nagyközönségnek is, leginkább hatott, tanait, melyeket hirlapi cikkeiben, beszédeiben évek óta hirdetett, e példákban értették meg a legtöbben.¹

Ilyképen szüntelen tevékenységükkel a gúnyolt, a folytonos támadásoknak kitett doctrinairek rövid néhány év alatt kifejtették tanaikat: kivánták a népképviseleti rendszer alapján összeülő parlamentet oda összpontosított minden hatalommal, melynek tagjait, a képviselőket, utasítások nem kötik, mi által az akkori megye hatalma önmagától megdől; továbbá a parlamentre bizott igazolási eljárást, — sürgették az administrationalis, törvénykezési, közgazdasági téren a szükséges összes reformokat.²

Nagyot halad a nemzet évszázados stagnáló állapotából a civilisatio, a felvilágosodás felé. Maga Szalay így jellemzi a lefolyt éveket egy, sajnos, befejezetlenül maradt érdekes cikksorozatában:³ «Az 1830—1848-diki időköz örövendetes, mert fokenkénti és következetességében biztos fejlődés korszaka volt hazánkban. Nemzetiség és alkotmányosság párhuzamosan haladtak elő, a műveltség zászlaja alatt amaz, a jogegyenlőség nevében emez, a Nyugat-Európa-szerte mindinkább erősült irányban mindkettő. Innen van, hogy az 1848-diki kikelet megrázkódtatásai nem találták készületlenül az akkor még együtt volt országgyűlést: rend és szabadság a képviseleti rendszer alapján biztosítva látszóttak eloszlásakor . . . » Nem említi, de kétségtelen és ez épen egyik elvitathatatlan nagy érdeme a centralisták kis csoportjának, hogy tanaik rendszeres, alapos kifejtésével ők voltak első sorban a békés fejlődésnek factorai, az ő sokak által nem méltányolt működésüknek köszönhető, hogy midőn rövid idő múlva, gyorsabban, mintsem ők hitték, az általuk sürgetett reformok megvalósultak, nem találták azok a nemzetet készületlenül.

¹ Csengery: Szalay László. (Pesti Napló 1854 febr. 1. és 2. száma.)

² I. Beksics G. előbb idézett művét, mely a centralisták működését részletesen méltatja.

³ Szalay L.: Magyarország és a német központi hatalom 1848-ban. (Pesti Napló, 1861 okt. 2. száma.)

És ime itt van a dicsőséges és egyben vészteljes év: 1848! Az április 11-dikén szentesített alkotmányban a centralisták által hirdetett eszmék és elvek válnak valóvá, miután azokat egyszerre átvette és diadalra vitte a liberálisok nagy tábor. És körülbelül az egész kis csoportra illik, a mit báró Eötvös emlékezésében Szalayról mond, hogy «kevesen voltak, kik a zajban, melylyel a nemzet új állását elfoglalta, a szerény tudósról megemlékeztek; az élecekkel és gyanúsításokkal, melyekkel a doctrinarius előbb illetett, elhangzott neve is, és a tömeg tapsai között az ő elveinek mások ülték diadalát».

Az új seregben, átlátva, «hogy az 1848-i törvények csak elveket mondanak ki, melyek üdvös eredményei alkalmazásuktól függnék»¹, ő is, bár csak igen rövid ideig, ismét hivatalt vállalt. Elfogadta a Deák által neki felajánlott osztályfőnöki állást az igazságügyminisiteriumban, mi által közelebb jutott egyszersmind ahhoz a reményéhez, hogy a büntető-törvényjavaslatot, melyet az 1843/44-i országgyűlés alsóháza módosításokkal ugyan, de elfogadott, a felsőház ellenben elvetett, tető alá juttathatja.

Nem érte meg e vágya teljesülését. A magyar kormány az akkor előtérbe nyomuló szláv törekvések ellensúlyozásául szövetséget kívánt létrehozni a magyar királyság és az újjá alakulandó Németország között, és e célból az akkor Frankfurtban összeülő alkotmányozó nemzetgyűlésre elküldötte ifj. Pázmándy Dénest — a ki azonban rövidesen visszajött — és Szalay Lászlót, István főherczeg nádor által aláírt, Batthyány által ellenjegyzett meghatalmazással. A kiküldetés ellen akkoriban az erről értesített osztrák minisiteriumnak sem volt kifogása, bár feltűnő, hogy a herczeg Esterháznak, a bécsi magyar minisiternek adott válasziratában nem a magyar kormány kiküldötteiről, hanem csak Frankfurtba küldött magyar képviselőkről tesz említést.² És ezt az — osztrák szempontból nézve — «engedékeny-

¹ Eötvös: i. m. 36. old.

² Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandtschaft in Deutschland, von Ladislaus Szalay. Zürich, 1849. Orell Füssli et Cie. — 8. old.

séget» is szemére vetik még ma is egyes osztrák írók a Pillersdorff ministeriumnak¹, pedig igen rövid időre reá már Bécsből is más szelek fújtak.

Frankfurtban eleinte a siker reménye kecsegtette Szalayt. Már megérkezésükkor, sőt útjukban oda is, mindenütt sympathiával telt és meleg fogadtatásban volt részük² fogadta őket a constituante elnöke, Gagern, majd később Szalayt a Reichsverweser, János főherczeg, Heksher külügyminister jelenlétében; a gyűlés helyéül szolgáló Paulskirche-ben külön díszhelyet jelöltek ki a magyar követeknek a diplomaták páholya mellett és a gyűlésen magán is úgy a magyarok megbízó levelének felolvasásakor, mint később a magyar ügyeket érintő interpellációknál több ízben élénk rokonszenv nyilvánult a magyar nemzet iránt, melynek felkeltésében, úgy hiszem, nem kis része volt az európai műveltségű, tág látkörű, finom modorú férfiúnak, a ki nemzetét ott képviselte.

Bizodalommal telt és élénk leveleket ír haza nejének, a kivel Frankfurtban minél előbb kíván találkozni. Már arról is folyik levélváltás közte és Pulszky között, hogy esetleg Németországban vagy Párisban a magyar követi állást elfoglalja.³

De lassan borulni kezd a láthatár: — Bécsben és az Innsbruckba menekült fejedelem körül teljes erővel dolgozik az udvari reakciós párt, hogy a hatalmat, mely a márcziusi napokban kezéből kisiklott, visszaszerezze; és kapóra jön ehhez a horvátok és szerbek mozgalma, a kiket szintén felhasználának czéljaikra. — Frankfurtban pedig a központi hatalom hivatalos organumai, a magyarokkal kötendő szövetség iránti tárgyalások formalis megkezdésétől és követnek Magyarországra küldésétől — a miket Szalay folyton sürgetett — húzódoznak, és ezen a magatartáson nem változtatnak az ez ügyekben az üléseken elhangzott többrend-

¹ W. Alter: Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848—49. (Deutsche Rundschau 1911—12. évfolyam, 3. füzet, 439 old.)

² Szalay L.: Magyarország s a német központi hatalom 1848-ban. (Pesti Napló 1861. évi okt. 16. száma.)

³ Levele nejéhez. Frankfurt, 1848 jun. 20.

beli interpellációk sem. Szeptember hó 15-én pedig Hekscher, a külügyminister az, a ki Szalayhoz intézett levelében ennek megbízólevelét, a nádornak királyi helytartói állásától történt felmentése miatt — megszüntnek kívánja tekinteni. Ettől fogva bármennyit tiltakozik Szalay, sem nála, sem később a külügyek vezetésével is megbízott Schmerlingnél, az ennek hozzája intézett kategorikusan elutasító jegyzékében foglaltakkal szemben, elérni nem tud többé semmit. — Közben megpróbálkozik más téren, a journalistika terén is; egy német lapszerkesztőnek írja, hogy ha nem karddal, legalább tollal kívánja hazáját szolgálni és hirlapjában tájékoztató cikkeket kíván írni Magyarország felől.¹

De röviddel utóbb belátván, hogy hazájának Frankfurtban többé szolgálatokat nem tehet, október hó 5-én elhagyja a várost, miután október 4-én egy utolsó, Schmerlinghez intézett jegyzékében fentartja előző jegyzékeiben kifejtett álláspontját és tiltakozik az 1848 ápr. 11. alaptörvényeknek, melyek a *pragmatica sanctio* határozataival nincsenek ellentétben, bármilyen megcsonkítása ellen.

Frankfurtból Párisba, majd Londonba utazott, Kossuthnak, a honvédelmi bizottmány elnökének meghatalmazásával.² Az volt a terv, hogy a Londonban történt puhatolóddás után Szalay és Szarvady, a párisi magyar követség titkára, az olasz kérdés megvitatására angol és francia részről Bruxellesben tervezett konferentián jelenjenek meg, mint magyar meghatalmazottak, hogy ott a magyar ügyet szóba hozzák.³

Londonban hideg visszautasításra találtak. Lord Palmerston külügyminister Szalaynak fogadtatást kérő levelére Lord Eddisburyval, a külügyi hivatal titkárával válaszoltatott olykép, hogy a brit kormány Magyarországról csak mint az osztrák császárság alkatrészéről bir tudomással, és

¹ L. leveleit e tárgyban 1848 szept. 11- és 17-én.

² J. A. Blackwell: «Hungarian Missions» — Notices 33. old. (Kézirat a Magy. Tud. Akad. könyvtárában.)

³ W. Alter, i. m. (4. füz. 75. old.), továbbá Szalay beadványa Bach ministerhez 1853 jun. 3.

így esetleges magyar jegyzékekről csak akkor vehet tudomást, ha ezek az osztrák császár accredítált képviselője útján jutnak hozzája.¹ Ezen az állásponton Szalay tiltakozó irata daczára is megmaradt, sőt Szalayt még mint magánembert sem kívánta fogadni.

Itteni eredménytelen próbálkozása után egy időt még Bruxellesben töltött és csak az 1849 ápr. 14-i függetlenségi nyilatkozat után, melylyel reményét, hogy Magyarország Ausztriával még valami módon megegyezhet, végkép meg-hiusultnak látta,² mondott le minden kísérletről e téren. Minthogy politikai szereplése a közelmúltban a hazájába való visszatérést nem tette tanácsossá, de másrészt, mert ő az akkor már tisztára forradalmi színezetű kormánnyal, annak eljárásával magát azonosítani nem tudta, hozzája csatlakozott családjával egyelőre Zürichbe költözött, bevárando az aggodalommal előrelátott eseményeket és megfontolandó a további teendőket.

Még csak arra szorítkozott, hogy ott egyes, röpiratként megjelent nyílt leveleiben — *Lettres sur la Hongrie*³ cím alatt — előadja, és pedig kitünő francia nyelven, a magyar álláspont jogosságát, az áprilisi törvények keletkezését, a horvát ellenforradalom eredetét és egyéb nemzeti-ségi kérdéseket. Sikert e lépésétől sem remélhetett és mint-hogy ezenközben az augusztus 13-i világosi capitulatióval a magyar szabadságharc ügye ügyis eldőlt, e levelek kiadását az utolsó, aug. 16-án kelt, ötödik levéllel beszüntette. Azonban még a végből, hogy eloszlassa a frankfurti küldetése körül egyes lapokban felmerült téves felfogásokat és a magyar követség jogalapját és célját megismertesse, kiadta szeptember 12-én frankfurti küldetésének történetét német nyelven.⁴ Alig néhány összekapcsoló szó hozzáadásával

¹ W. Alter, i. m. u. a. old.

² A. Flegler: Szalay László és munkái. (Ford. ifj. Szinnyei J.) Budapest, 1878. (Olcso Könyvtár.) 279. old., továbbá beadványa Bach miniszterhez 1853 jun. 3.

³ *Lettres sur la Hongrie*, par Ladislas Szalay. Zurich, 1849. Orell, Füssli et Cie.

⁴ *Diplomatische Aktenstücke* stb., I. a 17. oldalon a 2. jegyzetet.

pusztán az e küldetésére vonatkozó okiratokat és levelezést bocsátja közre e füzetkében.

Egymást érték ezalatt a Magyarországból jövő gyászos hírek, melyek Szalaynak hazájáért vérző szívét újabb és újabb megpróbáltatásoknak tették ki. Drámai gyorsasággal játszódtak le az események, míg az aradi gyásznapi, a pesti Újépület udvarán eldőrdülő puskák azoknak szörnyű befejezést nem adtak.

Szalay életében is egy korszak záródott le e nappal.

A cél, melyért egész életén át küzdött, melynek munkásságát, idejét, tehetségét szentelte: a szabad Magyarországnak modern, életképes, haladó állammá való átalakítása látszólag örökre megakasztva, sőt eddigi színleges szabadsága is porba tiporva, — azok, kik vele együtt e cél elérésén dolgoztak, szétszórva: ez kivégezve, az börtönben, amaz — mint jó maga is — a külföldön, hontalanul bolyongva: — vajon ezek láttára nem lett volna-e megbocsátható, ha a kétségbeesés és elkeseredés, mely szívét, lelkét marczangolta, hangos szavakban talált volna kifejezést?...

Szalay természete más volt. — A már említett Flegler a róla írt megemlékezésben mondja, hogy «ki lehetett ugyan érezni, hogy lelkét mély és metsző fájdalom töltötte el, de csak ritkán és röviden adott annak kifejezést. E ritka férfiú tulajdonságai közé tartozott az is, hogy bevégezett tények fölött nem dőlt a haszontalan fárasztó szavak árájába. Tetterszelleme a jelen kötelességeire és a jövő terveire fordította tekintetét.»

Hazájának várható jövője feletti aggodalom, az érzés, hogy a jelenlegi állapot véglegessé nem válhatik, a vágy, hogy továbbra is használhasson nemzetének, hosszas, kínos töprengések forrásaivá lettek Szalaynál, melyek végre is tevékenységének új irányt jelöltek ki: a történetírást. — «Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk?... Tudni akarom, mi vár reánk? — hogy meggyőződve nemzetünk hivatásáról, új erővel fogjunk munkához, elkövetett hibáinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világon...» e szavakat írja

Eötvösnek, a ki őt a történeti kutatásokra és történetírássra szóval és írásban buzdítja.

És innen kezdve, fáradságot nem kímélve, a magyar történet forrásainak, — a milyenekhez ugyanis hozzá tudott férni a messze idegenben, — szorgalmas tanulmányozására veti magát, hordja össze azt az anyagot, melynek alapján megírja, sajnos nem teljesen befejezett, de még így is kiváló, becses és különösen az akkori időkben korszakalkotó munkáját, *Magyarország történetét*.¹ E műve által mint történetíró hervadhatatlan érdemeket szerzett, megvetve úgyszólván alapját az újabb magyar oknyomozó történetnek.

Mint Salamon is írja Szalayról írt cikkében,² előtte a hazai történetírás a feldolgozatlan anyagok halmaza volt, melyet itt-ott próbáltak ugyan egyesek rendezni, de az alkotásra kevesen adták magukat. — Szalay az utóbbihoz lát: nem elégszik meg a rendelkezésre álló anyagnak közlésével; gondosan megrostálja, mérlegeli azt és buvárlatai eredménye alapján tárgyilagosan, hazája iránti szeretetét elnyomva, tömör, de mégis mindenki számára élvezetes előadásban feldolgozva tárja elénk az eredményeket. Mellesleg aztán, mint maga is mondja története előszavában, «a szokottaktól egyben-másban eltérő nézeteimet a jegyzetekben okadatolva fejtegettem, ... (azokban) a forrásokról örömet számot adtam, innen van az is, hogy majd a történetíróval, majd a történetvizsgálóval találkozik az olvasó».

Szalay munkája más tekintetben is úttörő. Ő volt az első, ki a köz- és magánjogi viszonyok fejlődését nyomon kíséri és előadja,³ e viszonyok ismertetésére minden alkalmalmmal behatóan és alapos részletezéssel tér ki.

¹ E művével két ízben is megnyerte a Magy. Tud. Akadémia történettudományi szakálól a 200 aranyat tevő nagy jutalmat, előbb az I—IV. kötetekért az 1850—56. évi cyclusra, majd az V—VI. kötettel az 1856—61. évi cyclusra. (Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. Budapest, 1881. — 101. old.)

² Salamon Ferencz: Szalay László. (Az Ország Tükre. 1862. évf. 3. sz.)

³ Bárány Kemény Zsigmond: Eszmék Szalaynak Magyarország története cz. munkája fölött. Pesti Napló 1853. évi okt. 12. számában.)

Szalay történetírói munkásságának érdem szerinti méltatása túllépne e vázlat keretét, és így itt a bevezetésben is említett kiváló essaykre való utalással kell beérnem. E munkásságára a továbbiakban is csak egyes adatokkal mutatunk rá, egyrészt, mert Szalay a közönség előtt általában és leginkább mint történetíró ismeretes és részestül méltánylásban, másrészt, mert az alább közlendő levelek egy jó része az ezen időbeli történetírói munkásságát világítja meg.

Zürichben, majd később Rorschachban a Bodeni tó partján fekvő kies városkában, a világtól teljesen elvonultan egészen csak munkájának élt Szalay.¹ Ebben keresett és talált vigaszt a hazája sorsa feletti bánatában gyötrődő lelke. De nemcsak a haza sorsa, egyéb gondok is emésztették. Az 1848. év veszteségei, az általános pangás és rossz pénzügyi viszonyok a saját amúgy sem fényes anyagi helyzetére kétszeresen nyomasztólag hatottak, úgy hogy a családfőnek komoly gondokat okozott néha övéinek fenntartása. Ezen kívül neje ebben az időben családi ügyek miatt két ízben² is hazamenni kényszerült a távol otthonba

¹ A házat, melyben Zürichben hosszabb ideig lakott (jelenleg Hochfarbstrasse 28.) a zürichi magyar egylet a kapu fölé alkalmazott vörös márvány emléktáblával látta el, melynek (Löte Lajos által fogalmazott) szövege ez:

«Fatis atrocibus hæc domus recipit fatigatum,
Patria dum premitur, jusque fidesque jacet.
E lakban írta 1850—51-ben
Nemzete történetét SZALAY LÁSZLÓ.

Kegyelete jeléül a zürichi magyar egylet 1871 július 29-én.»

(A fenti latin distichon Vajdady G. magyar fordításában így hangzik:

«Sors tüzelmeitől fáradtan e ház fogad be:
A haza sujtva levén, és hite mint joga porban.»)

A táblát az egylet a fenti napon megfelelő ünnepély keretében leplezte le. (L. A zürichi magyar egylet emlékkönyve. Zürich — 1873. Schulthess Fr.)

A rorschachi ház, a hogy nevezték: «das Haus zur frohen Aussicht», a Promenadestrasse 89. számú, a Marienstrasse keresztezésénél levő kétemeletes sarokház, melyre még inkább illenek a zürichi házban levő tábla magyar szövege, emléktáblával ellátva nincs. Ablakaiból az alant elterülő városkára, a Bodeni tóra és partjaira remek kilátás nyílik.

² Először 1850 augusztusban, másodszor 1852 szeptembertől 1854 július végéig.

és, részben takarékosági szempontból is, magával vitte gyermekeit. A családjáért, melynek hol egyik, hol másik tagja betegedett meg, való aggodalom, az utánuk való vágyakozás, mely különösen az akaratlanul is hosszúra nyúlt második távollét vége felé leveleiben is mind hevesebben nyilvánul, háttérbe szorított minden más gondolatot. Lelki betege lett úgyszólván e válásnak és mély részvételre gerjed iránta lelkünk, ha feleségéhez e korból írt leveleit olvassuk, melyekből e jobb sorsra érdemes férfi összes szenvedései megkapó módon tárulnak elénk.

«És mégis vágyódom a munka után; hogy még fennen állok, épen csakis a folytonos munkálkodásnak köszönhetem», írja nejének 1854 márcz. 17-én kelt levelében; és valóban munkás élet tárul elénk, ha átfutjuk e korbeli működését.

Még Zürichben elkészítette a már említett *Státusférflak és Szónokok Könyve* cz. munkája második kötetét és összeszedte az anyagot történeti munkája I. kötete számára, melynek megjelenése már rorschachi tartózkodásának idejére esik, hol annak II., III. és IV. kötetét is megírja. De e közben még más oldalú tevékenységet is fejt ki; ismét a jogtudomány terén látjuk őt. Szűkös anyagi viszonyai miatt megélhetéséről, a vállalt nagy művön kívül, egyéb munkával is kellett gondoskodnia; leveleiből is látjuk, hogy ebben az időben különféle tervekkel foglalkozott, melyekkel a maga megélhetését, gyermekei sorsát biztosítani óhajtotta, de elhatározása e tárgyban még késett, midőn a véletlen segítségére jött egy Sionban, a Canton du Valais-ben lakó ismerőse révén, kihez néhány heti pihenőre ment. Itt tartózkodása alatt 1854 ben kapta az ő reá, idegenre nézve megtisztelő megbízatást a cantonnak éppen készülő polgári törvénykönyve munkálatainak átnézésére és német nyelven való feldolgozására.

Sajnos, bővebb adatokat nem sikerült szereznem e munkálata felől, nevezetesen, hogy mennyiben, mily mértékben volt része a törvénykönyv átdolgozásában, csak azt tudjuk, hogy e törvénykönyv 1855 január 1-én lépett életbe.¹

¹ Levele Mittermaierhez, 1854 ápril 14.

Bizonyos, hogy e munkája is kiváló lehetett, mert még szerénységében is megvallja nejének, hogy «az államtanács (Staatsrath) munkálatommal, úgy látszik, igen meg volt elégedve».¹

1854 július hó végén teljesül végre szívének legforróbb vágya: keblére szoríthatja nejét és gyermekeit. Kefikonban, hol ismerősüknél, Szymanovska grófnénál várta be őket, történt a találkozás, melynek örömteljes izgalma folytán hosszantartó görcsös zokogásban törtek maguknak utat hosszú ideig visszafojtott érzelmei.

Ez időtájt már foglalkozott a hazába való visszatérés gondolatával; majd engedve felesége sürgetéseinek is,² megtette a szükséges lépéseket a bécsi külügyminisiteriumban a hazatérési engedély és útlevél elnyerése végett. De annak — bár azt, száműzetése önkéntes lévén, különösebb nehézség nélkül megkapta és a család St. Gallenig el is jutott — hasznát csak a következő tavasszal vehette, mert a fiuk megbetegedése miatt aggódó szülők a hosszú utat a hideg őszi idő beálltával már nem merték kockáztatni és visszatértek télire Rorschachba. — Az akkori állapotokra jellemző, hogy a hazatérési engedély újabb meghosszabbítása alkalmával Szalaynak a berni osztrák követséggel többszöri iratváltása támadt: ugyanis a külügyminisiterium tudomást szerezvén arról, hogy közben Szalay a *Pesti Napló*nak Bodeni tó vidéki levelezői állását elvállalta, ebből arra a következtetésre jutott, hogy Szalaynak a hazatérés nem is szándéka és csak félrevezetni igyekszik a hatóságot; azonnali igazolásra szólították tehát fel;³ Szalaynak sikerült mégis a minisiterium gyanuit eloszlatni és az engedélyt meghosszabbíttatni.

1855 áprilisban végre szerencsésebb auspiciumok között indultak útnak és Nürnberg meg Bécs érintésével május végével Pestre érve, néhány napi szállodai tartózkodás után Budán, a Krisztinavárosban telepedtek le.

¹ Levele nejéhez, 1854 márcz. 31.

² Levele nejéhez, 1854 jun. 13.

³ A berni követség Szalayhoz, Bern, 1855 márcz. 1. (A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárában.)

Mily érzelmek foghatták el vajjon a hazatérőt, midőn ismét átlépte a határt, melyet hét évvel az előtt annyi reménnyel telten hagyott el? Vajjon a hit nemzete jövőjében, melyet történetének megírásából merített, el tudta-e fojtani könnyeit hazája akkori sorsa felett? ... Leveleiből e kérdésekre feleletet nem meríthetünk, — ezek csak történetírói munkásságáról tudósítanak.

Magyarország története V. kötetén dolgozik akkor, melyet, úgy látszik, befejező kötetnek tervezett,¹ de a mely, mint tudjuk, csak a karloviczi békekötésig (1699) terjedt.

Itthon a forrásművek bővebben állottak rendelkezésére, de azok mindegyikét az eddiginél nem kevesebb lelkiismeretességgel, pontossággal tanulmányozta át. Rendes látogatója volt a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának, hol az asztalt, melyen dolgozott volt, később emléksorokkal ellátott arczképével jelölték meg.² Sokat fordult meg Bécsben is, hol azonban Szalaynak az udvari és állami levéltár használatát, sajnos, még az Akadémia közbenjárására sem engedte meg a külügyministerium. Az 1858 aug. 27-én 10.275/B. sz. alatt intézett leiratában arról értesíti az Akadémiát, hogy «nem tekintve az ügyben és a levéltár berendezésében rejlő nehézségeket, Szalay előző szereplése és irodalmi termékeinek szelleme kérelmének megtagadását szükségesnek láttatják».³

Mily kárára volt e szűklátkörű bureaukrata felfogás a magyar tudományosságnak!

Nagy történeti műve természetszerűen lassan haladt, az adathalmaznál fogva, mely kezében összegyűlt.

Közben számos forrásmű kiadásával, korrajzokkal, mo-

¹ Levele Fleglerhez, 1855 jun. 12.

² A keretbe foglalt arczkép alatt e sorok olvashatók: «Szalay László, az ernyedetlen szorgalmú tudós 1855—1864 csaknem naponkint ezen asztalnál fáradozott a Magyarország története című művét tökélyesbítő adatok gyűjtésében. † Salzburgban, 1864 júl. 17.» Az arczképet Mátray (Rothkrepf) Gábor, a könyvtár akkori őr, erősítette az asztalra.

³ «... da ... die Antecedentien des v. Szalay und der Geist der von ihm herausgegebenen Producte die Verweigerung bedingen.» (Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában.)

nographiákkal gazdagította történelmi irodalmunkat, melyek mintegy kiegészítik a *Magyarország történetében* tárgyalt egyes korszakok rajzát. Ilyenekül tekinthetők a *Pesti Napló*-ban, a *Budapesti Szemlében* és más folyóiratokban, lapokban megjelent cikkei, továbbá *A tatárjárás Magyarországon, Erdély és a Porta, Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*, — aztán a *Magyar történelmi emlékek* című vállalatban Kemény János erdélyi fejedelem és gróf Bethlen Miklós önéletrajzainak kiadása, *II. Rákóczi Ferencz bujdosása*, Verancsics Antal összes munkáinak kiadása,¹ stb. stb.; megannyi becses adalékok ezek a magyar történelemhez.

E mellett ráért még foglalkozni a classikusokkal is, a melyek olvasása számára mindig öröm és pihenés volt; 1855-ben lefordította Cicero *De officiis*-át, mely két évvel utóbb nyomtatásban is megjelent.

Közben az absolutistikus æra szigora enyhülni kezd. 1859-ben Ausztria háborúba keveredett Franciaországgal és Olaszországgal, mely a sok áldozatba került Lombardia elvesztésével járt a villafrancai békekötésben.² Ferencz József császár 1860 október 20-iki diplomájában alkotmányt ígért népeinek, mely 1861 február 26-án kihirdettetett. Magyarország részére ideiglenes kormány lépett életbe egy m. kir. udvari kanczellár vezetése alatt, és országgyűlés hirdettetett. A magyar hazafiak felújult reményekkel néztek a választások, az összeülendő magyar parlament elé.

Csak természetes, hogy Szalay, ki Magyarország nagy átalakulásában a negyvenes években oly tevékeny részt vett, kinek szíve oly szeretettel csüggött nemzete boldogulásán, ki a nemzet újraéledésének reményét történetének kutatásából merítette és hirdette, e fényes gyülekezetből, melyre a látszat szerint oly fontos szerep várt, nem hiányozhatott.

Így midőn barátja, báró Eötvös József őt 1861 márczius

¹ A 12 kötetre terjedő műből Szalay életében csak hat látott napvilágot; a további köteteket Wenzel Gusztáv egy. tanár, a M. T. Akad. r. tagja rendezte sajtó alá.

² 1859 júl. 7-én. Ezt az előzetes békekötést megerősítette a Zürichben 1859 nov. 10-én aláírt végleges békekötés.

11-én a pest-lipótvárosi kerület választóinak mint képviselőjelöltet bemutatta, egyhangú lelkesedéssel képviselőjükké választották.¹

A Lloyd épület udvarában választása után tartott programbeszédében, hivatkozva már első követi szereplése alkalmával hangoztatott és azóta is állhatatosan vallott elveire, bizodalmát fejezi ki, hogy sikerülni fog az országgyűlésnek jutott nagy feladatot az «észnek, a jognak alapján» megfejteni. Hiszi ezt, mert, mint mond, «ügyünk az igazság ügye, mert bázisa azon sanctio pragmatica, mely kölcsönös szerződésképen szabadságunkon, függetlenségünkön építi fel, mint talpkövön, a királyi széket».

Jellemző szerénységére, hogy, bár biztosra vehette megválasztatását, családját mégsem saját választásának meg szemlélésére küldte, hanem a Belvárosba, hol ugyanaznap egyhangúlag választották meg Deákot. Hazatérő családjá Szalay megválasztásáról csak a Sebestyén-téri lakásuk előtt álló választók tömegétől értesült, a kik Szalay megválasztatását hozták hírül és a programbeszédjét elmondandó új képviselőjüket el kívánták kísérni a Lloyd épületbe.

Az április 6-án ünnepélyesen megnyitott országgyűlésre fontos feladat várt: a kormány czélja volt általa a februári octroyált alkotmányt elfogadtatni; az országgyűlés törekvése azonban ezzel szemben Magyarország 1848-iki alkotmányának visszaállítására és az azóta ezen ejtett és az ország függetlenségével ellenkező sérelmes intézkedések megszüntetésére irányult. Mind e kívánalmakat a királyi leiratra adandó, Deák által szerkesztett válaszban foglalták

¹ Szalay a zsidók egyenjogusításáért is küzdött, miért is azok megkülönböztetett tiszteletet tanúsítottak irányában. Ezt illusztrálja az alábbi kis anekdota, melyet a *Látszó* napilap elevenített fel 1864 jul. 22-iki számában. E szerint képviselővé történt megválasztása után hozzálépett egy gazdag lipótvárosi zsidó és ezeket mondta neki: Noha sokan vagyunk zsidók a Lipótvárosban, s többnyire tehetősök is, még sem lehattunk oly szerencsések, hogy mi is szavazhassunk önre. (A zsidók t. i. csak az 1867. évi XVII. t.-cz. alapján nyertek szavazati jogot. — Sz. G.) Legyen meggyőződve a tekintetes úr, hogy ha szavazattal bírok, én is ezer örömmel szavaztam volna önre. — Szalay megszorító kezét és mosolyogva köszönte meg bizalmát.

össze. A javaslatnak jóformán minden mondata felett és már annak külalakja felett is, vajjon felirat vagy határozat legyen-e az, hosszas vita folyt, melyben a felirati és a határozati párt legkiválóbb szónokai vettek részt. — Az alakra nézve Deák pártjának, a felirati pártnak, melyhez Szalay is tartozott, javaslatát fogadták el, a szövegen az ellenpárt kívánságához képest több módosítást ejtve.

Képviselői hivatását is szokott lelkiismeretességével teljesítette Szalay. A tárgyalás alá kerülő kérdésekben alaposan tájékozta magát, igyekezett ismereteit a köz javára fordítani. E törekvésének köszöni létrejöttét három, 1861 április és májusban kiadott röpirata: *A horvát kérdéshez, Fiume a magyar országgyűlésen* és *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*; lelkiismeretes alaposságát jellemzi, hogy külföldi barátjától, Fleglertől adatokat kér a nyelvkérdésnek a háromnyelvű Schweiz kanton-tanácsaiban és szövetségi tanácsában való rendezéséről,¹ a végből, hogy a nyelvkérdésnek szóba kerültekor a külföldi példa is rendelkezésre álljon. Az országgyűlésen csak egy ízben, május 16-án szólalt fel, hogy röviden összefoglalva a nemzetet legujabban ért sérelmeket, — többek között kitérve arra is, hogy sem Fiumét,² sem a kapcsolt részeket erre az országgyűlésre meg nem hívták, — a feliratra szavazzon, mely e sérelmeket, és pedig megfelelő formába öntve, felsorolja. De egyébként is szorgalmas munkásságot fejtett ki az országgyűlésen. Május 24-én megválasztatott abba a kilenczes bizottságba, melyet Tisza Kálmán indítványára küldtek ki, hogy a törvénykezés ideig-

¹ Levele Fleglerhez, 1861 jun. 10.

² Fiume hálája jeléül, hogy Szalay mind az országgyűlésen, mind a fönnemlített röpiratban Fiume jogainak és törekvéseinek a horvát aspirációkkal szemben védelmére kelt, 1861-ben egy a fiumei G. Simonetti által festett allegorikus tárgyú olajfestményt ajánlott fel neki, melyet a város legelőkelőbbjeiből alakult küldöttség adott át. A kép, mely jelenleg leánya, özv. Havas Imréné tulajdonában van, egy női alakot ábrázol, Fiumét, a mint egy oszlopba bevési Szalay nevét. (A képet közölte a Vasárnapi Ujság 1869. évi 36. számában.)

lenes rendezésének kérdésével foglalkozzék.¹ Majd résztvett a bizottságban, mely a felirati javaslat részletes tárgyalásakor elfogadott módosítások szerkesztése végett küldetett ki és ennek nevében a június 14-iki ülésen ő nyújtotta be a háznak a végleges szövegű felirati javaslatot.² A július 21-iki leiratra adandó válasz megvitatására az elnök javaslatára alakult bizottságban a kiküldött 8 határozati és 8 felirati párti képviselő között ismét ott találjuk Szalayt.³

Az országgyűlés, mint tudjuk, a királyi leiratra válaszként egy ismét Deák által szerkesztett és az augusztus 8-iki ülésen egyhangulag elfogadott második feliratot juttatott a trónhoz; az augusztus 21-én kelt királyi kézirattal azonban az országgyűlés feloszlattatott, a nélkül, hogy a nemzet által oly hőn várt kedvezőbb fordulat bekövetkezett volna. Az absolutismus újból teljes mértékben életre kelt, a láthatár szintoly vigasztalannak látszott, mint rövid idővel ezelőtt. És a sors úgy akarta, hogy e rövid szereplés Szalay utolsó parlamenti szereplése legyen; négy évvel utóbb, midőn az országgyűlés újból összehivatott, Szalay már nem volt az élők között. Igaza lett, midőn egy leveleiben ezt írja Fleglernek: «A mi szemünk, az én szemem legalább is, le fog zárulni, mielőtt nappal lesz ismét; a hajnal pirkadására még sokáig nem gondolhatunk!»⁴

Ettől az időtől fogva azután teljesen csak irodalmi munkásságának élt; a tudomány és irodalom buzgó munkását akarta benne a Magyar Tudományos Akadémia megismertetni, midőn Toldy Ferencz, egyetemi tanárrá való kinevezése folytán lemondván az Akadémia főtítkári állásáról, erre a helyre 1861 december 21-én Szalayt választotta meg.⁵ — Bár a másodtitkár, Csengery Antal, Szalay régi jó-

¹ Országgyűlési Napló, I. köt. 231. és 256. old.

² U. o. II. köt. 147. old.

³ U. o. II. köt. 255. old., továbbá Kónyi M.: Deák Ferencz beszédei, III. köt. 135. old.

⁴ Levele Fleglerhez, 1852 febr. 28.

⁵ Hivatalát 1862 jan. 2-án foglalta el, rövid beszéd kíséretében, melyben — megemlítve a hivatal elvállalása előtt habozása okait és az érveket, melyek végül annak elfogadására birták — kö-

barátja, teendőit sokban csökkentette és könnyítette, mégis ez az új állás idejének tetemes részét állandóan lekötötte; de még e működéséből kifolyólag is maradtak a közönséget is érdeklő, annak szóló jeles dolgozatai: az Akadémia évi nagygyűlésén felolvasott főttkári tartalmás jelentések, melyek magvas gondolataikkal ilyenmő dolgozatoknak ma is például szolgálhatnak.¹

A *Magyarország története* befejezéséhez — a műnek az 1711. évi szatmári békéig kellett volna terjednie — szükséges anyag összegyűjtésén kívül Szalayt az előző köteteknek újabb, ezúttal itthon Lauffer és Stolpnál készülő kiadása és a *Státusférfiak és Szónokok Könyvének* második, bővített kiadása foglalja el. De ezekkel egyidőben gróf Károlyi Sándor önéletrajzának, mint a *Magyar Történelmi Emlékek* IV. és V. kötetének kiadását is előkészítette és ugyanakkor herczeg Esterházy Pál megbízásából a gróf Esterházy Miklós nádorra vonatkozó okmányoknak s életírásának összeállításával foglalkozik, miért is több ízben hosszabb időt tölt Bécsben a herczeg wallnerstrassei palotájában,² hol annak ottani és kismartoni oklevéltára Szalay rendelkezésére állíttatott. Mindkét utóbbi munkájával csak nagyjában és részben készült el; az előbbinek kiadásáról kedvelt tanítványa, Thaly Kálmán, a másíknak befejezéséről Salamon Ferencz, a jeles tudós gondoskodott.

Ez a megfeszített munkásság az amúgy is beteges férfiú egészségét teljesen aláásta. Álmatlanság és heves fejfőrcsők mind gyakrabban gyötörték, úgy hogy végre is 1864 ta-

szőnetet mond társainak a beléje helyezett bizalomért. A beszéd egész terjedelmében megjelent a *Magyar Tudományos Értekezésben* (I. köt. Pest, 1862, 71. old.) és a *Magyar Sajtó* 1862. évi folyama jan. 5-iki számában.

¹ Az 1863. évi jelentést majdnem teljes egészében a *Sürgöny* hozza 1863. évi jan. 18-iki számában, az 1864. évit pedig teljes terjedelemben közli a *Pesti Napló* 1864. évi jan. 24-iki száma.

² Levele Fleglerhez, Bécs, 1859 augusztus 29., továbbá Herczeg Esterházy Pál cz. czikk (*Az Ország Tükre* 1863. évi 1. sz.) és az erre vonatkozó hír a *Magyar Tudományos Értekező* I. (1862. évi) kötete 76. oldalán.

vaszán családja és orvosai: Balassa és Stockinger, sürgétéseinek engedve elhatározta, hogy gyógyfürdőt fog felkeresni. Junius 19-én indult el Pestről a württembergi Wildbad fürdőbe. Bécsben, hol útközben megállt, még Oppolzer és Türek tanároknak — kik közül az utóbbi bátyja révén rokona is volt — tanácsát is kikérte. A Schwarzwald friss levegőjétől, fenyőerdőitől és az alkalmazandó gyógymódtól remélte a mielőbbi javulást, hogy visszatérhessen egészségesen övéi közé befejezni megkezdett műveit. — Hiába!

Julius 1-én érkezett Wildbadba, alig használt azonban két fürdőt, a mi látszólag felfrissítette, állapota hirtelen annyira rosszabbodott, hogy sietve útnak indult hazafelé. De csak Münchenig tudott eljutni, hol julius hó 9-én ágyának dőlt. Bátyjával, Ágostonnal táviratban tudatta állapotát. Alig, hogy erről neje tudomást szerzett, azonnal elébe utazott és őt saját kívánságára, orvosai beleegyezésével, julius 13-án Salzburgba, a Hotel Nelböckbe vitette által. Ide érkeztek 14-én leánya és fivére Ágoston. E napokban némileg javult állapota, ugyannyira, hogy orvosai tanácsára már Linzen át való továbbszállítását tervezték, de sajnos, ez a javulás csak az élet utolsó fellobbanása volt. Röviddel utóbb ismét gyengeség vesz rajta erőt, mely többé el nem hagyja. Betegágyához 17-én reggel érkezett fiát és mostoha-fiát még megismeri, de érzi, hogy a kérlelhetetlen végzet reátette kezét. Körüle egybegyűlt családját megáldva, megható szavakkal búcsúzott mindegyiktől és néhány percczel két óra előtt nemes lelke elszállt.

Halála nemcsak családját borította mély gyászba, hanem igaz fájdalommal tölté el barátait — és ki ne lett volna barátja, a ki egyszer őt és arany jellemét megismerte — s az egész országot is. A gyászhir hatása alatt így ír Deák Csengery Antalnak Pusztá-Szent-Lászlóról 1864 július 22-én: «A váratlan súlyos csapás annyira megzavart, hogy alig bírok magamhoz térni. Szegény hazánk! Most, midőn annyira szüksége volna minden hű fiára, egymás után dőlnek ki a jó ügynek támaszai. Elhunyt barátunk halála pótolhatatlan veszteség a hazára s kétszeresen fájdalmas az nekünk, kik vele bensőbb barátsági viszonyban éltünk. Isten oltalmazza

hazánkat, s védjen, vigasztaljon mindnyájunkat.»¹ Ószinte részvétellel telt vigasztaló szavakat intéz elhunyt barátja özvegyéhez is.²

Ötven évig a Kisfaludy-Társaság legközelebbi közgyűlésén (1865 febr. 6.) a Társaság halottait parentálván, e szívhez szóló pár mondatban emlékezik meg régi barátjáról: «... S végre ő, kit nem nevezhetek megindulás nélkül, s kit nem szükséges, hogy megnevezzek, mert tudjuk mindannyian, hogy multunkban s jövőnkben egyaránt szegényebbé váltunk ez egy férfiú halála által, ki munkáiban nemzetünk egykori nagyságát, életében azon erényeket mutatta fel az ifjú nemzedéknek, melyek minden nemzeti nagyságnak feltételei.»³

Az érette való gyász imponáló módon nyilvánult meg különösen utolsó évei munkásságának színhelyén, az ország fővárosában, hol temetése Sebestyén-téri⁴ lakásából, július 22-dikén minden rendbeli és rangú óriási néptömeg részvételével ment végbe. A menet, melyhez hasonló nagyságut, mint a *Pesti Napló* írja, gróf Teleki László temetése óta nem látott Pest, útjában a Kerepesi-út melletti temető felé az akkor az úri-utczai Trattner-Károlyi házban⁵ levő Akadémia helyiségei előtt haladt el, mintha a Tudós Társaság, melynek oly buzgó, munkás tagja és tisztviselője volt, ily módon is utolsó istenhozzádot mondott volna halottjának.⁶

*

¹ Közölve Váczy János: Deák Ferencz emlékezete II. k. Levelek, 358. old.

² A levélből, melynek eredetije özv. Havas Imréné tulajdonában van, közöljük e részletet: «Isten, ki e' csapást reánk mérte, adjon erőt annak elviselésére! Oltalmazza Hazánkat, 's a' boldogultnak levert családját, 's vigasztalja Nagyságodat, gyermekeit, 's mindnyájunkat, mert mi egymást vigasztalni képesek nem vagyunk.»

³ Közölve A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban. Új folyam, II. köt. Pest, 1869. 24. old.

⁴ A tér a Belváros szabályozásakor eltűnt. A háznak helyén jelenleg körülbelül a Kigyó-téri Werbőczy szobor áll.

⁵ Jelenleg Koronaherczeg-utca 3.

⁶ Az Akadémia később a tagok adakozásából Székely Bertalan festette meg főtítkára arczképét. A főváros pedig 1872-ben

Még pár sort kívánnék Szalay László jellemzésének kiegészítéséül ide iktatni.

Szalay széles vállú, de e mellett rendes középterménél valamivel kisebb volt. Fejét, melyet rendszerint kissé jobbra hajlítva tartott, sötétbarna hajzat fedte, mely azonban igen korán, 1849-ben, az akkori szomorú események hatása alatt, egy-két hét alatt össze csavarodott; sokkal jobban később sem őszült meg. Kék szeme eléggé mélyen feküdt, kissé lelógó szemhéja azt némileg el is fedte, a mi rendes körülmények között, az egyébként is némileg merev arcú férfinak majdnem egykedvű, fáradt kinézést adott. E kinézéshez erős rövidlátása is hozzájárult. Midőn azonban megszólalt nem túlerős, de rendkívül kellemes hangzású, mélyen csengő hangján, vagy valamely tárgy, olvasmány, beszéd, lekötötte figyelmét, megelégnék szeme is, és már ezek nézése, fénye is elárulta, hogy nem mindennapi ember.

Komoly, inkább magába zárkozott ember volt már ifjú éveiben is; és ha természettől fogva nem lett volna ilyen, a szűkös viszonyok, melyek között már fiatal korától kezdve élt, önkénytelenül is komolylyá tették volna; a későbbi évek, különösen a 48-diki év izgalmai és keservei, utóbb a schweizi magány szenvedései csak fokozták e tulajdonait.

Rendkívül szerény igényű és szerény modorú volt; magára úgyszólván semmit sem költött, felesleges pénzt, ha volt, családjára fordította; — mint Eötvösnek egyszer tréfálkozva mondotta, a szegénység az egyedüli luxus, mit magának megengedett.¹ Széles ismereteit sohasem ragyogtatta feleslegesen, ha azonban tanácsát vagy véleményét

egyik névtelen utcáját, a mostani Igazságügyi palota északi homlokzatát képező utcát, az ő emlékére nevezte el Szalay-utcának. Szalaynak a Magy. Nemz. Múzeum csarnokában levő mellszobrát Izsó Miklós készítette arról a gyps mellszoborról, melyet Kugler szobrász élet után mintázott és a mely jelenleg özv. Havas Imréné tulajdonában van.

A Kerepesi-út melletti temetőben, a III. kapun bemenve jobbra a fal mellett a 14-dik (134. számú) sírboltban alussza Szalay szűkebb családjá többi elhunyt tagjaival együtt örök álmát.

¹ Eötvös, i. m. 40. old.

kérték, szívesen szolgált a legapróbb részletekig menő fölvilágosítással oly tárgyban, melyben otthonosan érezte magát; viszont őszinteséggel megmondta azt is, ha valamely tárgyhöz nem értett.

Őszinte vallásos érzéstől volt áthatva, távol minden külsőségtől, bigottériától; rendületlenül, mélyen gyökerezett hite a felsőbb hatalomban, melynek kezébe mindnyájunk sorsa le van téve; ennek folyománya, hogy elhagyatottsága idejében, ezer baja és gondja közepett is bizonyos fenkölt, nyugalmas világnézet, sorsában való megadás sőt avval való meglegedés sugárzik ki leveleiből, melyeket nejéhez intéz. E mellett mások vallását, vallásos meggyőződését feltétlenül tisztelte, a vallási türelmesség híve volt. Egyik czikkében, a katolikus és protestáns vallások versengéséről a reformatio és ellenreformatio idejében, ezeket írja: «A keresztyén hitvallás két nagy felekezete az emberi lélek kettős hajlamát képviselvén, fejlődési jogosultságát magában hordozza mindkettő. A napot, a melyben a nagy egységben felolvadók lesznek az ellentétek, Isten tudja; addig jogában és kötelességében is áll mindenik felekezetnek saját irányában azon működni: hogy magán- és közéletünket a keresztyénség szelleme általhassa elvégre.»¹

Leveleiből is kitetszik egy tulajdonsága, mely különben minden munkáját, tettét jellemzi: kötelességtudása, szinte a pedanteriáig vitt pontossága, nemcsak a saját és családja ügyeiben, hanem mindenben, a mi elvállalt kötelességeiből, állásából folyik; nem restelt időt, fáradságot, kellemetlenséget, hogy minél jobban és alaposabban intézhesse el dolgát. Történeti munkájánál is egy-egy adat után nem lankadó kitartással képes kutatni és nem nyugszik, míg el nem éri célját.²

Tetteiben, ítéleteiben első sorban igazságszeretete vezérli; e tulajdona képesíti őt arra is, hogy daczára hazája iránti szeretetének művében a pártatlan történetíró sze-

¹ Szalay L.: Szántó Istvánnak 1600-ban kelt emlékirata. Adalék hazánk vallási történetéhez (Pesti Napló, 1856. évi folyam ápr. 12. sz.)

² L. például leveleit Fleglerhez 1853 febr. 16. és 24.

repét tölthette be, hideg nyugalommal és tökéletes ítélőképességgel mérlegelve az okokat, ellenokokat és jutva az eredményhez. A minék igazságáról, helyességéről egyszer meggyőződött, azt minden körülmények között megvédelmezte ellenkező véleménynyel szemben, ha csak — a vitatkozás meddőségét vagy czéltalanságát át nem látva — hallgatással nem felelt.

Ő maga mondja magáról *Az olvasóhoz* című beköszöntő cikkében, melylyel a *Pesti Hírlap* szerkesztését átvette, hogy «egyike azoknak, kik mindig készek, örömmel készek engedni az okoknak, jöjjenek ezek társtól vagy ellenféltől, de kik, mint az igazság rabszolgái, soha semmi áron attól, mit meggyőződésüknek ismernek, egy lépést sem távoznak.»¹

A nagyobb társaságot nem kedvelte, élénkebb társaséletet nem élt. Legjobban szerette idejét, mely tudományos foglalatosságai közepett még rendelkezésére maradt, családi körben, vagy néhány jó barát társaságában eltölteni. Barátja, már t. i. olyan, a kit ő barátságával, bizalmával kitüntetett, nem volt sok, de az egyszer megkötött barátság a sírig tartott. Bárá Eötvös József volt élte egyik leghűbb és legrégebb barátja, aztán Szemere Pál, Trefort Ágoston, Lukács Móricz, Deák, Csengery, később Kazinczy Gábor, Klauzál Gábor, Flegler voltak ilyenek. — Egyébként bárkivel rendkívül szívélyes és előzékeny volt. Kedves modora, társalgásának finomsága, gazdag ismeretei, nyelvekben való jártassága — egyformán jól beszélt és írt a magyaron kívül németül, francziául, angolul — komoly, első perczre szinte mogorvának látszó külseje mellett, lényének bizonyos varázst kölcsönöztek, mely személyét, társaságát még arra nézve is, ki először látta, végtelenül vonzóvá tette. Szerették is mindenütt, a hol megfordult. Bátyjának bécsi rokonai közül egyesek például, a kik bátyját főleg annak magyar volta miatt kevésbé kedvelték, őt, a ki még sokkal inkább exponense volt a magyar ügynek, kedves modoránál fogva kivétel nélkül szerették. Zürichi, rorschachi ismerősei, s az

¹ Az olvasóhoz. (*Pesti Hírlap* 1844 júl. 4-iki szám.)

odaváló emberek mind, a kikkel érintkezett, szerették, tisztelték.

Társalgásban, úgy mint beszédeiben is szabatosan fejezte ki magát, mindenre a legmegfelelőbb szót keresve és találva; nem beszélt gyorsan, de nyugodt hangon, higgadt modorban kifejezett gondolatai annál nagyobb hatást tudtak elérni. Beszéd közben meghallgatott figyelemmel és végig mindenkit, de megkivánta maga számára ugyanezt másoktól is.

Az átgondoltság, szabatosság jellemzi mint levélíró is — nyomtatásban megjelent műveiről nem is beszélve. — Tisztán, szabatosan és választékosan fejezi ki leveleiben is gondolatait — egyesek egész kész kis mesterművek — a nélkül azonban, hogy mesterkélettségnek, őszinteség hiányának még csak gondolatát is kelténék; ellenkezőleg: néha annyira közvetlenek, természetesek, hogy az ember hajlandó volna egyeseket nem levélnek, hanem élőszóval elmondott és leírt beszédnek minősíteni.¹ Ritkán találunk olyat, melyben valamely megkapó gondolat ne volna, valamely egyszerű mindennapi dologhoz mélyebb értelmű, vagy őt, gondolkozását egyébként jellemző megjegyzést ne fűzne. Feleslegest nem ír, nem sallangozza fel leveleit; egyenesen reátér arra, a mit mondani akar. Kedves tulajdona, hogy az életet, az eseményeket humoros oldalukról is nézze, itt-ott leveleiben is utat tör magának.

Első, a 30-as évekből való leveleiben használt nyelve még darabosnak, csiszolatlanak hangzik: a későbbi korból valók már visszatükrözik a fejlődést, melyen a magyar

¹ Reá bizonyára nem illik az, minek báró Eötvös egyik «Gondolat»-ában adott kifejezést, hogy «igen csalatkozik az, ki levelekből az írónak jelleméről ítél. Csaknem mindenki midőn ír, nem saját hanem annak a képét adja, a mi lenni akarna. Még inkább áll ez oly embereknél, kik kitűnő helyet foglalnak el; azon meggyőződés-sel írnak, hogy családi vagy bizodalmas leveleik — korunk gyalázatos szokása szerint — valamely biograph által a közönség elébe hozathatnak. Azon öntudat, hogy közönség előtt állunk, mely mozgólatainkat figyelemmel követi, nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkit színészszé tesz.» (B. Eötvös József összes munkái. Budapest, 1903. XIX. köt. Gondolatok. 110. old.)

nyelv azóta keresztül ment. Magyar leveleiben, különösen az első időből valókban, sok helyütt szeret idegen, főleg latin és német szavakat használni, német nyelvű leveleiben pedig latin és magyar szavakat, sőt néha egész mondatokat is, közbevetni.

Az idősebb barátai iránti tisztelet és illemtudás, mely a nálánál jóval idősebb Kazinczy és Szemere, úgyszintén Kölcseyhez írt leveleiben visszatükröződik, a levélíró korát előnyösen különbözteti meg a mai, a szellemi felsőséget vagy a kort mindinkább semmibe vevő időtől.

A családi kör melege számára életszükséglet volt. Midőn munkája közben, vagy a nap befejeztével egy kis időt tölthetett nejével, vele együtt gyönyörködve gyermekei fejlődésében, csevegésében, ez volt számára a legkedvesebb pihenés, a legbiztosabb felfrissülés. Egészen családjának élt, szíve egész melegével csüggött rajta, minden törekvése, munkája mindég csak egy cél felé irányult, hogy nejét, gyermekeit mind abban a jóban, kényelemben részesíthesse, a mi szerény viszonyaiktól tellett; különösen schweizi tartózkodásának évei alatt, szüntelenül csak az bántotta, hogy minden megfeszített munka daczára, halála esetére neje, gyermekei megélhetését biztosítva nem látta. Nejét a leggyengédebb figyelemmel vette körül, ki nem fogyó türelemmel és szeretettel bátorította, vigasztalta, látta el tanácssal a sok nehéz idő alatt, melyekből nekik oly bőven kijutott. Gyermekeit is rendkívül szerette, de szeretetéhez, a mennyiben szükséges volt, kellő szigor is járult; szeretetét gyermekei iránt kiterjesztette mostohafiára, Máty Árpádra is, teljesen egyenlő mértékben, sőt iránta talán még elnézőbb volt, érte még több áldozatot hozott, nehogy e tekintetben bármikor, akár maga, akár más, őt szemrehányással illethesse.

Gyermekei oktatására, nevelésére nagy gondot fordított és e törekvésében magas műveltségű neje is osztozott. Esténként rendes és kedves foglalkozása volt fiával annak leckéit átismételni; reggelenként mindkét gyermekét maga kísérte iskoláikba, sőt rossz időben maga is ment érettek. — A milyen vallásos volt maga, oly vallásosakká nevelte gyermekeit is; már jó nagyocskák voltak, midőn még minden este karosszé-

kében ülve maga elé állította gyermekeit s így hallgatta meg esti imájukat, melynek befejeztével megáldotta és megölelte őket. — Legnagyobb gyönyörűsége az volt, ha gyermekeinek valami mulatságot, örömet szerezhetett: hol valami apróságot vett nekik, hol kisebb-nagyobb sétákat tett velök, különösen Rorschachban a Bodeni tó partján. — Minthogy a gyermekek nagy állatbarátok voltak, szabad volt mindenféle állatot tarka össze-visszaságban otthon tartaniok; kutya, macska, madár, minden volt és bár a kutya el-elcsente is a húst a közeli mészárosztól, a miért több ízben fizetni is kellett, a gyermekek kedvéért az továbbra is a házban maradt. — Sok foglalatossága között ráért még arra is, hogy gyermekei számára tanulságos meséket írjon. Megvan pl. egy meséje, melyet 1854-ben Lausanne-ban írt gyermekei számára Krösus királynak Cyrus perzsa király által való legyőzetéséről, mely mesén aztán utóbb az Eötvös gyermekek is épültek.¹ — Bevett szokás volt az is, hogy Zsófia napját (május 15.) künn a zöldben töltse a család, mikor azután gyermekeivel az egész idő alatt derült kedélylyel elmulatott, mulatság közben is sokszor oktatva őket, figyelmeztetve őket erre is, arra is. Hasonló kedves ünnepe volt a családnak a Karácsony estéje is, melyen rendesen késő estig ültek együtt, a családfő boldog megelégedésben elbeszélgetve, játszva övéivel.

★

Szalay halála családját szerető fejétől, az országot egyik leghűbb fiától fosztá meg, kitől az — mint e kis vázlatból is nyilvánvaló — még joggal sokat várhatott. Befezetlenül maradt nagy műve, *Magyarország története* is, és távol látszott lenni a cél, melyért életén át küzdött: az új, a szabad Magyarország.

A kiegyezés óta, mely röviddel Szalay halála után következett, Magyarország a parlamenti és felelős független ministeri rendszer által a fejlődés oly fokát érte el, melyre

¹ Közölve Krösus és Cyrus czímmel a Népiskolai Könyvtárban (I. folyam, I. füzet, 1868.)

a múlt század első felében a reformmozgalom megindítói és harczosai nem is gondolhattak.

Szalaynak mint történetírónak nyomdokán pedig hazai történetíróinknak újabb nemzedéke szorgalommal, hozzáértéssel kutatja és dolgozza fel történelmünk gazdag anyagának kisebb-nagyobb részeit.

Illő, hogy e nagy eredmények egyik ép oly szerény, mint kiváló előharczosáról a tisztelet és hála hangján emlékezzünk meg és hogy — a mint hű tanítványa, Thaly Kálmán, kifejezi a róla írt emlékversében —

« ... égni, tenni, tűrni a hazáért
Tanuljunk tőle — a mit ő tudott!
— Babért fejére, fényt nagy emlékére!
Mig magyar él: feledve ne legyen!... »¹

¹ Thaly Kálmán: Szalay László halálára (Pesti Napló, 1864 jul. 19. száma.)

LEVELEK

(1828—1864)

1. Ujváry Mihályhoz.¹

Pesten 28. november 1828.

Kedves Miskám!

Készen fekvék levelem asztalom fiókjában, s másnap Postára szándékozám adni, midőn 25. Nov. délután nékem iskolában lévőknek 3 órakor kezembe adja Faller a Prédikátor által küldetett soraidat: ez t. i. engem házamba felkeresni vagy restelle, vagy nem tudás így Fallert nem tudom hol s mikép megszóllítá: ösmér-e egy Szalayt Pesten? ez átvette a levelet, de megfelelkezvén rólla csak 25. Nov. délután adattak soraid kezembe. Én mindgyárt 4 órakor elmennék, Schönherrel² pénzed felől végezni és statisticiát megszerezni, másnap reggel elmegyek a két oroszlánhoz (itt szállott le a Predicator) s íme a mit nem várok, sok tudakozódás után megtudám, hogy ő már reggel hat órakor elindult. Gondolhatod mint boszonta ezen váratlan eset engem, — ki e földön nagyobb jót nem ösmérek, mint baráti-matszeretni, s azokkal viszont szerettetni, — s valóban nem nagy érdem tőlem vizsonszeretetedre ezen csekély commissiókat megnem tenni, mellyeket te olly baráti bizalommal rám bízál? De — becsületemre mondom — nem én, de a fenn elbeszélt fatalis környülmények okozák kéréseidnek meg nem felelhetésemet. Leveledből észreveszem, hogy Te engem efféle comissiókkal megbántani vélsz; nem! bizd reám minden ügyeidet, a hol én segíthetek, — én ezt mindenkor forró barátságodnak jele gyanánt nézendem.

¹ Ujváry Mihály (László) (1805—188...) Szalay ifjúkori ismerőse, papnak készült, később ügyvéd lett. Ifjúkorában költeményeket írt, melyek egyes lapokban, évkönyvekben elszórva jelentek meg.

² Schönherr Ferencz ügyvéd, akkoriban az egyetemi könyvtár kezelőtisztje volt.

.....
 .....
 .....
 Urániába¹ küldött munkáidból csak az Öröm-ének Pestre jöttedkor² felvétellett, ez kétségtől jobb M. Theresiára írt ódádnál, és leginkább a két utolsó strophában tűzzel, s poezissal telyes ének, azonban a 3. és 4. strophá talán igen is prosaicus. — Elolvasám e míveltet Virágnak,³ s a jó öreg gyakor Bravóval, Derékkal félbeszakasztá olvasásomat. Színezés nélkül mondam el ítéletemet munkádról, s kívánom tehát, hogy te is feleletedbe hasonló nyílt szívűséggel viseltessél aláb közlendő verseimmel. Azon verseimből melyeket én a tieddel egy féleven küldék, is hasonlólag csak egy t. i. A Reménytelen czímű sonett felvétellett,⁴ a Mathissoni fordítás nem tudom mi okból félretétellett. De halljad, a min én s barátaim már eleget neveltünk: Nem csak a te Öröménéked, hanem az én sonettem is Korlátkövy Mihály név alatt nyomtatott le az Urániában, holott én sonettem alá Szalay Lászlót írék, nem tudom mikép történt a tévedés, elég hogy ez is bizonyítja szellem-rokonságunkat! Ezenkívül tőlem még egy más dalom is felvétellett melyet én már Augustusban Esztergomra küldék. Czime ez: A Lantos pályája. Aláírása pedig: Széchy István.⁵ Az idei Uránia³ sokkal jobb mint a

¹ Az «Uránia» Esztergomban Szeder Fábián szerkesztésében megjelent szépirodalmi évkönyv (almanach) volt; először — az 1828. évre — 1827 végén jelent meg.

² Közölve az «Uránia» 1829. évi folyamában a 138. oldalon; «Pestre újra jöttemkor 1826.» czím alatt közli Abafi a Figyelőben is, ugyanott hol e levelet.

³ Virág Benedek (1754—1830) pálosszerzetes, majd világi pap; 1794-ig Székesfehérvárott tanárkodott, innen Pestre, majd Budára költözött, hol szükséges viszonyok között élt haláláig. Kiváló ódaköltő volt; 1800 óta «Magyar Századok» cz. nagy történeti munkáján dolgozott, melynek azonban csak eleje látott napvilágot. A pesti és vidékről feljövő írók Kazinczy, Kölesey, Szemere, Berzsenyi, Horvát István stb. egyaránt felkeresték; sokszor fordult meg nála az ifjú Szalay is.

⁴ «Uránia» 1829. évi folyam 338. old.

⁵ «Uránia» 1829. évi folyam 232. old.

tavali. Kazinczy, Vitkovics,¹ Kisfaludy K., Fáy,² Thewrewk,³ Horvát Endre⁴ is részt vettek. Az Aurora⁵ ismét igen derék. K. K.-tól két vigjáték, egy Rege, egy Ballada, egy Parodia, 22 igen derék népdal s egyebek vannak, Kölceytől kevés de remek. Szenveytől⁶ Schillernek Frauen-Würde jól fordítva. Kazinczy-tól egy humoristicus Jövendölés. Szemerétől⁷ a Bájviola, Képlaky Vilma-tól⁸ felelet a Bájviolának. Paziazi-tól⁹ egy novella. Trattner Károly-tól is egy. Kiss Károly-tól¹⁰ egy elbeszélés Prózában. Vörösmarty-tól Szilágyi és Hajmási, Zrinyi Miklós a költő, s egyebek, igen

¹ Vitkovics Mihály (1778—1829) ügyvéd; mint író eleinte színműveket, majd meséket, epigrammákat írt. Horvát Istvánnal és Szemere Pállal együtt alkotta Kazinczynak ú. n. «pesti trias»-át. Házában lassanként egész irodalmi kör, «Vitkovics köre» fejlődött ki, melynek kétheti összejöveteleit az akkori írói gárda színe-java látogatta, így az említettekén kívül még Virág B., Fáy A., Kölcey, Helmeczy, Döbrentei, Berzsenyi; 1818-tól Kisfaludy K. beléptével e kör lassanként szétbomlott, átengedve a teret Kisfaludy Auróra-körének.

² fái Fáy András (1786—1864) a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja, az Első Hazai Takarékpénztár alapítója, a szépirodalom lelkes barátja és művelője.

³ ponori Thewrewk József (1793—1870) ügyvéd, régiség- és történetbuvár; a fiatal Szalay Lászlót Szemere és ő vezették be az irodalmi körökbe.

⁴ Horvát Endre (1778—1839) plébános és alesperes Pázmádon, a M. Tud. Akadémia r. tagja; több költeményével aratott sikert.

⁵ Kisfaludy Károly «Aurora» cz. évkönyve.

⁶ Szenvey József (1800—1857) hirlapíró, a M. Tud. Akadémia lev. tagja; több lyrai költeménye jelent meg az Aurorában; több lapnak szerkesztője vagy szerkesztőtársa volt (Társalkodó, Jelenkor, Pesti Napló stb.).

⁷ szemerei Szemere Pál; l. róla a 49. oldalon levő ¹ jegyzetet.

⁸ Szemere Pál első neje, ki Képlaky Vilma név alatt írt; l. a 49. oldalon levő ¹ jegyzetet.

⁹ Paziazi Mihály román származású ügyvéd Pesten; költeményeket, beszéyleket könyvismertetéseket írt a pesti «Iris» német szépirodalmi lapba; fordított is magyarról németre költeményeket és gr. Széchenyi István néhány munkáját.

¹⁰ Kiss Károly (1793—1866) 48—49-i honvédalezredes; költeményei beszélei, különféle cikkei különféle folyóiratokban, zsebkönyvekben jelentek meg; később főleg katonai és hadtörténeti munkákat írt.

derekak. Gaál György-től¹ Eszterházy Biblioth. egy Perza Rege csinos stylusban. Vitkovics-tól² népdal és 22 epigramm görög manierban s a t. Toldy-tól Bajzá-tól semmi. Tegnap előtt Szemerénél valék, s ő épen az Élet és Literatura 3. Kötetének² első 8 ivate corrigálá, Februáriusra készen leszen. Olvassd legujabb verseimet:

A reménytelen.

(Sonett. Új dolgozásban, ugyan az melly az Urániában.)

Éjfelleg kél ábrándom álmain,
Vész-érzelmek zajognak fel keblemben
— Kidúlva ez — s felette rémként lebben
A múlt — s ledül szívemnek romjain.
Ah! mért nem kél keletnek ormain
Egy nap nekem! s hiv társam e szemekben
Míg hollószárnyival az éj kiszellen
Késérne megnyugtatta karjain.
Ne késérjen! sejdíthetné kinom
Szánó könyű remegne hó orcáján
'S a hasztalan' szomorgót fájdalom;
Kilángolt e kebel! s már égi báján
Fel sem hevülne — meg csak könyzené
Dobog — hagyjátok őt elvérzeni.

Egy könnyező széphez.

Felém! felém!	Özönlik el.
Szögfürtü lyány felém!	Jer! nékem is adott
E lobbal lángzó mellemen	A bánat könnyeket
Döbögjenek kebled	Viszonzani:
Hullámai.	S ha majdan képemet
Felém! ha a végzés	Emlény-szemedben látandom
Bús harmat-könnnyeket	El el lengni
Ragyogtat arczodon.	Oh akkoron tükre reánk
Felém! ha ezt öröm	Mennyet varázsoland.
Égszűlte csöppjei	

¹ Gaál György (1783—1855) Esterházy hg. könyvtárnoka; főleg népmesék gyűjtésével és fordításokkal foglalkozott.

² Más néven a «Muzáron»; l. erről az 50. oldalon levő¹ jegyzetet.

Kérlek menj e két darabon critice által (a második darab csak szkeletonja egy készülendőnek), s ird meg egész nyilt-szivűséggel ítéletedet: én rajta minden bizonnyal megnyugszom, egyszersmind kérlek, küldj te hasonlókép leveledben valamit, s én is ítéletemet megmondom, Gaálnak levelét (melly már nálam van) valamelly alkalmatossággal megküldöm, versivel együtt. Pénzedről most nem írhatok, mivel Postán ugy is ha legalább 2 for. nem fizetünk pénzt nem küldhetni, és Biankovich azt mondá hogy 30. Nov. menjek el Schönherhez akkor kikapja saláriumát, és könnyen adhatja meg 20 forintodat.

Dualszky nem jár itt iskolába. Zsinkó első alkalmatossággal megküldi adósságát. Valkóval¹ még nem beszélhettem azolta. Egy mappának az ára 30 kr. ezüstbe vólt. Statisticáról majd gondoskodni fogok. Az Oroszok Varnát 70 napi ostromlás után bévevék,² nemkülönben Ázsiában Ardagan és Bajasid várát, de mind a hármát nagy veszteséggel. Az Oroszok az idei háborúban 120,000 embert elvesztettek, s most téli szállásra mentek. Anglia, és Austria a Törökök részére látszik hajlani.

Lencsés³ 1. Januártól fogva itt Pesten új folyóírást kibocsátand. Gaal most Klopstokot megvette s a mennyire egy töredékből észrevevém most ennek manierjába szomorjátékokat ír. Farkas egynehány mesét írt.

Somogyi Zápolyán dolgozik. Én legkevesebbet mivel látom hogy a jó munkának érettnnek kell lenni, rosszat meg nem akarok firkálni. Felelj, és küldj verseket nem sokára a Postán is.

Szalay László.

¹ Valkó Béla előbb nevelő, később ügyvéd; költeményeket is írt, melyek különféle lapokban jelentek meg.

² Az oroszok 1828-ban megszállották a Dunafejedelemségeket és ugyanakkor Ázsiában is előre nyomultak.

³ Lencsés József (Antal) (1797—184...) gazdasági tanintézeti tanár; költeményeket, szépirodalmi és a gazdasági szakba vágó czikkeket írt. Az itt említett folyóirat valószínűleg a Langay Istvánnal együtt kiadott «A természeti gazdasági és mesterségi Esméreték Tára» cz. folyóirat lesz.

Anacharsis levelét nagy örömmel olvasók. Kazinczyt holnapra elvárja Szemere. A Diplom. az idén vagy 70 hallgatóji vannak. Kovács Pálnak¹ elbeszélését a Koszorúban az Irisben németre lefordították. Ferenczy,² Kazinczynak büsztjét fejér márványból csinálja.

Imre Philosophiája még ki nem jött, minden esetre megküldöm ha kijövend. Szemere igen nagy szeretettel viseltetik irántam és a leghiresebb német Írókat olvasni adja.

Kérlek ha ezen levelemet megkapod, hamar adj választ, és ha lehet sokat írj, el ne felejtsd leginkább verseket küldeni. Jó lessz ha kis betűkkel irsz annyival többet olvashatok majd. Hidd el leginkább örömem ha leveleidet olvashatom.

Bátyám,³ Farkas, Gaal, Somogyi, Zombory, Zsinkó, Faller, Ötvös⁴ etc. etc. tisztelnek. Ölellek.

(Az Ujváry Mihály birtokában volt eredeti nyomán közölte Abafi [Aigner] Lajos, a „Figyelő” cz. irodalomtörténeti közlöny I. kötet [1876. évi folyam] 310—314. oldalain. Ennek nyomán közlöm itt.)

¹ Kovács Pál (1808—1886) orvos, a M. Tud. Akadémia lev. tagja; az Auróra körhöz tartozott; számos beszélyt, költeményt, színművet írt.

² Ferenczy István (1792—1856) a hírneves első magyar szobrász.

³ Szalay Ágoston (1811—1877) később kir. ítélőtáblai tanácselnök.

⁴ Valószínűleg báró Eötvös József (1813—1871) Szalaynak mindig leghívebb barátja.

SZALAY LÁSZLÓ 1829-BEN.

(Rajz után készült faragszék mása.)

2. Szemere Pálhoz.¹

Pesten Dec. 2-án 829.

Tekintetes Tudós Táblabíró Úr!

A' Recensio² már egészen elkészült, egyedül a' thema' kidolgozásairól gyűjtött materialéimet kell még rendbe szednem. Egy magyarul nem jól tudó atyámfija épen most tisztázza 's így tek. úr' ispánjára szükségünk nem leszen. Pénteken kész lesz vele, 's akkor majd a' házmesternek levél mellett adom át. Szívemből szólottam, de meglehet hogy nem mindig észből 's így előre arra kérem Tek. urat, ha nem

¹ szemerei Szemerè Pál (1785—1861) a kiváló író, költő és aesthetikus, a M. Tud. Akadémiának alapítása óta tagja; Kazinczynak feltétlen híve volt; ő, Horvát István és Vitkovics Mihály alkották Kazinczy «pesti trias»-át. Szerkesztette a «Muzáron»-t (l. alább), kiadta Kölcsey költeményeit majd — Eötvössel és Szalayval együtt — összes munkáit, 1833—35-ben pedig szerkesztette a Kisfaludy halála után Bajza által folytatott Aurórával szemben a Trattner által kiadott Aurórát, a miből az ismert Auróra-per keletkezett, az első irodalmi per Magyarországon. — 1801-től haláláig 36 vaskos kötetbe (a «Szemere tár»-ba) gyűjtötte össze kiterjedt levelezését, irodalmi dolgozatait és az irodalomra vonatkozó különféle czikkeket, híreket, leveleket; kora irodalmának igazi kincsesbányái ezek. — Első neje (1814) rokona, Szemere Krisztina (1792—1828), ki Képlaky Vilma néven irogatott, a második (1829) ragyóczy Csoma Borbála (1793—1865).

Szalay László még egyetemi hallgató korában ismerkedett meg a nálánál majdnem 30 évvel idősebb Szemerével, kinek figyelmét néhány sikerült irodalmi dolgozatával vonta magára. Utóbbi buzdította az ifjút kritikai és philosophiai tanulmányaiban, részben általa ismerkedett meg az akkori irodalom jeleseiével. — Daczára a nagy különbségnek a két férfi szoros barátságot kötött és tartott fenn mindvégig.

² A recensio alatt a Muzáron III. és IV. részéről írt kritikai értekezését érti (l. 6. old.). Előbb önállóan jelent meg a dolgozat 1830-ban, majd mások által e tárgyról írt kritikákkal együtt a Muzáron V. (1833. évi) kötetében annak II. részében XXX. és XXXI. sz. alatt és pedig névtelenül — — — — jeggyel. Kazinczy Szalayhoz intézett, Sátorajja-Ujhelyen 1830 jul. 20-án kelt kedves, az atyai barát hangján tartott levelében teszi meg észrevételeit e kritikai dolgozatra, jelezvén, hogy külön czikkben is fog vele foglalkozni. («Szemeretár» 10 köt. XCIII. sz.; közölve Váczy: Kazinczy F. levelezése XXI. köt. 5192. sz. alatt.)

jónak fogná találni, Muzarion¹ kimélje meg tőle; a' kevélységgel párosult tudatlanság a' minden nevetségek' legnevettségesebbike. Nem tudom minden embert komorít e el annyira a' recenseálás, vagy talán nem születém Recensensnek, hogy annyira elkedvetlenített de hagyján, reméllem Recensióm még másokat is elkedvetlenít, bár magamat minden sértegetéstől tartóztatni igyekezém.

A megígért Lexicont, bár mint valék is utána, meg nem kaphatám. Az egyetem' könyvtárában úgy nincs meg, mint a muzeumében nem. Kazinczy'² levelét tegnap vevém, írja hogy Vitkovicsot³ újra felszólítá, mivel levelére még sem érkezék meg a' válasz; én hétfőn valék nála, mivel azelőtt az átjárás igen veszedelmes volt, 's nem lelém hon, de egy két sor írást tudositásul ott hagyék. Engedelmet kérek hogy Recensens létemre illy zavart levelet bírék összeférczelni, de sietnem parancsoltatott vele 's tudósítani elkésésemről kötelességemben álla. Vagyok

Tek. Tudós Uraságodnak

alázatos szolgája
Szalay László.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere tár» 10. kötet LIX. száma alatt.)

3. Szemere Pálhoz.

Pesten December 17-én 829.

Tekintetes Tudós Úr!

Itt megy kritikámnak⁴ első része. Egy gonosz hideglelés, mellynek az előbbi levelemben említett kedvetlenség elő-

¹ A «Muzarion»-t Szemere szerkosztotte, úgyszólván az első kritikai folyóirat volt Magyarországon. Első két kötete 1825-ben jelent meg «Élet és Literatura» czímen, a III. és IV. kötet 1829-ben, az V. utolsó kötet mint az új folyam I. füzeté 1833-ban.

² Kazinczy Ferencznek (1759—1831) több, az ifjú Szalayhoz intézett levele van megőrizve a Szemeretárban (közölve Váczy J.: Kazinczy Ferencz levelezése XXI. kötetében).

³ Vitkovics János szerb pap az 1828 szept. 9-én elhunyt V. Mihály (I. az 1. sz. levél 8. jegyzetét) fivére, kit Kazinczy felszólított, hogy közöljön vele egyes, a fivérére vonatkozó adatokat. — V. J. Budán lakott.

⁴ L. a 49. oldalon levő ² jegyzetet.

követe volt, nem engedé, hogy előbb elkészülhessen. A' második részt pedig, melly az elbeszélő poesisról 's különösen a' feladott themáról fog szólni, 's mellyre a materialék már összegyűjtettek, lehetetlen elkészítenem mindaddig, míg Tek. úr nem tudósít, ér e valamit, vagy nem, az itt menő első rész. — Csak hogy ezt már lerázhattam. Rettenetes szárazság kritikákra új kritikát írni. Míg magam gondolkodom gyönyörűségemre van a' recenseálás de mikor gondolataimat, abstrahálásimat papirosra kell tennem, magammal együtt sajnállok minden kritikust, illy képtelen szárazságokért. Neveimet ki fogom tenni, úgy is igen kevés magyar író' barátságával gondolkodom. Szivemből szólottam, mindig meggyőződésemszerint, soha pártok' szelleméből nem, 's így 's ekkép mind ezt, mivel a' való és igaz lebegett mindenkor szemeim előtt. Nem öleltem e Juno' helyébe üres felleget, arról mások szóljanak 's én ifjúi tűzzel 's barátságos kéznyomással fogadom őket, mert lelkem ellenmondást tűrni, erős. Czivakodni soha nem fogok. Gyermekek 's pondrók' dolga a' czivakodás a' bölcs nyugszik mint a' sárkány a' sziklaüregben (Berzsenyi). Ha mások Comoediát akarnak játszani, örvendek, de én csak néző fogok maradni. — De minek halmozok ide annyit, mikor még azt sem tudom bevétetik e. Ha nem, az engem semmikép meg nem fog sérteni, 's maradni fogok azon tisztelettel mellyel most

a' Tek. úr'

alázatos szolgája
Szalay László.

U. I. Mik különböztetik Muzáriot minden egyéb folyóírásinktól, 's miket kívánnék még Muzá-ionra nézve a' recensio' végén elmondom.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere tár» 10. kötet LXI. száma alatt.)

4. Szemere Pálhoz.

Pesten Január' 5-én 830.

Tekintetes Tudós

Ügyvéd Úr!

Kazinczy' levele Guzmicshoz¹ már háromszor le van másolva, 's Fabriczihoz² már el is ment. Schedel³ Január' 7-én Berlint elhagyja (szüléjitől tudom) 's így többé hozzá el nem mehet a' levél, mivel innen egyenesen Angliába, 's Párison keresztül Augustusban visszatér. — Recenzióm⁴ már menetelben van ismét, 's nem sokára egy ket ív belőle Tek. Urhoz el fog menni. A' Bajzáról szóló cikkelyben kérem, méltóztassék a' helyett: Reménylünk hogy mind Kölcey, mind Bajza, Fenyéry⁵ Toldi³ s. a. t. ezeket tenni: Reméljük, hogy azon kevesek, kik a' jobbak' közmegelegedésével e' fachban munkálnak magokat afféle literatori jajveszéklőktől megzavartatni nem hagyják.⁶ — Kérem Tek. urat, hogy ott, hol változtatások lesznek, a' kritikai kifejezéseken általjában nézve

¹ Guzmics (László) Izidor (1786—1839) bakonybéli apát, a M. Tud. Akadémia tiszti tagja; Kazinczy iskolájának volt híve és lelkes barátja Kazinczyinak.

² Valószínűleg Fabriczy Sámuel (1791—1858) ügyvéd, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, ki már 1819 óta irodalmilag tevékeny volt. (Tudományos gyűjtemény, Figyelmező stb.)

³ Toldy Ferencz (1805—1875) ki ugyan csak 1847-ben változtatta nevét Schedel-ről Toldy-ra, de írói név gyanánt az utóbbit már 1828 óta használta. Toldy ebben az időben, orvostudorra történt felavatása után, hosszabb tanulmányuton volt Németországban, majd Párisban, Londonban. Az irodalmi körökkel már ekkor is szoros összeköttetésben állott.

⁴ L. a 49. oldalon levő 2 jegyzetet.

⁵ Zádor (Stettner) György (1799—1866) legfels. ítélőszéki bíró, a M. Tud. Akadémia r. tagja; Fenyéri Gyula álnév alatt szépirodalmi, æsthetikai és tudományos cikkeket írt különféle szépirodalmi és tudományos folyóiratokba.

⁶ Az «Észrevételek»-ben (l. a 49. oldalon levő 2 jegyzetet) e mondat a következő szövegezést nyerte: «Bizunk azon kevesek' eltökéltségökben, kik jelenleg a' jobbak' köz megelegedésével e' fachban munkálnak, hogy magokat...» stb.

ne szelidítsen: tartok, hogy így tonusomból kiesném. — Paziázi ¹ nincs Pesten, de már tegnap váratott vissza. Egyéb commissiók' bételjesítéséről legelső alkalommal bővebben írok, mert a' tyrannus: i s k o l a ² most a' levéllel felhagyni parancsol. A keztyükért tessék köszönetemet elfogadni azt gondolám, hogy visszajöttünkör elveszésének.

Csókolom a' Tekintetes Asszonynak kezeit, 's vagyok kegyes emlékezetébe ajánltan

a Tek. Úr

alázatos szolgája
Szalay László.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere tár» 10. kötet LXIV. száma alatt.)

5. Szemere Pálhoz.

Pesten Febr. 20-án 830.

Tekintetes Ügyvéd Ur!

Recenziomból itt megyen három fél ív, 's egy fél ív versek. Örvendenek, ha szívesen fogadtatnának. Igérem hogy legfeljebb két hét alatt kész leszek a' recenzióval, 's jövő csütörtökön a' második 's ahhoz egy hétre a' harmadik küldés az egészt béfejezi.

Igen leköteleztetném, ha Tek. úr mindarról tudósítana, jól megyen a' recensio, mint pedig arról, érnek-e valamit a' küldött versek, hogy így kritikámat annál bátrabban folytathassam.

Szenvey ³ felszólította jöjek ki vele Péczelre. ⁴ Meg va-

¹ L. a 45. oldalon levő ⁹ jegyzetet.

² Szalay ekkor a pesti egyetem hallgatója volt.

³ L. a 45. oldalon levő ⁶ jegyzetet.

⁴ Szemere rendszerint Péczelen lakott, hol házáat gyakran keresték fel barátai, tisztelői; Szalay László is nem egyszer volt künn. Most házáat emléktábla jelöli, melynek szövege:

E házban született
SZEMERE PÁL
1785 februárius 19-én.
ebben halt meg 1861
márczius 14-én
Emlékének a kegyelet.

gyok győződve hogy Tek. úr és a' Tekintetes Asszony nem idegenen fogadtak volna, de a' farsangot a' komor arcz el ne busítsa, az én lelkem pedig sokkal zsibbadtabb, mint sem hogy a vigságban részt vehessen.

Csókolom a' Tek. Asszony' kezeit 's vagyok teljes tisztelettel Tek. Úr

alázatos szolgálja.

Szalay László.

U. I. A' verseket méltóztassék adandó alkalommal a' Tek. ur kezénél lévő epostöredékkal visszaküldeni.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 10. kötet LXXII. száma alatt.)

6. Szemere Pálhoz.

Pesten Martius' 20-án 830.

Tekintetes Ügyvéd Úr!

Itt küldök ismét egy parthie recensiót, 's a' húsvéti ünnepekre okvetetlenül ismét egyet, melly a' criticát béfejezi.

Mint egy négy hét előtt recensiómról való ítéletéről tett kérdésemre nem kapván választ, úgy hiszem hogy Tek Úr' æsthetikai hite, hitemmel meg nem egyez. Öszinteséggel valom: sajnos nekem e' gyanu, mert efféle szárazságok mi egyébbel jutalmazhatnak meg bennünket, mint azon gondolattal: úgy érzesz, mint azok, kiknek ítéletét becsülöd, éreznek.

Tulajdonképen azzal, miket most küldök már béfejeztetik a' recensio, de szándékom még a publicum és íróink közt levő viszonyokról, folyóírásinkról, Muzáron czéljáról 's egyéb ide valókról bővebben szólni, 's így recensióm még legalább egy ívvel fog megszorodni.

Csókolom a Tek. asszony' kezeit 's vagyok Tek. Úr' megbecsülhetetlen emlékezetébe ajánlva

alázatos szolgálja

Szalay László.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 10. kötet LXXV. száma alatt.)

7. Szemere Pálhoz.

Pesten Martius 23-án 1830.

Tekintetes Ügyvéd Úr!

Itt küldöm recenzióm' befejezését, azon kérelem mellett, hogy a' húsvéti ünnepekre az egészset új átdolgozásra beküldeni méltóztassék.

Tek. úr a' küldött iv tónusát talán nem fogja javallani, jelentem mindazonáltal, hogy abba feltett szándékkal esém. Az érettséget affectáló ifju nevetséges caricatura, 's így ez a' kis *Burschismus* nem fog árthatni; eleget pedantuskodám úgy is már.

B. Eötvöst arra fogom venni, hogy mint quasi-redactora meghalálozott Anacharsisunknak¹ egy a' Muzarionban kinyomatható levél által a' Muzarion' III és IV. kötete' megbirálására felszólítson, 's így «a' mit keresesz te a' criticusok között?»-re némileg meg leszen felelve. Vagy talán más szándéka van Tek. úrnak?

Ismétlem kérésemet a' Péczelen lévő verseim beküldetéséről. Ha valamikép elvesztek volna, kevés kár érettök.

Csókolom a' Tek. asszony' kezeit, 's vagyok becses emlékezetébe ajánltan teljes tisztelettel a' Tek úr'

alázatos szolgája

Szalay László.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 10. kötet LXXVI. száma alatt.)

8. Kazinczy Ferenczhez.

Pesten Aug 10-én 830.

Tekintetes Úr!

Augustus' elsőjén vevém, 's más nap már Dreschernek²

¹ 1829-ben az akkori ifjú írók egy csoportja «Anacharsis» czímmel valamely irodalmi vállalatot óhajtott indítani, melyet azonban a censor nem engedélyezett. Kazinczy az ijáknak 1829 aug. 13-án Szalay Lászlóhoz intézett levelében vállalatukhoz szerencsét kíván és jó tanácsokat ad, 1829 nov. 19-én ugyancsak Szalaynak írt levelében azonban már ez áll: «Nem képzelhetem az urak «Anacharsis» át miért tiltá el a Censor.» (Szemere-tár 10. köt. XLIX és LVIII. sz. — Közölve: Váczy i. m. 5030. és 5065. sz.)

² Drescher Frigyes pesti censor volt.

adám át az Erdélyi Leveleket.¹ — Ennyi 's illy tiszta élvét nekem rég nem ada semmi. — Az a' finom urbanitas és az a' meleg őszinteség, az a', ha így szólhatni, francia atticismus, 's az a' lángoló hazafiság, az a' sokoldalúság a' művészség szemlélésben, 's maga a' mív a' mesterkéz' typusával előadásban és kivitelben, az a' bájoló individualitas s' az a' hasonlíthatatlan epistolaris stylus, mellyet köztünk egyedül csak Tek. úr bír, 's mindaz mit érezni kell nem fejtegetni, velem egy szép éjtszakát átvirrasztatának.

— Bár minél előbb jelennék meg, 's hadd mondhassam el publicumunknak, mit itt nem mondtam, csak mondani akartam.

Szemerét e' napokban látám. Jobban néz ki 's nincs ki azon nálam szívesebben örvendhetne. Egészsége talán aktivitását ismét megadhatja 's nekem Szemere az író ellen nincs panaszom.²

Bár minél előbb olvashassam Észrevételeim' megbirálását nyomtatásban.³ Teljes őszinteséget várok. Legyen meggyőződve, hogy criticája értékét egyenességétől fogom mérni. A' Posta indul 's így zárnom kell. Engedelmet szőszaporításomért. Vagyok megbecsülhetetlen barátságába ajánltan

alázatos szolgája
Szalay László.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 10. kötet XCVII. száma alatt. — Közölve: Váczy J.: Kazinczy Ferencz levelezése XXI. köt. 5203. sz.)

¹ Kazinczy az «Erdélyi Levelek»-ben 1816 nyarán Erdélyben tett útját írja le; tájleírások ottani ismerősei rövid jellemzésével váltakoznak bennük. K. e művét úgy mint különben egyéb munkáit is, több ízben átdolgozta, életében azonban ez nem jelent meg, sőt e g é s z é b e n még most sincs kiadva.

² L. az 58. oldalon levő ² jegyzetet.

³ Válasz a 49. oldalon levő ² jegyzetben említett levélre. — Nincs tudomásom K.-nak újabb e tárgyú nyomtatásban megjelent kritikájáról.

9. Kazinczy Ferenczhez.

Pesten Nov. 19. 830.

Tekintetes úr,

Levelét Nov. 12-ről ebéd előtt vettem, 's mert holnap megyen a' posta, azonnal felelek. Először is jelentem, hogy Tek. úrtól itt említett levelét, mellyben ha sorait jól értem, többrendbeli könyveket kíván Wigandtól,¹ nem vettem. Utolsó levele melly kezemhez jött, September 'elsőbb feléből datál-tatott. Másodszor; az Auroráról² nem az hirdettetett, hogy már megjelent, hanem hogy nem sokára leszen megjelenendő, a' mi mindazonáltal még eddig meg nem történt, mert még három végíve nyomtatatlan. Harmadszor; Tek. úr' levele ma jövén kezemhez, mint a' vásárt befejező nap, a' Wigandnál ne talán található Pamphlet Paris' Juliusi napjairól³ e' vásár' alkalmával már el nem mehet. Sajnálom, hogy mint kívánám, szolgálatjára nem leheték, de fenn említett levele kezemhez nem jutván, segédjére lennem megtagadtatott.

A' mi Kisfaludynk' napjai számítva vannak.⁴ Óriás lépésekkel siet sirjába. Ballától⁵ tudom, hogy Forgó három napot sem ad neki. Hagyjunk fel állapotjáról, az a' gondolat hogy negyven esztendőskorában onnan kisorvad, hol annyi fáradozások gyümölcsit nem látta, borzasztó! Nem irhatok többet mert lelkem sötétebb, mintsem hogy érzelmeimet valakivel közleni kívánnám. Vagyok megbecsülhetetlen barát-ságába ajánltan

alázatos szolgája
Szalay László.

¹ Wigand Ottó könyvárus és kiadó Pesten.

² Kisfaludy Károly Aurorájának 1831. évi kötete az utolsó kötet, melyet Kisfaludy szerkesztett, mert az Auróra mindig az előző év végén jelent meg [Bánóczi: Kisfaludy K. és munkái. II. k. 36. old.]

³ Az 1830. évi «juliusi forradalom», mely X. Károly király «ordonnance»-jainak kibocsátásakor (júl. 26.) vette kezdetét és rövid időn belül a Bourbonok elűzésével és Lajos Fülöp orléansi herczegnek francia királyllyá való kikiáltásával (aug. 7.) végződött.

⁴ Kisfaludy Károlyt tüdőbaja 1830 nov. 21-én vitte sirba.

⁵ mándi Balla Károly (1792—1873) Pestmegye várkapitánya, a M. Tud. Akadémia lev. tagja; szépirodalmi, majd egyéb vegyes tartalmú munkálatokat írt.

U. I. Kisfaludy' sorsát másokkal közölni ne tessék. Ha kitudódik, előfizetőji¹ vissza fognak lépni. Ha orvosaink reményénél metalán valamicskével tovább élne, legalább az az öröme legyen, hogy újságáról sokan sokat reméltek. Ő a' szerencsétlen, úgy látszik, nem sejdíti közel feloldódását. —

E' szempillantatban készülök Szemerének is írni. Kérni fogom, feledjükel, a' mi megtörtént.² Becsületesen gondolt, úgy hiszem, akkor is, mikor szavai nem becsületesek voltak. Kisfaludy' kilépése körünkől int, hogy 'az élet' parányi örömeit érzékenységnak fel ne áldozzuk.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 10. kötet CVIII szám alatt. — Közölve: Váczy J.: Kazinczy Ferencz levelezése XXI. köt. 5236. sz.)

10. Szemere Pálhoz.

Pesten Sept. 6-án 831
Sietve.

Tekintetes Úr,

Augustus' 28-án vevék még egy levelet Széphalomból, étellel 's erővel teljest, hol, ha a' zempléni zavarokat bővebben kívánom ismerni, kedves Szemeréjéhez utasítatom 's két nappal utóbb értém meg, hogy a' fáradhatatlan öreg örökre lenyugodott.³ Mennyi veszteség e' néhány nap alatt! Nem szólhatok ennyi áldozatról a' nélkül hogy keserű legyek 's így hallgatok. De Schedel és Bajza' becsületére legyen mondvá, hogy ők melegen érdekeltettek, hogy ők az elhunyt' munkáji' kiadására a' hátramaradtak' javára az özvegnél ajánlkoztak, 's hogy ők méltók így ez ügyben a' Tek. úrtól segítettetni. —

¹ Kisfaludy 1826 végén egy kritikai lap megteremtésén fáradozott, mely azonban csak halála után Bajza szerkesztésében indult meg. Valószínűleg e lap előfizetőire céloz itt Szalay.

² Szemere és Szalay között félreértésből nézeteltérés támadt volt, melynek elsimításán Kazinczy is fáradozott. Kazinczy e levélre adott válaszában (Ujhely 1830 nov. 23; Szemere-tár 10. k. CIX. sz. Közölve Váczy i. m. 5237. sz.) örömmel üdvözölte a békehírt.

³ Kazinczy 1831 aug. 23-án halt meg.

Nálam néhány részei maradtak az Erdélyi Leveleknek,¹ melyeket a' mult ősszel hozzám recenseáltatás végett leküldött. Várom a' Tek úr' tanácsát mit teendő legyen velök. De most egy két kérést.

Taval karácsonkor három izetlen elbeszélést avasáltam magam Péczelre küldeni. Méltóztassék azokat, kérem, egyéb ott lévő firkaímmal p: o: A' két Báthory *soit disante* recenziójával, egy értekezéssel a' romanticáról 's egyéb szegénységekkel visszaküldeni, hogy végbucsut vevén tőlök, őket ki-exequálhassam. Tek. Úrnak reájok nincsen szüksége, én megbizonyos leszek ez által, hogy e' *paupertatis testimoniumaival* a' magyar közönséget soha senki fel nem építi. — Második kérésem:

Shakspeare' munkái egy kötetben tek. úrnak megvannak; jelenleg az angol írókkal bajlódván, nagy, igen nagy segédemre volna, ha Tek. úrtól e' kiadást egy általa meghatározandó időre vehetném. Ez utólsót ugyan itt helyben is kaphatnám, de nem akarom magam lekötölni azoknak, kiknek — *absit injuria verbo* — nem jó lekötöleztetnek lenni. Ajánlom magam Tek. úr barátságába, 's vagyok azon tisztelettel, mellyel a' szép' és jó' szép és nemeslelkű férfiak tartozom

alázatos szolgája

Szalay.

U. I. A' könyvet és irásokat vagy hozzám, vagy Ballához,² hová t: i: alkalmasosb leszen küldhetni. Engedelmet alkalmatlankodásomért.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» rendezetlen anyaga között.)

11. Szemere Pálhoz.

Pesten September' 29-én 831.

Tekintetes úr,

Igéretem szerint, mihelyt egészségemet helyreállottnak

¹ L. az 58. oldalon levő ¹ jegyzetet.

² L. az 57. oldalon levő ⁵ jegyzetet.

nézhetém, Károlyival ¹ a' Musarion' ² nyomtatásáról értekeztem, 's ő késznek mutatá magát az ötödik kötetet is olly feltetelek alatt mint a' két előbbit rövid időn kinyomtatni. Értésemre esvén mindazonáltal, hogy több szedőji már is meghaláloztak, 's tudván, hogy készsége, melly amúgy is gyanús egy készség, így szükségkép késleltetni fog, jónak látám előbb az egyetem' typographiájával körülállásosan értekezni. Ez a' munkát, ha a' negyedik kötet' nagyságát meg nem haladja, hat het alatt kinyomtatatni ígéré, 's ivéért olly betűkkel, mint az itt közlött mutatóvány. de tizenketted részben, 500 példánytól 11 ezüst forintot kíván. Kívánja azonban azt is, hogy a' költség' harmada a' munka kinyomtatása előtt, 's a' másik két harmad mingyárt kinyomtatása után letétesék. Ez teher, de Tek. úrnak nem olly nagy mint másnak, 's kipótoltatik mind azzal, hogy az egyetem mindenik ívét 1 for. 30 xral olcsóbban nyomtatja (Károlyi ha nem csalódom, az előbbi köteteknél, egy ívért 29 bankó forintot vett) *mind pedig 's főképp azzal, hogy számos számtalan typographusi trafikákkal nem szükség összekoeczannunk.* — Minden esetre pedig akár itt, akár másutt nyomattassék ki Musarion, kérem Tek. urat, méltóztassék a' kiadást mingyárt elkezdni, azért mert várva váratik a' Kritikai Lapoktól ³ megzavart publicumtól, 's azért is mert Nov. vásárra Pestet okvetetlenül elhagyván, a' correcturáról csak addig fogok gondoskodhatni. Fogadom, ragadozólag fog kelni, mert mondjuk ki az igaz szót: első folyóírásunk minden tekintetben. Kérve kérem azonban a' Tek. urat, tőlem épenséggel semmit fel nem venni. Kedvem és studiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétség kívül mert vocatióm nem *literarius*, ha bár ennek kora megismerésére az is segélhete, hogy az Észrevéte-

¹ Károlyi István táblai ügyvéd, Trattner Mátyás nyomdász veje; Trattner 1827-ben, egy évvel halála előtt, neki adta át nyomdáját; ő azután azt haláláig vezette.

² L. az 50. oldalon levő ¹ jegyzetet.

³ A Bajza József által szerkesztett «Kritikai Lapok» (1830—1836), melyben Bajza mindazt, mit irodalmi szempontból helytelennek tartott, személyekre való tekintet nélkül, erős kritika alá vette; Kazinczyt, Szemerét sem kímélte.

lek és Bimbók¹ nem úgy fogadta(tta)k mint reméltem és reménylhetém. De örvidenek ha Eötvösnek Tek. úr' kezei közt lévő aphorismusai² még e' kötetben megjelenének, azért is, mert neki becsületére leszen illy constellatióban megjelenetni, azért is mert Musarionnak becsületére leszen zsengejít adni egy ifjúnak, ki literaturánk' disze 's nemzetünk kevélysége leend. — Várom Tek. úr tudósítását, mert dolgaim, fájdalom, a' Péczelre menés gondolatától is eltűltanak. Vagyok megbecsülhetetlen emlékezetébe ajánltan

alázatos szolgája
Szalay László.

A' Tek. asszony — 's a' kisasszonynak mély tiszteletemet.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 11. kötet LXX. száma alatt.)

12. Szemere Pálhoz.

Szemere Pálnak üdvözlétet.³

Tiburomban valék 's Epictet' enchyridiona kezemben, midőn leveledet vevém. — Recenseáljak és ismét recenseáljak, hidd-el, egész stoicismusommal vala szükség felfegyverkez-nem, melyet csak imént manualémből meriték. 'S mi több, aphorismusokat! hisz az ezeket írók mondásaikat oraculumok gyanánt szeretik vétetni, 's nem de olly concisusok, olly magokba végzettek mint ezek. Végig olvasám és felderülék.

¹ Az «Észrevételek»-re nézve l. a 49. oldalon levő ² jegyzetet; a «Bimbók» cz. kis kötetben Szalay 1831-ben sikerültebb költeményeit adta ki.

² Megjelentek a «Muzarion» új folyamában 1833-ban «Bel és Külvilág» czimmel I—X. czikkben, B. E. J. jegy alatt. Ezek az érzéssel és mély gondolatokkal tele aphorismák csodálatosképen Eötvös műveinek egyik összkiadásában sem jelentek meg.

³ E levél második és harmadik bekezdése jelentéktelen változtatásokkal, illetve kihagyásokkal megjelent a Muzarion új folyamában (1833) — közvetlenül Eötvös «Bel és Külvilág» cz. fennemlített aphorismái után, a melyekre vonatkozik — «Fény és Melegség» czim-mel, I—III részre osztva, Sz. L. jegy alatt.

Látám, nem aphorismusok, melyeket, mióta őket aphorismáknak keresztelni jónak látánk Ponori' legújabb hasonlíthatatlan silányságú termékeiig, szivemből gyűlölök. Gnómák, ha úgy akarod, 's villanásai egy léleknek, melyek megkapának a' szó legvalóbb értelmében, 's nem lehet nagyobb átmene-tel, úgy hiszem, mint stoicusom' olly erősen marquírozott józanságától e' költői lélekhez, hol az életbölcse-ség világosabban áll előttünk, mint bár hol.

Kivánnám két szóval characterisálni e' töredékeket 's e' kettő volna: fény és melegség. E' ket factor, factora minden nagy-nak 's örökös da capója mind annak, a' mi hatni akar.

Alapmondásíróinknak egyik megkülönböztető jele ama' szárazság, mellyel a' legmagasbat izetlen mindennapivá, principumból úgy látszik, decomponálják. A' philosophia nem jelenik-meg itt hálóköntösében, mire azt Garve¹ 's más úgy nevezett practicus philosophusok alacsonyították, a' philosophia megjelenik itt melegen mint testvere a' poesisnak, 's mint megjelené éjszak' gonosz befolyásain kívül mindenütt Platótól Cousinig.² — A' tagadás' évei elmúltak 's helyökbe egy meleg hit lépe, annál melegebb 's azért meleg, mennél hidegebb 's mert hideg volt az őket megelőző kor. Minek-utána Fichte³ fő pontjára vivé a' categoriák' philosophiáját 's ezt az énre állította, csak lassú érintés kelle, hogy a' nevetséges idolum felbillenjen 's helyébe az ellenkező vég, a' nagy minden lépe, mellynek eradiatiója minden én, 's így született újjá a' spinosismus, melly örökké alapja leszen minden szellemi világnézetnek, 's így alapja a' keresztyénségnek, mint theoria nem mint factum, vagy világosabban: alapja korunk' keresztyénségének. Csak e' philosophiából kiindulva leszen poesise napjainknak, melly sympathiát találjon individuumoknál és massáknál egyiránt, 's így lőn a' franczia

¹ Christian Garve (1742—1798), német filozófus.

² Victor Cousin (1792—1867) francia filozófus.

³ Johann Gottlieb Fichte (1762—1814) német filozófus, Kant tanítványa; a «Wissenschaftslehre» cz. főművében az észtevékenységnek Kant által megállapított formáit és elveit egy általános alapelvből igyekszik leszármaztatni. Felfogása szerint a philosophia legáltalánosabb elve az *Én* (Ich) vagy a *tiszta öntudat*. Világnézetét találóan minősítették ethikai idealismusnak.

romanticus literatura azzá, minek azt culminációjában itt Cousinnál, ott Hugónál¹ látjuk.

Eddig irtam, Tekintetes Úr, 's csak akkor vevém észre, hogy a' darabból semmi sem lészen. Tekintetes Úr és Eötvös egyiránt kívánhaták, hogy igyekezzem valami olvashatót mondani, 's íme mit nem zavartam össze. Olly keserű vagyok egy idő óta, hogy lehetetlen valami összefüggőt adnom főkép a' criticában. Az a' coquetteskedő tonus, melynek nagyobb, kisebb mértékben minden recenzióban kell mutatkoznia, nagyon nehezemre esik. Ha Tekintetes Urat nem ismernem annak a' nemeslelkű férfinak, kinek magát írtam annyi ízben mutatni méltóztatott, méltán félhetnék hogy háladatlansággal vádoltatom. De hisz Péczelen megértetem. Tessék velem parancsolni bár mi másban, hadd adhassam bizonyoságit, hogy vonakodásom nem tiszteletlenségből ered. — Szebb láthatárt a' Péczeli szüretelőknek, mint a' minő nekem jutott. Vagyok magos tisztelettel a' Tekintetes Úr'

alázatos szolgálja
Szalay.

Pesten October' 17-én 1831.

U. I. Ezeket sietve vetém ide, hogy Dovin üresen vissza ne térjen. Kezdesse meg nyomtatását a' Muzárionnak, bizony, mondom, óhajtvá váratik. Ha Tek. Úr dolgozásainkat beveszi Eötvös' gnomáji 's a' Bimbók talán egy részt tehetnének. 'S nem leszen épen szükséges crisist utánuk adni, hisz a' korábbi darabokban is vannak részek e' nélkül. Kölceynek irtam, 's úgy mint Tek. Úr ajánlotta, az az úgy mint Szathmár' első Notáriusa megkívánhatá. Minden jót reménylek, de csak ama tíz sorért, melyeket levelembe zárhatni,² szerencsés voltam. Ajánlom magam.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theol. Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 11. kötet LXXVII. száma alatt.)

¹ Victor Hugo (gróf) (1802—1885) a francia romantikus iskola legnevesebb költője.

² Szalay Kölceynek írt, kérdezve őt, vajjon patvaristáskodhatna-e nála. Leveléhez mellékelte Szemere levelét, melynek végén utóbbi ajánlja Szalayt Kölceynek mint ügyes patvaristát. Ez utóbbi levél megvan a Szemere-tárban (11. köt. LXXVI. sz. a.) L. még a 65. oldalon levő ¹ jegyzetet.

13. Szemere Pálhoz.

Pesten Oct. 24-én 831.

¹/₂1-re.

Tekintetes Úr,

E' szempillantatban jövök haza 's olly hírrel jönnek előmbe, hogy egy óra múlva Károlyiak' majorjába kell lennem; kitől citáltatám oda, nem tudják. 'S így még csak arra sem érek, hogy megköszönjem mind azt, a' mit köszönnöm kell. De úgy van, én dolgozásra ajánlkozom, 's Péczelről meghálálják a' szószegőt.

Bár minekelőtte Pestet idehagyom,¹ a' Muzáron' első íveit nyomtatva láthassam. Alkalmatos correctorokról gondoskodni fogok.

Ide zárom a' Bel és Külvilágot.² Ha egy-két helyt a' textust visszaállítottam, azon Tek. Úr neheztelni nem fog, ne vegyítsünk ürmöt az öröm közébe! Az itt kitörölt darabot maga Eötvös kívánta kitöröltetni. —

A' Rokonfeléket is küldöm, mert talán szükség van reá. A' Berzsenyi és Szentmiklósy'³ darabjaikat még ma este fogom lemásolni, 's holnap okvetetlenül kiküldöm. Az origina-lék nincsenek meg könyveim között, máskép azt még ma fogtam volna tenni.

Holnap többet. Vagyok meleg tisztelettel a' Tek'Úr'

alázatos szolgája

Szalay László.

U. I. Aurora⁴ ma jelenik meg. Ajánlom magam!

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyv-tárában, a «Szemere-tár» 11. kötet LXXVIII. száma alatt.)

¹ A Csekére, Kölcseyhez való menetelt érti.

² L. a 61. oldalon levő ² jegyzetet.

³ primóczi Szent-Miklósy Alajos ügyvéd és földbirtokos (1793—1849); Kazinczyval szorosabb összeköttetésben állott; lyrai költeményei, epigrammái, elbeszélései egyes szépirodalmi folyóiratokban láttak napvilágot (mint: Aurora, Koszorú, Felsőmagyarországi Minerva).

⁴ Kisfaludy Károly Aurorája, az 1832. évre, melynek szerkesztését Kisfaludy halála után Bajza vette át.

14. Szemere Pálhoz.

Pesten Novemb. 11-én 831.

Tekintetes Úr,

Nem láthatom tehát többé elindulásom előtt, nem adhatok hálát mind azért, mit meghálálni tartozom? valóban fájdalommal értettem-meg, hogy Tekintetes úr, mint reményl-teté, holnap bé nem jövend; óráktól fosztatám meg ez által, mellyek nekem egyiránt örvendetesek és tanúságosak lettek volna. De mit tenni? Elindulok azon reménység' fejében, hogy az ki kevélyen látja magát Szemerétől szerettette, talán kedves leszen majdan Kölceynek is.¹ Elindulok e' meleg szív' kíséretében 's így tudom, hogy lesz öröm és lesz fájdalom. Szalay az író itt marad, literaturai praxisom nekem kevés örömekeket ada, de adta Tekintetes Úr barátságát 's így meleg részvétellel tekintek vissza. — Ma hét esztendeje, hogy a' Fejérvári klastrom' falai között² búcsút vevék atyámtól 's örökre,³ Isten áldjon-meg, valának végső szavai hozzám 's e' három szó melegen hatott-meg, még akkor is, midőn az

¹ A 12. sz. a. közölt levelében említett kérdésére válaszolva írja Kölcey Szalaynak a következő levelet:

Cseke, Octob. 22. 1831.

Édes Szalaym, az Octob. 12-d. írt levélre válaszom ez: nekünk egy derék Alispányunk és egy igen derék Tiszti Fő Ügyészünk van; 's mindegyiknél haszonnal lehetne időt tölteni. Azonban üres hely egyik-nél sincs. Minden esetre fiatal embernek legtanácsosabb a' jegyző hivatalhoz kapcsolni magát, hol, mint közép ponton, a megyei egész manipulatiót keresztül nézheti. Ha tehát hejlandósága Szathmár Vgye eránt folyvást tart, jöjön hozzám. Patvaristáimnak egyike otthon maradt szüléinél; 's nem látszik hajlandónak megjelenni. De ha megjelenend is, mindég lesz nálam helye annak az ifjúnak, kit az én Szemerém ajánl. Mindazáltal el kell mondanom, hogy Csekén szállást és asztalt örömmel adok; Károlban pedig még most csak szállással szolgálhatok. Gyűléseink Novemb. 14-dikén kezdődnek 's December 3-kaig folyvást tartanak. Mivel a' systematicum operatumok fognak felvétetni, fontos lesz a' gyűlés; 's nekem íróra, ki a' nyelvet tudományosan érti, szükségem. Igen szívesen látnám, ha gyűlésünkre meg érkeznek. A' ki-tett Novemb. 14-d. és Decemb. 3-dika közt NKárolban talál a' megye' házánál. Más időben Csekére kell jönnie . . . . . stb. (Eredetije özv. Havas Imréné tulajdonában.) — (L. még a 70. sz. levelet is.)

² A székesfejérvári cistercita rendi gymnasium, hol Szalay az 1824—25. évben az I. és az 1825—26. tanévben a II. hum. classist végezte.

³ Atyja, Szalay Péter, 1825. aug. 4. halt meg.

isten szó gúnymosolygás nélkül nem lebbent-el ajkaimon.
Igy tehát Tekintetes Úr: isten áldja meg!

Laczi.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akademia Ráday-könyvtárában a «Szemere-tár» 11. kötet LXXXII. száma alatt.)

15. A Magyar Tudós Társasághoz.

Alólírt a' Tekintetes Magyar Tudós Társaság által levelező tagnak választatván,¹ ezzel írásban is kinyilatkoztatja: hogy a' társaság' alaprajzában kikötött szorgalmas együtt-munkálkodásra igen is kész, 's hogy abban, mi reá bizatik, buzgalommal eljárni fog.² Költ Pesten October' 24-én 836.

Szalay László
m. t. t. l. tag.

(Eredetije a Magyar Tudományos Akademia főtitkári hivatalának irattárában.)

16. Kölcsey Ferenczhez.³

Szemere Pál Kölcsey Ferenczhez Csekére írt, Pesten 1838 január 7-én kelt levelében⁴ írja ezeket:

¹ 1836 szept. 10 én választatott meg 20 szavazattal. Ajánlották irodalmi munkássága és nyelvismeretei alapján, többek között: Szemere Pál, Döbrentey Gábor, Vörösmarty Mihály, Zádor György, Jankovich Miklós, Guzmics Izidor, báró Wesselényi Miklós, gróf Dessewffy József, stb.

² Gróf Teleki elnök ugyanis Szirákon 1836 szept. 15-én kelt levelében, melyben tudósítja Szalayt megválasztásáról, felhívja őt nyilatkozni, vajjon «ajánlkozik-e a' társaság alaprajzában kikötött szorgalmas együtt-munkálkodásra, 's mikben az ülések által a' rendszabások' értelme szerint megbizatik, szorgalmas eljárásra?»

³ Kölcsey Ferenczcel (1790—1838 aug. 24.) Szalay, mint tudjuk, Szemere Pál útján ismerkedett meg; Szemere ajánlotta őt Kölcseyhez törvénygyakorlatra is. A két férfit kezdetől fogva szinte barátság és kölcsönös nagyrabecsülés fűzte egymáshoz.

⁴ E levél egész terjedelmében közölve van Szemerének a Kisfaludy társaság által kiadott munkáiban (Szemere Pál munkái, szerkeszti Szvorényi József Budapest 1890, három kötet) III. kötet 284—287. oldalon (98. levél Kölcseyhez).

.....

A mi derek Szalay Laczink egy levelet közle velem Hozzád. Gyönyörködve olvasám; 's elkeseredtem, midőn úgy nyilatkozik, hogy azt elküldeni nem akarja. 'S ez is el fog tépetni, mint már több társai? gondolám és kérdém; 's végtére reá bírtam, hogy a' gazdag levél, ha csak egy darab ideig is, nálam maradjon. 'S a levél kezemben van; 's én azt hiszem, hogy megbocsátható bünt követek Laczi iránt, ha azt Neked lopva küldöm. Olvassd tehát:

«Pest, január 5. 838. Tisztelt barátom, Szemerének leveléhez¹ csak néhány sort ragasztottam, a mennyit a' hely szűkétől lehetett, tacitus óvással mindazonáltal, magamat mihelyest időm engedi, hosszadalmas levél által kártalanítani.»

«Kértelek, hogy Themisemet² dolgozásaidal segítenéd elő, hogy vállalatomnak fényt és popularitást kölcsönözni méltóztassál, 's ismétlem harmadszor is kérelmemet, mert szükségem van segédedre, minthogy munkámat nem kürtölhetem ki magam, 's mások sem kürtölik ki, alkalmasint mert még eddig nem érdemli.»

«A' közelebb mult esztendő, melyekben hála istennek annyira mennyire jegyben is jártam, Cubába is készültem, nem voltak olly vészes befolyással lelkemre, mint a' minőnek azt jósoldtam volt magamnak; 's midőn a' vég számadáson általestem velök, úgy találtam, hogy elvégre még én vagyok a' nyertes, mert egy jó dosis megvetésről rendelkezhetem emberek és viszonyok számára, mely jobb pillanataimban sajnálkozásra megy által, de soha nem gyűlöletre. Ezzel 's az úgynevezett szeretettel felhagytam, 's ne mondja senki, hogy káromra.»

«De ne hidd, hogy az emberiség' 's az ezt mozgató ideák

¹ Szemere Pál 1838 jan. 1-én írt Kölcsénynek levelet, melyhez Szalay László is fűzött pár sort.

² Szalay L. által szerkesztett folyóirat, mely a jogtudomány és a közgazdaság körébe vágó értekezéseket közölt Sz. L. és ifjú barátai (Eötvös J., Trefort Á. stb.) tollából. Az I. füzet 1827-ben, a II. és III. (utolsó) 1839-ben jelent meg. Kölcsénytől nem jelent meg czikk a Themisben.

és érzelmek ellenévé váltam volna, mert hogy nem lettem azzá, azt studiumaim 's mindenekfelett azon gyengéd tisztelet mutatja, mellyel mindannyiszor telik el lelkem, valahányszor Reád 's Szemerére emlékezem. — Jó volt nekem esztendőig elszigetelve élnem literatorainktól, mert égő kínaim között sokat elmélkedtem és sokat tanultam, 's felnyitl előttem élet könyve, mint a' hogy dajkámtól hallottam, hogy, midőn dörög és villámlik, nyitva áll az ég, és szilárd szemmel betekinthezni ilyenkor.»

«Tanultam és tanultam, 's új epocha kezdődött életemben. és ifjabbkori dolgozásaim elveésztték becsőket, vagy legalább érdeköket előttem. Így felkészülve képes voltam, úton útfélen kinekinek elmondani: uram, én nem vagyok költő, azt bizonyítják 'a Bimbók;¹ én nem tudok a' szépművészetekhez, azért olly bolondok az én novelláim, kritikáim; ha érték is valamit, most már szóba sem jöhetnek; magyarul sem tudok, mert szégyenemre Budán születtem. Ekkor lehetetlen volt nem látniok, miképen magamba tértem elvégre, miképen felfordultságom' érzelméhez jutottam; — 's mind ezeknél fogva alkalmasnak találtattam a' segédjegyzőségre.² Így léptem be újlag az apró confidentiák-

¹ L. a 61. oldalon levő ¹ jegyzetet.

² Akadémiai segédjegyzővé 1837 sept. 15-én választatott. Szemere ugyanazonnap kelt levelében így ír erről Kölceynek: «Triumph, édes jó Ferim, triumph! Szalaynk segédjegyző! — Döbrentey Gábor és társai, úgy mint Gebhardt, Perger, Sztrokay, Balogh és még hatan a, Regélő és Honművész kiadóját, Rothkrepfet (*később Mátrai Gábor a M. Nemz. Muzeum könyvtárnoka. Sz. G.*) pártolák; ellenben Teleky Széchenyi elnökeink, 's Károlyi, Jósika, Prónay Sándor, Septemv. Péchy igazgatóink, a Vörösmarty-egyesülettel együtt, Laczink mellett küzdének. A' gyűlésezések kezdetekor kevés reménységünk volt: de a' parvumhoz lassanként újabb és újabb modicum járulván, magnum cumulavimus acervum; 's a' Szalay-szavazat huszonegysége győzedelmeskedett a' Rothkrepség tizenegységén; 's mostan immár büszkélkedve riadozzuk: Hol vagyon, oh Rothkrept, a' te diadalmad, hol vagyon, oh, Döbrentei a' te fulánkod? — Majd Döbrentei magatartását bírálgatva folytatja: «Neki (*D. G.-nak*) Szalayt, ki iránta sok és tetemes szolgálattal volt, ki a' segédjegyzői hivatalt mindnyájunk között «leginkább érdemelte meg», nem gátolnia, hanem segélnie állott volna kötelességében». (Szemere-tár 11. köt. LXXXII. sz. — Közölve Szvorényi: i. m. III. k. 278. old.)

ból és apró perfidiákból álló magyar literatúrába, melyben az egész *Treiben* olly kevéssé érdekel, mellynek közepette olly annyira minden prætensiók nélkül állok, hogy néha mintegy bizodalommal viseltetnének irántam, ámbár ollykor talán elég barátsággal is birnak egy a' Hirnökben¹ megjelent cikkelyt lelkökben nekem tulajdonítani, mert anyám nem tud magyarul, mert bátyám² a' cancellariánál szolgál, mert azt mondtam volt, — nem nekik, másnak, — hogy feleséggel, ha jobban tud németül, az intimitas óráiban bizonyosan németül fogok beszélni.»

«Mert ők nagy, igen nagy hazafiak! De mit tehetek én arról, hogy a' veres tengeren nem mehetek át velök, én, ki már rég a' túlpartra vergődtem. — Midőn 1829-ben emlegettem nekik Hugot,³ vállat vonítottak, midőn Heinének verseit, azt felelték, hogy Heinének versei nem érhetnek sokat, minthogy bizonyosan diákok, de igen az ő commentariususa Virgilhez: — most ők emlegetik nekem Hugot és Heinét, 's rajtam van a' sor a' vállvonításra. Ugy vagyok az ő liberalismusokkal is: zsibáru az már nekem. Egy-két német brochuret olvastak, olvasták Rotteck⁴ természetjogát, tudják hogy Carrel⁵ szerkesztője volt a' *National*nak, hogy Cormenin⁶ pamphleteket írt; mi természetesb, mint hogy ennyi tudomány mellett 24 óra alatt megvizsgálhatnák az operatu-

¹ A «Hirnök» a múlt század 30-as éveiben keletkezett politikai hirlap, mely Pozsonyban jelent meg Orosz József szerkesztésében.

² Sz. Ágoston (1811—1877) később ítélőtáblai tanácselnök, ki ekkor a Bécsben székelő m. kir. udvari kancellariánál fogalmazógyakornok volt.

³ Victor Hugo. L. a 63. oldalon levő ¹ jegyzetet.

⁴ Karl Wenzel Rodecker von Rotteck (1775—1840) német történetíró, ki Welckerrel együtt az ismert «Staatslexikon»-t adta ki; itt «Lehrbuch des Vernunftsrechts und der Staatswissenschaften» cz. munkájára történik célzás.

⁵ Armand Carrel (1800—1836) francia publicista; Thiersszel és Mignetvel együtt alapította a «National» című hirlapot.

⁶ Louis Marie de la Haye Vicomte de Cormenin (1788—1868) francia publicista; «Timon» írói álnév alatt közrebocsátott híressé vált pamphletjeiben tárgyalta a közérdekű kérdéseket, kormányellenes irányzattal.

mokat, hogy a' portáknak kicalculálása nekik egy *simplex additio*, mert ahhoz csak egy kis természetjog szükséges. Valami természetlenebbet, mint azok a' természetjog axiomái, magyaráztassanak bár jobbra vagy balra, nem ismerek. A' ki illy kártyavárakban valót mit, vagy épen észjogot lát, azt csak sajnálhatom, de már hozzá szoktam azt, kinek ma egy *Handbuch des Staatsrechts* tévedett kezébe, holnap az általános politikai reform paripáján találni. Én ehhez jóval hosszabb utat választottam, a' nemzetek életét tanultam, tűzhelyeikhez ültem, az embert 's a' családot kerestem a kelet legislatióiban szintűgy mint a' phratriákban,¹ a' XII táblákban,² a grágásokban;³ Gajusban⁴ szintűgy, mint a' feudumok könyveiben és a XIX század codexeiben, 's mind inkább meggyőződtem, hogy míg a' társaság' alapinstitutumait, a' családot, a' házasságot, a' vagyomot 's a' t. ujjá nem szabályozzuk, addig a' szorosan politikai reformra pazarlott erő, minden törekvés mellett is, jótékony következmény nélkül marad mindörökké.»

«Hallgatok, mert kifogyok papirosomból, ki gyertyám-ból. Jó éjtszakát, forróan tisztelt, szeretett barátom!

Szalay László.»⁵

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologia Akademia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 16. kötet V. száma alatt.)

¹ Athénben és több más ó-görög államban a polgárság phyle-nek nevezett osztályokra oszlott; a phyle vérségi kötelék és a közös házi istenségek (phratrion) szerint 3 phratriára (úgy mint Rómában a curia 3 tribusra), ez ismét 30 nemzetségre oszlott.

² Lex duodecim tabularum; a római jog alapvető törvénye, Kr. e. 449-ben vált törvénynyé.

³ Gragas (= Graugans) szürke lúdbőrbe kötött (innen neve) islandi jogkönyv a XII. századból, mely az ősi skandináv jog legtitiztább feljegyzéseit tartalmazza; az egyik szerző, Hafid, után eleinte Hafid Skrá (= H. sorompója) volt a neve.

⁴ Gajus kiváló római jogtudós, főműve, az «Institutionum Commentarii IV.» a római magánjogot öleli fel. Az eredeti írást Niebuhr 1816-ban fedezte fel Veronában; addig csak másolatokból ismerték.

⁵ Kölcsény a Szemeréhez válaszképen intézett, Nagy-Károlyban 1838 febr. 14-én kelt levelében Sz. L. fenti levelére ezeket jegyzi meg:

«Sz. Laczi levelét gyönyörrel olvastam. Gazdag ismeret, de felhős érzelem szóll belőle. Küszdésén még nem esett keresztül; azon-

17. Toldy Ferenczhez.

Parád, jul. 25. 838.

Tekintetes Titoknok Úr,
Tisztelt Barátom Uram!

Én olly hosszasan mulatoztam báró Eötvös barátunknál Borsodban, hogy a' hat hetes szabadság nem fogott volna elégséges lenni czélomnak elérésére, ha Karlsbadban használnom a' fürdőket, nem itt közelebb valahol. Levelem dátumából látni fogta Kegyed, hogy egy igen poshadt forrás' nymphájának udvarlok. Ezt azért jelentem, ne hogy Meccában képzeljenek kegyetek, holott csak Medinában vagyok. — Egészségem nem a' legjobb, huruttal és náthával látják el a' vendégeket Mátra' szelei, 's épen midőn 'e sorokat írom, átkozott torokfájás gyötör el. De mind ez nem tilt magamat annak vallanom, a' mi vagyok

Kegyed'

őszinte tisztelője
Szalay László.

(Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, Toldy Ferencz levéltárczája 38. kötetében.)

ban illy küszdés gazdag következményeket hozand maga után. Kitételei bőv észrevételekre nyújtanak alkalmat; 's más körülmények közt sok mindent fognék reájok commentárius gyanánt irkálni; annyival inkább, minthogy a' levél' tudományos része saját studiumaim' tárgyról emlékezik. A' mit a' nemzetek' familiái életéről beszéll, némely változással az én hitem is; a' mi resultatumot belőle kihúz: abban úgy tesz, különbözünk; 's e különbözés részént helyzetünkből, részént életkorunkból áll elő. Azt minden esetre mondhatom: én Laczinak minden irományaiban mélységet és melegséget találok; két tulajdon mik közül az első nálunk igen ritka, a' másikkal egyesülve pedig még ritkább.

Hogy Themisébe dolgozzam? Ezt szívesen ígérem; csak időt engedjen. Nem képzelheted: mi temérdek gondjaim vannak! Pedig törvénytárgy felől írni nem futólag, de historiai datumokat gondosan összevetve szeretnék. Idvezeld ötlet addig is, míg neki külön írhatnak; 's emlékeztess, hogy Themiséből még nekem nem küldött; 's ennél fogva azt még nem is láttam; mert Burján az egyetlenegy könyváros, ki Nagy-Károlyt olykor meglátogatja, még a' mult Decemberben sem hozott belőle példányt. Bártfayknak lesz módja a' csomócskát hozzám küldeni. (Szemere-tár 16. köt. XIV. darab.)

18. A Magyar Tudós Társaság Titoknokához.

Tekintetes Titoknok Úr¹

Ö Excellentiája a' Nagyméltóságu Elnök Gróf² f. h. 12-én hozzám intézett levelének következtetésében van szerencsém Kegyednek jelenteni: hogy helybeli rendes taggá választásomat³ háladattal fogadván, magamat mindenben az Academia' szabályaihoz alkalmazni, 's Intézetünknek minél több lényeges szolgálatot tehetni, fő törekvésem leend.

Tartozó tisztelettel maradván — Pesten, sept. 17-én 1838.

Kegyednek

aláz. szolgája

Szalay László

r. t.

(Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia főttkári hivatalának irattárában.)

19. Szemere Pálhoz.

Düsseldorf (Rhein Preuszen, Heine'
születéshelye) oct. 16. 838.

Oh igen, Szemere, az én tisztelt, szeretett Szemerém, néki fogok ma írni, ő bizonyosan többször emlékezett védenczére a' távolban is; — 's a' védencz ő reá? valahányszor szép órája volt, volt pedig sok, igen sok.

Egy hónapot töltöttem Németországban, 's most midőn egy két nap múlva bucsút veszek tőle, szeretet' és hála' érzelmeivel indulok tovább. Először közép Németországot látogattam meg, aztán az éjszakit, most déli részeiben vagyok, ablakom alatt foly el a' Rajna, 's rajta három társaság' gőzhajói naponkint Schweitz, Hollandia, Franciaország felé; száz lépésnyire tőlem a' négy nap előtt megnyitott vasút, melly rövid idő múlva a' belga' határokig fog terjedni; körülöttem, a' merre vinni fog útam, szüret.

¹ Toldy Ferencz.

² Gróf Teleki József v. b. t. t.

³ Rendes taggá a törvénytudományi osztályban 1838 szept. 7-én választott Sztrokay Antal helyére, ki a halálozás által megürült első helyre került.

Eszkendők óta nem éreztem magamat annyira honn, mint itt ez idegenek között, 's álmomban sem reméltem olly való színetlen barátságot, mennyit minden rangbeliektől tapasztaltam. Státus férfiak és literátorok; a' borse' emberei, 's ezeknek antipodesei az olly örömet álmodozó ifjuság, egyik körből a' másikba léptem át, 's ki tehet róla? hiúvá lettem elvégre.

Ha Isten haza visz, elmondom találkozásaimat ezzel, amazzal, elmondom milly prægiansnak, hatalmasnak találták ez 's amaz észrevételemet, melly Szemere gyárából került hozzám szatócsához. Nem egynek mondtam: ha szerét teheted uram, jer le Pestre egy nap, vannak barátaim, kikkel megismerkedned örömedre lészen, 's nyereségünkre.

Bár velem lett volna, tisztelt barátom, midőn Tiecknél¹ valék. Arnold' könyvkereskedésében tudakozódtam lakása után. «Altmarkt, 521, 1 Treppe hoch.» Felmegyek, épen salonjának felkészítésével foglalatostkodtak emberei. Egy csinos szobaleány kérdezte, kit jelentsen be. «*Wollen sie dem Herrn Hofrath diese Karte (Ladislav de Szalay, avocat à la cour Royale de Pesth & Sous-Secrétaire de l'Académie Hongroise) übergeben, mit der Bitte mir die Stunde zu bestimmen, wo er mich empfangen kann.*» «*Der Herr Hofrath wünscht Sie augenblicklich zu bewillkommen*» volt a' válasz. Bevezettettem. A' köszvény' következésében kevésbé sántítva lépett előmbe Tieck — alacson, erős termetű férfiú — 's helyet fogott velem. Szemeiben emberismeret, *gutmüthigkeit*, 's az mit poetai ironiának nevez a' német. Általános tárgyakról csak hamar specificumokra tértünk által. Érzettem, hogy helyemen vagyok. Elválásunk a' legcordialisabb volt. Még előbb kacagtunk ezen amazon, *qui peut mieux*. A' Herr Hofrath 's a' Herr Baron, — igen igen a' Herr Baron, Tieck annak nevezett, 's ő neki azt tudni kell — kezét fogott, «*Ich hoffe Herr Baron — e' szavakkal bocsátott el — dass mir bei ihrer Rückreise die Ehre ihres Besuches öfters zu*

¹ Johann Ludwig Tieck (1773—1853.) udv. tan., német költő és æsthetikus, ki ebben az időben Drezdában tartotta előadásait; ugyanitt mint dramaturg is működött.

theil werden soll» 's körülnézett a' salonban, hol télen által olvasásait tartja. Még egy *poignée de main* 's elváltunk.

Dresdenben még egy igen interessans orosz generálisnéval is ösmerkedtem meg, 's a' magányos utazásnak talán az a' jó oldala van, hogy több ismeretségeket kötünk, mint ha társakkal, földiekkel utazunk.

. . . . .
. . . . .

Köln, oct. 17-én 1838.

Ma éjfélben, miután még egy dicső estét töltöttem Düseldorfbán, gőzhajóra szálltam, 's összerakott öt székemen olly hatalmasan aludtam, mint Maréchal Ney nem tudom mellyik folyó' partján Oroszországban. Reggel 7 órakor Köln előtt voltunk; most dél van, 's már láttam a' csodálatos város' főbb nevezetességeit: minők a' dom (a' híres *Glasmalereyen*), Rubenstől Péter' felfeszítettése a' Petrikirchenben,¹ a' városház (1569) 's a' t. Este 9 órakor Aachen felé indulok, a' gyorskocsin, 's holnap este már a' belga földön remélek szállásolni. E' levelet magammal viszem, 's csak Lüttichben szándékom azt postára adni.

Éljen boldogul tisztelt, szeretett barátom; 's e' levelemre bizony jól esnék egy kis válasz. Igaz, csak nem elfelejtettem volna. Még egy szép tapasztalásomról kell szólanom. Hamburgból tengeren akartam Amsterdamba menni, 's aztán Hollandián keresztül Belgiumba. Oct. 10-én «de Beurs van Amsterdam» gőzhajóra szálltam. Oct. 11-én előállott az æquinoctialis vész, 's tartott szünet nélkül mindig erősödve tovább 30 óránál. A' hollandi partok hosszában fekvő szigektől tartván a' kapitány, már közel a' Súdeerseehez,² hol az éjszaki tengerének veszedelmei túl lettünk volna, visszafordult, 's oct. 12-én délben Helgolandban horgonyt vetetünk. Így drága áron, mert a' passage pénz nem fizetett vissza, megismerkedtem a' tenger' vészével, mellynél

¹ P. P. Rubens e képet 1638—40-ben festette; még jelenleg is ugyanott látható.

² Zuider-See.

dühösebbet még kapitányunk sem ért. De illyesmit élő szóval kell előadni.

S ennyi ezen itatós papiroson, 's ezen privilegiált és patentírozott 's ennélfogva rossz tentával elég.

Ajánlom magamat annyiszor tapasztalt barátságába.

Laczi.

Bruxelles, oct. 19-én. Tegnap este 7 órakor — (Kölnből oct. 17-én este 8^{1/2} órakor indultam el, 's Aachenben két óráig, Lüttichben szintűgy két óráig mulatoztam) érkeztem ide. Lüttichből (Cockerill' helybeli gyárainál¹ nagyszerűebbeket alig gondolhatni) Brüsselig vasúton. Nehány napi itt mulatozásom után Párisba készülök.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday könyvtárában a «Szemere-tár» 16. kötete LVI. sz. alatt.)

20. Anyjához.

Brüssel, am 19-ten October 1838.

Liebe Mutter, liebe Brüder,

Der Mensch denkt, Gott lenkt. Am 10-ten d. bestieg ich in Hamburg das Dampfschiff «*de Börs van Amsterdam*» und dachte ganz sicher nach zwei Tagen unter den holländischen Amphibien herum zu wandeln, um von dort dann den Weg nach Brüssel zu nehmen. Allnun aber, es geschah anders.²

.....

Mit drei unserer Schiffsgefährten, zwei waren Holländische Kaufleute, der dritte ein Deutscher, fuhr ich über unbewohnte Haiden, die sich mit den ungrischen messen können, nun nach Bremerhaven, ging hier um 6 Uhr morgens an Bord des

¹ Az angol Cockerill fivérek híres gépgyárai Seraing-ben Liège (Lüttich) mellett.

² A következőkben az előző levélben már ismertetett balul sikerült tengeri útját beszéli el részletesebben, hozzátéve, hogy 13-án délután Cuxhavenbe értek.

Dampfschiffes Bremen, wohnte hier, das heisst in der Stadt Bremen angekommen, den Vor-Conferenzen der Weser-Isar Bahn bei, wurde durch Freunde in die Börse eingeführt, ging von hier mit einem der hanseatischen Souverains in dem *vis-à-vis* gelegenen berühmten Rathskeller, trank ein Glas Rüdesheimer Rosewein vom Jahre 1624 (kein Scherz) kaufte mir ächte Havannah Cigarren) und ging nach eingenommenen freundschaftlichen Mahle, wo ich mir in 2 Stunden 2 Schwestern — jede an die 100,000 Thaler werth, der Vater hat 7 Schiffe — erwarb, — mit meinem Schiffbruch völlig ausgesöhnt, weiter. Ich nahm meinen Weg durch das Hannoversche, wurde in Osnabruck mit einem tüchtigen Mitglied der ältern hannoverschen Kammern bekannt, hielt mich einen Tag in Münster (Hauptstadt des ehemaligen Westphalens) auf; einen Tag, — (die Eilwägen fahren hier immer Nachts damit der Geschäftsmann den ganzen Tag für sich haben könne) in Düsseldorf, das wie die guten Düsseldorfer sagen, Napoleon sein klein' Paris nannte, und wo ich durch Zufall eine recht interessante Bekanntschaft erneuerte, — fuhr von hier um Mitternacht auf dem Dampfboot «Nassau» nach Köln, kam hier um 7 Uhr früh an, ging abends um $1\frac{1}{2}$ wieder ab und kam über Aachen und Lüttich gestern abends wohl erhalten hier an.

Brüssel, 21. October 1838.

Belgien ist in den meisten Industriezweigen eben so hoch gestellt als England, in Hinsicht der Eisenbahnen, überstrahlt das kleine Land jedes in ganz Europa. Dreimal des Tags kann man nach Antwerpen fahren und zurück, eben so oft nach Lüttich (20 deutsche M. um 3, 4 francs) u. s. w. Es ist unverzeihlich, wenn der Fremde hier jeden Vormittag nicht einen Ausflug macht, ungefähr so weit als von Pesth bis Raab, um sich dann um 5 Uhr zur Tafel mit gutem Appetit zu setzen. Ich gedenke auch heute so zu handeln und diesen Brief an irgend einer Station wo man sich einige Minuten aufhält, auf die Post zu geben. So nahe zu Frankreich, wäre es eine Sünde Paris nicht zu besuchen. Dieser Tage also, wenn ich mir die grossen Cockerillschen Fabriken näher besehen habe, reise ich nach Paris, von wo

ich wieder schreiben werde, und wohin ich mir einen Brief erbitte, *poste restante*.

Ich küsse Ihre theuren Hände, liebste Mutter, und umarme Sie und Euch *fratres leones* recht herzlich. Empfehlung an alle, die sich meiner erinnern wollen!

Laczi.

(Eredetije leánya, özv. Havas Imréné Sz. Zsófia tulajdonában.)

21. Szemere Pálhoz.

Páris, oct. 25-én 1838.

Tisztelt barátom,

Párisban vagyok elvégre, 's nem egykét napra, hanem egykét hónapra; tanulni jöttem ide 's így nem kétlem, hogy az *academia*' elnökeitől¹ engedelmet fogok nyerni hosszabb itt mulatozásra.

Telekinek ma fogok írni. Elmondom néki, hogy becsületére kívánok lenni azon intézetnek, mellynek tagja vagyok, hasznára azon hazának, mellynek polgárává születtem; — két hatalmas ok tanulásra, 's tanulni készületeim után sehol sem fogok annyi sikerrel, mint itt. Elmondom hogy szándékom folytatni azon munkákat, miket Petrovics² megkezdett a' társaság' számára, 's jegyzetei után készítendő utasítást kérek magamnak. Elmondom, hogy a társaság' alapszabályai tudományos utazásokról szólnak; 's díj' fejében 400 f. fizetésem³ talán így is járhatna ki, de hozzáteszem, hogyha úgy kívántatnék — fizetésemről is lemondok távollétem alatt 's dolgozom ingyen a társaságnak.

Pesten van-e, tisztelt barátom, vagy Péczelen? mióta

¹ Gróf Teleki József és gróf Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság akkori elnökei.

² Petrovics Frigyes (1799–1836.) ügyvéd, a M. Tud. Akad. r. tagja; 1833-ban utazást tett Európában, gyűjtve adatokat Magyarország történetéhez; Párisban hosszabban időzött. Másolatai, melyek később a 'Tudománytár'-ban közöltettek, az Akadémiában őriztetnek, 'Petrovics-gyűjtemény' név alatt ismeretesek.

³ Az Akadémia segédjegyzője akkor az alapszabályok értelmében 400 frt évi fizetést húzott.

Pestet elhagytam, láttam egy tuczat színházat, 's művészeket a' színen, de 'ez mind semmi a' *Théâtre français*-hez. Megérkezésem' estvéjén Mlle Mars Milanoból visszajött után másodszor lépett fel Julie Lignerollesben. A' darab egy úgynevezett «*drame larmoyant*», de Mars, Mars! A' mit rég' hallottam, 's mit elfelejtettem ismét, hogy a művészet' diadalma «*grosse Effecte mit einfachen Mitteln hervorbringen*» itt valósodva láttam elvégre. Az egész personaléban egy sem volt, a' ki bőgött, egy sem a' ki ugrándozott, egy sem a' ki fuldoklott volna. Pedig nagy mező nyílt mind e' szépségekre. Aztán micsoda dicső egy nyelv az a' francia nyelv. A' ki francia asszonyokat nem hallott csevegni és declamálni — mert e' kettő mindig együtt jár, színen és otthon, — nem tudja, mi a' francia nyelv.

Ennyit sietve, mert még vagy tíz levelet kell írnom. A' Tekintetes Asszonynak kezeit csókolom. Ajánlom magamat nem érdemlett barátságába

Szalay L.

Adresszem:

Quai aux fleurs, No 5.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 16. kötete LVII. száma alatt.)

22. Toldy Ferenczhez.

Páris, november' 3-án 1838.

— — — Azok közé, kik, mint reméltem, — 's nem ok nélkül, — itt mulatozásom' idejét reám nézve tanuságossá fogják tenni, eleve számítottam Lerminiert,¹ a' *collège de France*-ban az összehasonlító jogtudomány' tanítóját. Történt pedig, hogy épen ideérkezésem előtt néhány nappal a' professor és journalista széket fogott a' státus-

¹ Eugène Lerminier (1803—1857) ékesszólásáról híres francia publicista, ki a kormány irányzatával ellentétes tanokat hirdetett a Collège de France-beli tanszékéről. A Molé kormány, hogy őt megnyerje, kinevezte a kérvények előadójává az államtanácsban (*maître requêtes au Conseil d'État*); ettől fogva előadásának iránya megváltozott, népszerűsége letűnt.

tanács terében, 's a' professorok és journalisták ezt nem bocsáthatták meg neki, ámbár a' példa sem nem első, sem nem utolsó, mert hiszen még őket is fogja érni a' sor. A' hirlapoknak legalább is két harmada, 's legelől a' *Charivari*, ki Lerminiert *L'air-mi-niais*-nek írja azóta, reá rohant a' magát a' júliusi napokban is megkülömböztetett ifju férfira, 's minden harmadik sor elpártolásról szólott, és árulásról. Részemről, ki Lerminier' munkáit kettős figyelemmel kísértem mindig, mert olly szempontból indult ki a' jogtan mezején, melyet helyesnek 's gyümölcsöző célhoz vezetőnek tartok, 's ki viszonyait először is Guizotval,¹ utóbb a' saint-simonistákkal² és Fourierral,³ és nem régiben Sanddal és Lamennaisval⁴ méltányolni tudtam, mint azt eddig élé tudta a' sajtó is, mert akarta, — elvhűséget látok legújabb cikkelyében is. Ő látta, vallotta, hogy mind ezen rendszerek a' «gondolat» elnöksége alatt alakultak, hogy nem istenlették a' fatalitást, és esetet, 's így philosophiai alapelvénél fogva a' valónak befolyását is látta bennök: de azért ezen rendszerek' egyike sem számíthatta őt catechumenái közé, neki saját nézetei voltak, 's ezen nézetekhez hű maradt a' «*Revue des deux mondes*» azon cikkelyében, melyet Lamennais' souverénitas-eszméje ellen írt, 's mellyben árulást nem látott senki; 's azon másik cikkelyben, mely nem is elv, vagy eszme, csak mód ellen szól, 's mellyben árulást látnának annyian. Molé⁵ megkülömböztette Lerminiert, tehát — Lerminier a' jelen cabinet' elveihöz állott mindenben. Ők így okoskodnak. De vétünk-e a'

¹ François Pierre Guillaume Guizot (1787—1874) francia történész, tanár és államférfi. — Szalay a «Statusférfiak és Szónokok könyve» cz. művében írta meg életrajzát.

² Claude Henri Saint Simon-nak (1760—1825) a modern socializmus megalapítójának követői.

³ François Marie Charles Fourier (1772—1830) francia sociologus, a «fourierizmus» név alatt ismert socialis tan megalapítója.

⁴ Hughes Félicité Robert Lamennais (1782—1854) francia theologus és író; eleinte a catholicizmus érdekében írt, 1836 óta főként a népsouverénitas eszméjeért küzdött.

⁵ Comte Matthieu Louis Molé (1781—1855) francia államférfi; ebben az időben miniszterelnök és külügyminister volt (1836—39).

logica ellen, ha a' tehát-ot ekkép alkalmazzuk: Molé megkülömböztette Lerminiert, tehát jelét adta, hogy az író' elveit nem látja rendbontóknak. — Azonban elég erről, mert a' tárgy önt, tisztelt barátom, a' távolban nem érdekelheti anynyira, mint érdekel engem itt helyben.

A' «*Théâtre de la renaissance*» (*salle Ventadour*) f. h. 7-én nyitja meg előadásait Hugónak legújabb művével: «Ruy-Blas, dráma 5 felvonásban.» Az író — mint velem együtt többen jóslották volt Pesten — visszatért az alexandrinusokhoz. Innen nagy öröm a' classicusok' táborában. Azok, kik a' romantismus' zászlója alatt küzdöttek, kik a' sarabandot¹ járták Racine' márványszobra előtt, visszatérnek a' classicai traditíóhoz elvégre! — Ezek az urak a' jelen századot úgy nem értik, mint a XIV-dik Lajos' századát nem. 1831-ben, 32-ben mért irt prosában a' szín' számára Hugo, elmondotta Eötvös; azóta hat, hét év folyt le, 's mi 1838 végén állunk. —

Tisztelje, kérem, nevemben társait, 's engedje meg, hogy egy úttal arra figyelmeztessem, tisztelt barátom, miképen a' tavali ülések protocollumából, az, hogy Máyer' értekezése a' rézmetszésről vizsgálat végett Ferenczynek kiadandó, ha nem csalatkozom, kimaradt volt.

Ajánlom magamat nagybecsű barátságába. Ő exja gr. Teleki József, 's m. gr. Széchenyi I. eddig, nem kétlem, veték már leveleimet.

Szalay László.

Lakásom:

Quai aux fleurs, No 5.

(Eredetije a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában, Toldy F. levéltárczája 38. kötetében.)²

¹ Keleti eredetű spanyol táncz.

² E levél, utolsó két bekezdését kivéve, (névtelenül) közölve van Athenæum 1838. II. félévi 47. (decz. 6.) számban az «Egyveleg» rovatban.

SZALAY LÁSZLÓ A 40-ES ÉVEK ELEJÉN.

(Daguerrotyp fénykép után.)

23. Szemere Pálhoz.

Páris, dec. 29 én 1838.

Tisztelt barátom,

Olvasd ezen levelet magadban mert *confidentialis*.

. . . . .

. . . (Schedel) levelében ez áll: «63-nak ha érkeznek levele à *Mr. Alexandre Roux, quai aux fleurs*, No 5, mondja meg neki váltassa ki a portással»; — tudod, hogy 63 jegy alatt jelent meg egy két recenzióm a' Figyelmezőben,¹ de azt is tudod, mint nem szenvedhetem az efféle mysticus irkálásokat. Feleltem nyomban ekképen:

. . . «csak kegyed második levelének azon pontjára, mi szerint, ha jól értettem, másnak addressze alatt fogok levelet venni, kötelességemnek tartom ezzel kijelenteni: hogy csak azon levelek fognak kiváltatni, mellyek saját, becsületes nevem alatt érkeznek ide. Ha kegyed írna ezen név alatt kérem, ne tegye; ha más, feleltem: én erre nem adtam engedelmet senkinek, 's nem is fogok adni soha. Tudom, hogy e' levelben, ha kegyedtől jőne, nem leszen semmi törvényelleni, de így minek a maskara? én ezt nem szeretem semmiben, egyáltalában nem; 's magamat nem akarom, az academiát nincs jussom compromittálni.»

Meggondolta-e Schedel, hogy illyes mód által a' legtisztább embert is compromittálhatni, 's mi szégyenítő volna reám nézve a' legkisebb gyanú, hogy Párisbani mulatozásommal visszaéltem, én, ki annyi hálával tartozom gróf Apponyinak² kegyeiért. Elég e' tárgyról, mellyet nm. elnökünkkel, ha jónak látod, közölhetsz.

. . . . .

Élj boldogul tisztelt barátom!

Szalay.

¹ A «Figyelmező» Toldy, Bajza és Vörösmarty által szerkesztett társlapja volt az «Athenaeum»-nak, melybe 1840-ben beolvadt; nagyrészt kritikai dolgozatokat közölt.

² Valószínűleg gróf Apponyi Rudolf, kit későbbi levelében is említ. (L. 28. sz.)

Anyámnak, 's hitvesednek kézcsókomat. Az elsővel természetesen nem kell e' levél tartalmát közölni.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» 16. kötet LXIV. száma alatt.)

24. Anyjához.

Paris, 31. dec. 838.

Liebe Mutter, liebe Brüder,

Ein Jahr ist vorüber, für das wir der Vorsehung Dank wissen können, denn wir haben weder an Gesundheit, noch an Ehre Schaden genommen, und in diesen beiden bestehen unsere Güter. Ich bin im Gedanken bei Ihnen und schliesse Sie und meine Brüder an mein pochendes Herz: Seyen wir nachsichtig gegen- und zufrieden mit-einander, Sie sind uns eine gute Mutter und wir, sollte ich meinen, nicht die schlechtesten Kinder. Nach zwei Monaten hoffe ich Sie alle drei gesund und freudig zu umarmen, bis dahin quälen wir uns nicht unnütz, unser Leben steht in einer höheren Hand.

Beiliegendes Blatt bitte ich dem guten, und für mich durch Jahre hindurch wahrhaft gütigen Pepi Máý¹ zu übergeben. Bitte ihm aber auch unversäumt zu melden, dass sein lieber Brief mir wohl am 26-ten zugekommen ist, und dass bis heute Arnstein u. Eskeles mir meine Gelder noch nicht ausgewiesen haben. Auch weiss ich den Namen des Bankiers nicht an dem ich angewiesen bin, und wenn ich es auch wüsste, würde es mir nicht nützen, wenn ich mich nicht durch die Anweisung Arnsteins und E. legitimiren kann. Ich will kein Lamento machen, die Sache spricht laut genug für sich. Ich bitte mich über diesen Punkt *allsoogleich* zu benachrichtigen.

Den Brief erwahrte ich: *poste restante*, so bekomme ich ihn sicherer und schneller. Ich hätte mir die Briefe gar nie

¹ Máý József († 1840), tekintélyes pesti ügyvéd, kinél Szalay annak idején dolgozott és a ki Szalay külföldi útját a neki adott kis kölcsön által lehetővé tette. Máý első neje Pongrácz Amália révén Szalayval távoli rokonságban is volt; második nejét Békeffy Franciskát, halála után, 1845-ben Szalay vette nőül.

ins Haus adressiren lassen sollen. Fremde holen hier in der Regel immer ihre Briefe selbst auf der Post ab. Also bitte nicht zu vergessen: *poste restante*.

Mit den Arbeiten für die Akademie werde ich in 2—3 Wochen fertig und dann wünsche ich ungesäumt abreisen zu können. Bitte also nochmals um schleunige Besorgung der Arnstein und Esk.-schen Angelegenheit.

Ich küsse Ihre theueren Hände, liebe Mutter und umarme Sie, Brüder und Freunde mit tausend Wünschen für ihr Wohlergehen!

Laczi.

(Eredetije báró Szalay Imre tulajdonában.)

25. Anyjához.

München, 29 Jänner 1839.

Liebe, gute Mutter,

Montag d. 21-n Jänner bin ich von Paris abgereist, und gestern d. 28-n am Geburtstag unseres Pista¹ hier angekommen. Ich bin Ihnen nun um 200 Meilen näher gerückt, und kann in 24 Stunden den Boden des Österreichischen Kaiserstaates betreten. Ich freue mich dessen recht sehr, liebe Mutter, denn ich komme mit erneuerter Liebe für so manches in der theueren Heimat zurück, gesund an Körper und Seele und mit guter Lust es auch fernerhin zu verbleiben; drum also wenn ich Ihnen Sorgen machte,² liebe gute Mutter, entschlagen Sie sich deren jetzt, das in der Ferne zugebrachte halbe Jahr soll viele Jahre hindurch schöne Früchte, auch die der kindlichen Liebe und Dankbarkeit für Sie bringen.

Bruder Gusti³ wird jetzt wahrscheinlich schon in Wien seyn, und da werde ich ihn ja recht bald sehen. Bruder Pista's Briefe haben mir viel für mich in der Ferne interessantes mitgetheilt, für das ich ihm nun danke, die Ihrigen —

¹ Öcsese István (1821—1894) később ministeri tanácsos.

² Ugyanis anyja féltén őt, ellenezte utazását.

³ Bátyja Ágoston.

nicht wahr, liebe Mutter, — waren mehr declamatorischer Art, doch das ist ja ganz natürlich.

Ich freue mich schon auf den Sack voll Neuigkeiten, die Sie mir mittheilen werden, wofür ich Ihnen meine Reise Erfahrungen Stück für Stück aufzutischen gedenke.

Da ich den 21-n von Paris abreiste, habe ich alle jene Briefe, die in Pesth nach dem 10-en Jänner aufgegeben wurden, nicht mehr erhalten. Doch da sie *poste restante* — wie ich hoffe — geschrieben worden, geht keiner verloren. Dieses meldete ich schon von Stuttgart aus dem Grafen Teleki da ich von Ihm eine Summe Geldes zu erwarten hatte. Der letzte Brief den ich von Pesth 24 Stunden vor meiner Abreise erhielt, war von Szemere dd. 10 Jan. Dies zur Notiz.

Als ich Paris verliess war es wie gewöhnlich ein Meer von Wasser und Koth, wo unsere langen Überrocke nur von Ausländern die sich nicht fügen wollen, getragen werden. In Hamburg angekommen war mir schon Anfangs October der Winterrock willkommen, in Paris kam ich den 22-en Oct. an und ich ging, mit wenigen Ausnahmen, wie es der Franzose und Engländer thut, — und mit gutem Grund, den wir hatten fast immer 8 Grade Wärme, 2 Grade Frost war die höchste Tageskälte, auf der Seine war gar kein Eis zu sehen — im Frack oder Attila spazieren, selbst den letzten Tag meines dortigen Aufenthaltes. In Strassburg fing der deutsche Winter an, und seitdem ist es sehr kalt.

Ich küsse Ihre theueren Hände, liebe Mutter, umarme Sie und meine lieben Brüder herzlich. In 14 Tagen hoffe ich sollen wir uns freudig widersehen. Bis dahin Gottes Segen mit uns allen. Viel, recht viel Grüsse an die guten May'schen.

Laczi.

(Eredeti je báró Szalay Imre tulajdonában.)

26. Toldy Ferenczhez.

München, jan. 29-én 839.

Tisztelt Barátom,

Párisi barátaim és ismerőseim annyira lefoglaltak a köztök töltött utolsó napokban, hogy időm sem maradván levélírássra, csak most szakíthatok időt magamnak soraimmal kegyed 's az Academia előtt tisztelkednem.

A' «*Précis de la lit.*» ügyében négy párisi könyvárossal értekeztem, 's értekeztettem mások által, de azon sikerrel, melyet előre jósolhattam volna. Franciaországban száz példány sem kelne el, igen a' külföldön: de addig míg belga contrafaçontól tarthatni, a' külföld' publicumára nem építhet a' francia kiadó; így okoskodtak Barba, Ledoyen. 'S ez tapasztalásom után is való. A' francia, a' francia író is, annyit tud a' külföldről ma, mennyit 150 évvel ezelőtt Boileau és Racine. A' *Journal des Débats* csak minapában szólott egy holttestről, melyet a' margitszigeti municipalitás a' pesti püspöknek általküldvén, a' pesti cathedralis templomban tétetett le ideiglen. Pedig Bertin¹ kétségkívül a' legalaposabb ismeretekkel bír különben, 's fő dolgozó társai Philaret Charles és Saint Marc Girardin látták a' külföldet. Az utolsóinak munkája Németországról Franciaországban épen nem kelendő, másutt a' belga utánnyomat igen. Az elmés francia nép, mihelyest nyolczvan megyéin túllép, igen tudatlan egy nép, 's az fog maradni, mert tudatlan büszkeségből. —

Luczenbacher' pénzét² közlöttem Burnouffal 's ő a' többi hozzáértőkkel is. Midőn visszavettem, ezeket mondá: «első tekintetre azt gondolná az ember, hogy a' karakterek

¹ Louis François Bertin, hasonnevű fia és testvéröccse Pierre Louis voltak akkoriban a «*Journal des Débats*» tulajdonosai és szerkesztői.

² Luczenbacher (Érdy) János (1796—1871) a M. Tud. Akad. r. tagja, maga is foglalkozott éremgyűjtéssel, később (1840) az Akadémia éremgyűjteményét rendezte, 1846-ban pedig a M. Nemz. Múzeum régiség-tárának őre lett. — L. meghatároztatás végett küldött ki Szalayhoz egy előtte ismeretlen pénzdarabot.

timurlufélék, *mais il n'en est rien*. Némi hasonlatosság van ezen pénz, 's azon medaillok között, melyek nem régiben Sibiériában találtattak. Ha Frähn¹ Sz. Pétervárában nem tudta olvasni, bajos lesz valakit találni, ki olvashassa. Ezen pénz nem ritka.»

A' játékszini választmány' ügyében élő szóval.

Ha kegyed magának is, a' hazának is szolgálni kíván, írjon egy magyar literaturai históriát német nyelven. Szólot-tam erről 's egyebekről jan. 26-án Menzellel,² kinél az egész estét töltöttem volt. Menzel alkalmas is, kész is sokat tenni érettünk. Sokat értekeztünk, sokat nevettünk együtt. Eszembe jött az a tökfilkó Gutzkow,³ ki valahol azt mondotta, hogy Menzel' kaczagásaira (ha ellenségein kaczag) az ablakai előtt álló fákról leesik a' hó. Hogy nála voltam is az történt alkalmasint, Stuttgart egy hó volt, és szánon az egész népes-ség. Sokat tanultam a német literaturai viszonyokra nézve Menzeltől, mit csak *in loco*, 's nem könyvekből tanulhat az ember.

Ha kegyed úgy óhajtaná, hogy mingyárt visszatér-temkor tartsam székfoglaló beszédemet,⁴ a' vasutakról tör-vényhozásról fogok értekezni. Ha a' nagygyűlésig halasztható. Verbőczi ezen sorairól: *«omnis enim — — quā in decidendis — causis utimur, regnante Carolo Roberto ex Galliarum finibus, — invecle esse dicitur.»* Erre nézve szük-séges lesz, egy XIV-ik századbeli *coutume*' másolatát bevár-nom. De a' mint mondtam, ez barátaink' belátásától függ.

¹ Christian Martin Frähn (1782—1851) német születésű orien-talista és numismata; később orosz államtanácsos és a szt.-pétervári ázsiai muzeum igazgatója lett. Külső tagja volt a Magyar Tud. Akadé-miának.

² Wolfgang Menzel (1798—1873) német történétíró, publicista és kritikus.

³ Karl Ferdinand Gutzkow (1811—1878) német író; 1835-ben Menzel feljelentésére egy regényét elkobozták és annak megírásáért 3 havi börtönmre ítélték.

⁴ Kollár Ádám Ferenczről mint publicistáról szólott székfoglaló értekezésében, melyet az 1839. évi okt. 21. tartott kisgyűlésen olvasott fel. (Tudománytár III. k. 1839. 411. old.) Tehát nem a nagygyűlésen, mint Falk említi.

Éljen addig is boldogul, tisztelt Barátom, és számítsen ezentúl az Athenaeum és Figyelmező¹ legmunkásabb dolgozó társai közé, van most miből, 's miről.

Szalay.

Gr. Telekinek Stuttgartból, az Akademiának innen írtam.

(Eredetije a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában, Toldy levéltár-czája 38. kötetében.)

27. Joseph Freiherr von Hammer-Purgstallhoz.²

Illustrissime Domine Baro,

Literas Tuas,³ quibus Eruditam Societatem Hungaricam super detecto nuper, Constantinopoli in suburbio Galatensi,

¹ Az «Athenaeum» tudományos és szépirodalmi folyóirat volt, melyet Bajza Vörösmartyval és Toldyval együtt szerkesztett az 1837—43. években; mintegy folytatását képezte a Kisfaludy Károly-féle «Auróra» zsebkönyvnek. — A Figyelmezőre vonatkozólag l. a 81. oldalon levő 1. jegyzetet.

² Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774—1856) osztrák orientalista, a Magy. Tud. Akadémia külső tagja. Hosszú időt töltött diplomatai szolgálatban a Keleten, melynek irodalmát, úgyszintén annak legtöbb nyelvét ismerte. Munkái ma már nagyrészt elavultak. 1817-ben udvari tanácsos lett, 1847—49 között az osztrák tudományos akadémia elnöke volt.

³ Ez H.-P.-nak Toldy Ferenczhez Bécsben 1839 július 14-én kelt latin nyelvű levele, mely megjelent magyar fordításban a Tudománytár Új folyam III. kötet (Literatura) 1839. év 263. oldalán. E levélben értesíti az Akadémiát, hogy vett hírek szerint a galatai St.-Benoît templomban a kőmívesek javítási munkálatok közben találtak egy ép női holttestet, melyet az egybesereglett néptömeg valamely szent tetemének vélvén, azt és ruháit is ereklyeként széjjelhordta. H.-P. a holttestet Zrinyi Ilona tetemének vélte; közli egyben az ugyanott talált sírkő feliratát is.

Thaly Kálmán e közlést úgylátszik nem ismerte, azonban «Rákóczi-emlékek Törökországban» cz. munkájában említést tesz a H.-P. által ismertetett 1839 jún. 23-iki sírletről a St.-Benoît kolostor régi zárda-naplójában talált feljegyzés alapján. (125—126. old.) — Thaly kutatásaiból nyilvánvaló, hogy a talált tetem, melyről H.-P. megemlékezik, nem Zrinyi Ilonáé, de az 1723-ban meghalt gr. Bercsényi Miklósnéé volt, kit Zrinyi Ilona mellé temettek. (119. old.) — Az 1703-ban meghalt Zrinyi Ilona hamvai ugyanis 1735-ben, midőn fiát II. Rákóczi Ferenczet kívánságához képest melléje temették, már annyira el voltak porladva, hogy csak koponyája maradt volt meg, a melyet akkor Rákóczi koporsójába zártak. (122. old.)

Hammer-Purgstall elbeszélésével ellentétben áll pater Methodius feljegyzése is, melyet Thaly említ fel (127. old.) és a mely szerint az 1839-ben felfedezett koporsót egy hónapon át a templomban közszemlére tették ki, és ez után három püspök segédletével ismét eltemették.

Helenae Zrinyiae tumulo et detectionem hanc comitantibus circumstantiis, edocuisti, Eadem Societas in hungaricum ver-
sas operi suo periodico «Tudománytár» inserendas jussit,
Tibique pro eo, quo Institutum nostrum amplecteris, bene-
volentia hisce gratias dicit.

Valeas Vir illustrissime, Eruditae Societatis Hungaricae
memor et incolumis quam diutissime!

Pest 30 Sept 839.

Ladislau Szalay
ejusdem Societ. Actuarius
in absentia Secretarii

(Eredetije a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban. Közölve czimzett neve nélkül, az «Irodalomtörténeti Közlemények» 1907. évi (17-ik) évfolyamában dr. Esztegar László «Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban» cz. czikkében. — E másolat a czikkben közölt szöveg nyomán készült.)

28. Gróf Teleki Józsefhez.¹

Nagyméltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram!

Midőn Londonba érkeztem, a' husvéti ünnepek miatt a'
brit museumot zárva találtam, 's tudtomra adatott, hogy
május' 8-dika előtt semmi tudományos vizsgálatához nem fog-
hatok a' museumban, mellynek kéziratára egyébiránt az er-
délyi fejedelmeknek az angol királyokkali sűrű levelezését
foglalja magában. Nekem a' *res augusta domi* ez' úttal
csak egy hetet engedett tölténem Londonban, de rendelése-
ket tettem, hogy ezen levelek ügyes, 's nem blackwell-féle
honoráriumot követelő kéz által lemásoltassanak, 's miután
a' még számomra Párisba küldött 100 f. ez' ideig haszon
nélkül hevert, bátor voltam, Excellentiádnak kegyes helyben-

¹ A levél a Magyar Tudós Társaság egyik kisgyűlésén (1840 ju-
niusban) felolvasatott és némi kihagyásokkal közöltetett a Tudomány-
tárban. (L. Tudománytár Új folyam IV. köt. Literatura. 1840. — 310.
és 313 old.)

hagyására eleve számítván, gr. Apponyi Rudolfot¹ ezen nála deponált summának Londonbai áttételére megkérni. — Remény-lem, hogy még e' nyáron, néhány napra legalább, másod-izben láthatom Angliát — Mainzból 4 nap alatt érhetni Lon-donba — 's akkorra a Landsdown- és Bank-féle családkönyv-tárak' áttekinthetésére is ígéretet vettem.

Itt, Bonnban, egyetem és könyvtár ifjabb lévén, a' kéz-irattár még zsengéiben van, 's néhány classicuson kívül csak nem kizárólag theologiai codexek találhatnák. Az erlangi könyvtár' kéziratának 1829-ben, 's a' bambergi kéziratok 183¹/₂-ben megjelent katalógusaikban, miket itt helyben gon-dosan átnéztem, Magyarország' ügyeit érdeklő mit nem talál-tam. A giesseni academiái könyvtár kéziratának lajstromá-ból (Frankfurt, 1840) ezeket jegyzettem ki:

Narratio historica obsidionis Canischiae. CCCXXXIV. cod. chart. s. XVI & XVII. 273 fol. (egyebeket is foglal magában).

Des allerdurchl... Herrn Leopoldt erwählten R. Kayser... Jahrliche einhomben und ausgaben was zu Bestreitung der Hoffstet, Hungarn, Granitzen als auch Kays. Armada ange-wendet und ausgegeben seyndt, C. chart. s. XVII. 131 fol.

Documenta ad res Saxonum in Transsilvania perti-nentia, C. chart. in. S. XVIII. 65 fol.

Collecta ad historiam Croatiae spectantia. Cod. chart. s. XVI & XVII. 133 fol.

Ha Darmstadtot, mint szándékom tartja, meglátogatha-tom, Giessenbe is elmegyek, 's megnézem, új vagy érdekes mi foglaltatik-e az említettekben. --

Linzben három estét töltöttem Bacsányinál.² A' 76 esz-

¹ Gróf Apponyi Rudolf (1802—1853) akkor nagykövetségi titkár Párisban, később követségi tanácsos, az akkori párisi nagykövetnek, Antal grófnak, távoli rokona; naplójegyzeteit Ernest Daudet most ren-dezi sajtó alá. — Antal grófnak fiáról Rudolfról, ki szintén töltött egy időt Párisban, azért nem lehet itt szó, mert az utóbbi 1836-tól 1840 májusig a szt-pétervári nagykövetségnél működött.

² Bacsányi János (1763—1845), kit az Akadémia 1843 október-ben, XIV. nagygyűlésén, választott levelező tagjává. (L. még Szalay levelét Bacsányihoz e tárgyban 37. sz. alatt.)

tendős, magas termetű öregnek szemei, ha boszongodik és haragra gyúl, még villogni is tudnak, 's fájlalom, hogy villogtak, midőn az academiáról szólott. Nem lehetne az érdemes aggastyán a' társaságnak tiszteleti tagja? — Bocsánatot, Kegyelmes uram, e' kérdésemért. Nem ismerek fájdalmasabb látmányt a' literatura' körében, mint olly öregét, kit annak gondolatja kinez, hogy az ifjabb ivadék érdemeit nem becsüli, mint illik.

Excellentiádnak kegyes megbizásait «Mainz, poste restante» ha nem volnék is ott, hiba nélkül fogom venni. Londonban elutazásom előtt gondoskodtam arról, hogy a' netalán adressedem alatt érkező levelek Mainzba küldessenek utánam.

Tegnap voltam Schlegel A. V.-nál.¹ Mutatott egy III-dik Ferdinand által kiadott armalist, mellynél fogva Schlegel löcsei ev. predicator magyar nemességre emeltetik. Ő annak ivadéka, 's a' pecsét, mellyel él, egy az armalisban foglalttal.

Excellentiád' magas kegyeibe ajánlottan mély tisztelettel vagyok — Bonn, május' 9-én 840

alázatos szolgája
Szalay László.

(Eredetje a Magy. Tud. Akadémia főtítkári hivatalának iratárában.)

29. Gróf Teleki Józsefhez.²

Nagy Méltóságú Gróf
Kegyelmes Uram!

Épen most érkezem meg Heidelbergből, hol két napot töltöttem. A' kéziratárban, mely 1628-tól 1816-ig részét tevé a' vaticáni kincseknek, alig van mi történeteinket illetné, e két számon kívül:

¹ August Wilhelm von Schlegel (1767—1845) német kritikus, fordító, nyelvtudós és költő; különösen Shakespeare-fordításai ismertek.

² A levél a Magyar Tudós Társaság egyik kisgyűlésén (1840 június) felolvasztatott és némi kihagyásokkal közzétett a Tudománytárban. (L. Tudománytár Új folyam IV. köt. Literatura. 1840. — 310. és 314. old.)

CLVI. (papir. 15-dik száz. 170 levél ívrétben, sok festett képekkel). *Ungarische Chronik v. Jahre 973 bis zum König Matthias Corvinus*. A' munka fordítása a' Thúróczy-féle krónikának, 's a' királyok' képei is egészen amazéi után készültek. A' Mátyásról szóló véglapok a' fordítónak, úgy látszik, eredeti toldaléka, de minden becs nélküli.

CCXVI. (papir. 15-dik száz. 96 levél 4-edrétben) *Hansen Schiltbergers Reisebuch in die Turkey und das Morgenland*. — A' nicopoli csatában, mellyben urával egy bajor lovaggal, mint apród jelen volt, elfogatott, 's 32 évet töltött török rabságban. Említi, hogy tíz hónapot töltött Magyarországon a' nicopoli csata előtt, de csak így szárazon. Erdélyről egy helytt ez áll: Und bin gewesen — — ze Sybenburgen das ist ein dütsch land und die hoptstadt des Landes heist Hermenstadt und zwurtzenland. — Más helytt ezt találtam: Dornach fürt man uns zu dem mer in ein statt die haist kalipoli und das ist die statt da die türcken über mer farn und da lagen wir zwen monat in ainem turn unser drühundert und der hertzog von Burgony lag mit — — oben im turn Und die wil wir da lage fürt man kinig Sigmunden für die statt und wolt in fürn in windischy land on' do das die turenken horten Da namè sie uns usz dem turn und fürten uns zu dem mer und stalten ain nach den andern künig Sigmunden ze tratz und schrüwen in an das er herusz trat osz der galleyen und loset sin volk und das tetten sie im zu einem gespõt.

Nem tudom, ki van-e nyomtatva e' nem érdektelen kézirat; úgy tetszik, mint ha Hammer¹ vagy Majlát² hivatkozáának reá.

Mannheimból kevésbé felbomlott egészségem' helyreállítására Wiesbadenbe szándékozom 's a' hónap' végével Mainzba. Miután egy évnegyed mellyre előlegesen felvettem fizetésemet, ma holnap eltelik 's így már csak egy negyeddal vagyok elő-

¹ Báró Hammer-Purgstall L. a 87. oldalon levő ² jegyzetet.

² Gróf Mailáth János (1786—1855) történétíró; leginkább német nyelven írta műveit, melyek közül a jelentősebbek: *Geschichte der Magyaren* (5. köt.) és *Geschichte des oesterreichischen Kaiserstaates*.

legezésben 's miután szerfeletti gazdálkodásom' daczára is pénzem rémitőleg olvadoz, meg fogja bocsátani Excellenciád, ha egy évnegyedi fizetésemnek előleges kegyes megküldésére (Mainz, poste restante) mély tisztelettel kérem.

Ki Excellentiád' kegyes pártfogásába ajánlottan vagyok —
Mannheim, Május' 14-én 840

a' Nagy Méltóságu Grófnak

alázatos szolgája
Szalay László.

(Eredetije a Magy. Tud. Akadémia főttkári hivatalának irattárában.)

30. Máty Józsefhez.¹

Heidelberg, am 18 Mai 1840.

Vorerst will ich ein Gesuch an Sie richten, hochzuverehrender Freund, und zwar im Auftrage eines Dritten. — Geh. Rath Mittermaier,² Präsident der zweiten Kammer in Karlsruhe wünscht unser so eben sanktionirtes Wechselrecht (natürlich den lateinischen Text, oder beide, wenn Sie columnaliter gedruckt sind) schleunigst zu erhalten. Er ersucht Sie hiemit durch mich, ihm solches, wo möglich alsogleich, nicht durch den Buchhandel, sondern *via diligence* zukommen (nach Karlsruhe) lassen zu wollen. Ich geselle meine Bitte der seinigen, da ich in Mittermaier's Hause mit Freundschaftsbezeugungen überhäuft wurde. *Ergo rogo demisse, lassen Sie sich die Sache angelegen seyn, cito, citius, citissime.*

Württemberg und Baden habe ich schon bei meinem frühern Besuche zu Gnaden aufgenommen und ich entziehe sie ihnen auch jetzt nicht. Heidelberg, von wo ich diesen Brief an Sie richte, und wo ich mich seit einer Woche zum zweitenmal befinde, ist in einem schönen Neckarthale gelegen, von drei Seiten mit Bergen umgürtet, die deutscher Natursinn mit herrlichen Spatziergängen versehen hat. Ich

¹ L. a 82. oldalon levő ¹ jegyzetet.

² Carl J. A. Mittermaier. L. a 96. oldalon levő ¹ jegyzetet.

bin hier mit mehreren ausgezeichneten Juristen, unter andern mit Zachariæ¹ Vater und Sohn bekannt worden.

Ja Heidelberg, das ist so recht der Ort zum ungestörten Grübeln, da geht man tief ein in die Analyse der Pandekten oder Evangelien, wie es nun eben kömmt, und während man analysirt, geht die grosse Syntese des Lebens mit all' ihren Leidenschaften vorüber. *C'esst aussi une manière de prasser sa vie.* Schad' um die holden Frauen mit ihren närrischen Herzen; war ich doch immer der Meinung, dass das Weib zu bedauern sey, die einen Gelehrten zum Manne nimmt.

Und nun wie geht es im Ungarlande? Ich beweise hier aller Welt, das Ungarn mehr Aufmerksamkeit verdiene, als und (*sic!*) bisher geworden ist. 'S ist ein gar einfacher Satz, werden Sie sagen, da bist du jeder Beweisführung überhoben. — Der Teufel auch, die Feinde der ungrischen Sprache haben mit ihren Lügen manche hier uns entfremdet. Dass Ungarn bei etwaigen Eingriffen der — wen auch noch fern, doch gewiss projektirten russischen Universalmonarchie die Vormauer nicht nur der Österreichischen Monarchie, sondern des gesammten europäischen Westens seyn könnte, begreift man in London bey sherry um Mitternacht besser als hier. *A propos*, ich habe vorgestern in Mannheim den russischen Thronfolger² gesehen. Als er mit der *grande duchesse douairière* auf den Balcon trat, hatte ich Gelegenheit ihn näher zu betrachten; er sieht recht interessant aus, scheint Geist und Entschlossenheit zu haben. Die Mannheimerinnen haben ihn ganz allerliebste gefunden. *Tant mieux pour la princesse de Darmstadt.*

Sie, Fanni,³ der alte Herr,⁴ Árpád, Laczi⁵ befinden sich

¹ Carl Salomo Zachariä (1769—1843) német publicista és egyetemi tanár. — Fia Karl Eduard (1812—1894) jogtudós.

² A későbbi II. Sándor czár, uralkodott 1855—1881.

³ Máty Józsefné.

⁴ Máty mostohaapja, Korossy János.

⁵ Árpád és László Máty fiai voltak második Békeffy (Fridrich) Franciskával való házasságából; előbbi később kir. táblai bíró lett (+ 1895), utóbbi gyermekkorában halt meg.

natürlich wohl? ich hoffe eben so meine liebe Mutter und Brüder. Lassen Sie Árpád auf der Charte Heidelberg aufsuchen, da profitirt er 'was grosses durch meine Reise. Meinen schönsten Gruss an Fanni und Fräulein Marie, die aber wahrscheinlich schon in Fünfkirchen seyn wird, an Mutter und Brüder, an den Herrn Rittmeister,¹ Hengelmüller,² Niki³ u. s. w.

Briefe, wie bereits gemeldet, erwarte ich Mainz, poste restante. Bitte das Datum der Versatzzetteln nachzusehen. Dem Grafen Teleki habe ich über mehrere Manuscripte (ungarische Geschichte) in deutschen Bibliotheken aus Mannheim geschrieben.

adieu, adieu!

Szalay L.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

31. Toldy Ferenczhez.

Frankfurt a. M. junius' 6-án 1840.

Tisztelt Barátom Uram,

A' «Rheinisches Volksblatt» (Redacteur: J. B. Rousseau, Köln) ez idei 67 d. számában apr. 30. ez áll:

Nach dem ungarischen des Bajza.⁴

O sag mir, liebes Mütterlein,
Was mag mir armen Mädchen seyn?
Von keinem, keinem Leid bedroht, —
Und leb' in Seufzer, Angst und Noth.
Im Aug' es mir wie Feuer sprüht,
Es pocht im Herzen mir und glüht;
Verkehrt nur thu' ich was ich soll,
Vergess' auch ganz und gar es wol.

¹ Valószínűleg Fridrich József, Máyné fivére, ki kapitány volt a Liechtenstein-huszároknál.

² Hengelmüller Mihály, Máý irodájának vezetője, báró Hengelmüller László, jelenlegi washingtoni nagykövetségünk atyja.

³ Békeffy (Fridrich) Miklós, Máyné fivére, Pest város főjegyzője.

⁴ Sem Bajza, sem Vörösmarty e költeményt nem írta; szerzőjét kikutatni nem sikerült.

Und sinkt die Sonn' im weiten Lauf,
 Und jemand kommt die Strass' herauf
 Und steht vor meinem Fenster still:
 Als ob mir 's Herz zerspringen will!
 Und in der Nacht und in der Naecht:
 Ich träume und das Auge wacht,
 Ich glüh', ermatt', und schmachte hin —
 Und doch wie frisch und wol ich bin!
 Ja du mein Gott und Vater mein,
 Was mag mir armen Mädchen seyn?
 O rede, Mutter, lieb und süß,
 Du weisst es wol: gewiss, gewiss!

Köln.

Kohlhauer.

A' fordítónak neve mellett más helytt ez áll: kölni születés, 's pattantyús hadnagy.

Valyon Bajzá-é az eredeti, vagy Vörösmartyé?¹

'S tudja-e kegyed, hogy a' tripartitum, 's az erdélyi szászok' statutumai újjörög nyelvre le vannak fordítva? Dr. Zachariae¹ (a' heidelbergi professornak fia) Görögországban rá akadt a' kéziratra, 's az előszót, midőn Heidelbergben volnék, elolvasta 's lefordította előttem.

A' Guttenberg ünnep' Mainzban inkább muzsikuskok és comédiások, mint írók által fog meglátogattatni, s' részemről még nem bizonyos, Mainzban vagy Lipcsében leendek-e tanúja az ünneplésnek.

• Ajánlom magamat Kegyed' nagybecsű barátságába.

Szalay L.

(Eredetije a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában, Toldy Ferencz levéltárczája 38. kötetében.)

¹ Karl Eduard Zachariä, l. a 93. oldalon levő ¹ jegyzetet.

32. Carl J. A. Mittermaierhez.¹

Pressburg am 26 May 1843.

Hochverehrter Herr!

Ich habe Anstalten getroffen, dass Ihnen, Hochverehrter Herr, ungesäumt ein Exemplar meiner in Leipzig erscheinenden Übersetzung unseres Strafgesetzbuch-Entwurfes² zugeschickt werde, und ich ersuche Sie hiemit im Interesse der Wissenschaft und meines Vaterlandes das Werk öffentlich besprechen zu wollen. Der dritte Theil — er soll nächstens nachgeliefert werden — enthält das Strafanstaltssystem, — und sollte das Werk zahlreiche Abnehmer finden, so würde ich auch die *vota separata* der Minorität als Nachtrag der Presse überliefern.

Auch wäre ich nicht ungeneigt, wenn sie es wünschenswerth finden sollten, einen Auszug des Protokolls über die wichtigsten Verhandlungen für Ihre «Kritische Zeitschrift»³ zu liefern.

Vielleicht erinnern Sie sich noch, Hochverehrter Herr, eines jungen Mannes, der Sie, eben jetzt vor drei Jahren in Heidelberg besuchte,⁴ dem Sie mit Ihrer edlen Humanität entgegen kamen, und der Ihnen leider das damals so eben

¹ Carl Josef Anton Mittermaier (1787—1867) kiváló német jogtudós és tanár a heidelbergi egyetemen. A badeni kamara tagja és több ízben elnöke, majd 1848-ban a frankfurti alkotmányozó nemzeti gyűlést előkészítő parlamentnek elnöke volt. A Magy. Tud. Akadémia 1846-ban külső tagjává választotta. (L. eziránt a 46. sz. levelet.)

² A könyv czime: Entwurf eines Strafgesetzbuches für das Königreich Ungarn und die damit verbundenen Theile. Durch eine Reichstags-Deputation in den Jahren 1841—1843 ausgearbeitet. Aus dem ungarischen Originaltexte übertragen. Leipzig 1843. Adolf Froberger. — I. Theil: Von den Verbrechen und Strafen. II. Theil: Das Strafverfahren.

³ Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslands. — E jogtudományi folyóiratot, mely 1829—1855 években jelent meg Heidelbergben Mittermaier alapította és adta ki.

⁴ Szalay második külföldi útján 1840-ben ismerkedett meg Mittermaierrel. L. Szalay levelét Mátyás Józsefhez (30. sz. alatt.)

beendigte Ungrische Wechselgesetz¹ nicht alsogleich zukommen lassen konnte, weil es erst später dem Druck überliefert wurde, — dieser junge Mann, oder besser gesagt dieser damals junge Mann bin ich. — Bald nach meiner Heimkehr wurde ich durch die zur Ausarbeitung eines Strafgesetzentwurfes ausgeschiedte Reichstagsdeputation zur Mitwirkung beigezogen, und befinde mich nun als Deputirter auf dem Reichstag allhier.

Sollten Sie näheres über die Zusammensetzung der Reichstagsdeputation, welche den Entwurf ausgearbeitet hat, und einige der ersten Staatsmänner und Capacitäten Ungarns unter ihren Mitgliedern zählte, wissen wollen, so bin ich zur Lieferung näherer Daten bereit.

Mit ausgezeichnete Hochachtung!

Ihr

ergebenster

Ladislav v. Szalay

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)²

33. Menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez.³

Pressburg d. 20. Juny 1843.

Fanny, meine liebe, edle Fanny!

Ihr mit Sehnsucht erwartetes Schreiben ist mir gestern Nachmittag zugekommen. Ich hatte eine Ahnung dass mir meine Fanny den Tag zum Festtag machen wird, und trotz aller Selbsquälereien die ich darin vorfand, und über die ich mit Ihnen rechten sollte, küsste ich mit den Gefühlen der innigsten Liebe die theure Unterschrift. Wenn Sie nicht umhin können, sich ohne allem Grund mit düstern Gedanken zu befassen, schreiben Sie mir es immerhin; ich sehe auch darin einen Beweis Ihrer Liebe, Sie ziehen mich ja in den Kreis Ihrer Gedanken und Gefühle, in meine Welt!

¹ L. a 30. sz. levelet (92. old.).

² A levél magyar fordításban megjelent dr. Tornai János «22 levél az 1842-től 1854-ig terjedő időszakból» cz. dolgozatában (Magy. Jogászegyl. Érték. XX. füz. Budapest 1885.)

³ Eljegyzésük első idejéből mikor az még nem volt nyilvános.

Wie selig bin ich, wenn ich mich an Ihre Seite träumen kann; wenn ich mir denken darf, dass Sie mich Ihrer Gegenliebe nicht unwürdig achten. Fanny! kein edleres Herz kann es nicht geben als das Ihrige, ich schwelge noch jetzt in dem Andenken jener Stunden wo es sich mir erschloss; ich könnte weinen vor Freude und Wehmut wenn ich an jene Tage zurückdenke, wo mir Ihr Blick, Ihr Lächeln sagte: sey selig, ich lieb' dich ja — — —

Sie wünschen zu wissen, wie ich mich unterhalte? — Eigentlich gar nicht, Geschäfte aller Art lassen mich nicht dazu kommen. Seit dem 1-en d. M. schreibe ich auch die Reichstagsreferate für das *Pesti Hirlap*, doch gebe ich die Sache mit dem letzten d. M. auf,¹ lieber weniger Einkünfte, als keinen Augenblick Ruhe. — An den Reichstagsverhandlungen habe ich besonders die vorige Woche lebhaften Antheil genommen;² Beifall ist mir reichlich zu Theil geworden, freudiger Zuruf begrüßte mich öfters von Seiten der Zuhörer, sie mögen es mir wohl ansehen, dass ich mich um Würden und Ämter nicht im Geringsten bekümmere, dass ich wahr sprach als ich den anders gestellten zurief: sie sehen einen freien, unabhängigen Mann vor sich, der da sprechen wird, wie ihm Gott die Überzeugung in die Seele geschrieben hat. — Eifersüchteleien bleiben nie aus, liebe Fanny, die Leute wiegen nach, wem ein schallenderes *éljen* zugerufen wurde, und was dergleichen Kleinigkeiten mehr sind, und in demselben Maasse in dem ich in der Gunst der Jugend stieg, schien sich die Zuneigung mancher meiner Collegen zu vermindern. Das ist

¹ Kovács Ferencz «Az 1843—44-dik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója» cz. művében (Budapest 1894) az I. köt. előszavában ezzel szemben említi, hogy a Pesti Hirlap tudósítója az országgyűlés megnyitásától kezdve 1844 június végeig Szalay lett volna (7 old.).

² Az 1843—44-i országgyűlésen Szalay László Korpona sz. kir. város követe több ízben szólalt fel. 1843. jún. 13-án és 16-án a vallásügyről folyó vita során a vallásszabadság tárgyában tartott beszédet. E beszédekre czéloz e levélben. — E vitáról l. a «Vallásügy» cz. cikket Szalay Lászlótól a Bajza által szerkesztett 1847-ben megjelent Ellenőr cz. «politikai zsebkönyv»-ben.

nun einmal der Weltlauf. Ein Herr von Sötér,¹ erster Vicegespan des Eisenburger Comitats, dessen besonderer Ungnade ich mich zu rühmen habe, hielt neulich eine lange einstudirte Rede gegen meine übertriebenen Ansichten, frug mich ob ich etwa glaube — da ich so absprechend auftrete — mit göttlichen Eigenschaften bekleidet zu seyn, und dergleichen dummes Zeug mehr. Der gute Mann wurde ausgelacht, und Nachts machte man ihm, wie ich höre, eine Katzenmusik. Es sollte mich nicht wundern, wenn mich nun seine ganze Parthei recht vom Herzen hasst. *Hagyján*; all' das sind Nebensachen für mich, das Publikum ist wetterwenderisch mit seiner Gunst, mir ist mein Theil an Popularität geworden, Eitelkeit plagt mich nicht, und nun werde ich mich nicht so bald wieder in die Vorderreihen drängen.

Dass ich alles thun werde, um Arpád² das Stipendium zu verschaffen, das weiss ja meine Fanny. Ich will mich ein paar Tage über die geeignetsten Schritte besinnen; denn vor einigen Tagen hatte ich die Geistlichkeit etwas hart angegriffen, was dem Primas sicher zu Ohren gekommen ist. — Das Käppchen werde ich Zsedényi³ heute übergeben, Pista⁴ benachrichtigte ihn, dass ich ihm ein werthes Present zustellen werde, und so hört meine freie Wahl auf.

Fanny! schenken Sie mir manchmal einen Augenblick der Erinnerung, und glauben Sie mir, dass ich stets mit den Gefühlen der innigsten Hochachtung an Sie denke, dass ich Sie unaussprechlich liebe!

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Sötér Ferencz Mosonmegye első alispánja és egyik országgyűlési követe (tehát nem Eisenburger de Wieselburger Comitatként kelte a levélben állni) a június 17-i kerületi ülésben mondott beszédében helytelenítette, hogy egy városi követ (Szalay) az előző napi ülésben az asszonyi lelkiismeretet vallásosabbnak mondotta a papinál, mert a lelkiismeretről csak embernél magasabb lény ítélhet. (Kovács Ferencz i. m. I. kötet 334. old.)

² Máyné fia.

³ Zsedényi Ede (1804—1879) politikus, Szalay követjárása. Konservatív érzelmű, 1840-ben a kormánypárt vezére. 1860-ban udv. tanácsos volt a kancellariánál, később a parlamentben a Deák- majd szabadelvűpárthoz csatlakozott.

⁴ Öcsöce.

34. Carl J. A. Mittermaierhez.¹

Hochverehrter Herr Geheimrath,

Es ist mir eben so unerklärlich als unangenehm, dass der Entwurf noch nicht nach Heidelberg gelangt ist, da mir Buchhändler C. A. Hartleben der die Übersetzung verlegt hat, die wiederholte Versicherung gab, dass alsogleich nach Erscheinung des Werkes Euer Hochwohlgeboren ein Exemplar zugeschiedt werden soll. Ich habe nun hierüber *directe* nach Leipzig geschrieben, und da ich die Anzeige bereits vor 14 Tagen in der Augsburger Allg. Zeitung gelesen habe, so unterliegt es wol keinem Zweifel, dass das Werk in der möglichst kürzesten Zeit in Heidelberg anlangen wird.

Sollte Ihre Kritik bis Mitte August erscheinen, so wird sie auf die wahrscheinlich erst etwas später beginnenden Berathungen über den Entwurf ganz sicher einen bedeutenden Einfluss ausüben. Ich werde nicht ermangeln über die respectiven Verhandlungen Bericht für die «Kritische Zeitschrift» zu liefern.

Die *vota separata* hinsichtlich der Einführung des Geschworenengerichtes etc. sind leider noch nicht in deutscher Übersetzung erschienen. Bei der Besprechung des Entwurfes wären sie von hoher Wichtigkeit.

Mit ausgezeichnete Hochachtung

Ihr ergebenster
Lad. Szalay.

Pressburg 30/6 43.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)

¹ A 32. sz. a. közölt levélre Mittermaier jún. 11-én válaszolva értesíti Szalayt, hogy az ígért fordítást még nem kapta kézhez és hogy éppen készülő könyvében, a büntetőtörvényekről («Strafgesetzgebung in ihrer Fortbildung» II. rész), a magyar javaslat bírálatát is még fel szeretné venni. Végül kér Szalaytól egy cikket a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásáról. — E levélre válaszol Sz. L. a fentiekben.

35. Menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez.

Pressburg, 22 September 843.

Fanny!

.....

Was ich mir denke, dass Sie meine Briefe nicht also-
gleich beantworten? — Nun ich denke mir dass Fanny wäh-
rend der Zeit ihres Nichtschreibens meine Mutter auch ein
bischen aus Liebe für mich besucht habe; dass Sie Gott sey
Dank keine Schriftstellerin und kein alt gewordenes Mädchen
sind um immer Briefe zu dreheln; dass Sie — nein, ich
täusche mich nicht — drum dennoch manchen Abend, wenn
alles um Sie stille geworden ist, meiner mit Liebe gedenken!
Kann es einem schöneren Trost geben als diesen?

.....

.....

.....

Dieser Tage war ich auf einige Stunden in Wien, um mei-
nen Gehalt bei der königlich württembergischen Gesandtschaft
zu erheben, der ich regelmässig Reichtagsberichte zusende,
ich wurde nun deshalb auch von der englischen Gesandtschaft
angegangen, und ich bin auch gleich *d'accord* geworden. Man
braucht Geld und wieder Geld, und sobürde ich mir Arbeit
über Arbeit auf, — ohne Ziel und ohne Zweck. *Les hommes
du gouvernement* haben mich freundlich empfangen, und
mich aufgefordert, ein mir zusagendes öffentliches Amt zu
übernehmen. Ich dankte ihnen für die gute Meinung die sie
von mir unverdienterweise haben, und fügte bei, dass ich
mich wahrscheinlich, wenn ich im Amt wäre, nicht glücklich
fühlen würde. *Qu'en penses-tu mon ange?*

Ich höre, dass die Pesther Stadt alle andern k. Frei-
städte aufgehetzt, ganz närrische Instruktionen ihren Depu-
tirtten zu geben. Nun so lange ich bei Sinnen bin werde ich
keine närrische Instruktion befolgen. Überhaupt bindet mich
so sehr dass ich Sklave werde gar keine, — die eine aus-
genommen die ich in liebenden Augen las, die ich aus theu-
ren Lippen sog, — doch das ist schon so lange her, dass
ich kaum mehr selbst daran glaube. — Fanny!

Kossuth schrieb mir dieser Tage, dass er mit Anfang künftigen Monats heraufkommen werde; im Laufe desselben lasse ich also sicher meine andern Angelegenheiten auf einige Zeit hier im Stich.

Adieu, meine inniggeliebte Fanny! Ich denke an diess und jenes, damit ich nicht traurig werde, wie der Herbsttag der mir durch die Fenster blickt. Noch einmal adieu! und denken Sie manchmal, gut und liebevoll wie Sie sind, an Ihren

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

36. Menyasszonyához, özv. Máj Józsefnéhez.

Pressburg, 4 Oct. 843.

Fanny!

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Vor einigen Tagen als ich mit halben Unmuth über das, wenn man zwischen den Couliissen steht, nicht immer sehr erbauliche Reichstagsspiel in meiner Wohnung auf und ab ging, dachte ich mir plötzlich, wäre Fanny da, Sie würde Dir zurufen: genug des Schweigens; — und so sprach ich nach Monate langem Schweigen endlich in einer wichtigen Angelegenheit wieder.¹ Ich dachte an Sie den Augenblick als ich mich erhob, um den Stab über die Regierung, und über den Adel zu brechen, unbekümmert ob Lob oder Tadel die Folge seyn wird. Gewiss, Sie würden sich gefreut haben, wenn Sie zugegen gewesen wären, über die tiefe, lautlose Stille mit der ich angehört wurde, wie Niemand, und über den Enthusiasmus, zwischen den ich mich niedersetzte. Ich muss das Renommée eines Ehrenmanns haben, dass man sich

¹ A sz. kir. városok szervezete, szavazatjoga tárgyában beadott javaslat tárgyalása alkalmával szept. 27-én elmondott beszédét érti, melyben e tárgyon túlmenőleg egész politikai programmot fejtett ki és többek között a népképviselési rendszert követelte. (E beszédről l. Horváth M. «25 év Magyarország történelméből» cz. munkája V. könyv IV. fejj.)

so bittere Wahrheiten ungeahndet von mir sagen liess, und das Renommée wollen wir uns bewahren. An Ruhm und Auszeichnungen anderer Art ist mir wahrlich gar wenig gelegen. Ja, ich werde täglich mehr und mehr von der Wahrheit des evangelischen Spruches: Selig sind die Einfältigen, überzeugt, und ich glaube, dass am Ende das anspruchlose Waldblümlein, das unbekannt verdorrt, glücklicher ist als der bewunderte Cactus, um den sich wenn er blüht, ein hochansehnliches Publikum versammelt, um die Bemerkung zu machen, dass der Cactus unbezweifelt ein ausgezeichnetes Gewächs sey, dass jedoch die Alltagsleute von ihm betäubt werden. Um den Leuten diese Fatalität zu ersparen ist es am Besten, wenn man über das, was einem am theuersten ist, kein Wort spricht. *C'est ma devise.*

Ich habe gestern zu allen übrigen noch eine Arbeit übernommen; und all' dieses, so wie die seit einer Zeit häufigen Besuche von Engländern, die in drei Stunden die ganze ungrische Constitution erlernen wollen, und die man nicht leicht von sich abschütteln kann, — haben mich wahrhaft müde gemacht, und ich habe Stunden wo ich mich gar sehr nach Ruhe sehne. *Mais cela viendra*; bis dahin wollen wir *grand' patience* spielen.

Adieu, meine süsse Fanny! Auf baldiges Wiedersehen! Bis dahin lebe wohl und heiter, wie Du es verdienst. Wenn Du wüsstest, wie selig mich all die *détails* Deines letzten Briefes, über Deine Beschäftigungen machten. Ich sah' Dich wieder, so lieb, so verständig, — und mir gut! Adieu!

Laczi.

(Eredetije leánya, özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

37. Bacsányi Jánoshoz.

Pozsony, nov. 19-én 1843.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Barátom Uram!

Juranics apát¹ ur nincsen itt, 's gyengélkedő egészségénél fogva felmentetvén a' megjelenéstől, nem is volt az országgyűlésen. Úgy hallom azoktól, kik ezelőtt egy pár esztendővel látták, hogy már akkor is aggott volta miatt egészen visszavonulva élt, 's így jónak találtam, őt a' könyvek iránt fel sem szólítani; ki tudja, talán még megsértetve érezte volna magát egy idegennek sürgetése által. Egyébiránt a' pesti könyvárosoknál, mint hallom, még több példány találhatik, de ők természetesen csak saját Verlagsarticulusaikat szokták hirdtetgetni.

Az ujságokból tudni fogja már a' T. Úr, hogy a' magyar academia, ez idei közgyűlésében, tagjának választotta; ² de hány szavazattal, azt még nem fogja tudni. Megírom tehát ezzel: hogy az ö s s z v e s a c a d e m i a, egyetlenegy tagnak kivételével — nem tudom, ki lehetett a' boldogtalan, mert a' szavazás golyókkal vagy irott scrutin' utján történik — választotta a' T. Urat. Ezzel csak kötelességének tett eleget, és Lukács³ megmondta a' német közönségnek, hogy ezen választás' eddigi elmaradása szégyenére vált az academiának.

A' választási oklevelek rövid idő mulva gr. Teleki József, és a' főherczeg Nádor mint Pártfogó által aláírva, a' tagok' kezéhez küldetnek.

Ki magamat a' Tekintetes Úrnak nagybecsű barátságába ajánlván, őszinte tisztelettel vagyok

alázatos szolgája

Szalay László.

(Eredetije a Magyar. Tud. Akadémia könyvtárában.)

¹ Juranics László (1765—1850) nagyprépost és apátkanonok. Keszthelyen ő és Bacsányi mint ifjak barátságot kötöttek, s bár később soha többé nem látták egymást, állandó levélváltásban maradtak. Juranics nyomatta ki saját költségén Bacsányi költeményeit.

² Bacsányit 1843 októberben választották lev. taggá. Megválasztását Sz. L. már 1840-ben ajánlotta gf Teleki József elnöknek. (L. az előző 28. sz. levelet).

³ Valószínűleg Lukács Móricz, ki az Akadémiának 1839 óta levelező tagja volt.

38. Carl J. A. Mittermaierhez.

Pressburg, 13 Dezember 843.

Hochwohlgeborner Herr GRath!

Ihr geehrtes Schreiben v. 4 dec. ist mir erst gestern zugekommen. Die in demselben erwähnten Aushängebogen¹ habe ich gegen Ende August erhalten; die Berathungen über den ersten Theil des Strafgesetzbuches in den Circularsitzungen waren damals schon ziemlich vorwärts geschritten,² und so sind manche Veränderungen unterblieben; doch erschien die Kritik alsogleich in ungrischer Übersetzung,³ und es steht zu gewärtigen, dass Ihre werthvollen Bemerkungen, durch die obere Tafel, bei der dort vorzunehmenden Berathung, volle Würdigung finden werden; Baron Joseph Eötvös wird auf jeden Fall den Antrag stellen, in Folge derselben mehrere wichtige Modificationen vorzunehmen.

Es ist mir sehr leid, dass der Leipziger Verleger hinsichtlich des Eu. Hochwohlgeboren ungesäumt zu übermachenden Exemplars nicht Wort gehalten hat;⁴ er meldete noch im Laufe des Monat July dem Pesther Buchhändler C. A. Hartleben dass er E. HWgeboren das Exemplar zugeschickt habe; im Vertrauen auf die Wahrheit seiner Angabe traf ich keine anderwärtigen Vorkehrungen, und sehe

¹ A magyar büntetőtörvényjavaslat bírálatáról szóló kefelevonatot érti. (L. a 100. oldalon levő ¹ jegyzetet.)

² A büntetőtörvényjavaslatot az alsóház az 1843 aug. 17. kerületi ülésén kezdte tárgyalni; itt a javaslat első részének megvitatásával elkészülvén, azt a szept. 1. országos ülésén kezdték megvitatni. (Kovács F. i. m. II. köt. 275. és 382. old.)

³ «Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javallatról.» Pest, 1843. Heckenast. — Névtelenül jelent meg, de, hogy e fordítást is Szalay eszközölte, kitünik a füzet előszavából és az Akadémia 1845. évi Névkönyvéből (71. old.), hol e mű Sz. L. munkálatai között szerepel.

⁴ Mittermaier ugyanis azt írta levelében, (melynek kelte inkább decz. 9-ének olvasható, mint decz. 4-ének, a hogy Sz. említi), hogy a büntető törvényjavaslat német fordításának Szalay László által megígért példányát nem kapta meg és kénytelen volt a könyvet más úton beszerezni.

nun, dass ich meine hohen Begriffe über die Pünktlichkeit der Leipziger Buchhändler etwas herabzustimmen habe.

Der Aufsatz über den ersten Theil des Strafgesetzbuches, das heisst, über die auf dem Reichstag gepflogenen respektiven Berathungen,¹ werde ich mit Ende Jänners E. HWgeboren zusenden, früher kann ich bei dem besten Willen Ihrem Wunsche nicht nachkommen, Sie werden aus den Zeitungen ersehen haben, dass wir hier wahrlich nicht feyern.

Sie schreiben: «Die allgemeine Aufmerksamkeit ist auf den ungrischen Entwurf gerichtet», — diess von Ihnen zu vernehmen, muss uns Allen erfreulich seyn, die wir täglich, *par système* wie es scheint, durch sämmtliche deutsche Blätter als Botokuden am Pranger gestellt werden.

Genehmigen Sie die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung. Viele meiner Landsleute hatten das Glück Sie in der neuesten Zeit kennen zu lernen, und den sie als Schriftsteller hochachteten, den achten sie nun auch als Mann.

E. HWgeboren

ergebenster
Ladisl. Szalay.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.²)

39. Menyasszonyának, özv. Máty Józsefnének.

Pressburg, 31 Dezember 843.

Abends, 10 Uhr.

Meine liebe, liebe Fanny!

Ich komme so eben von meinem alten Freunde Eötvös, bei dem ich den Abend zugebracht habe; auf mein «*boldog új esztendő*» bei unserer Verabschiedung antwortete die Frau mit: «*jó feleséget.*» —

. . . . .

¹ L. a következő 41. sz. levelet.

² A levél magyar fordításban megjelent dr. Tarnai Jánosnak már idézett dolgozatában.

Fanny! ich ging nach Wien um . . . . .
 den Tag näher zu bringen, der Dich mir als mein theures,
 angebetetes Weib zuführen soll. Als ich den 24. d. nach
 Wien kam, erfuhr ich, dass einen Tag früher ein Brief an
 mich abging, mit der Aufforderung mich baldigst nach Wien
 zu begeben. In dieser Angelegenheit . . . . .
 verweilte ich oben bis heute Mittag. Ich habe mit hochge-
 stellten Personen gesprochen; ich habe mich offen und frei-
 müthig, wie ich meiner Natur nach nicht anders kann, über
 meine Grundsätze geäußert; ich wurde nicht wie ein Bitt-
 steller, der ich ja auch gar nicht bin, sondern wie ein un-
 abhängiger Charakter, den man aller Achtung werth hält,
 von dem man keine Instanzen erwartet, behandelt; es wurden
 mir in mancher Hinsicht brillante Aussichten eröffnet, und
 ich hätte allen Grund zufrieden zu seyn, wenn nicht jeder
 Aufschub schwer auf mir lastete. Das nähere darüber, wenn
 ich Dich wieder sehe, meine süsse Fanny; bis dahin hat
 das jetzt gemeldete für alle Welt, selbst für meine Mutter
 ein Geheimniß zu verbleiben.

. . . . .
 . . . . .
 Adieu meine Geliebte! Schlaf wohl mein Kind; Du
 magst den Abend zu Haus' zugebracht haben, oder nicht, —
 Du dachtest dennoch meiner! Adieu, wir sind im neuen
 Jahre! *Isten veled!*

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

40. Menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez.

Pressburg, 12 Jänner 1844.

Dein gemüthliches, seelenvolles Schreiben, geliebte Fanny,
 hat mich gestern Abends in schöne, stundenlange Träume
 gewiegt. Sie waren aus süssen, meinem Herzen ewig theuren
 Erinnerungen des entschwundenen Jahres und aus freudigen
 Hoffnungen für das nun begonnene gewoben; — kein Wunder
 wenn ich mich in selbe so eingesponnen fühlte, dass ich
 kaum zu dieser elenden Wirklichkeit erwachen wollte.

Und doch — es muss ja seyn; denn ich habe noch Manches zu ordnen, bevor ich Dich vor aller Welt mein nennen darf. *A' világ engem csak úgy fog méltónak találni Fanny' szerelmére, ha számokkal mutathatom meg neki, hogy a' jövődő is lebeg előttem; 's annak a' világnak néha talán igaza is van.*

D. 9. und 10 d. war ich abermals in Wien, doch kehrte ich schon gestern Nachmittag zurück; ich ahndete es, dass ich einen Brief von Dir vorfinden werde. Die Wiener Angelegenheit dreht sich und dreht sich beständig um ihre Axe, sieht bald so, bald wieder anders aus, doch hoffe ich, wenn mich die jetzigen Aspekte nicht täuschen, die Aufgabe bis Frühling zur Lösung zu bringen. Ich werde, wenn ich auf diesem Weg das Ziel erreiche, vielleicht eben jenen Wiener Herrn, die so gewichtig thun, nicht sonderlich dankverpflichtet seyn, *de hiszen az mindegy.*

Wie kommt es, dass Du, theure Fanny, mit keinem Worte des Verlustes gedenkest, den Du, wie meine Mutter nicht mir, sondern meinen Brüdern schrieb, durch Diebstahl erlitten hast? Das Sprichwort sagt, man sey wenn man einen geringeren Unfall erleidet, vor einem grössern gesichert, und so wollen wir es hinnehmen; die Mutter kann ja Dir von dem Silber was man ihr gestohlen und dann wieder gebracht, bis auf Weiteres leihen; doch solltest Du mir darüber doch ein paar Worte schreiben, dass nämlich, ob Du, — nicht wegen der verlorenen Habe, sondern wegen der That selbst — geängstiget seyst. Glücklich wer seinen Antheil an den Wiederwärtigkeiten dieser Welt auf Güterverlust reduziert sieht; mir wird ein Lächeln der Liebe immer unendlich mehr seyn, als alle armselige Reichthümer der Welt.

Gusti wird am 17-en Februar getraut werden.¹ Ob ich zur Trauung nach Wien gehen werde, steht noch dahin. Verargen wird man mir es oben nicht, denn ich war zu wiederholten Malen in dem Hause der Schwiegereltern und

¹ Bátyja Ágoston, akkor az államkonferentiához beosztott udvari titkár, Bécsben, 1844 febr. 17. tartotta esküvőjét Türek Karolinával, Türek Ignác tekintélyes bécsi polgár, udv. ékszerész leányával.

man weiss, dass ich nicht gerne einen Zuseher bei ähnlichen Feierlichkeiten abgebe; eben so wie ich uns keine wünsche, ja noch eher gleichgültige, als solche die meinem Herzen näher stehen. Ich bin nun einmal so, und gegen ähnliches ist nicht gut ankämpfen. Zu dem fühle ich mich seit einiger Zeit nicht recht wohl; die Ärzte scheinen geneigt mein Unwohlseyn als hypochondrische Grillen zu betrachten, aber mein Aussehen zeigt dennoch nicht auf vollkommene Gesundheit hin.

Ich wusste es, dass Dir Hugo's¹ Gedichte sicher gefallen werden. Seine Frau, aus dem Süden Frankreichs, eine schöne Brünnette, vielleicht um ein Jahr älter als ihr Mann, fand ich im Jahr 1839 wirklich so engelgut, so herrlichen Gemüthes, wie er ihrer in seinen Gedichten erwähnt. Er war immer mein Lieblingsdichter, wie Du Dich erinnern wirst, denn vieles ist mir aus der Seele meiner Seele geschrieben.

Adieu, meine liebe, meine gute Fanny! Du musst während dem Fasching schon der Minka² wegen heiter und froh seyn, und wenn die Stühle und Tische wieder in Ordnung sind, und Du allein bist — gedenke mein!

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

41. Carl J. A. Mittermaierhez.

Euer Hochwohlgeboren empfangen beiliegend den Anfang meines Aufsatzes über die Reichstagsverhandlungen im Betreff des neuen Strafgesetzbuchentwurfes.³ Es soll blos als

¹ Victor Hugo, l. a 63. oldalon levő¹ jegyzet; neje Mlle Foucher volt.

² Máty Hermina, elhunyt férjének első házasságából származott gyermeke.

³ Szalaytól a «Kritische Zeitschrift»-nek csak 1845. évi (XVII.) folyama hozott egy cikket e címmel: «Verhandlungen der zur Ausarbeitung eines Strafgesetzbuchs in den Jahren 1841—1843 niedergesetzten ungarischen Reichsdeputation» von L. Szalay. — Valószínű, hogy e cikk azonos azzal, melyet nem közlés, de csak áttanulmányozás végett küldött Mittermaiernek. (L. a 45. sz. levelet és a 117. oldalon levő jegyzet.)

Zeichen dienen dass ich trotz längeren Unwohlseyns meiner Zusage eingedenk bin. Die Fortsetzung soll in einigen Tagen nachfolgen.

Mit inniger Hochachtung

Ihr

ergebenster
Lad. Szalay.

Pressburg 22/1 844.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)

42. Menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez.

Pressburg, 1. Febr. 844.

Meine liebe, theure Fanny!

Wie ich Dich kenne, mein süßes Herz so wird Dich mein letztes Schreiben unangenehm berührt, und hinsichtlich meiner besorgt gemacht haben. Doch Du wirst es mir verzeihen, Engel, denn ich fühlte mich damals wirklich bedeutend unwohl, und Dir, Du der einzige Lichtpunkt meines Lebens, um Deren willen mir dieses, sonst so armselige Leben theuer ist, wollte und konnte ich es nicht verschweigen. Ich ging d. 28-en v. M. Abends nach Wien, um einen dortigen berühmten Arzt beizuziehen, der das ganze Leiden für ein hypochondrisch-nervöses erklärte, das vergehen wird, wie es gekommen ist, ohne das ich zu mediciniren brauchte. Von dort kehrte ich gestern mit einer Dosis Trost zurück, und bin nun wieder an mein tägliches und stündliches Bündel Arbeit gegangen. Es wird mir mitunter sauer, doch wohl nur darum, weil ich nicht Dir zur Seite seyn kann. Ich habe mir meine Zukunft so schön geträumt, dass es kein Wunder ist, wenn mir jegliches Unwohlseyn bange macht. Und dann, Gott ist mir Zeuge, dachte ich auch, dass wenn mir was menschliches begegnen sollte, diess Dir, und meiner Mutter schmerzlich seyn würde; — doch genug hierüber, ich wollte nur sagen, dass ich nicht um mich allein bekümmert war. —

Gusti ist seit etwa vier Tagen wieder in Wien, er wird Dich sicher besucht haben, doch sprach er mir kein Wort

darüber. Er machte, als ob er nichts wüsste,¹ wahrscheinlich darum weil ich ihm noch keine nähere Mittheilung gemacht habe.

Nun etwas neues. Kossuth hat sich, wie Du schon wissen wirst, mit Landerer dem Inhaber des *Pesti Hirlap*-Privilegiums überworfen; letzterer wendete sich nun an mich die Redaktion des Hirlap vom 1-en July an zu übernehmen, und mit der gestrigen Post sagte ich zu.² — Sonderbar dass sich diess eben jetzt ereignete. Über die Bedingungen werden wir, sobald ich nach Pest komme, näher abschliessen. Fanny! *csak egészséget adjon Isten*, und nach Jahr und Tag soll uns das Blatt eine hübsche Rente abwerfen, wenn auch Kossuth wie ich vernehme ein anderes herausgeben sollte. Sobald ich in Pesth gewesen, und den Contrakt mit Landerer & Heckenast abgeschlossen habe, kündige ich meine hiesigen Verpflichtungen, die ich nur mehr für ein Vierteljahr eingegangen bin; begeben sich auf einige Tage nach Wien, da die Übertragung des Redaktionsrechtes durch die Hofkanzlei bestätigt werden muss, sage Abschied Pressburg, dem Reichstage und der guten Stadt Karpfen,³ und treffe dann mit dem Frühling in Pesth ein, damit mir nach vielen Jahren, die mitunter einen gar bitteren Kern hatten, der schönste Lohn an Deiner Hand werde! *Oh édes Fannym, én kimondhatatlanúl szeretlek!*

Was macht meine Mutter, die arme, vereinsamte, alte Frau? War sie bei Dir seit der Abreise Gusti's? Doch bei diesem Wetter ist es besser, wenn ihr euch keine Besuche macht. Sie schrieb mir zum neuen Jahr, und gedachte auch liebevoll Deiner.

. . . . .

¹ T. i. eljegyzéséről.

² Szalay László csak 1844 jul. 1-től 1845 jul. 1-ig volt a Pesti Hirlap szerkesztője; ekkor a szerkesztést Csengerynek adta át, maga azonban továbbra is dolgozótársa és egyik vezetője maradt a lapnak. — Reményei a lap jövedelmezőségét illetőleg melyeket alább említ, nem igen valósultak meg, a mennyiben az előfizetők száma ebben az évben 500-ra apadt le.

³ Korpona sz. kir. város, melynek országgyűlési követe volt.

Meines Unwohlseyns bitte ich Dich auch ferner nicht erwähnen zu wollen.

Adieu, meine unendlich theure Fanny! Ich sehne mich sehr, Dich endlich wieder zu sehen! Adieu, meine Seligkeit! ich denke Dein zu jeder Stunde, und mit welchen Gefühlen!

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

43. Carl J. A. Mittermaierhez.

Pressburg, 21 März 1844.

Euer Hochwohlgeboren

Erhalten hiemit den Schluss der Verhandlungen über den allgemeinen Theil des Cr. Codex.¹ Da ich sah, dass Sie demselben einiges Interesse abgewonnen haben, und dass andererseits die Ärzte mein Unwohlseyn für ein hypochondrisches zu halten geneigt seyn: glaubte ich nicht ferner feynern zu dürfen, und schickte mich wieder so gut es geht, zum Arbeiten an. — Da die Stände sich für die Schwurgerichte entschieden haben, wurde durch die Cirkularsitzung ein Comité beauftragt, den Entwurf des Strafverfahrens, *in specie* den Teil welcher das Strafprocess im engern Sinne betrifft, umzuarbeiten. Als Mitglied dieses Comité's, und durch eine Stelle ihres letzten Schreibens ermuthigt, wage ich Sie zu ersuchen: mir das Gesetz über die in Genf neu eingeführte Jury zukommen zu lassen, oder mir andeuten zu wollen: ob, und in welcher juridischen Zeitschrift ich mir darüber Rath einholen könnte.

Die Verhandlungen über den speciellen Theil des Codex sollen bald folgen.

Mit ausgezeichnete Hochachtung

E. H.

ergebenster

Ladisl. Szalay.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.²)

¹ L. az előző 41. sz. levelet.

² A levél magyar fordításban is megjelent dr. Tarnai Jánosnak már idézett dolgozatában, de helytelenül 1843 június 17-éről keelve.

SZALAY LÁSZLÓ A 40-ES ÉVEKBEN.

(Barabás egykoru rajza után.)

Alkotmány, b. Csávós József, Trefort Ágoston és Szalay László egyetértő, s Csengery Antal, mint a 'Pesti Hírlap'nak f. e. július' előfizetői fogva fő, közlekedője közeledő szerződésre lépnek egymással.

a) b. Csávós József, Trefort Ágoston és Szalay László közeledik magának, hogy a 'Pesti Hírlap'ba évenként kétfelét, irányezirles és külön mindenik közlő, addig s. i. míg Csengery Antal az említett lapnak főzet, közlekedője maradand, fennmarván azonban magának a jogot, a közlőmennyelhez képeve egyévi felmondás után ezen viszonyból kitéphetni;

b) Csengery Antal közeledik magának, hogy az a. pontban említett közleményekért tiszteletdíj fejében azon 6000 ezres forintból, melyből közlekedési díja áll ha a 'P. Hírlap' előfizetői a 2000 forintot meg nem haladnák, - 380 ezres forintos fizet az a pontban említett három dolgozó társának, úgy formán hogy a júliusi énegyedre 80, - az octoberi, januáriusi és aprilisi énegyedekre pedig külön mindenikre 100 ezres forintos kezd le a végess Hedenass úr kezébe, kitől az a alatt említett dolgozó társak a pénzt áruvendik. Közeledik magának továbbá, hogy, - 3 ezres forintos fizetendően neki a kiadó mindenik előfizető után a 2000-tól in in finisum, - a 2000-tól előfizetői a 3000-tól előfizetői neki járandó summat az a alatt említett dolgozó társaknak fizetse tiszteletdíj fejében áruvendik, s a végess ezen summat, a mint az előfizető beérkezne Hedenass úrnak által is adandó, az említett dolgozó társak Hedenass úrnak

komjárus úrnál ezen illetőregei iránt rendelkezend,
vén.

Csergery Antal fennsarkja magának a' józ
got, a' körülményekhez képeve egyévi felmondás
után ezen vízyomból kitéphetni.

Melly gondolat megvastavára a' Berzö fe,
ter ezzel magodat neveid' aláírásával is közzé.
Közt. Pressen, május 25-én 1845. -

Szalay László
Trefort Ágoston
Eötvös József

Csergery Antal

SZERZŐDÉS CSERGERY ANTAL, SZALAY LÁSZLÓ, TREFORT ÁGOSTON
ÉS BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF KÖZÖTT. (Szalay László kezeírása.)

44. Menyasszonyához, özv. Máty Józsefnéhez.

Pressburg, 28 März 1844.

Abends.

Fanny, meine liebe, liebe Fanny!

. . . . .

Ich habe so eben einen langen Spaziergang die Donau
entlang gemacht, und mich des jungen Lebens gefreut, das
in der Natur wieder wach werden will. Kahl und rauh ist
zwar noch alles auf Erden, doch in den Lüften weht schon
das Unnennbare, was uns beim Beginn des Frühlings wie
ein Gruss des Freundes, der auch fern von uns, unser ein-
gedenk ist, willkommen heisst. Ich dachte des vorjährigen
Frühlings, des schönsten, der mir ward, — durch Deine Liebe
ward!¹ Gott segne Dich dafür, Fanny, in all dem was Dir
lieb und theuer ist, was Dir lieb und theuer seyn wird. —
Der Frühling von 1843! Dem Auge kaum wahrnehmbar, doch
dem ahndenden Herzen schon das Schönste verheissend im

¹ 1843 tavaszán tartott eljegyzésükre czéloz.

April, wie reich, wie üppig emporgeblüht in den ersten Tagen des Mai's! — Mein Gott, wohl ist der glücklich zu nennen, der auf so viel Seligkeit zurückblicken darf, der schwelgen kann in der süssesten Erinnerung. Er mag sein Loos ein seliges nennen, und sollte ihm auch kein neuer Frühling erblühen. Ein, oder hundert Jahre, — wenn sie vorüber sind, wenn man scheiden muss, erscheinen am Ende gleichmässig nur eine Spanne Zeit, — ein oder hundert. Wohl dem, der nicht irre geworden ist an sich, nicht an Ihr! und sollte es auch noch so kurz gedauert haben; es begleitet ihn ja ein Lächeln unendlicher Liebe, das allen Kummer und Schmerz überdauert.

Fanny! ich war ein eigenmütziger, nur sich selbst Genuss suchender Mensch wie die grosse Mehrzahl auf der Heerstrasse des Lebens, — und doch, wenn ich mich jetzt prüfe, wenn ich die Hand mir auf das pochende Herz lege, so kann ich mit ruhigem Bewusstseyn sagen: wenn ich noch gerne einen Bund Tage zu den verlebten legen möchte, so ist es vor Allem aus dem Grunde, weil ich mich sehne Dir danken zu können für Deine Liebe. Du gutes, edles Weib! Weisst Du denn, dass Du mir Alles, Alles bist?! . . . .

Die Karpfner¹ haben mir endlich geantwortet, und den Grafen Daniel Vay, wie ich gewünscht, an meine Stelle gewählt. Ich habe ihn schon das Beglaubigungsschreiben übermacht. Kossuth wird wohl kaum ein Privilegium bekommen, was mir in höchsten Grade unlieb ist. Die Leute in Wien sind kleinlichen Geistes, und verstehen von den ungrischen Verhältnissen nicht viel mehr, als *ton voisin récemment arrivé*. Ich will es ihnen offen sagen.

Adieu, *édes Fannym!* Charsamstag gedenke ich wieder hier einzutreffen; wie schön wäre es, wenn ich dann ein Briefchen hier vorfände. Der 7-te April ist halb und halb mein

¹ A Pesti Hirlap szerkesztésének átvétele előtt Sz. L. lemondott Korpona sz. k. város képviselőtéről az országgyűlésen. L. a 42. sz. levelet is. Gróf Vay Dániel Szalay helyét az országgyűlésen 1844 ápr. 15-én foglalta el. (Kovács F. i. m. IV. köt. 431. old.)

Geburtstag, denn ich bin an einem Ostersonntag geboren. *De csak ha időt szakíthatnál magadnak*, fast schäme ich mich meiner Bitte, *de mit tegyek, mikor oly kimondhatatlanul szeretlek*. Und jetzt bitte ich wieder darum, mir lieber später zu schreiben wenn es Dir nur das kleinste Ungemach verursachen sollte. Leb' wohl, meine Fanny!

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

45. Carl J. A. Mittermaierhez.¹

Pesth 17. Juny 1844.

Euer Hochwohlgeboren

Haben mich zum verbindlichsten Dank verpflichtet durch die Zusendung des Genfer Gesetzes, welches, wie ich aus dem Couvert sah, zwar den Weg wieder nach Baden nahm, aber von dort retourirt, mir zu Ende des verflossenen Monaths dennoch zugekommen ist.

Ich werde mit Anfang July die Redaktion des *Pesti Hirlap* (bisher von Kossuth redigirt) übernehmen, und habe meine Stelle als Reichstagsablegat bereits niedergelegt; doch eingedenk meiner Verpflichtung Sorge zu tragen, dass der Artikel über unseren Strafgesetzbuchentwurf nicht ein Fragment bleibe, unterliess ich nicht, die geeigneten Anstalten zu treffen, damit Eu. Hochwohlgeboren auch die weiteren Verhandlungen zukommen mögen. Emerich Henszlmann,² Redakteur der ungrischen Vierteljahrschrift, (Leipzig, G. Wigand) die nun mit dem VII-ten Heft zu erscheinen aufhört, überschickt Eu. Hochwohlgeboren hiemit die noch für seine Zeitschrift ausgearbeiteten Verhandlungen der Stände-

¹ A levél ismeretlen kéz írása. Csupán az aláírás Szalayé.

² Henszlmann Imre (1813—1888) egyet. tanár ismert nevű műtörténész és régiségbúvár, a Magy. Tud. Akadémia r. tagja; a magyarországi műemlékek fentartása és gondozása körül nagy érdemeket szerzett. A negyvenes években a politikai életben is résztvett; 1843-ban «Vierteljahrschrift aus und für Ungarn» czímmel folyóiratot adott ki (csak hét füzet jelent meg), melyben a magyar törekvéseket, vállalkozásokat kívánta megismertetni a külfölddel.

tafel über den speziellen Theil des Strafgesetzbuches; ferner die ersten Verhandlungen beider Tafeln über die Reform der Gefängnisse; auch ist er gerne erbötig auch die noch rückständigen Verhandlungen zu liefern.

Henszlmanns Artikel ist mit No 1. bezeichnet.

Sub No 2. befindet sich ein Artikel über die Verhandlungen der Reichstagsdeputation (1841—1843) von mir.¹ Er wurde als Einleitung zu dem VIII. Hefte der ungrischen Vierteljahrschrift, welches jedoch wegen Mangel an Abnehmer nicht erscheint, — verfasst, und wird hiemit Euer Hochwohlgeboren nicht zum Drucke (denn das hiesse ja die Ordnung umkehren), sondern nur darum mitgetheilt, damit E. H. W. auch die antediätal Verhandlungen vollkommen kennen mögen.

Sämmtlichen Schriften schliesse ich das VII-te Heft der Vierteljahrschrift bei, aus dem Grunde weil dieses Heft, welches unsere Städtereform betrifft, Sie besonders interessiren dürfte.

Zuschriften an mich bitte ich nun nach Pesth zu adressiren.

Mit inniger Hochachtung

E. HW.

ergebenster
Lad. Szalay.

P. S. Das Paquet wird die Hartlebenschche Buchhandlung nach Heidelberg befördern. Diesen Brief aber will ich als Vorläufer auf die Post geben.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)

46. Carl J. A. Mittermaierhez.

Pest, 19 Dec. 846.

Hochzuverehrender Herr!

Die durch den Reichstag v. J. 1827 organisirte ungrische Akademie der Wissenschaften hat sich in ihrer, gestern

¹ Valószínű, hogy Szalaynak e cikke az, mely a 109. oldalon levő 3. jegyzetben megnevezett cím alatt megjelent.

unter dem Vorsitz des Gr. Stephan Széchenyi abgehaltenen grossen Sitzung die Ehre gegeben Eu. Hochwohlgeboren zum Mitglied¹ der juridischen Sektion zu wählen. Die Wahl ging durch Acclamation vor sich, da jedoch bemerkt wurde, dass im Sinne der Statuten die Abstimmung selbst für den Würdigsten geheim vor sich zu gehen habe, wurde sie auch durch Kugelung einstimmig bestätigt.

Euer Hochwohlgeboren werden hierüber im Kurzen officiell benachrichtiget werden, doch ich beeilte mich es Ihnen ungesäumt zu wissen zu machen, weil es mir zur wahren Freude gereicht, dass ein anerkanntes Organ unseres oft verkannten Vaterlandes Gelegenheit hatte ihre Hochachtung für den Mann der Wissenschaft, des Fortschrittes und des freundschaftlichen internationalen Verkehres an den Tag zu legen, und weil es mir immer inniges Vergnügen gewährt, Sie meines Dankes für Ihr Wohlwollen gegen Ungarn, für Ihre Zuvorkommenheit gegen jeden meiner Landsleute, die ihr Weg über Heidelberg führt, zu versichern.

Künftiges Jahr, vielleicht schon in einigen Monaten beginnt der ungrische Reichstag. Es soll mich freuen wenn mir die Umstände erlauben, über die bezüglichlichen Verhandlungen für Ihre Zeitschrift etwas mehr einschicken zu können, als es mir vor drei Jahren möglich war.

Die Verhandlungen des Frankfurter Congresses über Rechtspflege haben wir mit viel Interesse gelesen. Wer ist wohl der rüstige Kämpfe gegen *solitary confinement*, gegen Warrentropp & Comp. von dem wir in der Augs. All. Zeit. eine wahre Philippica gelesen haben?

Mit ausgezeichnete Hochachtung!

Eu. Hochwohlgeboren

ergebenster

Ladislaus v. Szalay.

Gerichtstafelbeisitzer, und Mitglied
der ungr. Akad. d. W.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)

¹ Külső taggá.

47. Carl J. A. Mittermaierhez.

Pesth, 14 Febr. 847.

Euer Hochwohlgeboren verehrtes Schreiben dd. 2. Febr. ist mir mit der gestrigen Post zugekommen. Ihre Wahl zum Mitglied der ungrischen Akademie konnte um so weniger beanstandet werden,¹ da die Wahl sämtlicher Mitglieder, mit Ausnahme der zwei Präsidenten, keiner höheren Bestätigung bedarf. Der Sekretär der Akademie hat wahrscheinlich aus dem Grunde die offizielle Anzeige bisher unterlassen, weil das Diplom noch nicht unterfertigt werden konnte, da der Protector der Akademie (der Reichs-Palatin)² mittlerweile mit Tod abging, und beide Präsidenten, — der eine (Gr. Joseph Teleki) als Gouverneur in Siebenbürgen, der andere (Gr. St. Széchenyi) für den Augenblick in Wien, abwesend sind.

Das Programm der «Deutschen Zeitung»³ habe ich mit wahrer Freude gelesen. Ich hoffe zuversichtlich, dass aus diesem Blatte selbst uns manches Gute erwachsen werde. Bei dieser, auch durch meine Freunde getheilten Überzeugung können die Unternehmer zuversichtlich auf unsere Mitwirkung rechnen. Wir rechnen es uns zur Ehre, mit Männern wie Sie und die andern in Ihrem Schreiben genannten Mitarbeiter, zur Begründung eines wahren konstitutionellen Lebens, auch hierlandes gemeinschaftlich thätig seyn zu können. Baron Joseph Eötvös, der glänzendste Redner der Magnaten-Opposition am jüngst verflossenen Reichstage,

¹ Mittermaier a Magy. Tud. Akadémia külső tagjává való megválasztásáról szóló, és az előző (46. sz.) levélben kilátásba helyezett értesítést hosszabb idő mulván nem kapván kézhez, kérdést intézett ez értesítés elmaradásának oka felől Szalayhoz. Erre válaszol Sz. e levélben.

² József nádor 1847 jan. 13-án halt meg.

³ A «Deutsche Zeitung» (1847—1849) politikai napilap volt, az egész Németország alkotmányhű liberális pártjának közlönye. Egyik társalapítója volt Mittermaier, kiadói előbb Gervinus tanár, majd Kieselsbach, utoljára Kruse.

August Trefört,¹ gewesener Reichstags-Ablegat der kön. Freistadt Alt-Sohl, Anton Csengery,² Redakteur des *Pesti Hirlap* und meine Wenigkeit machen sich hiemit verbindlich, das Unternehmen nach Kräften zu unterstützen. Ich glaube fast, Sie hätten im weiten Ungarlande keine geeigneteren Mitarbeiter finden können, als uns. Wir stehen seit July 1844 an der Spitze des *Pesti Hirlap*, das einerseits der Regierung opponiert, weil sie nicht Energie genug besitzt etwas wahrhaft Tüchtiges durchzuführen, und weil das *acme* ihrer Konstitutionalität³ die Verewigung des Stände-Unwesens, und nicht die Erzielung einer wirklichen Repräsentativ-Verfassung ist; andererseits stehen wir auch mit dem *gros* der Opposition auf etwas gespanntem Fusse, weil uns an dem «reformiren» noch mehr gelegen ist, als an dem «opponiren». Ich müsste mich sehr irren, wenn die Stellung der «Deutschen Zeitung» *mutatis mutandis* von der unserigen eine wesentlich verschiedene seyn sollte, sobald sie ins Leben und in das Gewirre der Partheien treten wird. Auf jedem Falle, wird sie anfangs und vielleicht auch längere Zeit eine exceptionelle Stellung einnehmen, doch kann sie sicher darauf rechnen, in Ungarn, die ihrer gerühmten Unpartheilichkeit zum Trotze im Bezug auf ungrische Verhältnisse höchst einseitige Augs. Allg. Zeitung gänzlich zu verdrängen, — vorausgesetzt: dass man sie ungestört die Gränze passiren lässt.

Haben Sie die Güte mich über die fernere Entwicklung des Unternehmens, über den Zeitpunkt, wo dasselbe in's Leben treten soll etc. gelegenheitlich zu benachrichtigen; und genehmigen Sie die Versicherung meiner unbegrenzten Hochachtung mit der ich verharre

Ihr

ergebenster
Lad. Szalay.

¹ Trefort Ágoston (1817—1888) akkor Zólyom sz. kir. város országgyűlési követe, a centralisták kis csoportjának egyik lelkes tagja, később 1872-től haláláig vall. és közoktatásügyi minister, a Magy. Tud. Akadémia elnöke.

² Csengery Antal (1822—1880) publicista, szintén a centralisták egyik oszlopos tagja volt.

³ Alkotmányosságuk gerincze, csúcspontja.

P. S. Das Mitwirken des Dr. Henszlmann glaube ich ebenfalls unbedingt zusagen zu können.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.)

48. Nejehez.

Frankfurt, 29 Mai 848.

Liebe gute Fanny,

Ich muss es mir auf ruhigere Tage, wo ich mehr Musse zum Schreiben haben werde, aufsparen, Dir über mein hiesiges Leben detaillirte Nachrichten zu geben. Für jetzt bitte ich Dich blos, mir ungesäumt zu schreiben über Alles was mir theuer ist, das heisst: über Euch. Ist Árpád¹ schon zu Hause? Was macht Zsófi?² Wie geht es Dir und der alten Mutter? etc., etc. Du weisst es ja, was zu hören, mir ein Bedürfniss ist. Du kannst *in ganz kurzer Zeit*, noch bevor ich Dein Schreiben erhalten werde, auf einen langen Brief von mir rechnen.

Gott erhalte, Gott schütze Euch! Sey guten Muthes und liebe mich auch in der Ferne.

Schreibe mir nur recht bald, und recht viel! Meine Adresse ist:

An Herrn Ladislaus Szalay, Bevollmächtigten der ungarischen Regierung

zu Frankfurt am Main.

Ich küsse Dich von ganzer Seele!

Dein

L.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Mostohafia Máty Árpád.

² Leánya.

49. Nejehez.

Frankfurt, d. 11. Juny 1848.

Meine liebe Fanny,

Es ist heute Pfingstsonntag. Pázmándy¹ und Ordódy² sind für einige Tage auf einem Ausflug nach Baden-Baden begriffen; ich bin allein zu Hause, Geschäfte habe ich für heute keine, das Schreiben an das Ministerium habe ich auf Morgen verschoben, drum lass' uns eines «plauschen».

Visiten, Diners, Soupers sind, wie Du weisst, nothwendige Bestandtheile einer diplomatischen Mission. Ich habe während den drei Wochen meines Hierseyns eine Unzahl Besuche gemacht, und die Hausfrauen haben es mir auf die Seele gebunden, Dich recht bald nachkommen zu lassen.

Ich gehe wirklich mit dem Gedanken um, wie dies zu bewerkstelligen wäre, dass Du Dich hier sehr wohl fühlen, — dass Árpád sich hier wohlgefallen, — und Zsófi in der herrlichen Rhein- und Mainluft wohl gedeihen würde, daran habe ich gar keinen Zweifel.

Pázmándy reist wahrscheinlich in einigen Tagen nach Hause; ich werde mich dann bei dem Ministerium anfragen, wie lange noch mein Aufenthalt hier dauern werde, — ist er auf die Dauer der Versammlung berechnet, wie man es hier wünscht, und wie es, wenn die Angelegenheit günstig erledigt werden soll, auch nothwendig ist, so müsst ihr auch hieher kommen, denn die Versammlung bleibt sicher noch ein halbes Jahr beisammen.

Über diess must Du jedoch mit Niemandem sprechen

¹ Szomori és somodori ifj. Pázmándy Dénes (1816—1856) előbb országgyűlési követ volt, majd Szalayval együtt küldetett ki a frankfurti alkotmányozó nemzetgyűléshez Magyarország követéül, honnan azonban csakhamar visszajött. 1848 jun. 10-én az első népképviselési országgyűlés képviselőházának elnökévé választott, melynek tanácskozásait vezette, míg az Debreczenbe nem tette át az ülések színhelyét. Ettől fogva a közügyektől visszavonult.

² Ordódi és rozsonmiticzi Ordódy Pál (1822—1885) Szalay László mellé titkári minőségben volt kiküldve Frankfurtha. Országgyűlési képviselő, 1880—82-ben közmunka és közlekedési minister volt.

bis ich Dich nicht über die Sachlage näher benachrichtiget habe.

Ich werde Pázmándy'n mehrere Kleinigkeiten mitgeben, die ich für Euch gekauft habe; wenn er sie Dir überbringt, sey recht liebenswürdig gegen ihn, doch vorsichtig in Allem was Du sprichst. . . . .

Du wirst diesen meinen Brief eben bei Deiner Rückkehr von Totis empfangen. Wie geht es Árpádn, wie hast Du ihn gefunden, was macht Zsófi, wie bist Du mit dem Garten zufrieden? Doch ich will Dich nicht weiter fragen, es wird einem in der Ferne das Herz schwer dabei.

Du fragst mich ob ich in Mainz gewesen bin? — ich war wohl dort, aber in Gesellschaft mit Mehreren, und habe folglich die mir bekannten Häuser noch nicht besucht.

Sag der Mama, dass ich Ihr die Hand küssen lasse für ihr gütiges Schreiben, ich werde bei nächster Gelegenheit auch an Sie schreiben, mit der Bitte sich nicht ohne Grund mit Besorgnissen abzuquälen.

Gott segne Euch Alle! Ich muss abbrechen, denn eben meldet man mir zwei Engländer, die mir die Zeit bis zum Postschluss mit ihren Projekten rauben werden.

Csókkollak édes Fannym! Csókold nevemben gyermekeinket!

Laczi.

N. S. Ich habe den Brief nochmals aufgebrochen, um Dir zu melden, dass ich so eben Dein herzliches Schreiben erhalten habe. Den Garten gebe nicht weg, die Quittungen werde ich Dir durch Pázmándy schicken, damit Du das Geld erheben und verwenden könntest. *Csókkollak!* Spare nicht, und kauf Dir was Dir Freude macht. Vergesse nicht, mir bei nächster Gelegenheit zu schreiben, wie Dir das Bad angeschlagen habe.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

50. Nejehez.

Frankfurt, 20 Juny 1848.

Liebe, gute Fanny!

Pázmándy ist gestern Abends von hier abgereist, und

gedenkt d. 29-en dieses in Pest einzutreffen. Ich habe ihm die für Euch angekauften Kleinigkeiten mitgegeben, und ihm auch den Namen des Gartens gesagt, wo Ihr wohnt, denn er hat die Absicht Dir die Paquete persönlich zu überbringen; doch es wäre möglich, dass er Dich nicht sobald auffindet, denn er ist was Privatangelegenheiten anbelangt sehr zerstreut, vergisst leicht Namen etc., *tout celd soit dit entre nous*.

Ich werde heute Abends mit Ordódy nach Paris¹ abreisen, und wollte Dich also noch früher herzlich umarmen, und mir von Dir glückliche Reise sagen lassen, — im Gedanken das eine, und das andere! Wie ich in Paris anlange sollst Du einen Brief von mir bekommen. Vor zehn Jahren habe ich es wohl nicht ahnden können, dass ich Paris zwischen solchen Verhältnissen wieder betreten werde.

Es erscheint mir manchmal wahrscheinlich, dass ich in kurzer Zeit den Botschafterposten in Frankreich oder Deutschland bekleiden werde. Für jetzt werde ich mich zwar nur wenige Tage in Paris aufhalten, und dann wieder hieher zurückeilen, (drum erwarte ich auch Deine Briefe hieher nach Frankfurt) aber Pulszky schrieb mir vor einigen Tagen: ob ich gesonnen sey als ungrischer Gesandte Ungarn in Paris zu vertreten? Ich antwortete: Ja, forderte ihn aber auf, mir über den Plan (ich weis nicht, rührt er von dem Gesamtministerium, oder nur von Esterházy und Pulszky her) ausführlicher zu schreiben: — Dies wollte ich Dir mittheilen, doch behalte die ganze Angelegenheit für Dich, möglich das nichts daraus wird, und auch im entgegengesetzten Falle ist es besser, wenn man das Sprechen darüber Andern überlasst.

Die Quittung über meinen Gehalt pro Monat Mai habe ich Dir bereits vor drei Tagen geschickt in einem recommandirten Brief. Für jetzt musst Du nicht sparen, kaufe Dir, was Dir Freude macht. Ich lege die Quittung hier nochmals bei, auf dem Falle, das mein früheres Schreiben verloren

¹ Néhány napra Párisba rándult, hogy az ottani kormányférfiakkal érintkezést keressen. L. e tárgyban következő levelét, (51. sz.)

gegangen wäre; — ist dem nicht so, so musst Du gegenwärtige Quittung alsogleich vernichten.

Küsse mir unsere Kinder,¹ auch ohne Dich über sie zu fragen, wirst Du mir vieles über Beide Schreiben. Ich hoffe zu Gott, dass wir uns in verhältnissmässig kurzer Zeit freudig wiedersehen werden.

Für die Mama lege ich auch einige Zeilen hier bei.

Gott mit Euch! ich küsse Dich von ganzer Seele, *édes, kedves Fannym!*

Laczi.

(Eredetije leánya özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

51. Bárá Eötvös Józsefhez.

Páris, jun. 26-án 1848.

Édes barátom!

Mondhatom, nehéz időben tartottam *Einzugomat* Párisba. Pénteken² reggeli nyolcz órakor érkeztem ide. Három órával utóbb már négy öt helyen is verekedtek a' lázadók³ a' nemzeti őrsereggel s' a' *ligne*-al. Szombaton este azt gondoltuk, hogy a' béke meg' helyreállott, mert az ágyúkat már nem hallottuk szólni de szombattól vasárnapra éjtszaka újabb dühhel tört ki, 's eltartott tegnap egész nap, el ma is csaknem estig.

Hogy Páris ostromállapotban van azt tudni fogod, — hogy illyenker az ember úgyszólván fogoly a' házában, azt talán szintén fogod tudni. Mind e' mellett, — miután egy pár nap mulva okvetlenül meg' Frankfurtban kell lennem — ma reggel próbát tettem, ha nem találkozhatnám-e a' kormány' valamellyik tagjával.

Nagynehezen eljutottam az első *arrondissement*nek —

¹ Leánya és mostohafia.

² 1848 június 23.

³ Az ú. n. júniusi csata, mely június 23-án d. e. 11-kor kezdődött és június 26. késő délutánig tartott el. A' nemzeti műhelyekből elbocsátott munkások felkelése volt ez a' bourgeoisie ellen, melyet a köztársasági kormány csapatai Cavaignac tábornok vezetése mellett igen véres utczaiz harcokban vertek le.

itt lakom, a' hôtel Meuriceban — *mairiejére*. Elmondottam a' *maire*nak, ki vagyok, 's hogy tisztemben nem járhatok el, mert a' communicatio nem katonára s' nem nemzeti örre nézve lehetetlenné vált. Kezembe adott egy bizonyítványt illy tartalommal: «*Laissez passer Mr. Ladislas Sz. délégué de la Hongrie auprès du gouvernement se rendant au ministère des affaires étrangères pour se mettre en rapport avec le Ministre ou son Secrétaire général.*» Kocsira ültem, 's a' *rue des Capucins*ba értem elvégre (A' kocsit legalább tizszer megvizsgálták útközben, nincs-e benne puskapor elrejtve az insurgensek' számára). A' ministeriumban csak egy pár subalternus tisztviselőt találtam. Azt mondták, hogy mióta a' lázadás tart, 's mióta a' nemzeti gyűlés permanentiában van, a' minister urak folyvást az *assemblée*ben vannak. — Hogy' jöhetnék oda? — Ráütötték a' külügyek' pecsétjét bizonyítványomra, — próbálnám meg így. Kocsiba ülök ismét, 's minden utczavégen újra és újra kutatják a' hintót. A' *place de la Concorde*nál midőn a' hidon át akarok menni, a' parancsoló katonatiszt azt mondja, hogy neki *ordre*-ja van, egy lelket sem eresztetni át a' hidon, bármilly *laissez-passerje* legyen. Eszembe jött, jó lesz szólanom Faustin Hélievel, collegámmal, *bureau*cheffal az igazságügyi ministeriumban. Öt se' találtam *bureaujában*. — Hol lakik? — Nyáron át Passyban. — Jól van. *Bon jour*. — Most új kísérletet tettem, átmehetni, 's csakugyan tenger baj között végre sikerült a' gyűlés' palotájához érkeznem. Körülfogtak. Menjek a quästurára. Előmutattam bizonyítványomat, mondtam, hogy vagy magával a' külügyi minister úrral akarok szólni, vagy Hugoval,¹ ki engem ismer és szíves leszen ismerősét a' miniszernek bemutatni. Keresték őket, de az izgatottság, mert a' külvárosokból újra rossz hírek érkeztek, épen akkor tetőpontjára hágott, 's így vissza kellett térnem a' nélkül hogy valamelyiköikkel találkozhattam volna. A' *Présidence*-ba vannak, volt a' válasz.

És most jó estét, kedves barátim. Éjfél van, le kell feküdnöm, a' napi expeditio kifárasztott. Dicsérjete meg buzgó-

¹ Victor Hugo, kit 1848-ban a Constituante tagjává választottak.

ságomért amúgy magatokban, 's mosolyogjatok hozzá. Ma este 8 órakor proclamatiót bocsátott ki Cavaignac,¹ melyben jelenti, hogy győzött, 's hogy az ostromállapotot megszünteti, mihelyest lehetséges. Ha ez megtörténik, akkor egy pár főemberrel szólok minden bizonynyal, de ezen esetre is áll az, mire engem ma egy ismeretlen képviselő igen helyesen figyelmeztetett: hogy a' momentum nem jól van választva diplomáciai közlekedéshez. Igaza van, uram, igaza van, de a' momentumot nem faraghatjuk magunknak, az ember a' jelen viszonyok közt annyit tesz, mennyit tenni képes.

Isten veletek!

Sz. L.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

52. Nejéhez.

Levélszöveg:

Paris, 27 Juny 1848

Liebe gute Fanny,

Heute früh ist die Circulation in Paris wieder frei gegeben worden. Ich sah mir jene Quartiers der Stadt an die am meisten gelitten haben. Selbst wer Paris kennt, kann sich in der Ferne keinen Begriff von dem Bild machen, den die Stadt darbietet.

Weil heute mein Namenstag ist, so habe ich mir nicht die Freude versagen können, Dir einige Kleinigkeiten zu kaufen. Ich lege Dir die Nota bei, damit Du aus den Namen der Siebensachen ersehen könnest, was ich Dir zusammengekauft habe (Notabene in einem der renommirtesten Magazins von Paris). Der Preis ist überall sehr wohlfeil gestellt, denn bei den jetzigen Verhältnissen sind alle Geschäfte flau, und man schlägt zu jedem Preis los. Die *dame du comptoir*, selbst höchst geschmackvoll gekleidet, sagte mir *elle me choisira celà qui est du meilleur goût*, und meinte Du müs-

¹ Eleonore Louis Eugène Cavaignac tábornok (1802—1857); 1848-ban hadügyminister és a nemzetgyűlés védelmére rendelt csapatok főparancsnoka volt; a júniusi csata kitörésekor a felkelés tartamára katonai diktatori hatalommal ruházták fel.

sest als eine *dame brune* mit den Farben, und als eine *dame de moyenne taille* mit der No 7 *pour les gants*, die auf die ihrige ist, nothwendig *tout-à-fait contente* seyn. Wärest Du hier liebes Kind, Du würdest Stunden in ihrem Magazin zubringen, — so meint es die Prinzessin auf dem Comptoir, und ich glaube es selbst.

Morgen wenn nichts inzwischen kommt, reise ich Nachmittag nach Frankfurt ab. Von dort schicke ich Dir dann alsogleich *mes emplettes*, und die Quittung über meinem Gehalt pro Juny, damit Du in nichts zu sparen brauchest. Ich hoffe, die Angelegenheiten so arrangiren zu können, dass wir bald, sehr bald in Frankfurt zusammentreffen.

Ich wiederhole es, ich setze Dir keine Fragen über All das, was mir theuer ist, es würde mir nur das Herz schwer dabei. Du hast mir sicher über uns, die unsern All geschrieben, das ist es was ich brauche.

Ich küsse der guten Mama vielmal die Hände. Küß' mir die Kinder. Ich umarme Dich von ganzer Seele!

Laczi.

Auf baldiges Wiedersehen! Du wirst Dich sicher sehr wohl fühlen in Frankfurt, drum mache Dir keine Sorgen, wenn sich *l'affaire s'arrangera à mon désir*. Adieu!

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

53. Nejéhez.

Frankfurt, 4 July 1848

Liebe gute Fanny,

Ich bin Gestern Abends wieder hier eingetroffen. Unter den Briefen, die ich vorfand, las ich natürlich erst die Deinigen dd. 19. u 20 Juny. Ich sah daraus, dass Du theils viel Sorgen hast, theils Dir wohl auch viel Sorgen machst, und beides that mir weh. Übrigens geht es mir eben so, und das thut wieder Dir weh. Es geht nun einmal nicht anders wenn man ausser sich auch noch etwas anderes liebt, diess mag uns beide trösten, liebe gute Fanny, und das wir weniger Sorgen hätten, wenn wir es weniger redlich meinten mit der Welt.

Nun gebe gut acht, und handle wie ich Dir schreibe, ganz so, wie ich Dir schreibe.

Sobald Du diesen Brief gelesen hast, schicke Dich ohne Verweilen zum Abreisen hieher an, mit Árpád Zsófi und der Amme. Du gehst mit Dampfboot bis Wien. In Wien gehst Du zu Guszti,¹ und bittest ihn, dass er Dir auf der Eisenbahn Billette löse, bis Breslau. Wenn Du von Wien Abends um 6—7 fortfährst, bist Du den andern Tag (Mittags) im Breslauer Bahnhof, wo ich Dich erwarte. (Letzteres darf ausser Trefort, Eötvös und Pista² Niemand wissen.) Das Fernere ist meine Sache.

Ich schicke Dir hiemit die Quittung über meinen Gehalt pro Monat Juny. Sage das Quartier auf. Sollten wir — was wahrscheinlich ist — bis Michaeli³ noch nicht zuruck seyn, so wird Trefort, die Möbeln in ein Interimsquartier tragen lassen. Kein Bettgewand brauchst Du nicht mitzunehmen. Alle Familien, die zum Parlament hieher kamen bezogen ihr Bettzeug mit dem möblierten Quartier. Es ist hier so Sitte; das Quartier ist höchst wohlfeil. *Du wirst hier endlich einmal ohne Sorgen und so recht gemächlich leben.* Ich freue mich kindisch darauf.

Unter heutigem schreibe ich auch an Trefort. Er wird alsogleich, nachdem er meinen Brief bekommen Dich aufsuchen, und mit Dir den Tag bestimmen, wann Du in Breslau ankommen wirst. Diesen Tag müsst Ihr mir jetzt alsogleich melden, ***diess ist von höchster Wichtigkeit,*** damit ich die geeigneten Massregeln treffen könne.

. . . . .

Die Pässe wird Dir in Pesth Trefort und Szemere⁴ besorgen, in Wien das visiren Guszti.

Meinen Handkuss an die Mama; ich hoffe, dass Sie sich schon wieder wohler fühlt, hierüber musst Du mir unver-

¹ Bátyja Ágoston.

² Öcsese István.

³ Szt. Mihály napja (szept. 29.).

⁴ Szemere Pál.

züglich schreiben, Gott weiss es, das Herz blutet mir, wenn ich denke, dass sie so schwach ist. Du kannst Dir das Zeug-
niss geben, dass Du während einem vollen Monat edel an
ihr gehandelt hast; die Ofner Wohnung wird ihr jetzt eine
Zeit lang wieder besser thun. Gott wird Dich belohnen für
Dein liebevolles Benehmen.

Bespreche Dich mit Trefort über Alles, worüber Du Dir
nicht selbst einen Rath geben kannst . . . . .

Also nochmal, liebe Fanny, *keinen Augenblick gezau-
dert!* Wir alle haben nie angenehmere Tage zugebracht, als
die wir hier zusammen zubringen werden.

Gott mit uns, meine liebe gute Fanny! Árpád ist ja
schon stark erfahren im Reisen, und die Zsófi die kann ja
in einem fort «hinna» machen. *Csókkollak édes Fannim! Mon-
dom siess ide!* Den Schlüssel des Tisches in Deinem Zim-
mer, wo meine Briefsammlung ist, bringe mit. Alles andere
kannst Du so lassen, wie es ist.

Laczi.

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

54. G. Kolbhoz.¹

Frankfurt, d. 11. Sept. 848.

Verehrter Herr,

Vor einigen Wochen waren es zwei Jahre, dass ich die
Ehre hatte, in Triest Ihre persönliche Bekanntschaft zu
machen. Sie werden sich jenes Ungars erinnern, dem Sie

¹ G. Kolb a Németországban és Magyarországon is elterjedt
«Augsburger Allgemeine Zeitung»-nak volt szerkesztője, kivel Szalay
később is barátságos levelezést tartott fenn. Ez a levél, úgyszintén a
következő is, a Rossi-féle nagy levélgyűjteményből került a Magyar
Nemzeti Múzeumba, a nélkül, hogy ismeretes lett volna, kihez
szól. Hogy Kolbhoz vannak intézve, megállapítható Kolbnak e levélre
1848 sept. 14-én kelt és özv. Havas Imréné tulajdonában levő
válaszából, melyben kéri, hogy a cikkeket mint magyar embertől
származókat jelölhesse meg és kérdi, nem volna-e Pesten valaki, ki a
lap levelezői tiszttét vállalná.

in dem Redaktionsbureau des österr. Lloyd begegneten: jener Ungar bin ich.

Seit einiger Zeit sind in Ihrem Blatte fast alle Stimmen für Ungarn erstummt. Der Grund mag wohl in jenem Umstande zu suchen seyn, dass meinen Landsleuten, bei den jetzigen Verhältnissen, der Säbel geeigneter erscheinen muss die Rechte und Interessen ihres Vaterlandes zu wahren, als die Feder.

Fern von Ungarn kann ich meiner Heimat nur mit letzterer dienen, und es geht hiermit meine Anfrage an Sie:

ob Sie meinen Erörterungen der ungrischen Angelegenheiten die Spalten Ihres Blattes zu öffnen gesonnen seyen?

Ihre bejahende Antwort soll mir eine sehr erfreuliche seyn. Eine Tribüne mehr, ist bei den jetzigen Zeitläufen wohl auch ein Gewinn für Ungarn.

Dass ich Sie um Bewahrung meiner Anonymität für die *Dauer meiner Diplomatischen Mission* ersuchen muss, versteht sich wohl von selbst.

Mit ausgezeichnete Hochachtung!

Ladisl. Szalay

Bewollmächtigter der ungrischen Regierung
bei der deutschen Centralgewalt.

(Eredetije a Magy. Nemzeti Muzeum levéltárában, a növedéknapló 1900. évi 22. sz. a. bevezetve.)

55. G. Kolbhoz.¹

Frankfurt, 17 Sept. 848.

Verehrtester Herr,

Ich habe noch mit gestriger Post, Ihren Wunsch direkte Nachrichten aus Pesth über die dortigen Ereignisse zu erhalten, dem Grafen Batthyány berichtet, und ich glaube erwarten zu dürfen, dass sich in kurzer Frist ein geeigneter Correspondent bei der Redaktion in meinem Namen melden werde.¹ —

Jene Artikeln, die ich selbst einzusenden gedenke, können nach Belieben als von einem Ungar herrührend bezeichnet

¹ L. az előző oldalon levő jegyzet.

net werden, wenn dies nicht als überflüssig erscheinen sollte, da ich meinen Aufsätzen die Worte: «Aus Ungarn» vorzusetzen gedenke.

Ich hatte die Absicht schon heute damit zu beginnen, aber neu eingetretene Berufsgeschäfte nehmen nun für einige Tage meine ganze Zeit in Anspruch. Wahrlich, mein Herr, es thut noth, dass sich Deutschland und Ungarn gegenseitig verständigen, denn der gemeinschaftliche Feind, die Mutter Slava hat die Maske weggeworfen,¹ und tritt nun offen, auf dem Wiener Reichstage, in hundert deutschen Journalen, in allen Ecken der sich deutsch dünkenden österreichischen Provinzen auf. Bedenken Sie, mein Herr, dass in sämtlichen Hauptstädten dieser Provinzen slovenische Vereine bestehen, dass diesen Vereinen die offiziellen Blätter als Organe dienen, — bedenken Sie, mein Herr, dass Triest keinen Anstand nehmen wird, gut slovenisch gesinnt zu werden, — sind doch alle Elemente schon da, — wenn es nur das gehätschelte Kind eines sogenannten grossen Staates bleibt, wie bisher. — Deutschland hat sich für Triest verwendet; — ich fürchte, Triest wird eine jener Täuschungen seyn, welche Deutschland in nächster Zukunft durchzumachen hat.

Es ist mir unbegreiflich, dass der an Fiume begangene Verrath nicht den ganzen Süden Deutschlands mit einem Schrei des Unwillens erfüllt hat. — Man kennt die Verhältnisse nicht, werden Sie mir sagen. — Ja wohl, die durch Metternich und Genossen gezogene chinesische Mauer ist gefallen, aber man sucht sie wieder aufzubauen, aufzubauen gegen Deutschland, bevor noch Licht und Luft den Schutt der alten durchdrungen hat. Der deutsche Leser wird sich bei der Nachricht, das Baron Jellachich Fiume für den König von Kroatien in Beschlag nahm,² wohl einer dunkeln Ahnung

¹ E tárgyban l. Szalay cikkét a Pesti Napló 1861. évi okt. 2. számában e czímmel: «Magyarország s a német központi hatalom 1848.»

² Jellačić proklamációjában, melyben a horvát-szlavon-dalmát királyság bánjává történt kinevezését közhirrre teszi, Fiume lakosait is mint e királysághoz tartozókat üdvözli; továbbá az 1848 máj 8. és köv. napokon tartott báni conferentia határozatai alapján kelt rendeletében elrendeli, hogy a Zágrábban 1848 jun. 5-én összeülő tartományi

nicht erwehren haben können, dass es sich hier eigentlich nicht um eine Waffenthat des ritterlichen Banus, sondern um einen an dem König von Ungarn begangenen gemeinrechtlichen Raub handle, — dass aber die Interessen Deutschlands nicht minder als jene der Krone Ungarns durch die Folgen dieses Kassenraubes gefährdet seyen, dass mag wohl nur Wenigen einleuchten. Sagen Sie, mein Herr, all' Jenen, die des Märzens noch nicht vergessen haben, die nicht mit Augurenhohn über die Idee des einen Deutschlands lächeln, sagen Sie ihnen, dass die Zeit vielleicht schon nahe ist, wo die commerzielle Stellung des ungrischen Fiumes für Deutschland von hoher Bedeutung seyn wird. Fiume als immediate Appertinenz Ungarns ist der einzige Punkt am adriatischen Meere, welcher bei gewissen Eventualitäten, als ungarischer Besitz deutschem Interesse offen gehalten werden kann; — sagen Sie ihnen, dass Istrien, die ganze Küste von Triest bis Pola hinab, die Inseln am Kanal von Quarnero und Quarnerolo, ganz Dalmatien bis Bocca di Cattaro slavische Bewohner haben, welche — wenn es in Wien so fortgeht wie es eben jetzt geht, — eines schönen Morgens die Machthaber dahin gedrängt haben werden: Istrien und Triest dem — Gott sey es geklagt — noch immer flüssigen deutschen Bundesstaat, der doch wie Granit sich zu dem liquiden Staatenbund verhalten sollte, — als slavische Theile zu entziehen. Wenn dieser Fall eintreten sollte — und dass er eintreten kann, ist nicht nur möglich, es ist auch wahrscheinlich, — dann wird das ungrische Fiume als Stapelplatz deutscher Produkte am adriatischen Meere, ganz sicher für Deutschland von höchstem Belange seyn. —

Doch lassen Sie mich abbrechen; — ich hatte Ihnen *honorable amende* zu machen, denn ich glaubte oft, Sie wollen Ihr Blatt den ungrischen Interessen, dem guten Recht

gyűlésen többek közt a fumei kormányzó, néhány fumei kir. hivatal feje, a fumei káptalan egy követe és a Fiume és szabad kerülete által választandó 4 követ stb., stb., tartoznak megjelenni; általában Jellačić úgy rendelkezett Fiume felett, mintha az Horvátországhoz tartozott volna. — Nyilván Jellačić e proklamatiójára és rendeleteire czélóz itt Szalay.

in Ungarn verschliessen, — und nun da mir Ihr werthes Schreiben zugekommen, glaubte ich, dass jene *amende* in einer offenen und unumwundenen Darlegung meiner Ansichten bestehen kann und soll!

Mit ausgezeichnete Hochachtung

Ihr

ergebenster
Lad. Szalay.

(Eredetije a Magy. Nemzeti Muzeum levéltárában, a növedéknapló 1900. évi 22. sz. a. bevezetve.)

56. Lord Palmerstonhoz.¹

11 Décembre, 1848.

Le soussigné, Envoyé Plénipotentiaire de la Hongrie près le Pouvoir Central Germanique jusqu'au mois d'Octobre a. c., a reçu tout récemment l'ordre de son Gouvernement — dont il a l'honneur d'y joindre la copie — de se rendre en Angleterre et d'offrir au Cabinet de Sa Majesté Britannique des renseignemens précis sur l'état actuel du Royaume d'Hongrie en espérant que si son Excellence le Ministre des

¹ Henry John Temple Viscount Palmerston (1784—1865) angol államférfi; hosszú ideig és több ízben külügyminiszter, később miniszterelnök is volt. Politikai menekülteknek, főként Kossuthnak Angliába való befogadása miatt az európai hatalmak hevesen tiltakoztak politikája ellen. Magyarbarát azonban csak akkor és annyiban volt, a mennyiben ez az angol érdekeknek megfelelt.

Az angol kék-könyvben, melyben ez és a következő 57. számú levél, úgyszintén az arra adott válaszok kinyomattak, Szalay neve helyett mindenütt 3 csillag van téve; hogy azonban Szalay írta e leveleket, kitűnik egyrészt a levél szövegéből, másrészt abból, hogy e leveleire maga is hivatkozik a Bach miniszterhez intézett beadványában. (L. 96. sz. alatt.)

Szalay 1848 decemberben a végből érkezett Londonba Kossuthnak, a honvédelmi bizottmány elnökének nov. 12-én kelt megbízólevelével (ez is ki van nyomtatva a kék-könyv 106. oldalán), hogy a magyar ügyről tájékoztassa a brit kormányt és kereskedelmi előnyök ígérésével igyekezzék azt megnyerni az Ausztria és Magyarország közötti közvetítés elvállalására. — Szalay Londonba érkezése után intézte e kihallgatást kérő levelet Palmerstonhoz.

Affaires Étrangères en prendra connaissance, ils se pourront entamer des négociations préliminaires, propres à affermir sur le territoire de la Couronne Hongroise l'ordre, et à rétablir la paix violemment ébranlée par des menées insensées, et menacée de faire place à une révolution dont le contre-coup se fera ressentir dans un tiers de l'Europe, si le respect dû aux lois et à la foi jurée ne prévaudra pas sur les tâtonnemens maladroits et les expérimentations téméraires d'une politique à la fois révolutionnaire et réactionnaire.

Le soussigné, en ayant l'honneur de notifier son arrivée à son Excellence le Ministre des Affaires Étrangères, se flatte qu'elle voudra bien lui accorder une entrevue, pour faire communication de son mandat, qui lui a été transmis par le Président du Comité National de Défense, faisant fonction de Gouvernement Provisoire pour la Hongrie, et pour donner tous les renseignemens sur les affaires Hongroises, que le Gouvernement de Sa Majesté Britannique trouvera bon à lui demander. Il se flatte — tant est juste et simple la cause qu'il sert — qu'il lui sera facile de faire jaillir la lumière de la vérité sur la question Hongroise, dénaturée pendant neuf mois par la malveillance des uns et l'ignorance des autres, et de mettre en relief le besoin urgent de traiter cette question et de la résoudre d'un point de vue Européen.

Le soussigné croit devoir ajouter à la notification de son arrivée, que pendant l'insurrection dite Rákóczyenne, au commencement du siècle passé, la Grande Bretagne a été intermédiaire entre la Hongrie et l'Autriche; ¹ ce fait prouverait à lui-seul à toute évidence, que les relations de la Couronne Hongroise avec l'Autriche ont été toujours regardées comme rentrant au cercle du droit international, comme faisant partie des questions à résoudre par la concurrence des grands Pouvoirs.

¹ II. Rákóczi Ferencz felkelése idejében 1704 és 1705-ben a közbenjáró angol és németalföldi hatalmak követi jelenlétében, ill. közvetítésével folytak békealkudozások, melyek azonban sikerre nem vezettek.

Le soussigné, &c.

(Signé.)

(Az angol parlament két háza elé 1850-ben terjesztett kékkönyv [Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849] 105. oldalán 78. sz. alatt közölt szöveg alapján.)

57. Lord Palmerstonhoz.¹

15 Décembre, 1848.

Milord,

J'ai reçu la lettre dont votre Seigneurie m'honora le 13 du mois courant.

Il m'était douloureux de voir que son Excellence le Ministre des Affaires Etrangères croit de ne pouvoir pas m'accorder l'entrevue dont je faisais mention dans ma note du 11.

Je ne le cacherai pas que la raison que son Excellence en donne: «The British Government has no knowledge of Hungary except as one of the component parts of the Austrian Empire», m'avait affligé profondément.

Je croyais la thèse reconnue partout que la Hongrie ne faisait jamais partie de l'Empire d'Autriche. Je le répète: jamais. Pas même avant le mois de Mars année courante.

L'Article 10 de la Diète de 1790/1, qui porte pour titre: «De independentia Regni Hungariae», &c., dit clairement, «... Sua quoque Majestas Sacratissima benigne agnoscere dignata est: quod licet successio sexus foeminei augustae Domus Austriacae per Articulos 1. & 2., 1723. in Regno Hungariae partibusque eidem adnexis stabilita eundem quem in reliquis regnis... juxta stabilitum successionis ordinem

¹ Az előző, 57. sz. a. közölt levélre Lord Palmerston Lord Eddisbury külügyi államtitkárral decz. 13-án azt válaszoltatta Szalaynak, hogy nem fogadhatja; a brit kormány Magyarországról csak mint az osztrák császárság alkotórészéről bir tudomással és így Magyarországnak esetleges kívánságait csak az osztrák császárnak a brit királynál accreditalt követe útján veheti tudomásul. E levélre, mely a kék-könyv 79. sz. a. van közölve, felelt Szalay a fentiekben Palmerstonnak, azonban hasonló tartalmú választ kapott Lord Eddisburtyól mint a milyent az első levélre kapott volt.

inseparabiliter ac indivisibiliter possidendis, Principem concernat : Hungaria nihilominus cum partibus adnexis sit regnum liberum et relate ad totam legalem regiminis formam, huc intellectis quibusvis dicasteriis suis, independens, id est : nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem . . . » Etre indépendant, avoir sa propre consistance, cela exclue la possibilité de faire partie d'un autre organisme. La Couronne d'Hongrie pouvait et peut reposer sur la même tête avec la Couronne d'Autriche, sans que la Hongrie fasse partie de l'Empire Autrichien.

Il est de toute impossibilité, Milord, pour l'Envoyé du Gouvernement Hongrois de choisir, pour l'organe de ses communications à faire au Cabinet de Sa Majesté Britannique, M. le Baron Koller,¹ dont les pouvoirs relèvent d'un Ministère qui est en guerre ouverte avec la Hongrie, et qui, en conseillant à Sa Majesté l'Empereur d'Autriche d'écraser la Constitution Hongroise, rêve l'usurpation et la conquête.

Mais il y a des pays qu'on ne conquiert pas : la Hongrie en est de ce nombre. Et le Gouvernement de cette Hongrie se flatte que la Grande Bretagne voudra bien recevoir les renseignements à lui offerts sur l'état actuel des pays appartenant à la Couronne Hongroise ; que la Grande Bretagne, en voyant que sur tout le territoire dit Autrichien c'est la Hongrie seule qui est restée en-dehors du tourbillon ultra-Démocratique ; et voyant de près les ressources immenses du royaume, en tirera la conséquence, que la Hongrie est toute qualifiée de servir de noyau autour duquel se groupent et se grouperont encore davantage des provinces, capables à composer un organisme politique assez grand, assez étendu, pour donner des garanties à l'ordre, à la liberté sage et bienfaisante ; le Gouvernement de la Hongrie aimait à croire que la Grande Bretagne dans l'intérêt Européen et le sien propre, lui tendra une main bienveillante et ferme, une main qui lui portera aide à l'accomplissement de cette oeuvre.

Il me paraît, Milord, que la question de mon accueil of-

¹ Az osztrák nagykövet Londonban.

ficiel pourrait être ajournée, jusqu'après avoir donné des renseignements sur l'état actuel de la Hongrie, qui pourront servir de mesure aux pas ultérieurs à faire par le Gouvernement de Sa Majesté Britannique à l'égard de la Hongrie. C'est avec cet espoir que j'ai l'honneur de notifier à votre Seigneurie que je resterai encore quelque temps à Londres, étant, &c.

(Signé.)

(Az angol parlament két háza elé 1850-ben terjesztett kék-könyv [Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849] 107. oldalán 80. sz. alatt közölt szöveg alapján.)

58. Hirlapi czikk.¹

Drei Worte zur Beherzigung an die oesterreichischen Machthaber.

I.

Freiherr von Pillersdorf² äussert sich in seiner Flugschrift: «Rückblicke auf die politische Bewegung in Oesterreich» über die Verhältnisse Ungarns zu dem Wiener Kabi-

¹ E hirlapba szánt és mindeddig kiadatlan czikk közlését, bár szorosan véve itt, levelek között, annak helye nem volna, egyrészt tartalmának másrészt keletkezésének érdekességénél fogva, nem véltem mellőzendőnek.

Fleglernek (l. a 146. oldalon levő jegyzetet) «Erinnerungen an L. v. Szalay und seine Geschichte des ungarischen Reichs» cz. visszaemlékezésében e czikk keletkezésére vonatkozólag olvassuk, hogy Zürichben, a hol akkor ő is, Szalay is laktak, 1849 szeptemberben az újságokból értesültek gr. Batthyány Lajosnak Pesten haditörvénytörvénysszéki elé való állításáról. E hír hatása alatt, bár sejtette a bekövetkezendő eseményeket, de mégis remélve, hogy azok jobbra fordulására befolyhat, írta Szalay e czikket és felkérte Fleglert, hogy annak egy elterjedt német lapban (valószínűleg az Augsburger Allgemeine Zeitungot érti Fl.) való megjelenéséről gondoskodják. Mielőtt még elküldte volna Fl. e czikket, következett be az okt. 6-i katasztrópha.

A czikk eleinte csak két fejezetből állt, ennek megfelelően címe is «Zwei Worte» stb. volt, a második fejezet alatt pedig aláírás gyanánt ez állt: «Ein Süddeutscher, welcher einen Theil des J. 1848 in Ungarn verlebte.» A harmadik fejezet vége «Da wo Irrtum» szavaktól kezdve, — az aláírást kivéve — Flegler kezefrása.

² Franz X. Freiherr von Pillersdorff (1786—1862) osztrák politikus; 1848 márcz. 20-tól belügyminister, május 4-től pedig miniszterelnök volt, de a diákság, polgárság és nemzetőrség már júl. 8-án lemondásra kényszerítették. Könyve, melyre itt hivatkozás történik, 1849-ben jelent meg.

net, wie folgt: «Die österreichischen Minister als solche waren nie berufen, auf ungarische Regierungsakte Einfluss auszuüben; nur die Leitung der Verhandlungen mit den übrigen Mächten, des Kriegswesens, der Finanzen und des Handels blieb den Vorständen dieser Verwaltungszweige vorbehalten. Erst der letzte ungarische Reichstag zog diese Angelegenheiten gleichfalls in den Bereich des ungarischen Ministeriums, und erwirkte die königliche Sanktion zu diesem Beschlusse».

Wie kann bei so bewandten Umständen den Männern, welche im Jahre 1848 an der Spitze der ungarischen Verwaltung standen, zur Last gelegt werden, dass sie die ungarische Regierung nur durch die *unio personalis* in der Person des Kaisers und Königs mit der österreichischen verbunden glaubten, und dass sie in diesem Sinne gehandelt haben?

II.

Setzen wir uns im Gedanken in die erste Hälfte des vorigen Jahres zurück.

In ganz Deutschland war nur eine Stimme darüber, — Fürsten und Völker wetteiferten in der Proklamirung dieses Satzes, — «dass sämtliche Einzelstaaten Deutschlands, folglich auch Deutsch-Oesterreich in Deutschland aufzugehen haben». — Der österreichische Minister des Äussern¹ schrieb Ende Mai an Lord Palmerston:² die Lombar-

¹ Karl von Hummelauer udv. tan. a cs. k. államkancelláriánál 1848 május legelején Londonba küldetett, Pillersdorff ministerelnöknek csak általánosságban tartott utasításával. Feladata volt többek közt kitudni, hogy — az olaszországi osztrák tartományokban folyó zavarok mielőbbi elfojthatása végett — mily segítséget várhat Ausztria Angliától. Palmerston vetette fel H. előtt az eszmét, hogy Ausztria mondana le Lombardiáról. Ezt, más egyéb propositiókkal H. május 24-én memorandumba, mely azonban a bécsi kabinetet nem kötötte, foglalta és átnyújtotta Palmerstonnak, hogy utóbbi ennek alapján vehesse az ügyet az angol ministertanácsban tárgyalás alá. (Aus Metternich's nachgelassenen Papieren. Wien 1884. VIII. k. 432—436. old.) Talán ezekre czéloz Sz. a fentiekben, bár bizonyítékunk arra nézve, hogy e tárgyalásokról tudott volna, nincsen.

² Palmerstonra nézve l. a 134. oldalon levő jegyzetet.

dei wird aufhören zu Oesterreich zu gehören. — In dem Falle dass sich diess und Jenes realisiren sollte, was bliebe von der oesterreichischen Monarchie noch übrig? — Die ungarischen Staaten und Galizien.

Nun frage ich: war es den ungarischen Machthabern zu verargen, kann man darin ein Verbrechen erblicken, wenn sie Pesth und Ofen als das Centrum der Monarchie betrachteten, oder wenn sie der Meinung gewesen sind, die ungarische Regierung müsse schon darum unabhängig sein von dem Wiener Kabinete, weil dieses von Frankfurt abhängig geworden ist?

Man wird mir entgegnen: die gutgesinnten Bürger des oesterreichischen Kaiserstaates haben nie an den endlichen Sieg der kaiserlichen Waffen in Italien gezweifelt.¹ — Aber der oesterreichische Minister, welcher obigen Machtspruch niederschrieb, muss ja auch an jenem Siege gezweifelt haben?

Man wird sagen: es war gar bald abzusehen, dass Oesterreich sein Heil nicht von der Majorität der Frankfurter Versammlung zu erwarten habe? — Aber die Repräsentanten Ungarns standen nicht nahe genug, um das Bodenlose der Frankfurter Bestrebungen im Sommer 1848. eben so schnell zu ersehen, wie diess der scharfe Blick Pázmándy's allsogleich gewahr wurde, der kaum in Frankfurt angelangt, woll Unmuthes über das wüste Treiben, nach Ungarn zurückeilte.

III.

Die österreichischen Machthaber mögen bedenken, dass die Massen nur zu geneigt seyn werden, in den unheilvollen Utopien der Pariser Volksbeglückter etwas Edles, Grosses zu erblicken, wenn sie sehen: dass die Februar-Revolution² die

¹ Radetzky tábornagy elhatározó győzelme Novara mellett (1849 márcz. 23.) még egy időre biztosította Ausztria uralmát Lombardia és Veneza felett.

² A februári forradalom (1848 febr. 23—24) megdöntötte Lajos Fülöp uralmát Franciaországban és létrehozta a második köztársaságot (1852-ig). A köztársaság első kormánya humanus és liberalis irányzatának tanujelül első rendeletei egyikével (febr. 27.) eltörölte a halálbüntetést.

Todesstrafe für politische Verbrechen abgeschafft habe, — die Besieger der Revolution aber sich jener Strafe zu ihrem Zwecke bedienen zu dürfen glauben! Da¹ wo Irrtum und Unrecht auf beiden Seiten sich so nahe berühren ist Milde und Verzeihung das einzige dauernde Heilmittel zur Ruhe. Blut aber schreit nach Rache, die oft spät aber sicher kommt. Darum sollte mit Flammenschrift auf die Pforten der heutigen Herrscher die Solonischen Worte geschrieben sein: Bedenket das Ende!

*Ein Grossdeutscher,
welcher einen Theil des Jahres 1848
in Ungarn zugebracht hat.*

(Eredetije a mainzi püspöki semináriumban, Alexander Flegler német történettudós hagyatéka között [54. sz.])

59. Nejehez.²

Zürich, Unterstrass
8. August 1850.

Liebe gute Fanny,

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

Ich sehe aus Deinen Briefen, dass es Dich mächtig wieder nach der Schweiz zieht. Du wirst jetzt die beste Gelegenheit gehabt haben, einen Vergleich zwischen verschiedenen Ländern, sowohl was die Naturschönheiten als was saust das Leben anbelangt zu machen. Ich kann Dir nur die Nachricht geben, dass sich der Umstand, der mich am meisten nach Leipzig zog, nämlich die Befürchtung, hier mir auf literarischem Wege nichts erwerben zu können, gehoben ist. Ich habe nämlich aus Leipzig die Aufforderung zu einem Werk erhalten, welches hier ebenso gut, wie anderswo geschrieben werden kann, und für welches mir der Verleger

¹ L. a 138. oldalon levő ¹ jegyzet 3. bekezdését.

² Neje gyermekeivel ezen időben hosszabb ideig Pesten tartózkodott családi ügyek rendezése végett.

Drei Tausend Gulden Conv. Münze anbietet.¹ Wünschest Du also in der Schweiz zu verbleiben, so steht der Erfüllung dieses Wunsches nun nichts entgegen. . . . .

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Ich umarme Dich!

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

60. Geibel Károlyhoz.²

Zürich, 29. Sept. 1850.

Verehrter Freund,

Die in S. Gallen erschienenen *monumenta stirpis arpadianae* kenne und besitze ich, es ist ein für mich recht brauchbares Sammelwerk, aber verdient bei weitem die Lobsprüche nicht, mit welchen es von deutschen Gelehrten, weil

¹ «Magyarország története» cz. nagy munkája, mely először Geibel Károly kiadásában Lipcsében jelent meg. (L. az alábbi jegyzetet.)

² Geibel Károly (1806—1884) könyvkereskedő és kiadó; fiatal korában jött Pestre, hol 1842-ben önálló üzletet nyitott, czélul tűzve ki a magyar irodalmi termékek pártolását, terjesztését. 1843-ban magyar polgárjogot nyert, de később a Bach-korszak zaklatásai elől menekülve 1850-ben visszatért Németországba, Lipcsében nyitva új kiadóüzletet. Az elnyomatás kora alatt sok magyar munka látott nála napvilágot, így Szalay Lászlónak — kivel még Pesten ismerkedett meg és kit mindég nagyrabecsült — «Magyarország története» cz. munkája is. — Neje a szegedi származású Weisz Leonóra, tevékeny részt vett férje munkásságában és Lipcsében, magyar corrector híján ő nézte át és javította a magyar munkák kefelevonatát. (L. a 63. sz. levelet.) Meleg szavakban emlékezik meg e munkásságáról Szalay, művének előszavában.

Bár a levél borítéka nincsen meg, megállapítható, hogy az Geibelnek szól, mert, eltekintve tartalmától, özv. Havas Imrénénél megvan Geibelnek Szalayhoz 1851 máj. 28-án intézett levele, a melyhez csatolt számlában fel vannak sorolva az itt megrendelt könyvek. — A levél valószínűleg Geibelnek Fleglerhez intézett későbbi válaszával került utóbbihoz.

es den Namen Endlicher's¹ auf den Titelblatt führt, beehrt wurde. E. hat es in seinen letzten Tagen, das heisst, in den Tagen seines finanziellen Elendes, wahrscheinlich aus Speculation innerhalb einigen Wochen zusammengewürfelt — es ist ein Abdruck längst bekannter Sachen, — und die Gelehrten Deutschlands haben abermals bewiesen, dass sie über ungrische Gesittung über ungrische Geschichte das grosse Wort zu führen pflegen, ohne den Schatten eines Begriffes darüber zu haben. Ich meine nicht Fallmerayer,² der das Werk wohlwollend besprach, ich meine andere Leute, die mit stupidem Hochmuth auf ungrisches Wissen herabblicken, und die es wahrlich verdienten, dass man sie dahin stellte, wohin sie gehören, — an den Pranger.

Rupp's Werk über die Münzen der Arpaden bitte ich mir kommen zu lassen, und zwar in der ungrischen Ausarbeitung. (Sie werden sich erinnern, dass es zugleich in lateinischer und ungrischer Sprache erschien.)

Wenn ich Engel's³ Geschichte nur auf die in Ihrem werthen Schreiben angedeutete Weise zu Händen bekommen kann, so werde ich mich auch damit begnügen; doch wäre es mir sehr wünschenswerth, ein Exemplar davon zu besitzen, es ist ein wichtiges Werk, nicht so sehr der Daten wegen, als darum, weil es eine spezielle Richtung der ungrischen Historiographie bezeichnet: die protestantisch-bürgerliche.

¹ Endlicher István László (1804—1849) magyar születésű orvos-doktor, cs. k. kormánytanácsos, bécsi egyetemi tanár, kit a bécsi tud. akadémia alapítása körül a főérdem illet. Kiváló botanikus létére egyéb tudományszakokkal is foglalkozott. Kiadta az «Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber» cz. munkát (Vienna 1827) és 1849-ben az itt említett munkát. A nyomor öngyilkosságra vitte. (L. róla még a 124. sz. levelet is.)

² Jakob Philipp Fallmerayer (1790—1861) német történétíró és utazó, 1848-ban a frankfurti parlamentnek tagja volt. A Magyar Tud. Akadémia őt, ki a magyarok iránt mindenkor meleg barátságot mutatott, külső tagjává választotta.

³ Engel János Keresztély (1770—1814) erdélyi udv. kancelláriai titkár; sokat foglalkozott a magyar történelemmel; műve, melyről itt szó van: «Geschichte des ungrischen Reichs» 5 rész 6 kötetben, Bécs 1813—14. — L. még a 83. sz. levelet, melyben Szalay jellemzi őt.

Pray's: *historia regum Hungariae*, Ofen 1801.¹ in drei Octavbänden (nicht zu verwechseln mit den *annales regum hungariae*) bitte ich mir gleichfalls kommen zu lassen. Es erschien in dem Verlag der Universitäts-Buchdruckerei und ist den Annoncen derselben zu Folge noch in vielen Exemplaren vorrätig.

Ich gehe mit wahrer Freude an die Ausarbeitung des Werkes.² Ist es mir doch als träte ich dadurch wieder thatkräftig auf für das Vaterland, Ungarn hoch! es wird siegend aus dieser Crise hervorgehen.

Leben Sie recht wohl, mein verehrter Freund, Ihr Billet an Flegler³ habe ich an den Adressaten besorgt, doch nicht ohne Leidwesen, denn der Mann ist ein tüchtiges Talent, folglich muss auch die fragliche Schrift eine werthvolle sein, und dann höre ich, dass er in seinen Vorlesungen über die Geschichte des Mittelalters unter seinen Zuhörern eine wahre Begeisterung für Ungarn erweckt habe. Wenn Sie im Bezug dieser Kleinigkeit — ich glaube er würde sich auch mit einem geringen Honorar begnügen, da er wissen muss, dass Sie das Schriftchen nur der Sache nicht des Nutzens wegen verlegen, — wenn Sie von Ihrem gefassten Beschluss noch abkommen könnten wäre es mir schon darum lieb weil er darauf, dass Sie die Abhandlung im Verlag nehmen werden, nun schon rechnen zu können glaubte, — *pensez-y, mon cher ami*, und machen Sie mir Ihre endgültige Entscheidung baldigst zu Wissen. — Empfehlen Sie mich Ihrer verehrten

¹ Pray György (1723—1801) phil. doctor, apátkanonok az egyetemi könyvtár igazgatója, az eleinte viselt tanári állásáról lemondott, hogy teljesen történeti tanulmányainak élhessen, melyek eredménye számos kiváló történeti munkája. Nevéről nevezték el a XIII. sz.-ból való, általa ismertetett codexet. — Művei, a melyeket Szalay itt megemlíti: *Annales Regum Hungariae ab anno Christi 997 ad annum 1564 deducti...* Viennæ 1763—64. 5 köt. — és *Historia regum Hungariae cum notitiis præviis ad cognoscendum veterum regni statum pertinentibus* Budæ 1801. 3 kötet. — L. még a 82. sz. levelet is.

² «Magyarország története.»

³ Alexander Flegler. Reá vonatkozólag l. a 146. oldalon levő jegyzetet.

A ZÜRICHI HÁZ, A MELYBEN SZALAY LÁSZLÓ 1850—51-BEN LAKOTT.

(Most: Hochfürststrasse 28. — A kapu felett van az emléktábla.)

Frau Gemahlin, und erhalten Sie mir Ihre werthe Freundschaft.

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Alexander Flegler német történettudós hagyatéka között [88. sz.].)

61. Szemere Pálhoz.

Zürich, oct. 29-én 1850.

Hosszu hallgatás után üdvözlek végre egy pár szóval, Téged, jó 's rossz napjaimnak hű barátját!

Hallgattam; de mikor a' nap fáradalmi után banquettet adtam emlékeimnek, ott ültél az elnöki széken, 's mikor az 1848/9-diki tél estveit fűszerezni akartuk magunknak — én és druszám,¹ — meg annyiszor Rád is fordult a' beszélgetés, 's áldást küldöttünk Utánad. —

Maholnap másfél éve, hogy Zürichben vagyok, az enyéimmel úgyszólván magam, mert kivülem más magyar nem vonult ide; 's nem nyugszom épen rózsapárnán, az élet itt 's általában az egész Schweizban költséges, 's a' gyermekek gonddal tartogatják a' szüléket. A mit ma szerzek, azt a' holnapi huszonnégy óra elviszi magával, 's ritkán marad elégséges időm magamnak egy pár órára örömet csinálni, azaz kedves munkámon, Magyarország történeteinek dolgozni.

. . . . .

Isten veled, lelkem barátom! Add át üdvözlétemet általam igen-igen tisztelt hitvesednek. Ölellek.

Szalay L.

Lakásom: Zürich, Unterstrass, No 95.

Leveleimet ne közöld másokkal, hogy mindig úgy irhasak Neked, mint szólni szoktam Veled, — a' conventionális álarcz nélkül, leplezetlenül.

(Eredetije a budapesti ev. ref. theologiai Akadémia Ráday-könyvtárában, a «Szemere-tár» rendezetlen anyaga között.)

¹ Hihetőleg gróf Teleki László, kivel Szalay Frankfurtból való távozása után Párisban találkozott.

62. Alexander Fleglerhez.¹

Rorschach, június' 25-én 851.

Tisztelt barátom,

Két napja, hogy lakásunkat elfoglaltuk elvégre. Előbbeni bérlője olly rondán hagyta, midőn belőle kitakarodott, hogy tisztításához egy egész hét volt szükséges, a' közbenjött vasárnapot 's két catholicus ünnepet, midőn a' munkát fel kellett függeszteni, ide nem számítva.

Bútorainkkal 's egyéb poggyászunkkal tömérdek bajunk volt, míg végre kezünkhez vehettük; 's ezentúl a' *Kaufhaus*' tisztviselőinek 's a' szállítóknak ígéreteire és pontosságára egy babkát sem adok. A' holmi három nappal későbbben érkezett ide, mint Zürichben hirdetgették, de ez még a' legkisebb baj volt. Nagyobb fatalitás volt az, hogy midőn a' rorschachi *Kaufhausba* megérkezett, a' háznak bérései bölcseségökben három *colli*-t olly szekérre raktak, melly egyéb holmival épen indulóban volt a' ragaczi fürdő felé, 's most új öt napig kellett várakoznunk, míg a' *colli*-k Ragaczból

¹ Alexander Flegler (1804—1892) dr. phil., tanár, német történetíró, ki fiatal korában Schweizba került és mint tanár működött egyes kiválóbb nevelőintézetekben Lenzburg, Bern és Winterthurban; majd (1846-ban) Zürichben az ottani cantoni iskolában (= gymnasium) volt tanár és e mellett az egyetemen is tartott előadásokat. 1853-ban Nürnbergbe költözött és tanár lett a kerületi ipariskolában, 1864-ben pedig az ottani Germanisches Museum levéltárának főnökévé neveztették ki, mely állásában 1882-ig történt nyugdíjaztatásáig maradt meg. Ekkor Hessenbe, szülőföldjére költözött, ott is halt meg Bensheimben 1892-ben. — 1849-ben Zürichben ismerkedett meg Szalay Lászlóval, kivel mindvégig szoros barátságban élt és mindvégig baráti levelezésben maradt. A vele való érintkezés behatása alatt behatóbban foglalkozott a magyar történelemmel és történetírókkal és e célból, nagyrészt Szalay segítségével, megtanult magyarul is. — Magyarország és a magyarok iránt mindég meleg sympathiával viseltetett, miről többrendbeli magyar vonatkozású értekezései is tanuskodnak. — 1858-ban a Magyar Tud. Akadémia külföldi tagjává, majd a Magyar Történelmi Társulat tiszteleti tagjává választotta. — Magyar vonatkozású művei: «Über Magyarische Geschichtsschreibung und Geschichte» (két czikk a kiel-i «Allg. Monatsschrift f. Wissenschaft u. Litt.» 1852. évf.); «Beiträge zur Würdigung der ung. Geschichtsschreibung» (három czikk Sybel «Wissenschaftliche Zeitschrift»-jében 1861 és 1865.). — «Franz v. Kölcsy's Leben (megjelent: «Album des lit. Vereins in Nürnberg» 1856. évi kötetében). — «Erinnerungen an L. v. Szalay u. seine Geschichte des ung. Reichs» Lipse 1866. — melyek nagyrészt megjelentek magyarul is az Olesó könyvtárban, ifj. Szinnyoi József fordításában.

visszaérkezhetek; 's ez tegnap este megtörtént, de újra botorúl vagy szerencsétlenül, mert a' három *colli* közül csak kettő került vissza, a' harmadik Herisauba küldetett, 's helyette egy Herisauba való hozzánk, úgy, hogy csak holnap vagy holnapután lesz szerencsénk a földönfutó *colli*-t színről-színre láthatni!

Ön ezen történetből is láthatja, hogy az izetlenségeknek nem voltunk szükében, mióta Zürichből eltávoztunk; de beszéljünk egyébről, beszéljünk azon studiumokról, *quae adollescentiam alunt, senectutem oblectant, in adversitatibus solatium praebeant, nobiscum peregrinantur, rusticantur*. Kezembe vettem ismét a' tollat, 's folytatom Magyarország' történeteinek írását. E' czélból még következő munkákra volna szükségem:

Eichhorn deutsche Rechtsgeschichte neueste Ausgabe (a' régiebb nem kell) zweiter Band.

Palacky Geschichte Böhmens, zweiter Band.

Karamsin Geschichte Russlands dritter und vierter Band.

Majláth Geschichte der österreichischen Monarchie (nicht der Magyaren) erster und zweiter Band.

Ha Ön, Tisztelt Barátom, sziveskednék ezen könyveket a' zürichi könyvtárákból kivenni 's kezeimhez juttatni, nagy köszönettel venném.

Igérete, hogy bennünket még a' nyár' folytában meglátogatand, igen megörvendeztetett.

Gyermekeim egészségesek, 's mióta az idő megjavúlt, réten, mezőn sokat kószálnak. Feleségem lassankint megszokja a' rorschachi viszonyokat, de csak lassankint.

Adja át, kérem, mind feleségem', mind magam' szives üdvözlését tisztelt hitvesének, köszöntse Victoriát¹ is öszves háznépem' nevében, 's tartson meg engem barátságában.

Öszinte tisztelettel
Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között. [6. sz.]

¹ Flegler leánya, Szalay L. leányának játszótársa és barátja.

63. Geibel Károlynéhez.¹

Rorschach, d. 10. August 851.

Gnädige Frau,

In dem gestern Abends von hier abgegangenen Correcturbogen (13.) folgt an einer Stelle, die vom K. Colomann handelt, nach dem Worte *Apulia* folgender Satz: *a' mai Nápoly*; es muss heissen: *a' mai Nápolyban*, bitte daher diese Correctur gütigst veranlassen zu wollen.

Ich finde keine Worte, um Ihnen für die Güte zu danken, mit der Sie sich dieser höchst mühseligen Arbeit unterziehen. Sie befassen sich damit aus Liebe zu unserem theuren Ungarlande: Gott segne sie dafür!

Mit ausgezeichnete Hochachtung

Ihr ergebenster Diener
L. Szalay.

(Eredetije b. Szalay Gábor tulajdonában.)

64. Alexander Fleglerhez.

Rorschach. 26. August 851.

Ihr Schreiben, verehrter Freund, war mir um so erfreulicher, weil das vorhergegangene hartnäckige Schweigen mich schon befürchten liess, dass Ihre Reise, meinen Prophezeiungen zum Hohne, zufällig dennoch Ihrer Gesundheit oder Ihrem frischen, guten Muthe geschadet habe. Diesem garstigen Gedanken hat Ihr Brief ein vollkommenes *démenti* gegeben; und die Fülle von dem in verhältnissmässig kurzer Zeit Erlebten wird sicher noch auf Monate hinaus geistig anregend und etwaige bösertige *miasmata* abwehrend sich erweisen.

Ihr Aufenthalt in Berlin, und Ihr *détour* nach Mohlsdorf ist auch für mich lehrreich geworden, und zwar auf dem Weg, der mir ganz zusagt, seitdem mich die innerliche Müdigkeit überkommen hat, — ohne mich vom Platze be-

¹ L. a 142. oldalon levő ² jegyzetet.

wegen zu müssen. Auf meinem Hügel oberhalb des See's¹ würde ich erstaunliche Fähigkeiten zum beschaulichen Leben der indischen Weisen entwickeln, wenn nicht die Zukunft der Kinder geböte, dass ich mir wieder die Bahn irgend einer ehrenwerthen und fruchtbringenden Thätigkeit öffne; doch werde ich in diesem Bezug auf die inquisitorischen Fragen des Sprüchleins: *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?* mit Ausnahme der sich selbst erledigenden *quis* und *cur*, noch lange Zeit die Antwort schuldig bleiben müssen.

Sie werden aus der Augsb. Allg. Zeitung bereits ersehen haben, dass unser Freund Moritz Lukács² vor einiger Zeit — doch nur auf ganz kurze Dauer — arretirt wurde. Ich habe von ihm nun ein herzliches Schreiben erhalten, aus welchem ersichtlich ist, dass einer der Gründe seiner Arretirung die mit mir gepflogene Correspondenz gewesen; ja, ich habe Ursache zu glauben, dass die Arretirung auf einige Stunden nur darum vorgenommen wurde, um sich der bei ihm befindlichen Papiere, *in specie* sämmtlicher Briefe die wir seit Jahr und Tag gewechselt haben, bemächtigen zu können. Nun hat man allerdings in jenen Briefen nichts von Gott weiss welcher Propaganda gelesen, die das Pesther Polizeicollegium albern genug war darin zu vermuthen, und Lukács wurde wieder auf freim Fuss gesetzt, doch wird diese *affaire* zur Folge haben, dass ich die mir werthvolle Correspondenz völlig aufgebe, da ich unsern Freund ähnlichen Plackereien nicht auch fernerhin aussetzen kann.

Die Annalen der ungrischen Akademie führen den Titel: *magyar tudós társasági évkönyvek*.

¹ Sz. L. lakása Rorschachban a Promenadestrasse 89. sz. a., a város felső részében, a domboldalon volt, honnan szép kilátás nyílt a bodeni tó hatalmas víztükrére. A házat ezért »das Haus zur frohen Aussicht«-nak nevezték.

² Lukács Móricz (1812—1881) író és műfordító, a Magy. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, a Kisfaludy-társaság elnöke; mint politikai és mint szépirodalmi író egyaránt kiváló helyet foglalt el. Szalayval ifjan kötött szoros barátságot, vele együtt küzdött a centralisták kicsiny csoportjában is.

Leben Sie recht wohl verehrter Freund; mehre meiner Landsleute sind *en passant* jetzt hier, und auch wir haben Besuch, der unsere Zeit dermassen in Anspruch nimmt, dass es mir kaum möglich war, diese wenigen Zeilen zu schreiben, und meine Frau die Beantwortung der an sie ergangenen werthen Zuschrift noch immer verschieben muss. Übergeben Sie ihre und meine Empfehlung Ihrer verehrten Frau, und denken Sie meiner auch ferner mit Freundschaft!

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki semináriumban Flegler hagyatéka között [7 sz.].)

65. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 2. Sept. 1851.

Verehrter Freund,

Lukács schreibt mir, er habe seine sämtlichen Schriften, die in Beschlag genommen wurden, bereits zurückerhalten,¹ mit dem Bemerken, dass auf selbe gegen ihm keine Anklage gegründet werden könne.

Die Wiener Ordonnanzen² werden Sie nicht überrascht haben; doch was sagen jene Züricher Journalisten dazu, die ihre Seelenfreude an dem Gedeihen des constitutionellen Prinzips unter den Fittigen des Schwarzenberg'schen Ministeriums so naiv beurkundeten? Ein sonderbarer Zufall wollte es, das jene Ordonnanz, welche die Constit. v. 4. März 1849. die Ungarn den Garauß machen sollte, aufhebt, eben am 20. August, — Stephan'stag — unterzeichnet wurde.

Ich wünschte mit Bestimmtheit zu wissen: in welchem

¹ L. az előző 64. sz. levél harmadik bekezdését.

² Az 1851 aug. 20-i császári kéziratokat érti, melyek az átmeneget alkották a teljes absolutismus felé. Az egyik megszünteti a ministerium felelősségét mással mint a császárral szemben, a másik a birodalmi tanácsot a korona tanácsává változtatja. Ugyanekkor eltöröltetett a Stadion-féle községi törvény és az esküdtek intézménye is. — A márczius 4-i alkotmányt végleg csak az 1851 decz. 31-i császári patens helyezte hatályon kívül.

Jahre der dem ersten Oesterreich'schen Markgraf Leopold in der Regierung gefolgte Heinrich zu regieren aufhörte? und von welchem Jahre bis zu welchem Jahre des zehnten Jahrhunderts der durch Boleslaw getödtete böhmische Herzog Wenzel der Heilige regiert habe? — das erste ist nach den Ergebnissen der neuesten Forschungen aus Meilen's Regesten der Babenberger (im Anhang) zu ersehen, das zweite aus Palacky's erstem Bande (Beide Werke sind auf der Wasserkirche ¹). Darf ich Sie bitten mir hierüber freundliche Nachricht zukommen lassen zu wollen, da ich den ersten Band meiner ungrischen Geschichte einige chronologische Tabellen beifüge, und die mir hier über obige Punkte zu Gebot stehenden ältern Werke mich noch unsicherer machten? oder existiert vielleicht ein ausgezeichnetes neues synchronistisches Tabellenwerk auf das man bauen kann, und das Sie mir auf einige Tage zukommen lassen könnten? *Mutuum servitiorum, meorum recommendationem*, — wie man es bei uns im XVI-ten Jahrhunderte am Anfange jedes Briefes zu sagen pflegte; und ich wage noch beizufügen dass der Leipziger Setzer das Ergebniss meines Ansuchens wundergerne *cito, citius, citissime* haben möchte.

Der Winter ist wie ein Dieb über Nacht auf uns eingebrochen, ganz wie er vor Jahr und Tag unrechtmässiger Weise, weil vor der Zeit, auf meinem Scheitel seine Farben aufgepflanzt hat.² Dass eine und das andere macht mich missmuthig, bis ich mich in das Unvermeidliche wenigstens auf einige Zeit wieder zurechtgesetzt haben werde.

Meine Empfehlungen an Ihre verehrte Frau Gemahlin. Der Brief meiner Frau an die Ihrige soll nicht mehr lange auf sich warten lassen. Wir haben seit einiger Zeit öftere

¹ A zürichi városi könyvtár, mely egy a XV. században épült templomban a Limmat folyó partján levő »Wasserkirche«-ben van elhelyezve.

² Szalay eléggé korán és hirtelen öszült; az 1849-i szomorú események, különösen az aradi kivégzéseknek, Batthyány agyonlövésének híre mélyen megrendítették, fájdalommal és keserőséggel töltötték el; e lelkiállapotának következményeképen rövid pár hét alatt öszbe csavarodott hajzata.

und längere Besuche, die uns liebwerth sind, die aber meiner Frau alle Zeit zum Briefschreiben rauben.

Éljen boldogúl, tisztelt barátom! Éljen a' nyár és az ifjúság! Le a' téllel, el az öregséggel!

Szalay L.

Ihr Brief über die Ergebnisse der Berliner Reise macht mich hoffen, dass Sie wissenschaftlich thätig sind. Schreiben Sie mir doch, ob und welch ein Werk Sie diesen Winter beschäftigen werde?

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [8. sz.].)

66. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 13. sept. 851.

Verehrter Freund,

Schönen Dank für die gütige Mittheilung aus Meilen u. Palacky. Ich werde Gebrauch davon machen, sobald aus Leipzig der letzte Correcturbogen eingegangen sein wird, oder angelangt sein wird, — der letztere Ausdruck ist, wie ich glaube, der richtigere, — aber ich erhalte von dort schon seit längerer Zeit keine Sendung; die Setzer mögen über das Werk, zum Exempel für die Leser eingeschlafen sein.

Wenn es Ihnen nicht zu viel Ungemach bereitet, verehrter Freund, so haben Sie die Güte mir jenen Band des Kopp'schen Geschichtswerk's zu schicken, welcher das Bündniss Rudolf's mit Ladislaus IV. und die Vernichtung Otokar's bespricht; dieser Band berührt die Schweiz nicht, und pflegt darum immer auf der Wasserkirche unbenutzt zu sein.

Schönen Gruss von meiner Frau an Sie beide, sie leidet seit beginn des Herbstes wieder, wenn gleich in geringerem Maasse, an ihrem alten Übel . . . . .

. . . . .

Sie sehen, ich supplire meine Frau im Briefschreiben, denn Obiges ist nicht für Sie gemeint; es ist interessante Lectüre für Frau Flegler, die ihr Bedauern meiner Frau nicht versagen wird.

Nun als Entschädigung auch eine Anekdote für Sie, die ich von Baron Pearsall (seiner Zeit diplomatische Person von Seiten Englands zu Karlsruhe) habe. In einer Abendgesellschaft des Königs von Preussen sprach man über das Wesen der Gespenster. Irgend jemand richtete an Radowitz¹ die Frage: ob er an Gespenster glaube? Ja, war die Antwort, aber ich fürchte sie nicht. — Ich, fiel der König ein, gehe hier nicht mit Ihnen; ich glaube nicht an Gespenster, aber ich fürchte sie. (Schlecht wiedererzählt.)

Leben Sie recht wohl, theurer Freund! Ich bin ganz melancholisch geworden seit einigen Tagen. Das habe ich schon zu Genüge aus ihrem übergeistreichen Briefe gesehen, werden Sie mir sagen. Auch gut.

Isten áldja meg!

Szalay L.

Wann werden Sie endlich von mir einen Gegendienst verlangen? Datum auf meinem philosophischen Hügel, wo kein Briefpapier zu finden war.²

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között [9 sz.])

67. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, oct. 6-án 1851.

Ön igazságtalan, Tisztelt barátom, a' magány és a' rorschachi hegy iránt, ha úgy vélekedik, hogy ezeknek atmosphærája lelkem' hangulatához nem illik. Mikor a' világgal, úgy szólván, csak pantheisticus érintkezésben vagyok, mikor háznépem' méhdongásán kívül csak a' szélnek zúgása, a' tó-

¹ Joseph v. Radowitz (1797—1853) porosz tábornok és államférfi; IV. Frigyes Vilmos porosz királynak meghitt embere és barátja volt, 1843-tól fogva Karlsruheban, Darmstadtban és Nassauban követte volt. Résztvett a frankfurti parlamentben, hol Szalayval többször találkozott (ez iránt l. a 177. oldalon levő ² jegyzetet); 1848 után azon fáradozott, hogy porosz hegemonia alatt létesítsen egy német szövetséges államot, Ausztria kizárásával. 1850-ben rövid időre külügyminister is volt.

² A levél t. i. levélpapír helyett egy összehajtott ív papírra van írva.

nak hullámzaja hat füleimhez, akkor viszonylag még leg-
tűrhetőbben vagyok, akkor pillanatokra úgy hiszem, hogy a'
sebek, melyeket a' sors rajtam vágott, még behegedhetnek.
Mihelyest húzamosabban emberek között élek, — legyenek bár
azok résztvevők és szenvedők mint én, — lelkem tompa fájdal-
ommal telik el, 's annál nagyobb mértékben, mennél inkább
megszoktam, hallgatni szenvedéseimről, — mert hiszen millió
hazámfia együtt szenved velem, — 's érzéketlennek mutat-
kozni. Az orvosok azt mondják, hogy azon sebek a' leg-
veszedelmesbek, melyek befelé vérzenek; gondolom, hogy ollyas
könnyek is vannak, melyek befelé folynak, 's elperzselik a'
lelket, pedig a' szem száraz marad, sőt talán mosoly játszik
az ajkakon.

Egyébiránt ne vélje, Tisztelt barátom, hogy hajlamom
van, magamat tétlen melancholiának odaengedni, hogy ezt
ápolom kebelemben. Épen ennek leküzdésére, már egy évvel
ezelőtt irodalmi foglalkodáshoz nyúltam, 's hogy még jobban
megvívhassak vele, hogy magamnak szabályszerű munkakört
nyithassak, örömet vállalnék hivatalt porosz földön. — 'S ez
megtörténhetik, — ezt látszik Ön' minapi levele mondani. —
De ön csalódik, kedves barátom. Félreértett engem, midőn
aug. 26-án kelt levelemből¹ azt olvasta ki, hogy terveit hiv-
ságosoknak tartom. Én azok után, melyeket németországi útja'
eredményeiről velem tudatni szíves volt, most már erősen
hiszem, mit előbb csak óhajtottam, hogy Önnek porosz földön
pálya fog nyílani, 's hogy e' pálya' megnyitásához valószínű-
leg Radowitz² is léssen kezére. De azt nem hiszem, hogy
Poroszországban nekem is kínálkoznék munkakör. Ez csak
azon esetre történhetnék, ha multomat megtagadom, 's ha
kibekülök azokkal, kiknek kezében most a' hatalom van ott-
honn, — 's ezt nem teszem, nem tehetem. A' porosz kormány
magyarnak, még ha sokkal jelesebb egyéniség volna is, mint
én, közhivatalt csak azon esetre ad, ha ahhoz a' bécsi kor-
mány' megegyezése járul. Már pedig ez gyanús szemmel nézne
engem porosz bureauban is. Okom van hinni, hogy nevem

¹ L. 64. sz. alatt.

² L. a 153. oldalon levő ¹ jegyzetet.

napról napra rosszabban hangzik a' bécsi hatalmasak' fülében. Ezt 'a ma ide érkezett augsburgi Allg.-ból is látom. Ott áll egy czikkely, melyet barátunk Lukács Móricz irt, 's melly az 1843-ban elkészült magyar büntető törvényjavaslatot tárgyalja. Ennek kidolgozásában — úgy hittem eddig, 's úgy hitte az ország — nekem is tetemes részem volt. 'S íme, Lukács, az én kedves, jó barátom, ki parányi érdemeimet nem szokta elhallgatni, ki sokkal több dicséretet szeret reám halmozni, mint mennyi igazságosan reám fér, ki tudja, hogy a' szóban forgo országos választmány' tollvivője voltam, — engem nem említ ama' munka' dolgozótársai között, 's természetesen csak azért nem említ, mert attól fél, hogy nevem' említése ama' törvényjavaslat' netaláni elfogadását vagy legalább részbeni alkalmazását gátolhatná.

Ezek után már nem szükség elmondanom, hogy Magyarországba visszatérni nem állhat szándékomban, 's hogy Tisztelt barátom' reményeit a' rendszer-változás' bekövetkezése iránt szerfelett vérmeseknek tartom.

Historiai munkából, mihelyest megérkezett, küldök egy példányt, 's ha még sokáig késik, a' kezemnél levő ivekkel fogok szolgálni. — Garay' munkájának czimét nem tudom egész szabatossággal; de a' könyvtárosok nem fognak tévedésbe hozatni, ha Ön úgy említette, mint levelében áll. — Az «Ungarns politische Charaktere» czimű könyvnek szerzője egy Reisinger Ferencz nevű nyomorú, haszontalan ember. Orell, Füssli & C. reám küldtek egy példányt, de én a' piszkos portékát visszaküldöttem.

Éljen boldogul, kedves barátom; adja at üdvözetemet tisztelt hitvesének, 's a pirosarcú Viktóriának, ki mint névtársa Angliában, német férjhez, talán szintén a' bonni főiskola növendékéhez fog menni. Bonnban szeretném Önt professornak tudni. Viktóriának testvérét majd annak idejében fogom üdvözleni.

Isten áldja meg!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között [11 a) sz.]

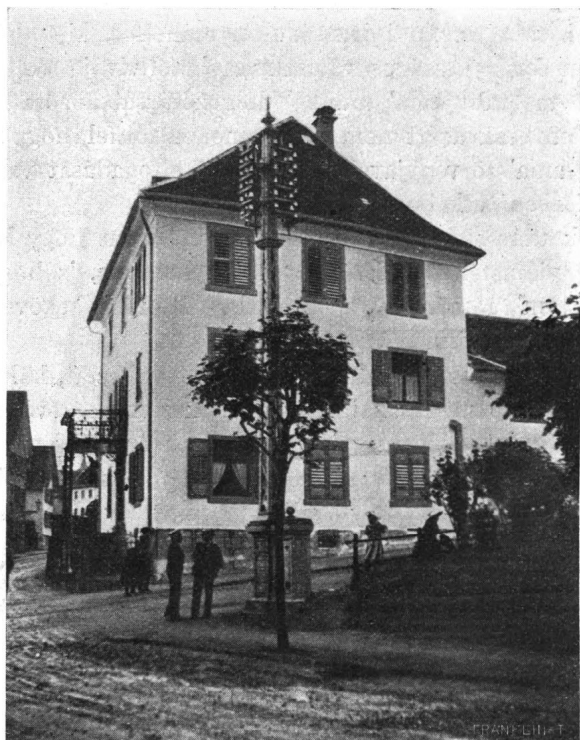

68. Pulszky Ferenczhez.

Rorschach (Canton S. Gallen) okt. 20. 1851.

Kedves barátom,

Egy német ismerősöm — tagja volt a' néhai német *constituentenak* — levelében megkeresett, ismertetném meg Dr. Löwe-t,

A ROHRSCHACHI HÁZ, MELYPEN SZALAY LÁSZLÓ 1851—53-BAN LAKOTT
(most Promenadestrasse 89.)

a német *Nationalversammlung*nak, midőn Stuttgartban gyűlésezett, elnökét, Kossuth-tal; azaz, adjak neki, ki most lakását Londonba áttesz, néhány sort, mellyek őt közönös fogadtatás ellen biztosítsák. Hogy Dr. Löwe' — kit *gentlemannek* fogszt tapasztalni — kívánságának eleget tegyek, legeggy-

szerüebbnek láttam, neki ezen Hozzád szóló levelet kézbesíteni, 's levelezőmnnek róla írt néhány sorait még ideiktatni: *«Vielleicht würde damit auch Kossuth selbst und Ihren ungarischen Landsleuten ein nicht ganz unwesentlicher Dienst geleistet. Wird es doch gewiss nicht fehlen, dass ich auch die unsaubern Elemente der deutschen Emigration in London an Ihren berühmten Landsmann heranzudrängen suchen; und so könnte er wenigstens gegen manche überlästige Zudringlichkeit geschützt werden, wenn er in Löwe einen kundigen Wegweiser durch das Gewirre der zum Theil etwas seltsamen Käuze fände, die vom deutschen auf den englischen Boden verschlagen worden sind.»*

Isten áldjon meg!

barátod

Szalay László.

(Eredetije a Magy. Nemzeti Múzeum könyvtárában, Pulszky Ferencz levelezése között.)

69. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 11. Nov. 1851.

Gehen wir, mein verehrter Freund an unser *collegium philologicum*.¹

Jener Band der Kölceyschen Werke, dessen Sie sich bedienen, mag wohl kaum mehr als zwei Drittel der Kölceyschen Poesien enthalten. Es existirt eine spätere Ausgabe² der Werke Kölcey's aus den vierziger Jahren, in dieser enthält der erste Band sämtliche Dichtungen. Ihre Ausgabe

¹ Sz. L. ebben és több következő levelében is Fleglernek magyar költemények, vagy saját történeti munkája kapcsán magyarázta a magyar nyelv sajátosságait, mintegy folytatásaképen a Zürichben együtt eltöltött számos óráknak, melyben Szalay Fleglert a magyar nyelv ismeretébe bevezette. E levélrészletek közlését mellőzhetőknek véltem.

² «Kölcey Ferencz minden munkái», szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pest, Heckenast 1840—48. 6 kötet.

ist der Censurverhältnisse wegen mit dem ersten Band ins Stocken gerathen, da der zweite die politischen Reden enthalten sollte. (Kölcey starb im J. 1838.)

Sie wünschen ein Verzeichniss jener Gedichte von Kölcey, die ich als die besten betrachte. — Aus dem Gedächtniss könnte ich diess wohl kaum bewerkstelligen. In meiner Jugend wusste ich einen guten Theil davon auswendig; in den vierziger Jahren — erst gestern, wenn sich nicht eine Welt inzwischen geschoben hätte — habe ich mit Eötvös und Paul Szemere die Ausgabe besorgt,¹ jetzt könnte ich Ihnen kaum mehr einige Gedichte, ohne das Buch vor mir zu haben, näher bezeichnen, — nur der Eindruck von einer bedeutenden Zahl ist mir geblieben. Die spätern sind mehr transparent, sind lichtvoller, als die frühern, durch welche ein melancholisches Dunkel zieht; die besten dürften aus den 1820—30. Jahren seyn.

Von Kölcey auf Kossuth.

Ich habe nicht erwartet, dass Kossuth anders auftreten werde, als er es gethan hat. Überhaupt urtheile ich über ihn heute so, wie vor einem Jahr; er ist ein reichbegabter Geist, ein grosser Redner, ein Magus, wenn Sie wollen, aber kein Staatsmann, auch kein wahrhaft grosser Mensch. Das letztere ist er nur den Schuften *vis-à-vis*, die im Solde des Wiener Ministeriums gegen ihn schreiben. Übrigens ist es mir fast gleichgültig, was er sagt, und wie man es aufnimmt, gleichgültig aus dem Grunde, weil ich weiss, dass Kossuth auf das Wohl und Wehe Ungarns nicht mehr einwirken wird. Einem Todten kann man nicht nützen und kann man nicht schaden; er ist eben todt.

Lassen Sie uns von etwas Anderm reden.

Beiliegend finden Sie ein Exemplar meiner ungarischen Geschichte. Es ist das einzige Exemplar das ich davon bis jetzt besitze, und wenn mir Geibel nicht von selbst deren mehrere schickt, wird er von meiner Seite darum nicht beeheligt werden. Vielleicht weiss er es, dass ich als wahrer Rabenvater meine Schriften nicht sonderlich mag, sobald sie

¹ L. az előző oldalon a ² jegyzetet.

das Licht der Welt erblickt haben; dass ich sie unter meiner handvoll Bücher nicht gerne sehe. Sie erweisen mir daher ein wahres Vergnügen, mein theurer Freund, wenn Sie das Buch behalten, und sich auf Ihre Buchhändlercontis nicht auch noch diesen Titel setzen lassen. Ich habe die Aushängbogen, und das genügt mir, weil ich darin nachlesen kann, so oft es meine weitere Arbeit erfordert. In Bezug auf sothane¹ historia habe ich Sie noch zu bitten, es Niemandem sagen zu wollen, dass Sie ein Exemplar besitzen, dass heisst, solange nicht, bis deren in Zürich viâ Buchhandel angelangt seyn werden. Es könnte mir sonst A. oder B. verargen, dass ich ihm nicht auch ein Exemplar geschickt habe, was aus dem gewiss stichhaltigen Grunde unterblieb, weil der, welcher nur 1. hat, nicht 2. schicken kann.

Vergessen Sie nicht, wenn Sie das Buch zur Hand nehmen, dass der Author demselben höchstens einen relativen Werth beilegt. Es ist vielleicht etwas besser, als jenes, welchem Sie, wie sie schreiben, eben jetzt durch die Haare fahren; *voilà tout*.

Den Artikel von K. W. welcher hiemit zurückgeht, habe ich mit viel Freude gelesen. Aber glauben Sie nicht, dass Jene, die so denken, in Deutschland in grosser Minorität sind? Mir will es scheinen, dass eben die gemässigte Partei in Deutschland einen unmässigen Appetit nach Ungarnfreserei durchblicken lässt.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [14. szám].)

¹ Művének fennemlített példányát érti.

70. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 3. dec. 1851.

Ich bin müde, mein verehrter Freund, von der Arbeit der jüngsten Tage, und noch mehr davon, dass sobald sich die Kleine erholte, meine arme Frau wieder krank wurde, und gestern als ich dachte, es werde nun auf einige Tage wenigstens etwas besser gehen, die Post eine ganze Reihe von unangenehmen Nachrichten brachte. Sie werden es folglich freundschaftlich entschuldigen, wenn meine Antworten auf manche Ihrer Fragen confus ausfallen sollten.

. . . . .

Kölcesy ist im Szathmárer Comitát geboren dessen Obernotár, und Deputirter auf dem Reichstage 1832—36 er gewesen. Sein Wohnungsort war ein abgeschiedenes Dorf: Cseke, wo ich heute vor zwanzig Jahren als Rechtspraktikant¹ in seinem Hause wohnte. Ich höre ihn noch, wie er nach dem Mittagessen am lodernden Kamine sitzend, wenn es schon dunkelte, aber noch kein Lampenlicht in Zimmer war, vor sich wohl Stunden lang den Vers — von Matthisson wenn ich nicht irre — hinsumnte: Die Welt hat überall ein Grab.

Er schien es gar nicht zu merken, dass wir junge Leute zugegen waren aber der Vers und die monotone Weise, mit der er sich selbst die Worte vorsang, prägte sich meinem Gedächtniss ein, und nun kann auch ich mir das Ding zu meinem Privatplaisir vorsingen. — Die Ausgabe der Kölcesy'schen Werke² enthält auch seine prosaischen Schriften — vorzüglich über Kunstphilosophie — vollständig, nur wimmelt leider der letzte Band (die politischen Reden) von Druckfehlern, weil er, da die Censur und das *imprimatur* versagte in Leipzig gedruckt wurde, von wo die Correcturbogen nicht nach Pest geschickt werden konnten, und wo

¹ L. a 14. sz. levelet.

² Azt a kiadást érti. melyet ő, Eötvös és Szemere rendeztek 1840—48-ban sajtó alá. (L. a 157. oldalon a ² jegyzetet.)

der Druck durch Jemanden überwacht wurde der kaum ungrisch verstand. Er ist einer der ersten Prosaiker Ungarns, und manche meiner Landsleute ziehen dem Prosaiker Kőlcsey dem Poeten Kőlcsey vor. Über sein äusseres Leben finden sich meines Wissens nur in Toldy's Handbuch einige *data*; über sein inneres existirt eine ausgezeichnete Rede von Eötvös, mit der er ihm in der öffentlichen Sitzung der Akademie parentirte, und die in den Évkönyvek¹ abgedruckt ist.

Sie fragen mich wes Geistes Kind Jerney² ist? Ein sehr fleissiger, mediocrer Akademiker, dessen Werk über seine Reise in der Moldau und Bessarabien übrigens für den ungrischen Philologen und Historiker manche interessante *détails* haben mag.

. . . . .

Schlözer³ maltraitirt zwar den Anonymus auch im Nestor, aber er hat dem Fass vollends den Boden eingeschlagen in seiner Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen, wo er sämtliche ungarische Chronisten als Fabelmänner behandelt, und die Ungarn wie das liebe Vieh, die alles, selbst die Handhabung der Waffen, von den nach Siebenbürgen eingewandernten, und dort in einem Winkel sitzen gebliebenen Flandrischen Sachsen (denn sie sollen aus Flandern seyn, u. heissen Sachsen) gelernt haben. Einen Sack voll Schmähungen gegen den Anonymus werden Sie im 3.

¹ Elmondattott a Magyar Tudós Társaság VIII. közülésében 1839 nov. 24-én; megjelent a Magy. Tud. Társaság Évkönyvei V. kötetében.

² mérlaki Jerney János (1800—1855) ügyvéd, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja; a magyar őstörténelem körül végzett kutatásokat, bejárva Moldvát, Bessarábiát; Ázsiában is megfordult kutatásai közben.

³ August Ludwig von Schlözer (1735—1809) német történetíró és publicista; 1769-ben került a göttingai egyetemhez rendes tanárnak, a történelmet, államtudományokat, statistikát adva elő. — Itt hallgatta őt többek között Engel is (E.-re nézve l. a 143. old. a ² jegyzetet). — Nestor, a kiről itt szó van, egy a XI. században élt orosz szerzetes, a kit, tévesen, a minden valószínűség szerint Sylvester apát által írt krónika szerzőjének tartottak. Schlözer műve, melyben e Nestorról ír: «Russische Annalen» Göttingen 1802—09. 5 kötet.

Theil des Nestor finden, einzelne Stellen kann ich Ihnen nicht näher bezeichnen, denn ich habe das Werk, seitdem ich Ungarn verlassen, nicht gesehen; Schmähungen gegen sämtliche ungr. Chronisten, und nebenbei gegen die Magyarenhorde, in der Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, in solcher Anzahl, dass man in Hermanstadt daran noch heute seine Freude hat.

Ich habe Ihnen noch für die gütige Besorgung der W. Jahrbücher und Aschbach's zu danken; meinen Brief mit Palacky werden Sie wohl erhalten haben?

Wenn Sie bisher das Antwortschreiben der ung. Akademie nicht in Händen haben, so fange ich an zu glauben, das Secretariat und vielleicht auch das Präsidium meine, das Institut könnte gefährdet werden, wenn man in Wien erfahren sollte, dass es in Correspondenz mit Ihnen stehe, der Sie sicher ein Freund der ungrischen Emigrirten in der Schweiz sind. Lukács schweigt schon seit längerer Zeit in der Allg. Z.; vielleicht hat er Unannehmlichkeiten wegen seiner Correspondenz gehabt, vielleicht ist seine Mutter gestorben. Ich habe ihm seit langer Zeit nicht geschrieben, denn wenn alle meine andern Freunde schweigen, so muss die Corresp. mit mir von seiner Seite doch etwas gênantes haben.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund.

Szalay L.

So eben erhalte ich einen Brief von Geibel, der mir die Anzeige macht, dass der Verkauf meines Buches gut von statten gehe. Er fügte seinen Brief sein Blatt bei, welches ich hieher lege, mit der Bitte, es mir gelegentlich zurückschicken zu wollen.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött [19 a és b szám].)

71. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 20. Dec. 851.

Wie sehr Sie, mein theurer Freund, bereits in das Gewebe der ungarischen Verhältnisse eingedrungen sind, sehe

ich aus dem Umstand, dass Sie sofort erkannten, der «= Ofen»-Correspondent müsse ein Ungar, ja noch mehr, Moriz Lukács selbst seyn. Als ich seinen ersten Aufsatz las, dachte ich mir, den hat sich wohl Lukács selbst zum Nachfolger auserwählt, der zweite liess mir kaum einen Zweifel mehr übrig, dass der brave Mann unser Lukács in eigener werther Person sey. Doch wie unsäglich elend müssen sich die Verhältnisse Ungarns gestattet haben, wenn sich L. zu seiner Ruhe und Sicherheit gezwungen sieht, diese Metamorphose vorzunehmen, und den ohnehin schon höchst gedrückten Ton seiner Correspondenz noch mehr herab zu stimmen. Wie es bei dieser Sachlage gekommen sey, dass man den *débit* meiner Geschichte von Ungarn nicht untersagte, kann ich mir nicht enträthseln; auch muss ich annehmen das Buch habe seine ungehinderte Cirkulation wohl mehr den Freunden des Verlegers als jenen des Verfassers zu verdanken.

Ihr Urtheil, mein theurer Freund über das Buch,¹ ist ein durch Ihre Freundschaft bestochenes Urtheil, und folglich nur in den *epistolis ad amicum* an seinem Platz. Man kann eben nur in dem Maasse etwas leisten, in welchem es uns die gegebenen Verhältnisse gestatten. — Übrigens glaube ich selbst dass Manches was darin gesagt ist auf die jüngere Generation wohlthätig einwirken kann, und insofern mag das Buch seinen Werth haben. Die Anzeige darüber, welche ich meinem jüngsten Brief beilegte, ist aus der Ostdeutschen Post, einem in Wien erscheinenden Blatte, das als ich es noch in Zürich auf dem Museum las, in manchen Beziehungen Sympathien für Ungarn zeigte.

Die Gelehrten Gesellschaften scheinen, nach der Pesther und Turiner zu urtheilen, wirklich vor lauter Wissenschaftlichkeit, gar nicht Zeit und Musse zu haben ihrer verfluchten Schuldigkeit nachzukommen. . . . .

. . . . .
 . . . . .
 Wenn Herr Toldy die Schuld trägt, das Sie den Sektions-

¹ «Magyarország története» I. kötete, melyet a 69. sz. a. közölt levéllel küldött meg Fleglernek.

bericht der Akademie¹ noch nicht erhalten haben, so ist wohl sein Verfahren nicht zu entschuldigen. Doch glaube ich noch immer, dass dieses hartnäckige Schweigen einen politischen Grund habe.² Es sind nun bald drei Jahre, dass ich in der Schweiz sitze, und während dieser ganzen Zeit habe ich, trotz dem dass mich die jetzigen Machthaber nicht in Acht erklärten, von dem Präsidium und Sekretariat der Akademie nicht die geringste Mittheilung erhalten, wo doch den Statuten und der Natur der Sache nach ein Institut, welches lebt, seinen wirklichen Mitgliedern alljährlich manches mitzuthellen von ihnen manches zu fordern hat. Die Motive dieser Handlungsweise dürften doch wohl keine andern seyn, als politische, und dies ist der Grund, worum ich Ähnliches auch in Bezug auf Ihre Angelegenheit vermüthe.

Signor Rosa hat ein wahres Wort gesagt; ich habe Ihre Schrift über die Langobarden³ auch hier wieder durchgelesen, und gefunden, dass sie zu dem Besten gehört, was die neuere historische Literatur aufzuweisen hat. Lukács schrieb mir seiner Zeit, dass auch der Berichterstatte der ungarischen Akademie, Prof. Venczel besonders die Schrift über die Langobarden hervorgehoben habe, doch fürchte ich, dass sein Bericht, wenn er im Hafen eingelaufen seyn wird, Ihnen ziemlich oberflächlich erscheinen dürfte. . . . .

Sie fragen mich, was ich zu den Dingen⁴ in Frankreich sage. Ich habe mich um die Nöthen Frankreich schon seit längerer Zeit blutwenig bekümmert, denn soviel war mir bereits vor Jahr und Tag klar, dass jene meiner Landsleute sich arg täuschen, die von dort her etwas hoffen wollten.

¹ A Toldy szerkesztésében megjelent «Akadémiai Értesítő».

² Mint tudjuk, az abszolutismus ideje alatt az Akadémia működése is nagy mértékben korlátozva volt. Nagygyűléseket nem tarthatott, pályakérdéseket ki nem tűzhetett, új tagokat nem választhatott, stb.; csak 1858-ban engedték meg, hogy az Akadémia ismét szervezkedhessék.

³ «Das Königreich der Longobarden in Italien» Leipzig 1851.

⁴ Czelzás Bonaparte Napoleon Lajos consulnak 1851 decz. 2-án végrehajtott államcsínyére és az ezt követő eseményekre, melyek egy évvel később a császárság visszaállítására vezettek.

Und da mir die Kenntniss der *détails* fehlt, bin ich auch nicht fähig irgend eine prognostizierende Meinung abzugeben. Übrigens war mir selbst das Gebaren des kaiserlichen Onkels,¹ seine Verachtung alles Ideellen in hohem Maasse zuwider, sobald sich meine erste Begeisterung für seine eiserne Grösse abgekühlt hatte; sein Neffe² aber ist mir vollends ein Ekel. Ich habe in Paris bei manchen Legitimisten und Orléanisten ächte Humanität, wahren Herzensadel gefunden, bei den Impérialisten keine Spur davon. Ich glaube es wird ihm gelingen Frankreich für ein Duzend Jahre niederzutrampeeln,³ Land und Volk scheint mir reif dazu. Dies wäre meine Ansicht, wenn mir trotz meines *non liquet* eine Meinung abgefordert würde.

Unsere innige Theilnahme im Bezug der Leiden, die Ihnen und Ihrer verehrten Frau durch das Ereigniss dessen Sie erwähnen, verursacht wurden, versteht sich von selbst. Den Trost werden Sie durch sich und in Ihren Kindern finden, und das Gerede der Leute wenn es ein boshafte und albernes seyn sollte, verachten.

Die Dinge in der Schachtel sind für Victoria's Christbaum; meine Frau wünscht und hofft, dass die liebe Kleine, eben weil Sie nichts über sie schrieben, so gesund ist, als es nun wieder die unsrigen sind. Gott gebe ihr und den Eltern und der neuen Freude die da kommen wird, zum neuen Jahre Glück und Segen.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund, auch in den Rest des alten Jahres, grüssen Sie Herrn Schindler alt und jung in meinem Namen, und erhalten Sie mir Ihre Freundschaft

Szalay L.

P. S. «Kijelelt» bedeutet in der angezogenen Stelle «abgegrenzt». Vergessen Sie nicht, dass ich gerne bereit bin, Sie *in hungaricis* den Meister fühlen zu lassen, und folglich

¹ I. Napoleon császár.

² Bonaparte Napoleon Lajos consul, a későbbi III. Napoleon császár.

³ Szalay helyesen ítélte meg a helyzetet; a második császárság 1852 decz. 2-tól 1870 szept. 9-ig tartott.

alle ihre Fragen, auch wenn sie minutiös erscheinen sollten, immer zur rechten Zeit bei mir einlangen. — Band II von Palacky, der am 27. nov. an Sie abging, werden Sie wohl erhalten haben.

(Eredetije b. Szalay Gábor tulajdonában.)

72. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 13. Jänner 1852.

Verehrter Freund,

Zum neuen Jahre haben sich meiner zwei schweigsame Freunde erinnert, und beide gedenken auch Ihrer. Eötvös schreibt mir dd. 31. dec. aus Velence: «*Tudósíts, ha lehet, arról is: Flegler megkapta-e ezen munka' (er meint sein neuestes Werk über die leitenden politischen Ideen des XIX Jahrh.) német példányát? Úgy gyanítom, hogy nem, mert fél éve, hogy Manznál, (ein Wiener Verleger) elküldetését megrendelém, 's Fleglertől a' könyvhez csatolt levélre választ nem kaptam.*» — Und Blackwell¹ schreibt dd. 5. Jänner aus London: *I hope that you recd (das Wort ist unleserlich geschrieben, vielleicht: received) my letter, enclosing an answer to your friend the Professor Fl.*» Sie sehen, das Verhängniss mit den nicht einlaufenden Briefen will sich immer weiter und weiter ausdehnen; ich hoffe dass Sie den meinigen, welcher sich bei dem Spielzeug in der Schachtel befand, aus den übrigen *quisquiliis* herausgefunden haben.

Wie geht es Ihnen, mein theurer Freund, wie steht es mit Ihrer Gesundheit und mit Ihren Freunden und Bekannten in Deutschland. Schreibt Mr. R. in Gotha oder Erfurt Briefe die anlangen, oder Briefe, die nicht anlangen? u. s. w.

Die Mutter unseres guten Lukács² ist gestorben. Er schreibt mir, dass auch seine Gesundheit zu Grunde gerichtet sei, dass er Blut auswerfe, dass er sich im ersten Stadium der *phtisis* befinde u. s. w. Hoffen wir, dass sein Leiden

¹ Blackwellre nézve l. a 170. oldalon levő ¹ jegyzetet.

² Lukács Gergelyné Hilf Róza, meghalt 1851 decz. 15.

nervös-hypochondrischer Natur, und folglich kein gefährliches ist. Es wäre gar zu traurig, wenn physisch und moralisch Alles dahin stürbe.

Leben Sie recht wohl mein theurer Freund!

Szalay L.

Wer ist wohl der Mann, welcher Ihr Werk über die Longobarden in der Allg. Z. besprochen hat? Was macht Schulz? Hofft er noch immer? was *in specie* und woher? Blackwell, der gut unterrichtet sein dürfte, schreibt mir: *The wigs, minus Palmerston, cannot possibly remain in office a month after the meeting of Parliament.*¹ Ich glaube nicht im Geringsten an einem Krieg von Seiten Bonaparte's, und bin neugierig zu sehen, wie man, — da jetzt auf dem gesamten Continent das parliam. Geräth zum Fenster hinausgeworfen wird, — wie man sich in Berlin der Kammern erledigen will, ob mit Phrasen, oder *sans phrase*.

Der beiliegende Ziegel Rorschachberger Käse, dürfte unserer Meinung nach, zu einem Glas Winterthurer ganz gut passen.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között [20 sz.].)

73. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 16. Jänner 1852.

Beiliegend habe ich das Vergnügen, verehrtester Freund, Endlichers's Monumenta Arpadiana² zu überschicken. Benutzen Sie das Werk nach Musse; sollte ich es plötzlich brauchen, was nicht wahrscheinlich ist, so würde ich mir

¹ Napoleon 1851 decz. 2. végrehajtott államesinyének megítélése körül keletkezett nézeteltérés kapcsán Viktoria királyné Lord Palmerstont 1851 decz. 24-én elbocsátotta és helyére Lord Granvillet hívta meg. Röviddel utóbb, 1852 februárban, egy katonai javaslat tárgyalásánál Palmerston e tárgyban benyújtott módosító indítványát a toriek segélyével a ministerium ellenében elfogadtatta a Házzal, mire a ministerium lemondván, Lord Stanley alatt tory ministerium következett.

² L. a 60. sz. levelet és a 143. oldalon levő ¹ jegyzetet.

die Freiheit nehmen, Sie um die Retoursendung desselben zu ersuchen; unterbleibt dies, so ist es ein Beweis, dass es mir bei meiner Arbeit nicht im Geringsten abgeht.

Eine Ihrer Fragen will ich schon heute beantworten, da sie mit dem Endlicher'schen Werke in unmittelbarem *nexus* steht.

Vor der Publication des *Anonymus Belae regis not.* folglich bis zur Mitte des XVIII.-ten Jahrhunderts wurde die älteste ungrische Geschichte auf dem Grund der *chronica Hungarorum* aufgebaut, welche in verschiedenen Manuscripten bald grösseren bald kleineren Umfanges, ja in verschiedenen Ausarbeitungen, die aber alle augenscheinlich auf ein Urwerk zurückgehen, auf uns gekommen sind. Die älteste Bearbeitung, welche wir kennen, ist jene des Simon de Kéza aus den Jahren 1280—1282; Sie finden das Werk in der Endlicher'schen Sammlung abgedruckt; die jüngste Bearbeitung ist die Chron. des Thuróczi,¹ Sie finden sie im Schwandtner.²

Der Grund warum nur ein Manuscript des Anonymus existire und auch dieses ausserhalb Ungarns, dürfte wohl der seyn: das Wiener Manuscript ist wahrscheinlich das Autograph des Verfassers, der Verfasser fiel in der Schlacht gegen die Mongolen im Jahre 1241, und sein Werk kam schon damals mit den Effekten eines Flüchtlings, vielleicht dessen, an den es adressirt ist, in das Ausland. Der Verfasser ist un bezweifelt ein Ungar gewesen, das heisst: unbezweifelt nicht von Haner,³ sondern von allen Jenen, die Etwas über unga-

¹ Thuróczy (Thwrocz) János (szül. 1435.) magister, itélő-mester; a híres «Chronica Hungarorum»-ja először Augsburgban 1488-ban, másodszor ugyanebben az évben Brünneben jelent meg.

² Schwandtner János György (1716—1791.) történetíró, művei nagyrészt magyar történeti forráskiadványok. Fő munkája, melyre itt is hivatkozás történik: «Scriptores rerum hungaricarum veteres et genuini» Vindobonae 1746. 3 köt.

³ Haner György Jeremiás (1707—1777.) ág. ev. superintendens, műve, melyben Anonymus magyar voltát kétségbe vonja: «De Scripto-ribus rerum Hungaricarum et Transylvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis adversaria» Vindobonae 1774.

risches Wesen und ungarische Sprache wissen. *Edunek, Edumernek* u. s. w. braucht der Anonymus ganz richtig als Dative. Es existirt ein klassisches Werk über ihn, von Cornides: «*Anonymi Belae regis Notarii Vindiciae*» erschien als *opus posthumum* in den ersten Jahren des 19-ten Jahrhunderts zu Ofen. In Deutschland scheint es keine Seele zu kennen, trotz dem dass es nicht ungarisch geschrieben ist.

Die übrigen Fragen werde ich ausführlich beantworten, sobald das letzte Buch meiner Geschichte, Band II. nach Leipzig abgegangen seyn wird. (in wenigen Tagen.)

Haben Sie die Güte, verehrter Freund, und sehen Sie in der Oestr. National Encyclopädie (unter den Sammelwerken, welche im Lesezimmer des Museums aufgestellt sind, ganz nahe bei der Thüre, welche in das anstossende Zimmer führt) im letzten Band, im Nachtrage, oder wie das Ding heisst, den Artikel Palacky nach, und schreiben Sie mir den Titel seines Werkes über seine Reise in Italien heraus; ich habe das Werk zu citiren, und möchte den Titel nicht ungenau, wie ich solchen bei Aschbach finde, angeben. — Zur Entschädigung für Ihre Mühe, werden Sie in dieser Encycl. über ungarische Literatoren manchen guten Art. von Toldy und andern finden.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund!

. . . . .
 . . . . .

Mit herzlicher Freundschaft

Ihr ergebenster
Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [21. sz.]).

74. Töredékek a J. A. Blackwellhez¹ Rorschach-ból 1852. jan. 20-án intézett levélből.²

Was haben Sie zu den Brief Pr. Esterházy's³ gesagt? Sind Ihnen nicht unsere Bemühungen dabei eingefallen, ihn ins Ministerium zu bringen?⁴

*

¹ Joseph Andrew Blackwell (1798—1880) lübecki majd, 1857 óta, stettini angol konzul; konzuli szolgálatát megelőzőleg egyes diplomai megbízatásokat vállalt kormánya részéről, melyekre magas műveltsége és széles látköre által különösen rátermett volt. Így 1843 júniustól szeptemberig Sir Robert Gordon bécsi angol nagykövet megbízásából, Pozsonyban tartózkodott, hol a diéta kiválóbb egyéniségeivel — többek közt Szalay Lászlóval is — megismerkedett, és a diéta lefolyásáról a nagykövetnek jelentéseket küldött. — Rövid angolországi tartózkodás után visszatért Pozsonyba, hogy ott a diétán annak végéig (1844 nov. 11.) most már mint az angol kormány ügynöke (Accredited Agent of H. M. Government) jelen legyen. Ezenkívül még háromszor volt Magyarországon: 1845 szeptembertől 1846 márciusig mint magánember és az 1847—48. országgyűlésen hivatalosan 1848 júniusig, végül 1849 június végén. — B. fiatal korától fogva a magyarok lelkes barátja volt; Magyarországon való időzése alatt igyekezett Magyarország és Anglia között kereskedelmi összeköttetéseket létesíteni és e végből tárgyalt a magyar kormánnyal egy Pesten felállítandó brit konzulatus ügyében is. E tárgyalások azonban részint Metternich ellenzése, részint az 1848-i események következtében akkoriban eredménytelenek maradtak.

² Blackwell a „The bee” című mémoires-jában (l. alább) hosszadalmasan elmondja, hogy gróf Batthyány Kázmér (1807—1854.) a Szemere-miniszterium külügyminisztere és neje Párisban 1851-ben francia nyelven könyvet írtak a magyar szabadságharcról, annak előzményeiről és ebben jellemezték az egyes akkor szerepet vitt személyeket. E könyv kéziratát Blackwell B. K. kérésére angol nyelvre lefordította, azt át is dolgozta, kinyomatására azonban, bár erre 1853-ban már készen állt, nem került a sor; — egyelőre a kéziratot egy Angliában lakó úrnak adták át megőrzésre. — Nemsokára ezután gróf Batthyány hirtelen meghalt; Blackwell erről későn értesült és midőn a kéziratot viasza akarta venni őrzőjétől, azt ettől már más valaki kiváltotta volt. (B. ebben az úrban B. K. bátyját Gusztávot gyanította); a kézirat soha többé elő nem került. (Mémoires 22—23. old.) (Miklós Ödön nyug. államtitkár azonban nemrég közölte velem, hogy gróf Batthyány Kázmérnak angol nyelven sajátkezűleg írott ily tárgyú munkája az ő birtokában van; azt neki apósa Tóth Lőrincz adta át megőrzés végett azzal a kikötéssel, hogy az irat tartalmát

Auch wäre es mir interessant zu wissen wie Ihnen das Auftreten Kossuth's in England⁵ erschienen ist? Niemanden wird die Begeisterung des englischen Volkes mehr in Wuth

egy bizonyos meghatározott időpontig nyilvánosságra ne hozza. — Tóth Lőrincz az érdekes kéziratot gróf Szapáry Gézától ez pedig atyjától Antal gróftól kapta, kinek elvált neje később gróf Batthyány Kázmérhoz ment férjhez. — Valószínűnek tartom, hogy ez az irat, melynek eltüntét Blackwell említi.) — Blackwell, hogy munkája egészen kárba veszett ne legyen, a könyv tartalmát a mennyire lehetséges volt, saját jegyzeteiből 1868 júliusban ismét összeállította e czímmel: «Hungarian Characteristics or Characteristic Sketches of Hungarian Statesmen, Politicians, etc. during the Period of Reform & Revolution 1830—1849—by a Hungarian Magnate» és azt kibővítette saját jegyzeteivel («Additional Notes & Remarks—by J. A. Blackwell in 1865»). — A kéziratban maradt kötetet fiának Róbertnek († 1899. Stettinben) hagyományozta azzal, hogy azt juttassa a Magy. Tud. Akadémiának. — A kézirat azonban Blackwellnek magyarországi küldetéseirőlírott jelentéseinek másolataival («Hungarian Missions» czímmel egy kötetbe kötve) és egy emlékirattal («The bee, Memoir for Count Emanuel Zichy-Ferraris—from J. A. Blackwell July 11. 1868.») együtt Blackwell unokahugának öz. dr. Novy Gusztávnének tulajdonába került, ki e reánk nézve igen becses kéziratokat Szily Kálmán közbenjárására nemrégén a Magyar Tudományos Akadémiának adományozta. A «Hungarian Characteristics»-hez tartozó jegyzetek között és a «The bee» cz. emlékiratban fordulnak elő a fent, továbbá a 76., 79. és 93. sz. a.között levéltöredékek (fenti töredék az «Add. Notes» 307. és 325. oldalain), melyeknek eredetijeit, úgyszintén Szalaynak Blackwellhez intézett egyéb leveleit megszerезnem sajnos már nem sikerült.

³ Herczeg Esterházy Pál (1780—1866) a Batthyány minis-
teriumban Ő Felsége személye körüli minister (1848 szept. haváig). — Az itt említett levélre vonatkozólag lásd a 174. oldalon levő ⁴ jegyzetet.

⁴ E pár sort Blackwell a «Hungarian Characteristics»-hez tartozó «Add. Notes» között levő J jelzésű jegyzetében mintegy az abban elmondottak igazolásául közli. E jegyzetben (305—307. old.) elmondja, hogy a Batthyány-minis-terium megalakításában neki is volt némi része; érinti, hogy igyekeztek mellőzni Kossuthot a minis-terium megalakításánál, hogy Esterházy nélkül Eötvös és Deák a minis-teriumba lépni nem akartak, hogy ő és Sz. L. oszlatták el végül Esterházy aggodalmait a tárczája vállalása előtt, stb. (Angolul: «I have not the least hesitation to assert... that if I had not been at Pressburg, the Batthyány ministry would not have been formed, or, at least not have been formed in the manner it was formed.» majd: «The statement made (above) respecting the part I took in the formation of the

gebracht haben als Szemere,¹ denn der hasst Kossuth aus ganzer Seele; und doch fürchte ich, dass er auch dazu viel beigetragen hat, dass die Sache Ungarns scheiterte, denn sein Ministerial-Programm beweist, dass er von europäischer Politik nichts verstanden habe.

75. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 28. Jänner 1852.

Verehrter Freund,

Ich habe den zweiten Band ungr. Gesch. erst gestern beendet; diess möge zu meiner Entschuldigung dienen, wenn ich Ihre Fragen erst heute beantworte.

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Sie fragen: ob Bel² nicht eingeborner Slave gewesen? — Er ist in einem der obern ungrischen Comitete, ich glaube in Thurócz geboren, höchst wahrscheinlich von slavischen Eltern. Wie er seine Stellung als slavischer Stammgenosse zum Ungarthum auffasste, beweisen seine Schriften. Er be-

Batthyány Ministry is strictly correct. I could give a very interesting account of the whole transaction — how we tried to get rid of Kossuth — how Eötvös and Deák would not enter the Ministry without Prince Esterházy — how I and Szalay finally managed to remove the Prince's objections etc. etc.)

⁵ Kossuth a kiutahiai bellebbezés megszüntetése után (1851 szeptember) Angliába indult; szept. 23-án érkezett Southamptonba, hol, úgyszintén Londonban is, ünnepélyes és lelkes fogadtatásban részesült a lakosság részéről. Nehány heti itt tartózkodás után indult az Egyesült Államokban teendő körutjára, honnan 1852 derekán tért ismét vissza Angliába. — Sz.⁶ L. tehát Kossuth első angliai tartózkodását érti.

¹ Szemere Bertalan (1812—1869) a Batthyány ministerium belügyministere, később a szabadságharcz idején ministerelnök. Szalay vele még ifjú korában Szemere Pálnál ismerkedett meg. L. reávonatközlőleg még a 76. és 79. sz. leveleket is.

² Bél (Belius) Mátyás (1684—1749) ág. ev. predikátor. Ócsován (Zólyom m.) született. A XVIII. századbéli történetírók között kiváló helyet foglal el. Legfontosabb, itt is említett történeti műve «Notitia Hungariæ novæ historio-geographica», sajnos, befejezetlen.

sorgte eine Ausgabe der Bibel in slavischer Sprache. Er schrieb eine ungrische Grammatik, die viele Auflagen erlebte. Seine lateinisch geschriebenen Werke bezeugen seinen ächten Patriotismus. Sie werden gesehen haben, (aus den Vorreden) dass die Schwandtner'sche Collection eigentlich Bel'sche Collection heissen sollte. Bel war ein ausgezeichneter Mann. Der Tod liess ihm seine *Notitia Hungariae* nicht vollenden; als er starb, waren bereits einige Bogen des *Tomus V.* gedruckt, doch finden sich diese selbst in Ungarn nur in wenigen Exemplaren vor.

Meine Frau lässt sich Ihrer verehrter Gemahlin bestens empfehlen, bis sie selbst wieder zum Briefschreiben kommen wird. Sie legt vierzehn Batzen¹ hier bei zum Ankauf der Zuckerbüchse.

Ich hätte Chmels «Gesch. K. Friedrich IV.» sehr gerne wenn ich sie auf einige Wochen haben könnte. Sollte sich dieses Werk in keiner der Zürcher Bibl. vorfinden (auf der Wasserkirche sind blos die «Materialien»)? und sind die Schriften von Kurz: Albrecht IV. (Erzherzog) und K. Albrecht II. auch nicht vorrätig?

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund! ich werde müder und immer müder.

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött [22. sz.]).

76. Töredékek a J. A. Blackwellhez Rorschachból 1852. jan. 31-én intézett levélből.²

Ihren werthen Brief v. 25-t und beide Zeitungen unter Kreuzband, habe ich mit viel Interesse, Ihr Schreiben auch mit viel Vergnügen gelesen mein theurer alter Freund! Unter

¹ A «batzen» Schweizben 1851-ig használt váltópénz volt; 10 centime-ot ért.

² L. a 170. oldalon levő ² jegyzetet. E töredékek a «The bee» cz. mémoire 11–14. oldalain és a «Hungarian Characteristics» stb., 324–330. és 334. oldalain találhatók.

den drei Aufsätzen¹ ist meiner Ansicht nach, der beste jener des Casimir Batthyány, wenigstens kommt er meiner Anschauungsweise am nächsten, vielleicht auch darum, weil C. B., der wie bekannt, kein *literary gentleman* ist, Ihnen das Recht, hier und da zu ändern und nachzuhelfen, einräumte. Am wenigsten wollte mir der Szemere'sche zusagen, ich fand von dem Staatsmann keine Spur darin.

Esterházy wird es hoffentlich schon bereuet haben, dass er nicht, wie Sie ganz richtig sagen, pflichtschuldig das Maul gehalten hat. Er ist kein Kind mehr, gilt für einen alten schlaun Fuchs, und dennoch war er schwach genug aus *rancune*, weil es die Londoner *Aldermen* mit Kossuth eben so machten, wie einst, das ungarische *Táblabíró*-Collegium, dem Wiener Ministerium als Instrument zu dienen. Dass er, um sich zu vertheidigen — was übrigens gar nicht nothwendig war, denn er ist doch sicher in keiner Gefahr irgend einen Schaden zunehmen — dass er Louis Batthyány's Verfahren verdächtigt hat, ist unverzeihlich, und drum dauerte er mich auch nicht (trotzdem dass ich glaube, er

¹ Röviddel Kossuthnak Angliából való távozása után jelent meg, a «Times» 1851. decz. 1. számában, Esterházy herczeg levele a «Times» szerkesztőjéhez, melyben többek közt kifejti, hogy Ausztria és a trón érdekeinek összeegyeztethetése a magyar érdekekkel volt az egyik indok, mely őt, ki különben más szempontból ítélte meg a helyzetet, mint Batthyány és Kossuth, reá bírta, hogy a ministeri tárczát elfogadja. — Erre a levélre válaszképen jelent meg gróf Batthyány Kázmér első levele a «Times» szerkesztőjéhez, (Times — 1851. decz. 30. szám), melyben Esterházy gondolkozásmódját és eljárását helytelenítve, védelmébe veszi Batthyány Lajosnak Esterházyval szemben tanúsított loyálisát és correct magatartását. Végül helyteleníti Kossuth eljárását, hogy még akkoriban (1851) is mint «kormányzó» írta magát alá és tiltakozik az ellen a fellépése ellen, mintha ő (Kossuth) egyedül képviselné a magyar nemzetet. — E tájt jelent meg Szemere Bertalan, majd gróf Teleki László levele is, melyet, úgyszintén B. K. levelét is Blackwell fordított angolra és adott át közlésre. — E három utóbb említett czikkről szól e levéltöredék. — Később B. K. egy második levelet is írt a Times-be (1852. febr. 2.) és Szemere még egyet az «Examiner» szerkesztőjéhez. — (Esterházy levele és Batthyány K. válasza közölve van Stiles-nél «Austria in 1848—49, history of the political movements, New-York 1852. II. kötet Appendix No. 34. alatt.)

habe seiner Zeit Gutes gewollt) als ich sah wie ihn Teleki die volle Schärfe seines Hohnes fühlen liess.

★

Um auf die drei Aufsätze zurück zu kommen, will ich hier noch bemerken, dass man jedem derselben die *pensée mowante* ansieht. Szemere schrieb den seinigen um sich selbst zu vertheidigen — was aber auch edlere Gründe nicht ausschliesst — Teleki um das Andenken eines verunglimpften toten Freundes zu rächen; ¹ C. Batth. wohl auch darum um eine gute Gelegenheit zu haben, der Welt sagen zu können, welche Meinung er über Kossuth hege. Was nun diese Meinung anbelangt, so fällt es mir nicht ein, ihre Richtigkeit bestreiten zu wollen, aber ich glaube nicht dass die Sache Ungarns in den Augen des Auslandes dadurch etwas gewinnen werde weil (*sic!* — *valószínűleg*: wenn) sich jetzt die Emigration von Kossuth lossage. Wissen Sie was die Folge davon seyn wird? Die Feinen (? — *valószínűbb*: Feinde) werden in das Fäustchen lachen und sagen «ein prächtiges Schauspiel wie sie sich gegenseitig zerfleischen»; die Gutmüthigen werden darüber *confus* werden; und die Massen welche Sie in Ihrem Brief mit einigen saftigen Strichen, ganz richtig charakterisiren, werden alle die für Reactionäre, für Verräther erklären, die nicht mit Kossuth gehen. So wird, meiner Ansicht nach das Ausland die Sache auffassen und folglich wird das Ansehen der ungrischen Emigration nothwendig darunter leiden. Doch es handelt sich nicht um das Ansehen der ungrischen Emigration, nicht um das Urtheil des Auslandes, sondern um das Wohl des Vaterlandes, um die Orientierung der öffentlichen Meinung in Ungarn. Und in dieser Beziehung glaube ich, dass ähnliche Erklärungen wie die C. Batthyány's von guter Wirkung seyn können, ja nothwendig sind wenn es möglich wäre, dass man zu Hause in Bezug auf Kossuth für sein hohles Wesen noch immer blind ist.

★

¹ Gróf Batthyány Lajos.

Ihre Bemerkung ist im Allgemeinen ganz richtig und unser aller Beherzigung werth, dass wir uns einer dem andern, die wir auf fremden Boden geworfen wurden, die gegenseitigen Fehler nachsehen sollen. Doch haben Sie mich missverstanden, wenn Sie aus meinem jüngsten oder aus diesem Brief, irgend eine Animosität gegen Szemere herausgelesen hätten. Ich halte ihn für einen Ehrenmann, und lasse seine guten, seine glänzenden Eigenschaften willig gelten; doch gestehe ich Ihnen offen, dass ich ihn für einen Bureaucraten geeigneter halte als für einen Staatsmann; und dass ich glaube sein halb-puritanischer halb-poetischer doctrinarismus habe auf die ungrische Politik nicht gut eingewirkt, und werde auch fernerhin nicht gut einwirken. Möglich dass ich mich irre, doch halte ich meine Meinung, bis ich eines Bessern belehrt werde, für richtig und äusserte sie, weil ich mich manchmal der Hoffnung hingebe, unser theures Ungarn habe noch eine Zukunft, nur könne man nicht streng genug in der Wahl der Ärzte sein, damit der Kranke nicht dennoch erliege.

★

Leben Sie wohl, mein theurer Freund, und lassen Sie bald wieder etwas über sich hören. Ich bin melancholisch geworden während ich diesen Brief schrieb, und habe den Bodensee über unser Ungarland vergessen. Ein anderesmal führe ich Sie über Berg und Thal bis wir auch in jenes kommen, wo Sie Erinnerungen finden werden, die Sie frisch wie Morgenluft anwehen.

77. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 28 febr. 1852.

Verehrter Freund,

Ich habe schon vor geraumer Zeit einen Brief von Eötvös erhalten, in dem er mir meldet, dass er durch Ihren Wunsch ein ungarisches Exemplar seines neuen

Werkes¹ zu beziehen, angenehm überrascht wurde, das für Sie und für mich die Exemplare bereits auf dem Wege seien, und dass er Ihnen in einigen Tagen antworten werde. Gestern kam mir auch das Buch von St. Gallen zu, wo es wahrscheinlich ein Buchhändler auf die Post gab, und ich hoffe, dass Sie auch Ihr Exemplar und die Antwort auf Ihr Schreiben bereits erhalten haben werden. Eötvös schreibt mir unter Andern, dass er auch Radowitznek² (aus dem Namen kann ich nur *ad analogiam*: *Edunek*³ bei *Anonymus Belae r. not.* einen Dativ herausbringen) ein Exemplar zugeschickt und von ihm eine charmante Antwort voll Anerkennung erhalten habe. Trotz dem dass ich nicht sehr *amusable* geworden bin, hat mich dennoch der Umstand, das Radowitz mit meinen Freunden rechts und links in Correspondenz gerathen ist, und dass er mir in der Mitte:

«Gutgesinnte rechts und links,
Der Rebell in der Mitte»

¹ «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra» cz. műve I. kötete, mely 1851-ben jelent meg. Eötvös az eredetit németül írta és mint maga mondta később Ráth Mórnak, Szalay László volt az, ki azt magyarra fordította. (Báró Eötvös József összes munkái, Révai-féle kiadás XV. köt. a jegyzetek között, 225. old.).

² Radowitzra vonatkozólag l. a 153. oldalon levő ¹ jegyzetet. Szalay Radowitzczal Frankfurtban 1848-ban többször találkozott és a magyar-német szövetség tárgyában eszmecserét is folytatott vele (L. Szalay: «Magyarország s a német központi hatalom 18/8» Pesti Napló 1861. okt. 30. sz.); R. általában a magyar ügy barátja volt. Szalay ily értelmű jelentése a magyar kormányhoz később osztrák kézbe kerülván, báró Kübeck és Schönhals frankfurti osztrák megbizottak (Commissäre) megbizattak avval, hogy a jelentést Radowitznak, ki iránt Ausztria bizalmatlansággal viseltetett, tudomására hozzák. (L. Ad. Beer: Die deutsche Politik Fürst Schwarzenberg's, Hist. Taschenbuch Leipzig 1891, 45. old.). — R., hogy magát tisztázza, egy 1850 febr. 5-én kelt levélben azt állítja, hogy csak annak a véleményének adott kifejezést Sz. fejtegetéseivel szemben, hogy Magyarországnak szorosan az osztrák kormányhoz kellene csatlakozni; Szalaynak egyéb esetleges jelentései a vele való beszélgetésről valótlanságok. — (Erre csak azt jegyezzük meg, hogy a reális és a magán- mint a közéletben tetőtől-talpig correct gondolkozású Szalay olyat, mi meg nem történt, jelentésébe bizonyára nem foglalt volna.) — Érthető azonban, hogy Radowitz ezután kerülni óhajtotta a Szalayval való érintkezést.

³ L. erről a 73. sz. levelet a 169. oldalon.

ohne Gefährdung seines freundschaftlichen Verhältnisses zum König von Preussen kein Billet zukommen lassen kann, für einige Augenblicke in eine recht heitere Stimmung versetzt. *Oh mundus munde!* wie unsere Alten bei ähnlichen Gelegenheiten im Ungarlande zu decliniren pflegten.

Aus den englischen Zeitungen, die mir Freund Blackwell seit Neujahr in grosser Menge unter Kreuzband zukommen lässt, um mich in meiner Rorschacher Einsiedelei doch einigermassen mit der Politik in Verbindung zu erhalten, sehe ich, dass der Examiner, das beste radicale Blatt Englands, und einige Mitglieder der ungarischen Emigration Kossuth stark zu Leibe gehen. *Fortis est veritas et praevalebit.* Zwar wird wie ich glaube, durch dieses Manöver die ungarische Emigration, in den Augen der Welt viel verlieren, denn da nun einmal die Menschen sich zur einen und derselben Zeit höchstens eine Idee rectificiren lassen, so werden sie soviel zwar erlernen, dass Kossuth nicht jene edle, grosse Persönlichkeit ist, für die sie ihn gehalten haben, doch andererseits werden sie sich die Idee nicht nehmen lassen, dass Kossuth die ausschliessliche Incarnation der ungarischen Revolution sei, und werden folglich mit ihm uns Alle verdammen. Aber nachdem es nun keine Internirten mehr in Kiutahia¹ giebt, mag man Recht haben, wenn man die *ménagements* beiseiten setzt, damit den Leuten in der Heimat die Augen aufgehen, und der Wahrheit die Ehre werde.

Und nun zum Schlusse: wann wird der neue Weltbürger das Licht der Sonne erblicken, mit den Augen die das Ende all' dieser Wirren, und das Zustandekommen neuer haltbarer Verhältnisse ansehen werden? Denn die unsrigen, die meinigen wenigstens werden sich schliessen bevor es

¹ Kiutahia török városka Kis-Ázsiában. 1850. áprilistól fogva itt volt internálva Kossuth az emigrált magyarok egy részével, miglen az Egyesült-Államok közbenjárására a porta Ausztria ellenzése daczára 1851-ben előbb az emigráltak nagy részére nézve, majd szept. 1-én Kossuthra és a még vele levő néhány társára nézve is megszüntette a bellebbezést. Kossuth innen előbb Angliába majd Amerikába ment.

tagt; es ist noch lange an keine Morgenröthe zu denken.
Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund!

Ihr
Szalay L.

Von meiner Frau einen herzlichen Gruss an die Ihrige.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [23. sz.]).

78. Geibel Károlynéhez.

Rorschach, 4. April 1852.

Gnädige Frau,

Die Familie Cilly hat ihren Namen von der steierischen Stadt Cilly, die früher Cilley geschrieben wurde; hieraus folgt, dass Hermann von Cilley die ältere, Hermann von Cilly die neuere Schreibart ist. Ich gehöre schon in das alte Eisen, und bin an die ältere Schreibart gewohnt, da ich edoch meine Leser hauptsächlich unter den jüngern suche, so habe ich im 18. B. mich selbst corrigirt und «Cilly» gesetzt, wie ich dies auch im 19. B. gethan habe, bitte auch fernerhin immer «Cilly» zu setzen, selbst wenn meine Correctur im 18. B. nicht beobachtet worden sein sollte. Ein Cilleyi, wo hundert Cilly folgen, ist kein Unglück; und wenn es stehen geblieben ist, beweist es der Critik, dass man über sämmtliche Schreibarten nachgedacht hat. Ich machte nämlich den Versuch, auch das «von» durch das dem Worte Cilley beigefügte i anzudeuten, doch da unsere Landsleute sich nicht bequemen würden, das «ey» wie einen Diphtongen zu lesen, kämen drei, aus einzelnen Selbstlauten bestehende Silben e-y-i zusammen, was überaus hässlich klingt, — folglich kein Pardon dem Worte Cilleyi.

In den bezüglichen Diplomen steht abwechselnd Bubek und Bebek; es dürfte möglich sein, dass Bubek und Bebek schon damals zwei verschiedene Familien waren, da jedoch mehr Gründe vorhanden sind, dass Bu. u. Be. nur ein verschieden geschriebener Name einer und derselben Familie ist, so wollen wir uns auf die Schreibart Bubek beschränken.

Die Schreibart Jagyell und Bajazed ist im ungarischen der Schreibart Jagiell und Bajazet vorzuziehen.

Ich werde mein möglichstes thun, um die Eigennamen im B. 3. ganz consequent zu notiren, doch sehe ich voraus, dass ich auch in dem Zeitalter des 3. Bandes der hochverehrten Correctorin¹ Abbitte thun werde müssen wegen meinen Inconsequenzen, und dass ich auch fernerhin mit dem Setzer in hoffentlich nicht zu grimmigem Hader leben werde; die Setzer haben mich von jeher etwas griesgrämig angeblickt, weil ich — auch nach mehrfacher Copirung und ganz genauer Revision des Manuscriptes — so lang ich im Satze war, immer etwas an mir zu corrigiren fand.

Mit vollkommener Hochachtung

Ihr ergebenster

L. Szalay.

Meinem «alten» Freunde² einen herzlichen Gruss. Da der Druck des B. 2. schon zu Ende geht, werde ich dieser Tage, die genealogischen &c. Tabellen sammt kurzem Schlusswort auf die Paquetpost geben. Mit der heutigen Briefpost geht auch die Correctur des B. 19. von hier ab.

(Eredetije b. Szalay Gábor tulajdonában.)

79. Töredék a J. A. Blackwellhez Rorschachból 1852 máj. 3-án intézett levélből.³

Auch ich glaube dass der Artikel in der «Daily-News» von Kossuth herrührt, wenigstens ist er ganz sicher directe von ihm inspirirt worden. Ihr Rath an Szemere darauf nicht antworten zu wollen, ist ein beherzenswerther Rath, er wird aber kaum befolgt werden. Ich habe auch gar nichts da-

¹ Geibelné. L. a 142. oldalon levő ² jegyzetet.

² Geibel Károly.

³ L. a 170. oldalon levő ² jegyzetet. E töredék az «Additional Notes» V. jegyzetében (324.—330 oldalon) fordul elő, folytatásaképpen a 74. és 76. sz. a. közölt egyes töredékeknek; e jegyzetben Blackwell Szemerét vázolja mint ugyan kifogástalan jellemű, de államférfiúi tulajdonokat nélkülöző és intrikus férfiút és állítása megerősítésére hivatkozik Szalay leveleire.

gegen, wenn Leute, die sich selbst und anderen Leuten glauben gemacht haben, sie seyn politische Capacitäten, trotzdem dass sie es nicht im Geringsten sind; — wenn ähnliche Leute, mögen sie nun X oder Y heissen, sich in einen Kampf einlassen, in dem man ihnen voraussichtlich die Fetzen vom Leibe reissen, und sie in ihrer argen Blösse dastehen lassen wird. Nachdem unser Ungarn gefallen ist und sich bei unserer Lebenszeit wohl kaum wieder aufrichten wird, habe ich nur noch einen Wunsch: dass schon heut und morgen der Wahrheit die Ehre werde, nicht nur in Bezug auf Kossuth, sondern in Bezug auf uns alle, die wir bei den Ereignissen der vergangenen Jahre theilhaftig waren. Ich habe den einen oder den anderen meiner vertrauteren Bekannten schon zu Hause öfters darauf aufmerksam gemacht, dass Szemere's ganzes Wesen, sobald er sich von der Comitats-Administration in die höhere Politik versteigt, nichts als *enflure* und unreifes Zeug ist, — habe aber, wie ich glaube, in der Regel vor ungläubigen Ohren gesprochen; man wird sich wahrscheinlich gedacht haben, mein Urtheil sei eben nur politische *jalousie*. Und hätte man in Ungarn jemandem gesagt Casimir Batthyány sei ein besserer, vernünftigerer Politiker als Szemere, so hätte man eine volle Ladung Gelächter zur Antwort erhalten. Und doch würde man nur die Wahrheit gesagt haben.¹

Europäische Begriffe, Welt- und Menschenkenntniss, Auffassungssinn für gegebene Verhältnisse, Takt — alle Dinge die wie ich glaube den Staatsmann charakterisiren — sind ohne Zweifel bei Batthyány in grösserem Maasse zu finden als bei Szemere.

Ich wiederhole es, und Sie werden mir es glauben, ich habe nicht die geringste persönliche Animosität gegen Szemere; aber wenn dem Vaterlande noch geholfen werden kann und soll, wenn wir wünschen, dass die Kinder von den Fehlern ihrer Väter lernen sollen, — muss nicht nur Kossuth's son-

¹ Blackwell megjegyzi itt: Ezt és az alábbiakat Szalay a Timesben megjelent cikkek — (lásd a 170. oldalon levő jegyzetet) — olvasása után írja.

dern auch Szemere's politische Weisheit als bodenloses, verkehrtes Zeug, was es ist, dargestellt werden, muss nicht nur Kossuth's sondern auch Szemere's politische Ambition zurückgewiesen werden.

80. Geibel Károlyhoz.

Rorschach, 2. Juny 1852.

Verehrter Freund,

Ich müsste nicht ganz bei Trost seyn, wie man hier sagt, wenn ich auf die Bemerkungen des würdigen, verdienstvollen, aber wieder zum Kind gewordenen alten Bartal¹ antwortete. Auch hat man Ihnen irrthümlich berichtet, wenn man Ihnen schrieb, dieser Aufsatz sei eine Recension unseres Werkes, — es ist eine endlose, confuse Selbstvertheidigung des alten Mannes gegen 30—40 Zeilen, welche einige Bartal'sche Ansichten *en passant* wiederlegten. Er glaubt nun seinen Wiederleger wiederlegen zu müssen, wie dies nun einmal in der literarischen Republik Sitte ist, ich aber werde von meinem alten Grundsatz nicht abgehen, den ich seit zwanzig Jahren befolge: attaquieren was mir nicht ansteht, aber mich mit der Vertheidigung meiner Heresien, wenn ich solche motiviert habe, nicht weiter befassen. Das Publikum wird sich schon zurecht finden wissen, wie in andern Fällen, so auch in diesem. Der alte Bartal aber möge als Antwort den nächst erscheinenden II. Band² hinnehmen, wo sein Name bald mit Lob bald mit Tadel genannt wird, wie in dem ersten Bande, und wie er es wahrscheinlich auch in den Augen der Ver-

¹ beleházi Bartal György (1785—1865) országgyűlési követ, majd ítélőmester és az udvari kancelláriánál tanácsos és előadó, 1848-ban magyar külügyi osztályfőnök; a M. Tud. Akad. igazgató tagja. Főműve a magyar jogtörténet körébe vág, címe «Commentariorum ad historiam Status iuris publici Regni Hungariae libri XV.» — A cizikk, a melyikre itt hivatkozás történik az új magyar nemzeti múzeum 1851—52. évi VIII. füzetében jelent meg, e címen: «Néhány jegyzet Sz. L. Magyarország történetére».

² Magyarország történetének II. kötete.

ständigen und Billigen in der Heimat verdient haben mag. Vielleicht beehrt er uns bald mit einem zweiten Artikel, was der Circulation des Werkes nur förderlich seyn kann.

Schreiben Sie mir bald, dass der II. Band glücklich die Leitha passirt hat, und nicht mit Interdict belegt wurde, -- diess zu vernehmen, wäre von Belang für mich und für Sie; Kritiken, wenn sie auch gewichtiger wären als jene des alten Herrn spielen eine untergeordnete Rolle in der glücklichen oder unglücklichen Carrière unseres Werkes.

Mit alter Freundschaft !

Szalay L.

(Eredeti je b. Szalay Gábor tulajdonában).

81. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 7. Juni 1852.

Theurer Freund,

«*A' Báthori István' kenyérmezei Alibék ellen való győzedelméről*» heisst zu deutsch wörtlich: Über den Kenyérmezőer Sieg des Stephan Báthory gegen Ali beg. *Való* bedeutet «seiender» und wird wie früher in der Schriftsprache, noch jetzt in der Conversation für Beziehungen, wie hier «seiender Sieg» gebraucht. In der Schriftsprache würde man jetzt dem Worte *ellen* ein *i* anhängen: «*elleni*» gegen (Ali beg) seiender.

Istváni¹ ist der erste ungarische Historiograph, der bei der Ausarbeitung seines Werkes daran dachte, dass der Historiograph auch Künstler sein könne und solle. Die an dem Hofe des Königs Mathias weilenden Italiener Bonfini (dessen Werk in jeder öffentlichen Bibliothek zu finden ist)

¹ 1852 decemberben jelent meg Flegler értekezése «Über Ungarische Geschichtsschreibung und Geschichte» (I. a 146. oldalon levő jegyzet); ehhez az értekezéshez szolgáltat Szalay ebben és a következő 82.—84. sz. levelekben a magyar történetírókról kiegészítő adatokat. Sz. L.-nak még egy levele van Fleglerhez e tárgyban 1852. jún. 27-ről, mely a Flegler által küldött kefelenyomatra adott megjegyzéseit tartalmazza; ennek közlését azonban mellőzhetőnek véltem.

und Ranzanus (zu finden im Schwandtner) sind zwar älter als Istvánfi, und suchten gleichfalls Kunstwerke zu liefern und keine trockenen Chroniken, aber ich nenne Istvánfi den ersten gelehrten und künstlerischen Historiker Ungarns (oder wie man ihn anders nennen sollte) weil jene Ausländer waren.

Istvánfi findet sich ganz sicher auf der Zürcher Stadtbibliothek vor.

An Istvánfi reihen sich dann an: Peter Révay (bei Schwandtner), Ambrosius Simigianus (Somogyi) nur theilweise herausgegeben und siebenbürgische Geschichte behandelnd, Volfgángus Bethlen, gleichfalls für Siebenbürgen (wenn ich nicht irre auf der Zürcher Stadtbibliothek vorhanden), Franciscus Kazy. In der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhundert haben bedeutende Werke geliefert die Jesuiten Samuel Timon und Ladislaus Thuróczy, und diese zwei bilden mit Deseries den Übergang zu den Triumviren: Pray, Katona, Cornides.

Eben fällt mir noch bei, dass *vor* Istvánfi als angehender historischer Künstler noch zu nennen ist Franz Forgács Grosswardeiner Bischof mit seinem Werke: *Rerum hungar. sui temporis commentarii*, und Antonius Verantius¹ Graner Erzbischof mit seinem bisher nur in Bruchstücken publicierten Werke.

In ungarischer Sprache haben die gesammte ungr. Geschichte ausführlich behandelt: Kaspar Heltai (das Werk ist circa 1560 erschienen) und Gregor Pethő, 1661. wenn ich nicht irre; letzteres Werk wird von Mehren, ich glaube ohne Grund, dem Dichter und Helden Niklas Zrinyi zugeschrieben.

Die Reimchroniken dürften unter all' denen, die hier oben genannt wurden, auf gar keinen influenzirt haben, als etwa auf Heltai, der, wie ich glaube selbst einige verfasst oder publicirt hat, und vielleicht auf die Beschreibung der einen oder der andern Belagerung bei Istvánfi.

¹ Munkáit később Szalay László adta ki a Magyar Tudományos Akadémia «Monumenta Hungariae Historica (Scriptores)» gyűjteményében «Verancsics Antal m. kir. helytartó esztergomi érsek összes munkái» címmel. Szalay halála után a 12 kötetes munka kiadását Wenzel Gusztáv folytatta. (A VIII. kötettől fogva.)

Ich schliesse, damit das Schreiben noch heute abgehen könne, denn Sie wünschen prompte Beantwortung.

Leben Sie recht wohl und erhalten Sie mir Ihre Freundschaft

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [27. sz.]).

82. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 12. Juni 1852.

Beiliegend erhalten Sie, theurer Freund, Ihrem Wunsche gemäss, Budai, Virág und einen Band von Katona. Geibel hat mir durch Versehen von diesem Band 2 Exemplare gekauft, bitte daher selben unter die *manca* und *fragmenta* Ihrer Bibliothek werfen zu wollen.

Das Hauptwerk von Pray¹ liefert einen reichen Schatz von Urkunden; viele Archive öffneten sich vor ihm, die sonst selbst noch in neuester Zeit vor aller Welt verschlossen waren. Die gesammte ungarische Historiographie bewegte sich bis gestern und heute in den durch die *Annales* gezogenen *cadres*. Die *Annales* sind zwar nie vollendet worden, sie gehen nur bis in das XVI. Jahrhundert, aber Pray schrieb noch eine kleine, vollständige Geschichte Ungarns unter dem Titel: *Historia Regum Hungariae*, III. BB. die im Jahre 1801 erschien, und da zwischen der Publication des ersten Bandes der Annalen und jener dieser Epitome fast 40 Jahre liegen, in mancher Beziehung vollendeter ist. Das Pray mit Deserics in der Verbindung gemeinschaftlicher Arbeiten gestanden wäre, glaube ich nicht.

Bel² war ein mächtiger Vorläufer Pray's, nicht so sehr durch seinen *apparatus ad hist.*, der so zu sagen Project blieb (Sie finden das Buch auf der Wasserkirche) als durch sein geographisches Werk über Ungarn, das, wie Sie wissen, fast eben so gut ein historisches genannt werden kann, und durch seine Einleitungen zu den einzelnen Bänden der Schwandtner'schen Sammlung.

¹ L. a 144. oldalon levő ¹ jegyzetet.

² L. a 172. oldalon levő ² jegyzetet.

Zugleich mit Pray begann sein Wirken Adam Franz Kollár,¹ eine ausgezeichnete Individualität. Er ist mehr Publicist als Historiograph gewesen, förderte aber, auch theilweise in Folge seiner günstigen Stellung, die ung. Geschichtsschreibung in hohem Maasse.

Zu Ende des XVIII. und im ersten Viertel des XIX. Jahrhunderts haben Martin Kovachich und sein Sohn Nikolaus sich bedeutende Verdienste durch Completirung der Materialien zur ungrischen Geschichte erworben.

Pethő's *krónika* in ungarischer Sprache wurde in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrh. durch Mehre fortgesetzt. Im Anfange des XIX. Jahrh. erschienen in ungarischer Sprache zwei complete Werke über vaterländische Geschichte, das eine von Joachim Szekér, das andere von Svastics.

Timon und Lad. Thuróczy behandeln das Ganze der ungarischen Geschichte; letzterer in gefälliger Form, der erste mit Benutzung vieler Documente, über die er merkwürdiger Weise keine nähere Auskunft gibt (wo sie sich vorfinden). Beide schreiben in dem Geiste ihres Ordens, was auch Pray und Katona thaten. In dieser Beziehung hat heilsam reagirt Virág, ein Mann edlen Sinnes und edlen Geschmackes, voll Einfachheit und Würde. Von Seiten der protestantischen Schriftsteller ergab sich die Reaction von selbst. Das Hauptverdienst Budai's besteht in der gründlichen Erörterung des Ganges der Reformation in Ungarn.

Von St. Horvát's Werken kann ich *par coeur* keinen Titel mit Genauigkeit angeben, vielleicht finde ich in meinen Büchern den einen oder den andern, in diesem Fall sollen Sie notirt werden.

Leben Sie recht wohl. Unsere Sófi hat seit einiger Zeit einen Husten, der mich mit grossen Sorgen erfüllt.

Àdieu

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között [28. sz.]).

¹ Kollár Ádám Ferencz (1718—1783) kiváló történettudós és egyházpolitikai író; előbb a jezsuita rend tagja volt, később kilépett a szerzetből; mint a bécsi es. k. könyvtár igazgatója halt meg. Szalay a Magyar Tud. Akadémiában 1839-ben tartott »Kollár Ferencz mint publicista« című, székfoglaló értekezésében róla szólott. L. a 139. sz. levelet is.

83. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 18. Juni 1852.

Verehrter Freund,

Ich will Ihre Fragen der Reihe nach wie sie gestellt wurden, beantworten.

Engel¹ hat grosse Verdienste als Materialiensammler. Er gab einen Band *Monumenta Ungrica* 1809 heraus, und in den 5 Quartbänden der Halle'schen Allg. Welthistorie, welche die Geschichte der ungar. Nebenländer abhandeln, hat er gleichfalls einen reichen Schatz von Dokumenten und Notizen über die Literatur der ungar. Gesch. niedergelegt. Als Geschichtsforscher und Geschichtsschreiber gehörte er zur Schlözerschen Schule,² die Verdienste und Fehler des Meisters sind ihm — natürlich im verjüngtem Maassstabe — eigen. Sinn für Erfassung der Eigenthümlichkeiten des Mittelalters mangelte meiner Ansicht nach auch dem Göttinger Professor,² und eine mit scharfer Lauge begossene Sprache ist noch kein *aequivalent* für *véritable* historische Kritik.

Sie fragen mich ob im Fessler nicht die josephinische Zeit spürbar sey? Antw. Im Engel viel mehr als im Fessler, denn letzterer war zwar entkleideter Mönch, und ging später zum Protestantismus über, doch wurde er bis zu seinem Tode des criptocatholicismus und mysticismus u. s. w. beschuldigt, und viele hundert Seiten seines hist. Werkes sprechen mit Enthusiasmus über Mönche, Mönchswesen, contemplatives Klosterleben, welches die ausgezeichnetsten Staatsmänner erzeuge u. s. w. Übrigens ist sein Werk ein gewissenhaftes Werk, meines Erachtens die beste Gesch. Ungarns in deutscher Sprache (die nichtswürdigste ist die des den deutschen Gelehrten für gedigen geltenden Majláth's!) und manche Abschnitte über Kirchliche und Culturzustände haben höhern Werth. Was den Vortrag anbelangt, so ist zwar viel falsches *pathos* darin, man sieht es dem Verfasser an, dass er früher historisch-

¹ Engelre nézve l. a 143. oldalon levő " jegyzetet.

² Schlözerre vonatkozólag l. a 161. oldalon levő " jegyzetet.

philosophisch-religiöse Romane geschrieben hat, aber manchmal wird man durch wahre historische Kunst überrascht.

Wan hat Simigianus gelebt? — Zu Ende des XVI. und Anfang des XVII. Jahrhunderts. Sein Werk geht von der Schlacht bei Mohács bis 1605. Es giebt keine andere als die unvollständige Eder'sche Ausgabe.

Den Titel des Szekér'schen Werkes kann ich Ihnen nicht angeben, — doch *halte lá* hier ist er: *Magyarok eredete*, Pressburg, 1791. zwei Bände. Der Titel des Werkes von Ignaz Svastics lautet: *A' Magyarok' felséges czimere*, Raab, 1796. Das Verdienst beider Werke ist populärer Vortrag, und Benützung des lateinisch durchgearbeiteten Stoffes auf ziemlich intelligenter Weise.

Unter den ältern hist. Werken in ungrischer Sprache ist noch zu nennen: *Magyarok' krónikája*, Debresin, 1692., von Paul Lisznyay; unter den neuern das Werk von Péczely, welches in den dreissiger Jahren zu Debresin erschien, und durch einen an römischen Mustern gebildeten Styl bemerkenswerth wird.

Die erste Ausgabe des 1. Bandes von Esaias Budai erschien 1805; auch von Virág erschien der erste Band schon 1808., obgleich auf der zweiten Ausgabe von 1816 hierüber nichts zu finden ist.

Esaias Budai's Bruder Franz schrieb ein historisches Lexikon (über ung. Geschichte bis zum XVII. Jahrh.) welches eine sehr verdankenswerthe Arbeit war, und von seinem Bruder als *opus posthumum* in den ersten Jahren des laufenden Jahrhunderts in mehreren Bänden publizirt wurde, — der Titel ist wenn ich nicht irre: *Polgári Lexikon*.¹

Der Titel des Werkes von Ladislaus Thuróczy ist folgender: *Hungaria suis cum regibus compendio data*, 1729. Nun erschien zwar das Hauptwerk Timon's in einem Ganzen erst 1736 (*Epitome chronol. rerum hungaricarum*), doch war es in einzelnen Theilen bereits 1714–19 ausgegeben,

¹ Pontosabban: «Magyarország polgári históriájára való lexikon» Nagyvárad 1804–05. 3. kötetben.

folglich ist Timon der Vorläufer Thuróczy's. Kazy ist einige Jahre jünger als Timon, dessen Manuscripte er benützt hat.

Fejér's Werk ist betitelt: *Codex diplomaticus ecclesiasticus et civilis regni Hungariae, Budae* 1829 und folg. J. Das Werk reicht bis in das Zeitalter der Hunyadyer hinauf. Die Anzahl der erschienenen Bände kann ich nicht genau angeben, aber von einem halben Hundert kann man füglich reden. Das nur 200 Exemplare abgezogen worden wären, ist nicht glaublich, wenn es auch Fejér selbst aus ihm bekannten Gründen gesagt hätte. Die diplomatische Genauigkeit im Abdrucke gehört nicht zu seinen Verdiensten. Als Grundstock seines Werkes sind die Sammlungen zweier Jesuiten: Gabriel Hevenesy und Stephan Kaprinay, die in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrh. sammelten, zu betrachten. Der erstere hinterliess 128. Bände *in folio*, der zweite 52. Bände *in folio*, 101. Bände in 4-to (natürlich nicht blos *diplomata*, sondern auch anderartige Denkschriften.) Ihre Manuscr. werden in der Pester Universitätsbibliothek aufbewahrt, deren Bibliothekar Fejér gewesen ist. Auch Joseph Benczur, Rector der evangelischen Schule zu Pressburg, gegen Mitte des vorigen Jahrhunderts, Cornides, Carl Wagner, Eder u. s. w. haben reiche Sammlungen an Diplomen handschriftlich hinterlassen, so auch M. G. Kovachich, dessen Nachlass so wie jener Eder's Eigenthum des Pesther Nationalmuseums geworden ist. — Fejér starb bis an sein Ende thätig, im vorigen Jahre.

Die grösseren Werke des eben so gründlichen als geschmackvollen Cornides sind: *Regum Hungariae saeculi XI. genealogia*, *Posonii*, 1788. und *Vindiciae anonymi Belae regis not.* ein *opus posthumum* herausgegeben durch Engel.

Mémoires, Selbstbiographien, *historia temporis* u. s. w. von mitunter bedeutenden Persönlichkeiten sind in ungarischer Sprache aus dem XVII. und XVIII. Jahrh. in Menge handschriftlich vorhanden. Einiges hievon ist im Druck erschienen, z. B. die Autobiographie des siebenbürgischen Fürsten Johann Kemény,¹ in der durch Carl Romy

¹ Később Szalay László is kiadta a Magyar Történelmi Emlékek első, 1856-ban megjelent kötetében e czimmel: «Kemény János erdélyi fejedelem önéletrása».

veranstalteten Sammlung (der Titel dieser Sammlung in der öesterr. National Encyclopädie). Die Briefe eines ungrischen Emigranten nach der Rákoczy'schen Revolution (auch in sprachlicher Hinsicht ausgezeichnet) herausgegeben durch Stephan Kulcsár: *Mikes Kelemen' törökországi levelei*, Steinamanger 1794, — doch bei weitem das meiste ist noch *ineditum*. (En passant will ich erwähnen, dass auch Steph. Kulcsár eine *Magyarország' historiája* zu Anfang des Jahrhunderts erscheinen liess.)

Entschuldigen Sie die ungeschlachtete Form meiner Mittheilungen, einen Sinn werden sie hoffentlich doch haben.

Sófi ist Gott sei Dank, auf dem Wege der Genesung

Ihr

Szalay L.

In den Jahrb. der Akademie sind allerdings manche wichtige Aufsätze über ung. Geschichte.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [29a. és b. sz.]).

84. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 9. Juli 1852.

Theurer Freund,

Ich beantworte Ihr werthes Schreiben mit umgehender Post.

. . . . .

Die Byzantiner lernten einen ungrischen Chef *Gyula* genannt kennen, der sich bei Ihnen taufen liess, und diesen *Gyula* schrieben sie *Gylas*. Aber sie hörten auch von der *gyülés*, *communitas* als höchsten Appellhof, und diese *gyülés*, — vielleicht weil ihnen der Name gleichlautend klang, nannten sie ebenfalls *Gylas*, vielleicht auch darum, weil sie meinten, diese *gyülés* als höchster Richterstuhl, sei eine Person, die ebenfalls *Gyula* heisst, (Const. Porph.) in Folge ihrer Würde. Was Ihren Aufsatz anbelangt,¹ so glaube

¹ L. a 183. oldalon levő jegyzetet.

ich, dass man sich in Ungarn nicht nur darüber freuen, sondern auch finden wird, dass Sie manches geistreich und gründlich Neues z. B. über Kézai sagen. Sollte das literarische Geschmeiss oder irgend ein gelehrter Narr daran zum Ritter werden wollen, so werden Sie, glaube ich, Geschmeiss und Narr dort liegen lassen, wo Sie die Bestien gefunden haben; — ich wenigstens habe es daheim immer so gemacht, und habe mich dabei, was den Erfolg anbelangt, ganz erträglich befunden.

Wenn Sie den zweiten Theil Ihres Aufsatzes noch nicht abschickten, so bitte ich nach den Namen Jerney, Érdy, Venczel &c. noch einschalten zu wollen: «Graf Joseph Kemény, besonders für siebenbürgische Geschichte.» Vor Kovachich sollte noch genannt werden: Carl Wagner (ebenfalls ein Jesuit,) der 1790 starb, und in Druck gab: *Analecta Scepusii*, 4 Theile, 1774 1778. *Collectanea familiarum quae iam interciderunt. Budae*, 1778. *Diplomatarium Comitatus Sárosiensis* (seine Heimat.) *Posonii*, 1780. Er hinterliess 40 Bände Manuscripte historischen Inhalts.

Auch sollte am Ende des Aufsatzes erwähnt werden, dass es sowohl in lateinischer als ungarischer Sprache mehrere Geschichtswerke über einzelne Comitae, Bisthümer und Superintendenzen giebt. Sie sehen, Manches fällt mir nicht eben *à tempo* ein.

Und nun seien Sie uns im voraus herzlich gegrüsst im Hause zur frohen Aussicht,¹ wo Ihre Stube schon des Insassen harrt, und grüssen Sie freundlichst Ihre verehrte Frau im Namen der Meinigen, und in jenem Ihres

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött [31. sz.]).

¹ Rorschachi lakóháza, hová vendégül várta Fleglert ebben az időben.

85. Nejehez.

Meine Liebe Fanny,¹

. . . . .

Die Abgeschiedenheit von Euch² fällt mir sehr schwer, noch schwerer, als ich es mir vorgestellt hatte. Es ist jetzt jene traurige Halb-nebelzeit über Rorschach gekommen, wo man die Sonne von Montag bis Samstag nicht zu sehen bekommt; auch dies wirkt ein, mich düster zu stimmen. Doch kömmt aus dem Schlimmen oft das Gute in dieser Welt, und ich erdulde ruhig, was über mich kömmt. Ich wiederhole, liebe Fanny, was ich schon oft erwähnt habe, eine philosophische, oder — wie es der Frau ziemt, eine religiöse Ergebung ist der grösste Schatz, den man sich aneignen kann und soll. Man wird dadurch nichts weniger als gefühllos, vielmehr man wird dadurch befähigt die Bitterkeiten des Lebens ohne Murren zu ertragen, und auch bei Leiden dem Leben eine Lichtseite abzugewinnen. Es hat ferner zur Folge, dass man nicht von hundert mittelmässigen Personen abhängig wird, wie es zu geschehen pflegt, wenn mann sich immer ängstigt und in Folge dessen Hülfe bei andern Leuten sucht, die einem in der Regel nicht mehr geben können, als man bei sich selbst, in sich selbst findet.

. . . . .

Lebe wohl meine liebe Fanny; Du wirst auch aus diesem langen Brief ersehen haben, wie mir Dein Wohl und Weh zu Herzen geht. Ich küsse Dich und die Kinder; . .

. . . . .

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ A dátum a levélpapíron volt képpel együtt ki lett vágva; a tartalomból ítélve a levél Rorschachban 1852 okt. közepén kelt.

² Szalayné 1852 szeptemberben gyermekeivel ismét Pestre utazott, hol 1854 júliusig időzött.

86. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 19. Dec. 1852.

Verehrter Freund,

Ich danke Ihnen herzlich für die Zusendung Ihrer Schrift über ungrische Geschichtschreibung und Geschichte.¹ Beide Theile, den mir schon bekannten, und den mir noch neuen habe ich mit Freude, Sie auf diesem Felde zu sehen, und mit nachhaltiger Erwägung all' Ihrer Bemerkungen — Sie wissen es, ich stelle Sie neben die ersten Historiker unserer Zeit, — durchgelesen.

Was Sie lobenswerthes an meinem Werke² fanden, das habe ich mit jenem Gefühle hingenommen, mit dem man sich, wie männiglich bekannt, *laudari a viro laudato* gerne zu fügen pflegt. Die meisten Ihrer Gegenbemerkungen sind sicher ganz richtig; auf einzelne würde ich vielleicht mündlich eine Replik haben; Protest lege ich nur gegen die letzte ein, welche die *bullā aurea* bespricht. — Hier bin ich missverstanden worden, wahrscheinlich, weil ich mich des Wortes «*pélida*» bedient habe. Ich glaube bloss, dass ein äusserlicher *rapport* zwischen dem Erlass beider Charte-n bestehen könne; ich sage in meinem Werke: «der Clerus hat es auch den heftigsten Gegnern Andreas', wie es scheint fühlbar gemacht, dass ein Contract, wie jener der vor einigen Jahren, das englische Volk und den englischen König mit einander aussöhnte, die Nation vielleicht sicherer zum Port führen würde. Und so geschah es, dass fast zu einer und derselben Zeit mit der englischen *magna charta* und nach deren Vorgängigem Beispiele, wie ich glaube, bei uns die *bullā aurea* entstand. welche durch Wiederbelebung der Institutionen Stephans den Wohlstand und die Freiheit der Nation garantiren sollte.» Die unterstrichenen Worte schliessen die Idee einer construirenden Übertragung fremder Verfassungsformen gegen die Sie sich mit Fug erklären, völlig aus. Meine Ansicht

¹ L. a 183. oldalon levő jegyzetet.² Magyarország története II. kötete.

über die *bullā aurea* ist aus dem I. Hauptstück des II. B. näher zu ersehen.

Haben Sie noch immer keine ermuthigenden Nachrichten aus Preussen, mein werther «vielgeprüfter» Freund! Schreiben die Leute noch immer nicht, dass Sie kommen sollen, *cito, citius, citissime*? Es ist mir leid, dass mein alter Plan, mir in Preussen eine Hütte zu bauen, nicht in Erfüllung gehen wird, doch haben an mir die dortigen Verhältnisse nichts verloren; aber sie verlieren an Ihnen. Wie hoch ich auch die Grimm, und Ranke, und Pertz und Leo¹ und wie sie alle heissen, in ihrer Art stelle und halte, so glaube ich doch, dass eine Infusion Ihrer klaren, einfachen, bündigen und dennoch nichts weniger als schalen Ansichten in den Berliner Sauerteig, der mir mitunter doch zu wenig natürlich vorkömmt, von guter Wirkung seyn würde.

Nun, das Gute braucht Zeit, wie man zu sagen pflegt, und es pflegt oft ganz unerwartet anzulangen; amen.

Isten áldja weg!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminarumban, Flegler hagyatéka közzött [37. sz.])

87. Nejéhez.

Rorschach, 25. dec. 1852.

Meine liebe Fanny,

Ich habe zwar schon längere Zeit keine Nachrichten von Dir erhalten, will mich jedoch mit dem Sprüchwort: *point de nouvelles bonnes nouvelles* beruhigen, und hoffe, dass Ihr gestern alle froh und guter Dinge um den Christbaum versammelt waret, und dass die Schachtel von hier *à temps* und nicht in Trümmern angelangt ist.

¹ Jakob L. K. Grimm (1785—1863) kiváló német nyelvész és archæologus; Franz Leopold von Ranke (1795—1886), Georg Heinrich Pertz (1795—1876) és Heinrich Leo (1799—1878) mindhármán ismert német történetírók.

Ich war gestern als am Weihnachtsabend schon um 6 Uhr zu Hause, wie gewöhnlich, und mit meinen Arbeiten beschäftigt. Fern von Euch, meine Lieben, ist diese Beschäftigung meine einzige Zerstreuung; ohne ihr wäre es wahrlich schwer hier den Winter vereinsamt auszuhalten; so aber sind bereits drei Monate vorüber, und die andern drei werden ja auch nicht länger dauern.¹

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Glück zum neuen Jahr, meine liebe Fanny! Dir und den Kindern. Schreibe mir bald, dass Du gesund bist, dass sich Árpád gut aufführt, dass Sófi immer herziger, dass Pali² immer tüchtiger wird, — das ist, was ich zu vernehmen wünsche. *C'est beaucoup, mais c'est tout.*

Ich küsse Dich von ganzer Seele, küsse Du die Kinder für mich.

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

88. Öcscséhez Szalay Istvánhoz.

Rorschach (C. St. Gallen) januar 29. 853.

Édes Pistám!

Negyedik hónapja már, hogy kérdést tettem: lehet-e haza mennem vagy sem? 'S adós vagy a' válasszal még mindig.

Fanny leveleiből egyébiránt látom, hogy ő magát boldogtalannak érzi Pesten, 's ez' okon vágyam nem nagy, oda mehetnem.

De a' Schweizban nem maradhatok, mert itt nincsen

¹ A gyermekek miatt még a következő telet is Pesten töltötte Szalayné és csak 1854 júliusban látta őket viszont Szalay.

² Szalay fia, született Bruxellesben 1894-ben, meghalt Pesten 1873-ban.

módom valamit szereznem, 's Fanny' vagyona nem elégséges eltartásunkra.

Németország' azon városaiban, hol egyetemek és nevesebb könyvtárak vannak tűrhető, idővel talán tűrhetőnél is jobb existenciát szerezhetek magamnak.

De *passus* nélkül nem mehetek Németországba. *Passus*t Németországba talán csak adnak otthon.

Járj el ez' ügyben haladék nélkül. Nehány hét múlva egynehány száz frankról fogok rendelkezhetni, annyirol, mennyi elégséges, hogy Németországban munka után nézhessek. Sokáig nem várakozhatom, mert a' mint nap nap után múlik, pénzem is fogy, 's pénz nélkül nem vehetem kezembe a' vándorbotot.

Járj el kérlek, ez' ügyben haladék nélkül, 's felelj e' levelemre. Ne feledd, hogy a' közelebb mult években nem igen alkalmatlankodtam commisiókkal, 's hogy mikor ismét egy tető alatt leszek az enyéimmal véget vetek az alkalmatlankodásnak.

Élj boldogul!

Szalay L.

(Eredetije b. Szalay Imre tulajdonában.)

89. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 16 febr. 1853.

Verehrter Freund,

Revenons à nos moutons — das beste Mittel um die *comedia umana* zu ertragen, so gut es eben geht.

1458 *Feria quinta proxima ante octavas festi epiphaniarum domini* — wie viel Tage nach Hl. 3. König ist dies?¹ — Ich wünsche nicht eine Übersetzung in der Form «1458, 10. oder 11. Januar» die mit vollkommener Sicherheit kaum zu geben sein dürfte, da es controvers ist, ob im XV. Jahrhundert in Ungarn das Neujahr mit dem Christtag oder wie jetzt begonnen habe; sondern eine paraphrase in der Form: «so viel und so viel Tage nach dem festum

¹ Ez mint a következő 90. sz. levélből kitűnik január 12-e.

epiphan.» — Ich besitze zwar das Handbuch von Kulik für Historiographen, Diplomaten, Archivare u. s. w. (Prag 1831), aber ich muss offene Beichte ablegen, dass ich daraus für diesen Fall nicht klug werden konnte. In Zürich dagegen giebt es reichhaltige Hülfsmittel und gar gelehrte Männer, Herr Keller et Consorten, die mit dieser Misere ohne Zuziehung irgend eines Buches in einem *clin d'oeil* fertig werden.

Sie erkundigten sich vor einiger Zeit über Eötvös. Meine Frau schrieb mir Ende dec. dass er Chemie studiere, und dass die Seinigen die Meinigen öfters besuchen. Vor fünf Wochen schrieb ich ihm einen Brief, auf den er jedoch nicht zu antworten wagte, wie denn alle meine Bekannten in Pesth, schon zu Ende des vorigen Jahres die Correspondenz mit mir eingestellt haben. Natürlich; denn wie die Zeitungen berichten, sind in Folge aufgefangener Correspondenzen die Gefängnisse in Ofen und Pesth überfüllt. Bei diesen Umständen muss ich wohl meinen jüngst geäußerten Plan, für einige Zeit mich nach Pesth zu begeben und dort meine kleinen Angelegenheiten zu ordnen aufgeben. Und doch wäre es sehr nöthig gewesen, der Unordnung, die in Folge meiner fünfjährigen Abwesenheit in unsere kleine Habe eingerissen ist, zu steuern. Gewissenlose Schuldner würde mein Erscheinen vielleicht zur *raison* gebracht haben. Es wird in Erfüllung gehen, was ich Ihnen in Betreff des Looses das unser harrt, schon längs vorausgesagt habe. Wüsste ich ein bedeutendes Haus, in das ich als Correspondent eintreten könnte, — keinen Augenblick würde ich mit dem Schritte zögern.

In der Hoffnung dass Sie und die Ihrigen sich des besten Wolseyns erfreuen, dass Ihnen für den schmerzlichen Verlust auch Trost ward,

Ihr aufrichtiger Freund

L. Szalay.

Ihr wage Sie um baldige Lösung des chronologischen Problems zu bitten, da ich die Correctur des Bogens, der das Datum enthält, baldigst vorzunehmen haben werde.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közölt [40. sz.]

90. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 24. febr. 1853.

Verehrter Freund,

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Das Datum: 1458 *feria quinta proxima ante octavas festi epiphaniarum domini*¹ habe ich mit Hülfe des: *Directorium romano sangallense*, dessen Kalender noch ganz nach dem Missale des XV. Jahrhunderts eingerichtet ist, leicht gelöst: es ist der 12. Januar. Der 5. kann es aus dem Grunde nicht seyn, weil die *octava* die Nachfeyer nicht die Vorfeyer des Festes ist. Sie haben in der Eile wahrscheinlich *octava* mit *vigilia* verwechselt.

Die Ereignisse in Mailand und Pesth, die *terreure* in ihrem Gefolge, die lügenhaften Commentare der absolutistischen Blätter, die bekanntlich im Lügen eben so stark sind, als die demagogischen, haben die bereits begonnene Entwirrung unserer kleinen Finanzangelegenheiten wieder um ein Jahr zurückgeworfen. Auch meine Pläne für die Zukunft, wobei ich eine Niederlassung in Deutschland im Auge hatte sind dadurch erschüttert worden.

Unter dem Correspondenten eines bedeutenden Hauses² verstand ich allerdings den Correspondenten eines kaufmännischen Hauses. Für Ihre herzliche Freundschaft, die sich auch bei dieser Gelegenheit kund gab, danke ich Ihnen recht sehr.

Meine aufrichtigen Glückwünsche zu der Wiedergenesung der Kleinen!

Isten áldja meg!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [41. sz.])

¹ L. az előző, 89. sz. levelet.

² L. az előző, 89. sz. levelet.

91. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 27. febr. 1853.

Theurer Freund,

So eben erhalte ich Ihren Brief von gestern.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Sie wissen, das Comitát, die Gespanschaft war bis 1848 zugleich gerichtliche und Verwaltungsbehörde. Der Referent bei den Sitzungen dieser Behörde, der Schriftführer all' ihrer Beschlüsse, Correspondenzen hiess Notár. Es gab deren in jedem Comitáte mehre, wirkliche und honorár Notáre (letztere Plätze, da sie die beste Vorschule für das öffentliche Leben waren, meistens durch junge Leute der ersten Familien des Comitátes besetzt). Der Chef des Notariatsamtes hiess *Főjegyző*, Ober-Notár, und als solcher starb Kőlcsey im J. 1838.¹

Von Vörösmarty's Werken diesseits 1828 sind zu nennen: Die Flüchtlinge (*a' bujdosók*), Drama in Jamben, 1830, Csongor und Tünde, romantisches Schauspiel in gereimten Trochäen, 1830. *A' rom* (die Ruine), *A' két szomszédvár* (die Nachbarschlösser) 1831—2; epische Dichtungen in Hexametern. *Vérnász* (Blutrauung) Drama, erhielt im Jahre 1833 den jährlich für das beste Drama ausgesetzt gewesenen akad. Ehrenpreis von Hundert Dukaten. *A' fátyol' titkai* (die Geheimnisse des Schleiers) Lustspiel, 1834, nach der Weise shakspearischer Lustspiele zum Theil in Versen, zum Theil in Prosa. *Marót bán*, Trauerspiel 1838 in Jamben. Cilly und die Hunyadi, Drama 1844 in Jamben, u. s. w. Er übersetzte auch Einiges aus Shakspeare. In Prose hat er Weniges geschrieben. Einige humoristische Erzählungen, einige Abhandlungen philologischen, ästhetischen, namentlich

¹ Flegler Kőlcseyről írt egy tanulmányt «Franz von Kőlcsey's Leben» czímmel (megjelent 1856-ban; — l. a 146. oldalon levő jegyzetet); valószínűleg ez okból fordult felvilágosításért Szalayhoz e táigyban.

dramaturgischen Inhaltes. Einige Hefte von Tausend und eine Nacht hat er aus dem deutschen übersetzt. — Sein Ruhm wurde durch mehre epische Dichtungen in den Jahren 1825—27 begründet. Kenner stellen seine lyrischen Gedichte noch höher. Das verdienstliche seiner Dramen und ihr Fehler zugleich soll in ihrem Lyrismus bestehen.

Mondolat ist ein verunglücktes neues Wort, das wahrscheinlich *vocabularium* bedeuten sollte. Da die Absicht Somogyi's dahin gieng: die neuen Worte, in Reih und Glied gestellt aufmarschiren und belachen zu lassen, hat er für gut befunden sein scurriles, hauptsächlich gegen Kazinczy, den grossen Sprachneuerer gerichtetes Buch *Mondolat* zu nennen.

Isten áldja meg!

Szalay L.

Schreiben Sie mir doch Etwas über den Erfolg Ihres Vortrages.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közölt [42. sz.]).

92. Nejéhez.

Rorschach, 28. febr. 1853.

Meine Liebe Fanny,

Ich hoffe dass dieser Brief am Vorabende Deines Namenstages in Deinen Händen seyn wird, um Dir die innigsten Freuden — jene welche gesunde, brave, verständige Kinder der Mutter bereiten — zu wünschen. Mögest Du ihnen mit Zuversicht, und, eben darum weil wir in diesen Jahren die Schattenseite des Lebens kennen gelernt haben, nun auch wieder heitereren Tagen, die wir umsomehr zu würdigen wissen werden, entgegensehen.

Ich war diesen Winter sehr thätig in der Ermittlung eines Platzes, der mir dauernde Beschäftigung und folglich auch dauerhaften Erwerb gebe; hoffe auch, dass mir ein solcher in Leipzig oder dessen nächster Umgebung zu Theil werden wird. Sobald ich hierüber im Reinen bin, werde ich die k. k. Gesandtschaft in Bern um einen Pass nach Deutsch-

land, namentlich nach Leipzig ersuchen, und werde dort angelangt, mit meinen kleinen Geldmitteln die nöthigen Vorkehrungen treffen, um Euch, meine Lieben, empfangen zu können.

Die fünf Monate, welche ich fern von Euch, einsam verlebe, waren eine schwere Zeit für mich, und obgleich sie lehrreich gewesen sind wie jede Prüfung, ja, wie ich hoffe, förderlich für unser zukünftiges Wohl, so möchte ich doch keinen zweiten Winter mehr fern von Euch verleben. Von meiner Abgeschiedenheit kannst Du Dir kaum einen Begriff machen, und doch da ich weder ein Pietist, noch ein Saufer, noch ein Spieler bin, war sie mir nothwendig anbefohlen, auch wenn ich sie mir nicht schon aus ökonomischen Gründen auferlegt hätte. Übrigens, glaube ich, hat eben meine höchst einfache Lebensweise dazu beigetragen, mich während dieses ungesunden Winters, wenige Tage ausgenommen, wo ich meine gewohnte rheumatisch-gastrische Fieberaffektion hatte, gesund zu erhalten.

Die Schachtel, mit dem Spielzeuge für die Kinder, die ich vorgestern auf die Post gab, wirst Du bereits erhalten haben. Ich hätte, wie gesagt, gerne noch Einiges beigelegt, aber das Porto wäre dann wahrscheinlich etwas hoch gekommen, und dem Zweck in dem Gemüthe des Kindes die Erinnerung an den fernen Vater wach zu erhalten, entspricht ein einfaches Spielzeug eben so gut als ein splendides.

Ich umarme Dich herzlich, meine liebe Fanny! Gott erhalte Euch! Schreib' mir recht bald wieder ausführlich über Dich und die Kinder.

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ A gyermekek gyengélkedésére való tekintettel Szalayné mégis csak 1854 júliusban utazhatott ismét ki férjéhez.

93. Töredék a J. A. Blackwellhez Rorschachból
1853. márczius 14-én intézett levélből.¹

Theurer Freund, Unsere Correspondenz gleicht jener des Clemens Mikes und seiner Schwester. *What sort of people were this Mikes and his sister?* Das will ich Ihnen gründlich beantworten damit Ihre Kenntniss *rerum hungaricarum* noch reichhaltiger werde. Leider werden weder Sie noch ich irgend einen Nutzen aus dieser unserer Kenntniss ziehen. Nun auch in dieser Beziehung geht es uns wie dem Clemens Mikes. *Who the devil was this Mikes?*

Dieser Mikes ist nun längst *pulvis et umbra*, war aber im Jahre 1711 eine Realität und begleitete den Fürsten Franz Rákóczi ins Exil zuerst nach Frankreich, dann auf türkischen Boden. Und dieser Mikes führte vierzig Jahre lang — eine hübsche Exilsdauer — eine Correspondenz mit seiner in Siebenbürgen wohnenden Schwester. Und diese Correspondenz, welche gegen Ende des vorigen Jahrhunderts im Druck erschien, war anfangs gar heiter und voll von Zuversicht auf bessere Tage, und ein Brief wechselte mit dem andern gar pünktlich ab, so *vive* und *bien soignée* war diese Correspondenz. Und diese Correspondenz wurde langsam und langsam immer düsterer; und Mikes wollte nicht guter Laune seyn, so sehr ihn auch seine Schwester zu trösten suchte; und die Briefe wurden immer seltener; und eines Tages, als Mikes zur Ruhe ging, hörten sie ganz auf; und seine Schwester in Siebenbürgen wird noch lange auf einen Brief gewartet haben, weil sie sich bereits auf die langen Pausen gewöhnte, welche Mikes, als er alt und mürrisch geworden war, in seiner Correspondenz zu machen pflegte; und als sie endlich sah, dass die Correspondenz mit keiner neuen Pause sondern mit dem *punctum finale* bereichert wurde, hat sie keine weiteren Briefe mehr in die

¹ L. a 170. oldalon levő ² jegyzetet. E töredék az (Additional Notes» V. jegyzetében (324—330. old.) foglaltatik; Blackwell közli annak illusztrálására, mennyire nyomasztólag hatott Szalayra a hazájától való távollét.

Türkei geschrieben; und wird, eine gute Katholikin wie sie war, für den heimgegangenen Bruder Seelenmessen haben lesen lassen durch irgend einem Pater im Szeklerlande.

Dies ist die Geschichte der Correspondenz des Clemens Mikes mit seiner Schwester, dem werthen Freunde Blackwell zum frommen und zur Belehrung erzählt von Szalay.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund und lassen Sie bald wieder etwas über sich hören.

Isten áldja meg!

Szalay.

94. Nejéhez.

Rorschach, 23 April. 1853.

Meine liebe Fanny,

Dein Schreiben v. 17. habe ich gestern erhalten; ich danke Dir herzlich für Deine Erinnerung bei dem Herannahen meines Geburtstages.

Ich habe vor einiger Zeit an den Minister Baron Oskar Wydenbrugk¹ nach Weimar geschrieben, ihm mitgetheilt dass ich Schritte gethan habe, um meinen Aufenthalt in Deutschland zu nehmen, und die Frage an ihn gerichtet, ob die Regierung des Grossherzogthums mir den Aufenthalt gestatten würde. Ich erhielt nun von dem ausgezeichneten Mann einen äusserst verbindlichen Brief, der mir wohlthat, weil daraus zu ersehen war, dass die Achtung für meinen Charakter und meine geringen Talente nicht erloschen ist, dass den eben damals gegen mich ausgestreuten Lügen kein verständiger und rechtlicher Mensch Glauben schenkte, und dass für meine wissenschaftliche Thätigkeit Deutschland der geeignete Boden ist. Weimar liegt, wie Du weisst, ganz nahe bei Leipzig, mit dessen Büchermarkt ich folglich in stäter Berührung bleibe, die Wohnungen sind wohlfeil, und die Lebensmittel billiger als in Leipzig. Auch ist es, bei der

¹ Oskar Freiherr von Wydenbrugk (1815—1876) titkos államtanácsos és államminister; 1848-ban mint Weimar város követe vett részt a frankfurti nemzetgyűlésen; itt ismerkedett meg Szalayval.

Eisenbahnverbindung vollends, ganz nahe zu Karlsbad, so dass wenn die Pesther Ärzte Dir den Gebrauch des Kaiserbades anrathen sollten, Du noch eine Nachkur in Karlsbad gebrauchen könntest, was mir sehr wünschenswerth erscheint. Ich würde Dich dann in Karlsbad abholen, und nach Weimar hinüberführen. Meine Sehnsucht nach Euch hat mich in meinen Arbeiten seit einiger Zeit etwas lässig gemacht, und ich werde um die Passangelegenheit nach Möglichkeit zu befördern, wahrscheinlich dieser Tage nach Bern hinübergehen, um mit dem k. k. Geschäftsträger persönlich zu sprechen.

Ich zweifle nicht daran, dass ich die Erlaubniss zur Übersiedelung bald erhalten werde; sollte sie jedoch wieder alles Erwarten versagt werden, so kann ich einigen meiner literarischen Arbeiten auch in Sion¹ obliegen, wo die Wohnungen äusserst billig² sind, auch die Lebensmittel sicher unendlich billiger als in Pesth. Da Du mir die Pesther Preise einiger Esswaaren mitgetheilt hast, will ich noch heute nach Sion schreiben, und mich erkundigen, wie viel diese Lebensmittel in Wallis kosten.

Auf die Erkundigung der Kinder, namentlich Sófi's um das Thierpersonale habe ich zu vermelden dass die Alte² im vorigem Herbste ohne Jungen blieb, dass jedoch diesen Sommer, wie es scheint, wieder rothe und schwarze Kätzchen auf dem Scheuerboden anlangen werden. Die Linerli² benutzt ihr Privilegium auf mein Arbeitszimmer zu kommen und hat sich als ich diesen Brief begonnen habe, mit aller Gewalt auf Papier und Feder setzen wollen, was zur Folge hatte, dass ich sie zur Thüre hinauswarf, wo sie nun der Alten Gesellschaft leistet, bis man mir zu Mittag aufischt, in dessen Reliquien sie sich mit dem Fletscher² theilen.

¹ Sion (németül Sitten) a Rhône völgyében fekszik, Valais (Wallis) canton székhelye. Itt tartózkodott Sz. L. 1853 októbertől 1854 márczius közepéig. L. a 102. és következő számok alatt közölt leveleket.

² «Die Alte» és «Linerli» a gyermekek kedvencz macskái voltak, «Fletscher» pedig a nagy házörző dogg, melyet jóformán egész Rorschach ismert.

Mister Fletscher ist ein sehr wachsamer Haushund geworden, hat aber noch immer Vorliebe für Metzgen und Wirtschaften, und sucht folglich Herrn Gechter¹ all-abendlich im Hirschen auf, ein Attachement welches den Hauseigenenthümer bewog zu erklären, dass er bereit sey den Hund, trotz dem dass die Arbeiter öfters für verschwundene Würste und Milch Entschädigung verlangen, zu behalten, wenn er ihm überlassen werden sollte.

Alle Rorschacher Bekannte, selbst die alte Margareth in ihrem Stande, schicken Dir und den Kindern Grösse. Der Zuckerbäcker ist bankerott geworden, unser Metzger der für ihn Gutgestanden ist, soll hiedurch bedeutenden Verlust erlitten haben. Dieser Tage war Graf Westerholt² auf Besuch hier; er erzählte mir, Frau von Almásy³ die mit ihren Kindern den Winter bei Genf zubrachte, sei plötzlich nach Hause gereist, weil sich ihre Vermögensangelegenheiten wieder verwickelten. Graf und Gräfin Westerholt lassen Dich schönstens grüssen, und meinen, wir sollten Lindau zum Wohnort wählen. Der Ort hätte für mich wenig Einladendes und ist gewiss auch ungesund, weil er ganz in dem See drinn liegt.

Die Schachtel mit dem Netzhäubchen wirst Du bereits erhalten haben. Sage Árpád, ich erwarte dass er als Dank für das grosse Opfer das ich für ihn bringe,⁴ sich als rechtlicher und tüchtiger Jüngling ausweisen werde. Geschieht es, so werde ich es nicht bereuen, dass ich mir das Opfer auf-erlegt habe.

Herzliche Grösse an Deine Brüder; ich ersuche sie mit den Kindern immer ungarisch sprechen zu wollen, damit

¹ Gechter a rorschachi háznak, melyben Sz. L. lakott, tulajdonosa volt.

² Karl Theodor Graf v. Westerholt bajo főúr volt, ki gr. Batthyány Lajos miniszterelnök nővérét Amáliát birta nőül. Lindauban laktak, honnan mindketten többször átjöttek Sz. L. meglátogatására.

³ zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Pálnak az alsóház elnökének neje, született gróf Batthyány Amália.

⁴ Mert részben ő is volt oka, hogy anyjának Szalaynének, férjét egyedül hagyva haza kellett utazni Pestre.

die Kleinen sich in der Sprache vervollkommen. Wenn Gott die Kinder am Leben erhält und wenn sie brav zu werden versprechen, so haben wir noch heitere Tage zu gewärtigen.

Ich küsse Euch aus ganzer Seele, gedenket meiner auch in der neuen Wohnung mit Liebe!

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

95. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 24. April. 1853.

Man hat eben nur eine Mutter in diesem Leben gehabt, mein theurer Freund; wie sollte Ihr Verlust kein herber seyn, vollends da Sie, gleich mir, die Mutter schon im vorgerückten Lebensalter verloren haben, wo man bereits einen Schock von Täuschungen zu inregistrieren hatte, wo man aber auch finden musste, dass die Pietät gegen die Mutter auf keiner Täuschung beruhte. — Möge er wohl thun der Schlummer den Verbliebenen! Ich sage mir oft: Gut dass die Mutter im Grabe ruht, jetzt wo dein Leben ein unstetes geworden ist, ein sorgenvolles, dessen Dornen sie mitfühlen würde.

Dass Sie bei Ihrem Zwecke beharrlich verbleiben, finde ich natürlich, und auch im schlimmsten Falle Ihre pekuniären Verhältnisse nicht gefährdend, wenn Sie, wie Sie vorhaben, sich den Rückzug nach der Cantonschule offen halten. Ob ich nach Deutschland ziehe oder nicht, steht noch immer dahin: *en attendant* ist in der gestrigen Nummer der Allg. wieder ein Artikel erschienen, der erste, schon vor mehr als zwei Monaten von hier abgegangene Aufsatz.¹

¹ Szalay «Zur neuesten ungarischen Litteratur» cím alatt «Von der mittleren Donau» aláírással ellátott cikkét 1853 február 12-én küldte Stuttgartba Cottához, ki azt az Augsburger Allgemeine Zeitung 1853 ápr. 23-i számában közölte. A cikknek itt említett folytatása az 1855 febr. 7-i szám mellékletében jelent meg. (Ez utóbbira vonatkozólag lásd a 125. sz. levelet.)

Schon dachte ich, er sey in irgend eine *oubliette* des Redaktionstisches hineingerathen und habe ein *résumé* desselben einem spätern Artikel einverleibt, der gleichfalls seit Wochen in Augsburg ist; und nun erscheint unerwartet der erste. Ich erwähne dies aus dem Grunde, um bemerken zu können, dass die Berufung auf den Artikel in der Monatschrift bloss in dem zweiten Aufsatz vorkam, und Sie folglich in der Nichterwähnung der Monatschrift keine Animosität von Seiten der Redaktion erblicken sollen.

Was ich wünsche, wäre dass sich Eötvös mit uns zum gemeinschaftlichen Streben verbinden möchte, und darum liess ich auch jenes Schreiben an eine gemeinschaftliche Freundin abgehen, — doch wird es voraussichtlich ohne Wirkung bleiben. Meine Frau gedenkt in ihren Briefen seit einiger Zeit nicht mehr der Eötvösischen Familie; was wohl soviel bedeutet, dass diese ebensogut als die Familie meines Bruders sich von ihnen fern halten.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . . , ...

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund, sammt all den werthen Ihrigen!

Szalay L.

Der Urschlüssel wird Ihnen hoffentlich zugekommen seyn.

(Eredotijo a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [44. sz.])

96. Alexander Bach-hoz intézett beadvány fogalmazványa.¹

Ich habe mit Schreiben v. 30. März l. J. dem Herrn Grafen Karnicki² K. K. Geschäftsträger bei der Eidgenossenschaft er sucht, mir einen Pass nach u. für Deutschland zu ertheilen; ich stellte das Gesuch weil der Aufenthalt in den deutschen Bundesstaaten, meinen literarischen Arbeiten, die mir nun auch als Erwerbsquelle dienen sollen, förderlich seyn dürfte, und weil die Niederlassung daselbst gewisse Folgerungen, die Bosheit oder Unverstand aus meinem Verweilen in der Schweiz herausgeklügelt haben, auf die einfachste Weise widerlegen würde.

Der Herr Geschäftsträger beantwortete unter'm 4. April mein Schreiben dahin: er sey nicht in der Lage meinem Gesuche unbedingt Folge zu geben; ob demselben überhaupt entsprochen werden könne, — soll mir seiner Zeit mitgetheilt werden.

Die Verzögerung dieser Mittheilung mag ihren Grund in dem Umstande haben, dass die nöthigen *renseignements* über meine Persönlichkeit, über meine Betheiligung an den Ereignissen der letzten Jahre noch nicht vorliegen. Diese *renseignements* kann wohl niemand vollständiger geben als

¹ Alexander Bach-hoz (1813—1884) az akkori mindenható belügy-ministerhez (1849—59) intézett beadványnak e fogalmazványát, bár szorosan véve nem tartoznék a levelek közé, közlöm, mert érdekesen foglalja össze Szalay 1848—1849-diki szereplését és annak indító okait valamint felfogását az eseményekről.

Az e fogalmazvány alapján írt beadvány, mely jún. 2-ről van keltezve, a cs. és kir. külügyminisztérium adminisztratív aktái (particularia) között a cs. és kir. Házi Udvari és Állami levéltárban őriztetik. — Szövege a folyamodvány szövegével egyes jelentéktelen eltérések kivételével szöszertint megegyezik. — Így a 10. bekezdésben »Im Spätherbst, als er nach England kam» helyett »Im Spätherbst 1851» áll, a 11. bekezdés így kezdődik: »Seit geraumer Zeit», végül az utolsó-előtti mondat csak így szól »um zu ermessen, ob mir mein Gesuch ohne Gefährdung der dem Cabinete ...» stb. A folyamodvány elején megszólítás helyett ez áll: »An Seine Exzellenz den k. k. Staatsminister Alexander Bach».

² Ladislaus Graf Karnicki cs. k. követségi titkár, ki mint cs. k. ügyvivő vezette a követséget Bernben 1852 márcziustól 1854 júniusig.

ich; und da ich in gutem Glauben gehandelt habe, ist kein Grund anzunehmen, dass ich meine Vergangenheit nicht offen und unverhohlen darlegen werde.

Ich ging von der Grundansicht aus: dass die Gesetze v. 11. April 1848 der weitem Entwicklung Ungarns als unwandelbare Basis zu dienen haben, dass die proklamirte Umgestaltung des deutschen Staatenbundes in einen mehr oder minder einheitlichen Staat, über dessen Spitze die Meinungen wesentlich auseinander fielen, den Schwerpunkt der Monarchie nothwendig auf Ungarn übertragen müsse. Ich glaubte und hoffte, dass die Gravitation der deutschen Theile nach dem Centrum in Frankfurt kein auflösendes Prinzip für die Monarchie seyn werde, dass diese vielmehr sich nach Osten hin verstärken müsse, wenn die übrigen Theile sich um Ungarn als Centrum gruppiren. Das Masslose der Märzereignisse floss mir ernste Besorgnisse ein, doch schien es mir eine gebieterische Pflicht, mich, eben weil sie eingetreten waren, an den öffentlichen Angelegenheiten zu betheiligen, um diesen wo möglich eine Richtung zu geben, die einerseits die Interessen meiner ungarischen Heimat fördern, andererseits den Thron des allerhöchsten Hauses, als den einer Grossmacht aufrecht erhalte.

Im Mai 1848 wurde ich als Bevollmächtigter der k. ungarischen Regierung nach Frankfurt geschickt. Aus der Ferne erschien mir der Antagonismus zwischen den zwei Ministerien des Kaisers und Königs, dem Wiener und dem Pesther, schon früh gefahrdrohend. Um dem Riss vorzubeugen, um den eingetretenen zu heilen, sah ich kein anderes Mittel als den Weg einer Intermediation anzubahnen. In dieser Hinsicht glaubte ich geraume Zeit, von der deutschen Centralgewalt Bedeutendes erwarten zu sollen; meine Beziehungen zu ihr liegen in beigeschlossener Schrift vor; in diesem Sinne suchte ich im Monat Dezember 1848 in London zu wirken, — meine Eingaben an das bezügl. Ministerium, zwei an Zahl, sind unter den Papieren, die 1851 dem Parlament vorgelegt wurden, abgedruckt;¹ in dieser

¹ Lásd az 56. és 57. sz. a. közölt leveleket Lord Palmerstonhoz.

Absicht begab ich mich im Februar 1849 nach Brüssel, hoffend, jener Congress, der zur Schlichtung der italiänischen Wirren zusammentreten sollte, werde auch zur Beilegung der ungarischen Differenzen ermächtigt werden. Eine Inter-mediation schien mir für beide Theile schon aus dem Grunde höchst wünschenswerth, weil sie der Intervention vorgebeugt haben würde.

Der Debreziner Beschluss vom 14. April hat mir, wenn ich noch Hoffnung zu einer erfreulichen Lösung der ungarischen Angelegenheit hegte, diese benommen. Ich glaube hinzufügen zu sollen, dass meines Wissens dieser Schritt von keinem meiner Landsleute, die sich damals im Auslande befanden, gebilliget, dass er von Allen höchlich bedauert wurde.

Im Monat Mai 1849 begab ich mich nach Zürich, in der Absicht mich dort dauernd niederzulassen. Das vordringen der ungarischen Waffen zu dieser Zeit bewies mir nur, dass der kriegerische Geist unserer Väter auch auf die Enkel vererbt wurde; über den nahen Sturz der heimischen Gewalt konnte es mich nicht täuschen. Ich hatte kaum irgend eine Verbindung mehr mit den Männern, die zu jener Zeit an der Spitze der öffentlichen Angelegenheiten Ungarns standen; von Mai bis August ging nur ein Brief von mir an sie ab. Er lautete dahin, dass sie auf die Bewegung in der Pfalz und in Baden keine Hoffnung setzen mögen; dass ähnliche Massnahmen keinen Boden mehr haben; dass ein einseitiges revolutionäres Vorgehen Ungarns dem Lande sichern Ruin bereiten würde; dass man sich nicht mit dem Stuttgarter Parlament,¹ sondern mit den Regierungen Deutschlands wo möglich in Einklang setzen sollte. Ist der Brief nach Ungarn gelangt, so wird er wohl vorgefunden worden seyn. Auf dem Wege der Presse veröffentlichte ich damals einige Artikel zur Orientirung über den Kampf. Ich

¹ A frankfurti nemzetgyűlésből a nagyobb német államok képviselői visszahivatván, a megmaradt, nagyrészt baloldali képviselők a gyűlés színhelyét Stuttgartba tették át (1849 jún. elején); azonban az ú. n. csonka parlamentet már június 18-án katonasággal széjjel-oszlatták.

that es aus dem Pflichtgefühl, welches mir sagte: ich habe die Sache in dem letzten Stadium nicht zu verlassen. Diese Artikel lege ich gleichfalls bei. Wer sich in die Zeit zurück versetzt, in der sie geschrieben wurden, dürfte finden, dass sie wohl der ungarischen Sache aber nicht dem revolutionären Gebaren das Wort reden. Ich lege sie bei, auch wenn sie mich belasten sollten, denn ich muss wünschen, dass E. E. die Akten vollständig vorliegen mögen. Ich lege sie bei trotzdem dass einige Worte auch auf Sie Bezug nehmen. Meine Auffassung ihrer Fähigkeiten als Staatsmann muss wohl eine irrige gewesen seyn; der Umstand, dass Sie noch heute Ihren hohen Posten innehaben, beweist es. Möge er Ihnen reichliche Gelegenheit darbieten, das Wohl meines Vaterlandes zu fördern, dem Ungar sein Selbstgefühl und folglich auch seine Kraft im Dienste der Krone zu bewahren.

Diess ist das Resumé meiner Wirksamkeit während des Zeitraumes 1848 Mai — 1849 August. Ich habe zu bemerken dass gegen mich in Folge meiner Betheiligung an den Ereignissen der Epoche von Seiten der k. k. Behörden kein gerichtliches Verfahren eingeleitet wurde.

Mein Thun seit dieser Zeit beschränkte sich auf die Fürsorge die ich meinen Kindern zugewendet habe und auf wissenschaftliche Arbeiten. Ich habe für Ungarns Wohl von dem, was man die Elemente der europäischen Revolution nennt, nie etwas erwartet, kann folglich auch nicht wünschen dass diese Elemente momentan siegen mögen: ihr Sieg würde dem ungarischen Stamm nur neues Unglück bereiten.

Mit Kossuth hatte ich seit seinem Übertritt auf türkischen Boden keinen Verkehr. Im Spätherbst, als er nach England kam, wurde ich angegangen, Jemandem, der ihn persönlich kennen zu lernen wünschte, und der mir als ein kluger Mann geschildert wurde, geeignet um ihn von den Verbindungen mit den extremen Partheien abzuhalten, — einen Brief an ihn zu geben. Bei meiner Kenntniss des Charakters K's setzte ich kein grosses Vertrauen auf die Möglichkeit eines derartigen Einwirkens, doch schrieb ich

einen Präsentationsbrief an eine Persönlichkeit,¹ von der ich annahm, dass sie K. nahestehe, nicht an K. selbst. Ich gedenke dieses geringfügigen Umstandes weil er einerseits Alles erschöpft, was man meine Beziehungen zu K. seit 1849. nennen kann, und weil er andererseits den besten Beweis liefert, dass ich mich dem Mann nicht mehr nähern wollte, der sich, meiner Überzeugung nach, schwer an Ungarn versündigt hat. Ich stand in der Heimat Jahre lang in offenem Kampfe mit ihm. Meine Landsleute wissen es, dass ich das Princip der Autorität gegen sein Demagogenthum mit Nachdruck vertreten habe.

Seit mehr als zwei Jahren lebe ich, von der Welt zurückgezogen in Rorschach. Drei Bände meiner ungarischen Geschichte die in Leipzig 1852., 1853. verlegt, in den k. k. Staaten ohne Anstand zugelassen wurden, mögen wohl als Beweis dienen, dass meine Tendenzen keine subversiven sind.

Ich habe noch zu erwähnen, warum ich mir die Ehre gab, mich unmittelbar an E. E. zu wenden.

Ein Bruder² und ein Freund, — beide im oesterr. Staatsdienste — wurden von mir aufgefordert, mein Gesuch um Bewilligung eines längeren Aufenthaltes in Deutschland nach Kräften zu unterstützen. Vielleicht täusche ich mich, aber ich meine annehmen zu sollen, dass sie aus Scheu vor einem Missverständniss, diese Sache etwas lässig befürwortet haben.

Ich wende mich nun direkt an den hochgestellten Mann, den mein Schreiben nicht compromittiren kann, und der, aus denselben Schichten der Gesellschaft hervorgegangen, welcher ich in der Heimat angehörte, meine Vergangenheit vom geeigneten Standpunkte aus auffassen wird, um zu er-messen: ob mir mein Gesuch, der Aufenthalt in Deutschland, und diesen behufs Wissenschaftlichen Forschungen auch auf Wien ausdehnen zu dürfen — ohne Gefährdung der

¹ Pulszky Ferencz. Lásd a 68. a. közölt levelet.

² Öcsese István, akkor helytartósági tanácsos Budán majd Grazban. L. ez iránta 88. sz levelet.

dem Cabinete Sr. Majestät anvertrauten Interessen — gestattet werden könne.¹

Genehmigen E. E. den Ausdruck meiner vollkommendsten Hochachtung.

Rorschach, 3. Juny 1853.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

97. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 29. Juli 1853.

Verehrter Freund,

Aus Ihrem Schreiben v. 24. habe ich, was zu erwarten war, ersehen: dass Sie Ihre Rechnung mit Zürich abgeschlossen haben. So lang die Frage in der Schwebe war, wollte ich Sie zu dem bedeutsamen Schritt nicht noch mehr aneifern, da das Unabweisliche eines solchen Entschlusses von meinem Standpunkte aus nicht beurtheilt werden konnte; jetzt wo Sie ihn zur Ausführung gebracht haben, glaube ich zuversichtlich hoffen zu dürfen, dass Sie Ihren Zweck erreichen werden. Die artistisch-wissenschaftlichen Interessen scheinen sich in Nürnberg wieder mehr und mehr geltend zu machen, eine Coincidenz, durch die einzig und allein das Gelingen bedingt ist. Mit meinen besten Wünschen begleiten Sie auch meine besten Hoffnungen.

Die Nachrichten von den Meinigen lauten seit einiger Zeit ziemlich gut; die Kleinen waren bei Abgang des jüngsten Schreibens wohlauf, und über Árpád verlautet nichts Schlimmes, so dass ich annehmen muss, man sey mit seiner Aufführung für jetzt zufrieden.

Meine Vereinsamung, das Getrenntseyn von den Meinigen lastet mitunter schwer auf meinem Gemüthe, um so mehr, da der Umstand, ob ich mich werde nach Deutschland begeben können, noch immer unentschieden ist, und ich vor Erledigung dieses Punktes meine Familie nicht eine grosse Reise leichtsinnig antreten lassen kann. Wie ich aus

¹ Az engedélyt később megkapta (l. a 98. sz. levelet és a hozzátartozó jegyzetet a 214. oldalon) de németországi útja csak terv maradt.

den Briefen meiner Frau ersehe, sind Eötvös Lóránt und Szalay Pál — *patrum ad exemplum* — gute Freunde geworden; Eötvös József hat mir von Ostende, wo er eine Badekur braucht, einige Briefe geschrieben, die mich in meiner Überzeugung bekräftigten, dass auch über die ungarische Literatur schwere Zeiten gekommen sind.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Ich arbeite, wie ich es schon gewohnt bin, an meiner *Magyarország' története* fort und fort; 's ist eben auch eine Weise die Zeit zu verdahlen.

Ihrer verehrten Frau bitte ich meinen Dank für ihre gütige Erinnerung zu sagen. Meine Frau braucht mit gutem Erfolg ein Schwefelbad bei Ofen, sie erkundigt sich oft nach dem Befinden all der Ihrigen. Dass diess auch weiterhin ein gutes seyn möge, wünsche ich von ganzem Herzen, und hoffe solches aus Ihren Briefen recht oft zu vernehmen.

Mit aufrichtiger Freundschaft

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [49. sz.])

98. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 4. Sept. 1853.

Verehrter Freund,

Ich habe vor einiger Zeit meinen Pass aus Pesth erhalten, und gedenke in wenigen Tagen nach Deutschland, respective nach Leipzig abzureisen.¹ Diess wollte ich Ihnen

¹ Szalay megélhetését, családja jövőjét nem látva biztosítva Rorschachban, másutt való letelepedésre gondolt. Előbb Lipcsére illetve Weimarra gondolt, de útközben Baselban töltve néhány napot, visszafordult és Sionba utazott, hol a telet és a tavaszt töltötte. Nyáron át az időközben a Schweizba visszaérkezett családjával Lausanneban volt, honnan haza indultak ősszel Magyarországra, a gyermekek betegsége azonban eltolta ezt az utat 1855 tavaszára, addig is pedig télire megállapodtak, ezúttal másodszor, Rorschachban.

mein theurer Freund, mittheilen, weil ich weiss, dass Sie an meinem Wohl und Weh freundschaftlichen Antheil nehmen. Ich füge die Bitte bei, diese Mittheilung als lediglich für Sie und Ihre verehrte Frau lautend betrachten zu wollen; andere Leute gehen mich nichts an, und es wäre mir unlieb, wenn sich bei meiner Rückkehr nach Deutschland die Presse mit mir auf welche Weise immer beschäftigen sollte.

Ich gehe mit dem bescheidenen Wunsche nach Deutschland: einen Platz zu finden, wo ich den Meinigen und der Wissenschaft lebend auf einigem Erwerb mit Sicherheit rechnen könne. Ob das *pium desiderium* in Erfüllung gehen werde, steht dahin. Nach dem jüngsten Schreiben aus Pesth, sind die Kinder gesund, aber die Frau ist leider auch dort öfters krank.

Leben Sie, mit den Ihrigen, recht wohl, mein theurer Freund! In dem Programm der Vorlesungen auf der Universität Zürich pro 1853—4 finde ich auch Ihren Namen; ist etwa daraus zu folgern, dass Sie den Semester noch in Zürich zubringen werden?¹ Wenn Sie mir sofort schreiben, erhalte ich Ihren Brief noch hier.

Meine Empfehlungen an Ihre verehrte Frau.

Adieu!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [50. sz.])

99. Nejéhez.

Rorschach, 5. September 1853.

Meine liebe Fanny,

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

In etwa drei Tagen gedenke ich von hier abzureisen,

¹ Lásd a 217. oldalon levő jegyzetet.

vorerst nach Basel, wo ich für meine historischen Studien die alten Manuskripte der Bibliothek durchsehen will, und wo — was noch mehr Gewicht für uns hat, obgleich ich es nur als eine «Möglichkeit» erwähne — nach einzelnen Anzeichen hin, ich vielleicht einen rechtschaffenen und ausreichenden Erwerb für mich finden könnte. Du würdest irren, meine liebe, gute Fanny, wenn Du glauben solltest, ich sey noch immer derselbe leidenschaftliche Reisende, wie sonst, und dass ich schon darum weiter und weiter ziehen werde. Finde ich in Basel das, was ich suche, wissenschaftliche Thätigkeit und Erwerb, — wozu wie gesagt einige Hoffnung vorhanden ist, — so ziehe ich auf keinen Fall weiter, — finde ich es nicht, so gehe ich über Frankfurt, wo ich Guaita's und Brentano's¹ besuchen werde, nach Leipzig und Weimar.

. . . . .
 . . . . .

Aus Deinem Schreiben, meine liebe Fanny, ersehe ich, dass Du Dich erst nach Ablauf des kommenden Winters zur Übersiedelung mit den Kleinen anschicken kannst. Es wird mir schwer genug fallen, noch so lange von Allen, was mir lieb ist, getrennt zu leben; doch vielleicht kömmt die Zeit, wo die Kinder, der Grosse und Kleinen, es dankbar anerkennen werden, was der Vater sich in ihrem Interesse seit geraumer Zeit auferlegt hat.

Du hast mir nichts Unerwartetes, aber doch Freudenvolles mitgetheilt, als Du mir schriebst, dass unser Pali nun wieder gesunde, nicht geschwollene rothe Backen habe. Und um von den Kindern auf die Grosseltern zu kommen, — es war schön von Dir, dass Du Dich des Grabes meiner Eltern erinnert hast. Ich danke Dir dafür.

Gott erhalte Euch! Ich küsse Dich aus ganzer Seele, mein liebe Fanny, und mit Dir Euch alle, meine lieben!

Dein
Laczi.

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Előkelő frankfurti családok, kikkel Szalayék 1848-ban Frankfurtban való időzésük alatt ismerkedtek meg. Louis Brentano, Szalay Pálnak keresztapja volt.

100. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 6. Sept. 1853.

Ich kann Sie nicht in Ihre Heimat ziehen lassen,¹ mein theurer Freund! ohne Ihnen herzliche Glückwünsche mit auf den Weg zu geben. Der Ihnen Glück und Segen wünscht ist zwar selbst kein Glücklicher, doch wird es ihm stets wahre Freude bereiten wenn er hören und hören wird, dass es Ihnen gut und nochmals gut gehe.

So wird es, so muss es kommen. Doch mir verspreche ich auch drüben keine Zukunft. Wohl bin ich für den Augenblick sehr verstimmt. Während des Einpackens, wo Einen hundert Fetzen an Gott weiss was Alles erinnern, habe ich alle Leiden der vergangenen Jahre nochmals durchgelebt; die Seele blutet mir, keine Wunder, wenn dem Auge jeder Gegenstand auf den er hinblickt, düster erscheint. Diese Aufregung wird wieder schwinden, das Auge wird wieder klarer sehen, doch das Glück, die Zukunft der Meinigen werde ich auch dann nicht gesichert, nicht für wahrscheinlich erachten können. Doch genug der Klage, die Sie dem Mann, der ein volles Jahr in Gemüthseinsamkeit verlebt hat, nicht verargen werden. —

Ich reise noch im Laufe dieser Woche über Schaffhausen nach Basel, wo, wie man mir sagt, auf Ungarns Geschichte bezügliche Manuscripte vorhanden seyn sollen, die ich mir näher ansehen will. Von Basel geht es wahrscheinlich direkten Weges nach Leipzig. Sobald ich mich irgendwo niedergelassen haben werde, schreibe ich Ihnen nach Nürnberg. Herzlichen Dank an Ihre verehrte Frau für die freundliche Erinnerung.

Isten áldja meg!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [51. sz.].)

¹ Flegler a 98. sz. a. közölt levélre Zürichből szept. 5-iki kelttel válaszolva üdvözölte Szalayt német földön. Egyben tudatta vele, hogy rövid időn belül ő is elhagyja Svájcot, hogy Németországban, Nürnbergben telepedjék le. — A zürichi egyetemen ez okból nem is tartja meg hirdetett előadásait (l. u. e. levélben). Fleglernek e levelére válaszol Sz. L. a fenti sorokkal.

101. Nejéhez.

Basel, 8. October 1853.

Meine liebe Fanny,

Dein Brief lässt lange auf sich warten, und hätte mir so wohl gethan, denn ich war die vergangenen Tage sehr leidend. Nicht so sehr ein körperliches Übel war es an dem ich litt, — denn die rheumatische Fieberaffektion, an der ich gewöhnlich mit Beginn der rauhen Jahreszeit zu leiden pflege, ist bald gewichen, — sondern es war das schmerzliche Gefühl meiner Vereinsamung, der Kummer dass ich schon so lange von Euch getrennt bin, die Pein, noch sieben lange lange Monate von allem was mir theuer ist, fern, hinsiechen zu sollen!

Das theure Basel mit seiner gegen jeden Fremden eisigen kalten Bevölkerung ist kein geeigneter Ort für uns, und ich wäre schon auf dem Wege nach Weimar, wenn nicht Liszt¹ in Begleitung der Fürstin Wittgenstein, mit der er verheheligt ist, dieser Tage hier durchgereist wäre, in der Absicht, wie er mir sagte, einige Zeit in Paris zu verweilen. Nun aber wünsche ich bei meinem schweren Seelenleiden wenigstens einen Bekannten zu haben, an dem Orte meiner Ansiedelung, damit ich unter der Last der Vereinsamung, bis Ihr kommt, nicht zusammenbreche. Ich habe daher vor, erst mit Ende des Jahres nach Weimar zu ziehen, und bis dahin mich bei Louis Ribordy² in Sion, Canton du Valais auszuruhen, wo ich wenigstens einen Freund habe, mit dem ich sprechen kann über Euch und wo ich mich folglich nicht so grenzen-

¹ Liszt Ferencz (1811—1886) az 1848—61. években a weimari hercegi udvarnál karnagy (honoris causa) volt; ebben az időben Sayn-Wittgenstein Carolina hercegnővel a weimari Altenburgban élt. Sz. L. megjegyzése házasságukat illetőleg téves.

² Louis Ribordy a báró Eötvös és Prónay családoknál társalkodó volt; műveltsége, modora kedvelté tették őt e családoknál és e családok ismerőseinél is. Eötvösék révén ismerkedett meg vele Szalay László is. — R. később hazájába Schweizba visszatérve, Sionban (? mint ügyvéd?) telepedett meg és ott családot is alapított; magyarországi összeköttetéseit később is fenntartotta.

los vereinsamt fühlen werde. Auch der Umstand, dass meine Ausgaben in Sion wenigstens um die Hälfte geringer seyn werden als hier, ist in Betracht ziehen.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . . Gott erhalte Euch, meine Lieben! Ich um-
 arme Euch aus ganzer Seele!

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

102. Nejéhez.

Sitten (Canton Wallis) 17. Oct. 1853.

Meine liebe Fanny,

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Seit einigen Tagen arbeite ich wieder fleissig, und werde mir bis Ende des Jahres eine kleine Summe verdient haben, von der ich nicht Hälfte hier ausgeben werde. Die Klawter Holz kostet in Sitten 15 Franken, in Basel 40. Die Wohnungen sind in Basel nicht so sehr theuer, als viel mehr kaum zu bekommen für eine fremde Familie in einem honnetten Haus, den der Baseler schliesst sich dermassen mit einer chinesischen Mauer gegen alles Fremde ab, dass er auch in der Regel sein Haus nur für sich und die Seinen baut.

Die Professoren an der Universität¹ sind zum Theil geborne Baseler, Söhne der reichsten Bürger, zum Theil Deutsche, die als solche in dem Rufe gar gründlicher Gelehrsamkeit stehen, und mit denen zu concurriren einem Ungar, vollends wenn er noch dazu kein Protestant, sehr schwer fallen muss. Nun ich wollte nur die Verhältnisse näher besehen, damit ich mir nicht den Vorwurf machen müsse, ich habe das Land längere Zeit bewohnt, ohne mich näher darüber belehrt zu

¹ Baselben.

haben, ob sich nicht ein Wirkungskreis für meine Fähigkeiten darin vorfinde.

Liszt hat mir bei seiner Durchreise in Basel¹ sehr zugeredet, nach Weimar kommen zu wollen. Er meint ich werde das Leben dort billig finden, und den Verkehr einen sehr angenehmen. Dass ich auf Verdienst von Leipzig aus in Weimar sicher rechnen kann, daran ist nicht zu zweifeln, und ich werde um Neujahr sehen, was ich zu thun habe;

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

In Betreff meiner Gesundheit mache Dir keine Sorgen, . .
 . . . . . Auch in Basel war mein Unwohlseyn nur ein vorübergehendes, doch der Schmerz von Euch so lange fern zu seyn, ist ein dauernder. Gebe Gott dass uns in dem Gedeihen Árpád's sowohl als der Kleinen ein Lohn dafür werde.

Lebet wohl, meine Lieben! Ich schliesse Euch in Freud und Leid an mein Herz!

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

103. Nejéhez.

Sion (Canton Wallis) 1. Nov. 1853.

Meine liebe Fanny,

Dein Schreiben v. 19. ist mir am 29. zugekommen; mein Brief v. 18., mit Einschluss von hundert Franken, wird wohl auch bereits bei Dir angelangt seyn.

Auf Deine Frage in Betreff meines in Weimar zu gewärtigenden Erwerbes habe ich schon *anticipando* in meinem jüngsten Schreiben geantwortet: wir würden in Weimar wohnen, weil der Aufenthalt da billig und angenehm seyn soll, aber meinen Verdienst würde ich von den Buchhändlern in Leipzig beziehen.

¹ I. az előző 101. sz. levelet.

Dass dieser mein Erwerb für bescheidene Bedürfnisse ausreichen würde, daran zweifle ich nicht, trotz dem dass Geibel mir zu verschiedenen Malen über die prekäre Lage der deutschen Literaten, wahrscheinlich im Vergleich mit seinen eigenen Mitteln geschrieben hat.

Geibel meint — und in einer Beziehung mag er Recht haben — dass sowohl für meine wissenschaftliche Thätigkeit als für mein Wirken als Advokat, wenn ich mich diesem Beruf nochmals zuwenden wollte, Wien der geeignetste Platz wäre; dass die Achtung in der mein Charakter und meine Kenntnisse stehen, mir sofort eine bedeutende Clientel zuführen würden. Dass ich mir in Wien früher und leichter als irgendwo ein Vermögen erwerben könnte, das ist ganz richtig; aber wenn ich bedenke, welche Scheu, nach so manchen Daten Deiner Briefe, meine Brüder und andere Leute vor mir haben, trotzdem, dass ihnen mein Ekel vor dem revolutionären Treiben, meine Verachtung für das hirnlose Gebahren der Demagogie bekannt seyn muss, — so komme ich nothwendig auf die Idee, dass jene Scheu ihren Grund in der Befürchtung habe, man kenne mich nicht zu Genüge, man muthe mir Ansichten und Bestrebungen zu, die mir völlig fremd sind. Ein solches Missverständniss könnte leicht durch meine Art und Weise genährt werden; denn wie ich nun einmahl bin, vielleicht auch darum, weil ich jedem revolutionären Bestrebnisse fern stehe, könnte ich andererseits nicht umhin, mich offen über Diess und Jenes zu äussern, mit dem ich nicht einverstanden bin, trotzdem dass es Andern nützlich und nothwendig erscheint. Dass aber bei den jetzigen Zeitläuften ein hiedurch oder auf anderen Wegen entstandenes Missverständniss mich nothwendig in meiner Thätigkeit hemmen würde, ja solche völlig aufheben könnte, das ist einleuchtend.

Bei dieser Sachlage habe ich mir schon vor geraumer Zeit die Aufgabe gestellt, mir einen Erwerb durch literarische Thätigkeit zu sichern, und da hiez zu Deutschland ein geeigneter Boden als die Schweiz ist, musste mir natürlich eine Übersiedelung dahin wünschenswerth erscheinen. Dass ich übrigens einen andern ehrbaren wenn gleich bescheidenen

Beruf der ausschliesslichen literarischen Beschäftigung vorziehen würde, ist begreiflich, denn ich will weder das werden was man einen Vielschreiber nennt, noch die Produkte meiner Feder nach dem jeweiligen Geschmacke des Lesertrosses appetitiren; und anderseits weiss ich es, dass die Revenuen des Schriftstellers in der Regel mit seinem Hang, mit seinem Talente für ähnliche *manoeuvres* in Verhältniss zu stehen pflegen.

Mein Freund Ribordy machte mir dieser Tage einen Vorschlag, der wohl überdacht zu werden verdient. Er meint, wenn wir zwei zusammentreten würden, — ich als Rechtskonsulent, er als vor den Gerichten plaidirender Advokat — wenn wir folglich ein gemeinschaftliches Bureau halten wollten, so müsste dieses bald das bedeutendste in ganz Wallis seyn. Er mag meine Kenntnisse zu hoch anschlagen, und folglich übermässig viel von unserem gemeinschaftlichen Wirken erwarten, aber völlig irrt er sich vielleicht dennoch nicht; und nebenbei bliebe mir ein Stück rein wissenschaftliche Beschäftigung immer noch übrig, die ebenfalls eine kleine Rente abwerfen würde.

Man lebt hier sehr einfach. Ribordy hat eine Wohnung von vier Zimmern, eben nur mit den nothwendigsten Möbeln versehen; eine Magd für den Küchen- und Stubendienst.

. . . . .

Das theuerste sind verhältnissmässig die Wohnungen. Ein grosses Zimmer und drei kleine, sammt Boden, Keller und Gartenantheil kostet in schöner Lage 250—300 Franken. — Die Kinderschulen, sowohl die für Knaben, als jene für Mädchen sollen gar nicht schlecht seyn; die Lage von Sion ist, wie ich glaube, eine gesunde zu nennen; die Fieber herrschen weiter unten. — Denke über das Mitgetheilte nach und sage mit Deine Meinung. Urtheile selbst, und frage andere nicht um Rath; es ist nicht wünschenswerth, dass man sich in den Gesellschaften aus langer Weile mit unseren Angelegenheiten beschäftige.

Ich hoffe zuversichtlich, dass die Kinder den Husten bereits wieder verloren haben, und dass er überhaupt nie von

Bedeutung war. Hier soll, wie ich höre, der Croup nicht oft vorkommen, am Genfer See schon viel öfter; wie denn überhaupt die Nachbarschaft grosser Flächen das Übel fördern mag. In Basel, der sonst gesunden Stadt, schreibt man es dem Rhein zu, dass der Croup oft da herrsche.

Von Dr. Bärlocher¹ erhielt ich einen Brief, worin er mir meldet, dass seine Frau das Wechselfieber habe; sie hat seit Jahr und Tag mit einer Menge von Übeln zu kämpfen. Beide lassen sich Dir bestens empfehlen. Grüsse schönstens meinen alten Freund Paul;² es thut mir wohl zu vernehmen, dass er schon auf dem Weg der Besserung ist; er möge noch viele Jahre hindurch seine Freude an dem Guten und Schönen haben, und manchmal auch meiner in alter Freundschaft gedenken.

Möge Gott Dich und die Kinder schützen, und Euch den Winter hindurch gesund erhalten! Die Beschwerlichkeiten der Reise auch wenn sie bis hieher zu machen wäre, stellst Du Dir schwerer vor, als sie bei den jetzigen Kommunikationsmitteln sind. Du bist mit der Eisenbahn von Wien in der Schweiz am vierten Tag, die Nächte nicht eingerechnet. Ersten Abend Prag, zweiter Leipzig, dritter Frankfurt; am vierten in der Schweiz. (Oder sollte ich mich täuschen, wenn ich glaube, dass man von Wien bis Prag etwa zwölf Stunden brauche? Die anderen Tagesstrecken sind alle kleiner.) Für die Möbel der Wohnung habe keine Sorge; ob wir uns nun hier oder anderswo niederlassen; Du sollst sie einfach, aber freundlich aussehend finden.

Lebet wohl, meine Lieben! Ich schliesse Euch an mein Herz!

Dein
Laczi.

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Házi orvosuk Rorschachban.

² Szemere Pál.

104. Alexander Fleglerhez.

Sitten (Canton Wallis) 5 Nov. 1853.

Theurer Freund,

Wenn Sie auch aus Ihrer wie ich hoffe wohl-conditionirten Nürnberger Arche Tauben nach dem Freunde ausgeschiedt haben, so scheint doch keine auf den Gedanken gekommen zu seyn, mich in dem Rhonethale aufzusuchen. Die Weisheit der Tauben ist, wie aus einer Goethe'schen Parabel zu ersehen, bekanntlich sehr unpraktisch, wenn sie einen andern Vogel, der eben kein Aar zu seyn braucht, wegen seines angeschossenen Flügels zu trösten hat.

Ich verweilte bis 8. October in Basel, um mit Hülfe der Universitäts-Bibliothek und jener der Lesegesellschaft — mit der sich *en passant* gesagt, die Zürcher nicht messen kann — manche besonders fühlbar gewordene Lücke meines Wissens auszufüllen. Zu diesem Zwecke wäre ich, da die Wohnung in Pesth erst jetzt gekündet wurde, und die Meinigen begreiflich erst mit Beginn des Frühlings die Übersiedelung antreten können, noch längere Zeit in Basel geblieben, wenn der Typus der Einwohnerschaft nur ein klein wenig socialer wäre, damit sich der Fremde unter ihnen ein bischen behaglich fühlen könne. Da nun aber dieser Typus so ist wie er ist; da nicht zu erwarten stand, dass man ihn mir zum Behagen, umgestalten werde; da ich in Deutschland keiner so glänzenden Existenz entgegensähe, dass ich Grund hätte meine Niederlassung dort zu beschleunigen; und da ich endlich mich physisch unwohl fühlte und mir die Hebung des Übels von der Traubenkur versprach, begab ich mich zwar nicht nach Clarens, Montreux u. s. w. wohin sich eben dieser Kur wegen Einheimische und Fremde begaben, sondern ging etwas weiter bis Sitten, wo ich meinem alten Freunde Louis Ribordy und seinen Schwiegereltern einige Körbe Trauben wegass, und noch wegesse. Die angenehme Kur hindert mich nicht meine literarischen Arbeiten auch hier fortzusetzen, die auf den Bibliotheken Basels gesammelten Daten zu ordnen, und abends in meinem Brevier zu lesen, mir zur Auferbauung Stellen, wie etwa diese:

*Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi, quem tibi
Finem di dederint (Leuconoë), nec Babylonios
Tentâris numeros. Ut melius, quidquid erit, pati!*¹

anzustreichen und mich dabei des Philologen Ritter aus Bonn, eines sonderbaren Kautzes zu erinnern, der wie er mich auf dem Dampfschiffverdeck bei Schaffhausen versicherte, ganz neue Dinge in dem alten Horaz der Welt vorzulegen gesonnen ist.

Aus Obigen sehe Sie was ich thue und nicht thue. Ich gedenke jedenfalls noch einige Wochen hier zu verweilen, und folglich wäre es schön, wenn Sie mir hieher berichten wollten: dass es Ihnen in Ihrer alten — neuen Heimat wohlgehe; dass Ihre verehrte Frau und Ihre lieben Kinder sich bereits acclimatisirt haben; dass Sie meiner und der Meinen gerne gedenken, wie wir Ihrer, *you and yours*.

Mit Freundesgruss!

Ihr
Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [52. sz.]).

105. Nejéhez.

Sion (Canton Wallis) 1. dec. 1853.

Meine liebe Fanny,

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Ich glaube wirklich, dass ich hier in kurzer Zeit einen gesicherten Erwerb haben werde;² man ist so eben mit der

¹ Q. Horatii Flacci Carm. I. 12 (Ad Leuconoën) első három sora. (A második sorban zárójelbe tett nevet Szalay a levélben elhagyta.) Fordítása: Ne fürkészd, mit tudnunk nem szabad, mily véget szántak nekem, melyet neked az istenek, oh Leuconoë, a babyloni jósszámokat se kísértsd meg (kutatni). Jobb tűrni, bármi lesz! (Leuconoë költött név [= «fehér esztű» balga, bohó]; H. oly nőt apostrofál, ki sokat gyöttri magát a babonával, csillagjósolatokkal [numeri Babylonii]).

² L. a 110. sz. levelet a 233. oldalon.

Codification, mit Einführung eines neuen bürgerlichen Gesetzbuches beschäftigt, dem dann die Ausarbeitung des Strafgesetzbuches folgen wird.

. . . . .

Ich küsse Euch aus ganzer Seele!

Dein
Laczi.

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

106. Alexander Fleglerhez.

Sion (Canton du Valais), 3. dec. 1853.

Verehrter Freund,

Ich würde Ihr werthes Schreiben v. 17. nov. bereits vor geraumer Zeit beantwortet haben, wenn mich nicht das Ausbleiben aller Nachrichten aus Pesth während etwa vierzehn Tagen gar sehr verstimmt hätte. Die in dem brieflichen Verkehr mit den Meinigen eingetretene Lücke war mir umso fühlbarer, weil beide Kleinen seit Ende October den Keuchhusten haben. Vor zwei Tagen endlich erhielt ein Schreiben, das mir den guten Verlauf des Übels meldet, und Hoffnung gibt, dass die Krankheit in einigen Wochen gehoben sein dürfte.

Das Bild das Sie mir von Nürnberg entwerfen, ist ein schönes, und wie ich glaube auch ein richtig gezeichnetes Bild. Und sollten einige Farben auch nur der Reflex Ihres Inneren seyn, umso besser; es ist ein Beweis, das man sich auf der Insel Schütt, 606/a, wohl fühlt. *En passant* muss ich bemerken, dass Sie Ihr Stern nun einmal mit meiner Heimath in steter Berührung halten will; die grosse Insel zwischen Pressburg und Komorn heisst gleichfalls Insel Schütt, *insula cituorum*, *Csalóköz*; ich habe an und bei ihrem Gestade manche sonnenhelle Stunde verlebt. Nun ist es «freilich» Abend geworden, und der Mond der Ihnen die Thürme von St. Lorenz ¹ und das Gewimmel von Strassen und Häusern

¹ A XIII—XIV. században gót stílusban épült St. Lorenzkirche, Nürnberg legnagyobb és legszebb temploma.

beleuchtet, wirft mir seinen fahlen Strahl auf Ruinen; doch das ist nun einmal so gekommen, und heisst mich den Meinigen anderswo ein Nest zu bauen.

Dieses Nest vielleicht baue ich es hier, im Rhonethale. Es sind Aussichten vorhanden, dass mir meine geringen juristischen Kenntnisse im Wallis einen sichern wenn auch nicht glänzenden Erwerb, eine bürgerliche Stellung verschaffen werden; dass ich als Rechtskonsulent,¹ wenn mir der Himmel noch ein Dutzend Jahre schenkt, ein kleines Vermögen hinterlassen kann. In Deutschland würde mir dem Nichtdeutschen, dem halb und halb Geächteten dies nicht gelingen, höchstens dass ich mir nothdürftig mein tägliches Brod als literarischer Handlanger erwerben könnte. Wohl weiss ich es, man hat nur eine Heimat, wo man in lebendiger Wechselwirkung mit allen Kräften thätig sein kann, und meine Übersiedelung nach Deutschland wäre vielleicht ein einleitender Schritt zur Rückkehr nach dem Vaterlande gewesen. Aber wenn ich alles erwäge, was man mir von da meldet; wenn ich bedenke, dass mein als Rath zur steiermärkischen Statthalterei versetzter Bruder² mir auch jetzt, da ich einen Pass habe, nicht zu schreiben wagt; wenn ich sehe dass mein intimster Freund,³ der mir Ende July aus dem Badeort, wo er sich aufhielt, die Versicherung gab, er werde die Meinigen nach seiner Rückkunft sofort besuchen und mir schreiben, seit drei Monaten mir nicht nur nicht schreibt, sondern auch meine Familie nicht besucht hat; — wenn ich all dies kaue und wiederkäue, so muss ich nothwendig folgern, *de deux choses l'une*: entweder ist diese Scheu durch die politischen Verhältnisse gerechtfertigt, und dann würde das geringste Missverständniss mir jede praktische Thätigkeit unmöglich machen; oder aber ich bin den Leuten daheim schon so fremd geworden, dass ich mich in Pesth und Ofen heimatloser fühlen würde als hier. *Bon.* Meine Kinder sind in dem Alter, wo man sich in ein fremdes Land

¹ L. a 103. és 105. sz. leveleket.

² Öcsese István.

³ b. Eötvös József.

noch völlig hineinlebt; und das milde Clima von Sion dürfte auch dem Gesundheitszustand meiner Frau zusagen, die, wie ich aus ihren Briefen sehe, mit dem Gedanken uns hier niederzulassen, wo man still und zurückgezogen leben kann. ja muss, ganz einverstanden ist. Árpád soll sich jetzt besser aufführen, und das schwere Opfer das ich durch meine lange Vereinsamung bringe, wäre wohl des Lohnes werth, wenigstens in dieser Richtung meine Sorgen vermindert zu sehen. Er ist nun in sein zwanzigstes Jahr getreten, und nachdem er bis Ostern wieder ein und ein halbes Jahr unter mütterlicher Obhut gewesen seyn wird, will ich mich der Hoffnung hingeben, dass uns über ihn hieher bessere Nachrichten zu-gehen werden, als uns deren anderswo zukommen sind.

Ihnen aber wünsche ich dass Sie in dem grossen, weiten Reiche dem Sie durch Geburt und Bildung angehören, und das auch mir stets werth bleiben wird, viel Freude erleben mögen an dem Lande, an Frau und Kinder, an sich selbst. Theilen Sie mir, dem Freunde, der Ihren Werth als Mensch und Denker, wie er glaubt, zu würdigen weiss, auch fernerhin mit, was Ihnen nahe getreten ist im Guten und im Argen, was Sie mit Geist und Gemüth erfasst haben, was wir zusammen besprechen würden, wenn unsere Wohnungen noch so nahe nebeneinander stünden, wie sie gestanden sind in Unterstrass.¹

Leben Sie und Ihre verehrte Frau, und Victoria und Anna² recht wohl!

Ihr
Szalay L.

Die Adresse meiner Frau lautet: Pesth, Obere Donauzeile, Makk-Klopfinger'sches Haus.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött [53. sz.]).

¹ Zürich egyik városrésze, akkor külvárosa, hol annak idején Szalayék és Fleglerék közel szomszédságban laktak.

² Flegler fiatalabbik leánya.

107. Szemere Bertalanhoz.

Sion (Canton du Valais) 1853. dec. 12.

Kedves barátom!

F. hó 4-én kelt soraid jókora kerülőt tettek, míg elvégre tegnap itt találtak. Két hónap óta Vallis' hegyei közt szívom a levegőt; tanulom a vidéket, hogy fészket rakhassak családomnak, mely tavasz elején meg' kijő a hazából. — Által-
térek kívánságodra.

Ha Guizotval¹ akarsz megismerkedni, két egyszerű módot tudok. Talán érdekli őt — nem nagyon, de amúgy *légèremment* — megtudni, hová temetkezett az ő egykori tanítványa, kinek 1848. decemberben, Bromptonban, igen értelmes tanácsot adott, melyet nem igen követtek az illetők. 'S ehhez képest, ha akarod, magam is adhatok hozzá bevezető levelet. Vagy pedig, hogy minden politikai *gène* nélkül történhessék a megismerkedés, adok ajánló levelet A. Sainte-Beuvehöz, *de l'Académie française*, kinek időről-időre életjelt szoktam adni,² 's ki Páris' főbb salonjaiból legalább is egy pár tuczatot szokván bejárni, kétségkívül Guizotval is gyakrabban találkozik. Általa az *Institut*' termében is történhetnék valamely nyilvános ülés alkalmával a bemutatás. — Válaszsz.

Két éve, hogy csak egy gondolatom van: olyas foglalkodásra adnom magamat, mely engem, a' birtoktalant, ha

¹ Guizotra nézve l. a 79. oldalon levő ¹ jegyzetet. Valószínű, hogy Szalay önmagát érti itt, annyiival inkább, mert 1848 decemberben tudvalevőleg Londonban időzött, hol Palmerstonnal (hiába) próbált találkozni, ugyanakkor pedig ott tartózkodott a Franciaországból a februári forradalom elől odamenekült Guizot is. — Brompton Londonnak egy városrésze.

² Charles Augustin Sainte-Beuve (1804—1869) francia író és kritikus.

Isten még egy sor évig élnem hágy képessé tegyen, vagyontát hagyni gyermekeimre. Még félévvel ezelőtt Németországba készültem, oly szándékkal, hogy itt valamely *universitás*nál magamat mint *docens* habilitáljam. A' szándék létesíthető volt, mert Németországra szóló *passust* küldtek a nyáron Budáról. De midőn végizben tanácsot tartottam magammal e költözködés iránt, úgy találtam, hogy Németországban, a' mint most áll, helyzetem *fausse position*, 's mint ilyes szükségkép természetlen fogna lenni. És ez okon Baseltől, hol történeti munkám negyedik kötetét befejezendő, néhány hetet töltöttem, ide jöttem Vallisba, a' Schweiz leghátramardottabb és legfejleszthetőbb cantonjába, hol talán még egyszer ez életben szerény, de jövedelmező polgári állásra teszszek szert.

A' politikával már régóta nem bajlakodom, mert régóta semmit sem remélek ez irányban. Meglehet, hogy a forradalom győzni fog, nem ma, nem holnap, de mégis még életünk idejében. Ez lehetséges dolog; de az bizonyos, hogy e' forradalomnak nem fogja hasznát látni a' magyar. Más népek és nemzetiségek remélhettek és remélhetnek holmit a forradalomtól; a' mi állásunk, a' magyar faj állása 1848. elején is olyas volt, hogy a' revolútiótól józanul csak az *extra possessoriumba* helyezést várhattuk; törjön ki most egy újabb forradalom, az nem fogja a' magyart vissza, a' nyeregbe segíteni: a' *suprematia* a szlávságra száll. Szövetséges közép- és aldunai demokratikus álladalmakat nem fog látni e' században, 's gondolom, a' jövőben sem az emberi szem. És ha egy *coup de baguette* alatt szemem láttára merülnének fel ezen álladalmak a' chaosból, én nem gyönyörködném bennök. Én *in thesi* sem vagyok demokrata, a' szónak *convenu* értelmében; a magyar-tót-oláh egyesült demokratia pedig éppen nevetséges phantasmagoria.

Hogy Párisban jobban mulathatnám magamat, mint itt, *celà va sans dire*; hogy kellemesebb dolog jó emberekkel a theakatlan' körül ülni, mint magános méla fővel nézni a kandalló tűzét, az is áll kétségkívül; hogy ifjúságunk barátaival jól esik találkozoznunk azon korban, mely nem igen képes új barátság kötésére, az igaz, igaz, igaz. De, barátom Berti! én

negyven esztendőskoromban csak ott tarthatok statiót, hol jövedelemnek, tartóssá válандó jövedelemnek nézhetek elébe. Lelkem elborul a' gondolatnál, hogy árváimat vagyon nélkül hagyom hátra, ha Isten idő előtt szólít ki a' világból.

Add át legjobb kívánságaim mellett, hitvesednek tiszteltemet, 's tartsd baráti emlékezetben

Szalay Lászlót.

Ribordy szívesen köszöntet.

(E levelet Abafi (Aigner) Lajos közölte «néhány bizalmasabb családi ügyről való megemlékezés kihagyásával» a «Hazánk» cz. történelmi közlőny 1884. évi folyama II. kötetében (239—240. old.), az eredeti hollétének megemlézése nélkül. A levelet e folyóiratban közölt szöveg nyomán közlöm.)

108. Nejéhez.

Sitten (Canton Wallis) 21. dec. 1853.

Meine liebe Fanny,

Deinen Brief v. 12. habe ich vorgestern erhalten; so sehr es mich freuen musste zu vernehmen, dass der leidige Keuchhusten nun so gut als überwunden ist, that es mir weh zu ersehen, dass Du eben in Folge Deiner mütterlichen Sorgfalt leidend gewesen bist. Du solltest, ich sage nicht leichtsinniger seyn bei ähnlichen Anlässen, — zum Leichtsinn bist Du und bin ich verdorben, — sondern das was ausser dem Bereich unserer Kräfte liegt, ruhig der Vorsehung anheimstellen. Wir stehen in einer höhern Hand. Wenn heute das Glück, das ich seit nun bald fünf Jahren für Euch vergebens zu erringen strebe, zum Schornstein hereinfiele, wenn heute die Sorgen um das tägliche Brod gebannt wären, könnte morgen ein einziger Schlag, der den Reichen sogut als den Armen in dem was ihm das Theuerste ist, treffen kann, Alles vernichten. Darum, wie gesagt, man muss trachten und streben, aber auch mit ruhigem Gewissen zuwarten, was einer höhern Macht über uns zu verfügen gefallen wird.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . . ich schwanke noch

mit dem Entschlusse: ob ich mich hier oder am Genfer See niederlassen werde; ich habe noch manches gegenseitig abzuwägen, doch glaube ich, dass das Hierbleiben die Oberhand behalten wird. Du aber, meine liebe Fanny, versäume keine Zeit, und suche sofort den nöthigen Pass nach zur Reise nach Deutschland und der Schweiz.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 Du magst Dich durch Árpád immerhin bis dahin begleiten lassen, wo ich Dir entgegen kommen oder die Magd entgegenschicken werde, wenn er nun die nöthige Verstandes- und Charakterreife hat, die Rückreise allein zu machen . .

. . . . .
 . . . . .
 . . . . . Es ist ihm das Glück zu Theil geworden, noch in seinem neunzehnten, zwanzigsten Jahre die Mutter in seiner nächsten Nähe zu haben. Bis die Kleinen, bis Pali in sein Alter tritt werden noch fünfzehn Jahre vergehen; und es ist nicht vorauszusehen, ob auch ihnen in demselben Alter noch der Segen elterlicher Obhut zu Theil werden wird. Ein gewichtiger Grund für ihre Erziehung eben jetzt all das zu leisten, was ich zu leisten im Stande bin.

Und nun lebet recht wohl, ich schliesse Euch mit aller Liebe an mein Herz! . . . . .

Dein
Laczi.

(Eredeti je öz v. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

109. Nejehez.

Sion (Canton Wallis) 11. Januar 854.

Meine liebe Fanny,

Vorgestern schrieb ich Dir aus Lausanne; gestern Nachmittag sprach ich dort noch mit dem Staatsrath Delarageaz, der im Betreff des Professorats meint, dass sich die Sache

zwar nicht plötzlich, aber doch nach einiger Zeit machen liesse, wenn ich früher honorär Vorlesungen gehalten haben werde, die dem Unterrichtsrath einen Massstab zur Beurtheilung meiner Fähigkeiten an die Hand geben müssten; und die vergangene Nacht kam ich nach Sion herüber.

Sobald Staatsrath Zen-Ruffinen aus Bern zurückgekehrt seyn wird, was in einigen Tagen geschehen dürfte, werde ich mit ihm im Betreff meiner Bereitwilligkeit die Redaction eines Strafgesetzbuches für den Canton Wallis zu übernehmen, einlässlich sprechen. Wird mir die Arbeit übertragen, so habe ich jedenfalls kein unbedeutendes Honorar dafür zu gewärtigen und da die wissenschaftlichen Hilfsmittel wohl in Lausanne aber nicht hier vorhanden sind, würde ich mich der Arbeit dort unterziehen. . . . .

. . . . .
 . . . . .

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

110. Nejéhez.

Sion, (Wallis) 12. febr. 854.

Meine liebe Fanny,

Der Staatsrath des Cantons hat sich dieser Tage auch mit der Angelegenheit meiner Betheiligung an den Codifikationsarbeiten befasst, und für jetzt die Frage: in wiefern es conveniere mir den Auftrag zu geben, einen Strafgesetzbuch Entwurf zu redigiren, unerörtert gelassen, sich aber zugleich dahin entschieden, dass mir die deutsche Bearbeitung des jüngst durch den grossen Rath angenommenen Civilgesetzbuches anvertraut werden soll.¹ In der Hoffnung dass diess nur der erste Schritt zu meiner ferneren Betheiligung an den Codifikations Arbeiten seyn werde, habe ich heute die Er-

² A polgári törvénykönyv német nyelvű feldolgozását 1854 márcz. 13-án fejezte be (l. a 112. sz. levelet). Arról, hogy a canton büntető-törvénykönyvének szerkesztésében később résztvett volna, nincs tudomásunk, de tekintve, hogy 1854 tavaszán eltávozott Wallis cantonból és oda többé vissza sem tért, nem is valószínű.

klärung abgegeben, dass ich dem Auftrag nachzukommen gedanke. Es ist nicht nothwendig, dass die Arbeit hier *in loco* gemacht werde, ja sie muss in der Nachbarschaft bedeutender wissenschaftlicher Hilfsmittel eben besser gelingen als hier, und folglich bin ich auch jetzt für unsere Niederlassung in Lausanne.

Ich wollte Dich ohne Säumniss hierüber benachrichtigen, doch behalte die Mittheilung für Dich. Es wäre mir unlieb wenn die Zeitungen, die über alles schwätzen, auch diese Kleinigkeit in ihr Bereich ziehen wollten, wo man dann hier glauben könnte, ich selbst habe die Mittheilung veranlasst, und brüste mich in meiner Eitelkeit mit dem Dienste, den ich durch die Übernahme dieser an sich ziemlich geringfügigen Arbeit dem Canton etwa leisten werde. Also, wie gesagt, Du behaltest die Mittheilung für Dich.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Die lange Vereinsamung versengt mir die Seele im Leibe; hoffentlich erhalte ich bald einen Brief von Dir, der mir Liebes, Erfreuliches im Betreff Eures Wohlseyns meldet. Gott mit Euch; ich schliesse Euch an mein Herz!

Dein
 Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

111. Nejehez.

Sion (Wallis) 22. febr. 1854.

Meine liebe Fanny,

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Es ist kein leeres Wort, wenn ich in meinen Briefen bereits öfters wiederholte, dass mir alles gleichgültig ist, mit Ausnahme dessen, dass ich nicht länger dulden will, nicht länger dulden kann, von Euch entfernt zu bleiben. So viel weiss ich: dass unser aller erstes Bedürfniss ist wieder bei-

sammen zu seyn; alles andere ist mir problematisch; ich weiss nicht, was mehr frommt, in dem hiesigen Lande zurückgezogen zu leben, oder aber den Heimweg ohne Aufschub anzutreten; und drum überlasse ich die Wahl Dir; Du kannst versichert seyn, dass mir es eben so recht seyn wird, wenn Du Dich für Pesth als wenn Du Dich für Lausanne entscheidest. Dass ich in Pesth auch meinen Verdienst haben würde, das versteht sich von selbst.

Ich habe mir die Trennung von Euch auf wenige Monate willig auferlegt, weil ich wusste, zu wessen Besten ich mir das Opfer auferlegte, und weil ich fühlte, dass ich es zu ertragen im Stande bin. Aber schon im Sommer des vorigen Jahres schrieb ich Dir, dass ich einen zweiten Winter vereinsamt nicht ertragen könnte, und wahrlich ich habe oft Stunden wo ich zusammen zu brechen fürchte. Ich kann mir das Schmerzliche Deiner Lage, meine liebe Fanny, gar wohl denken, aber glaube mir, was Du Dir ja auch selbst sagen musst, meine Vereinsamung ist qualvoller als all Deine Sorgen, die ja Sorgen für die Kinder sind. Wenn ich mir Mühe gab, die Qual in meinen Briefen, so gut es ging, niederzuhalten, so geschah es, weil es mir dem Manne nicht ziehmt, mich in Klagen zu ergehen, und weil es meine Pflicht ist, Dich nicht auch noch mit meinen Klagen zu entmuthigen. Wir haben uns gegenseitig aufzurichten, meine liebe Fanny! Wer soll es thun, wer kann es thun wenn wir nicht selbst, im Gefühl unseren Pflichten nachgekommen zu seyn, uns eins dem andern und den Kindern erhalten.

Die Sorgen die Dir Pali's Croup verursachte, kann ich mir leicht vorstellen. Gott sey Dank, dass das Übel wieder gewichen ist. Übrigens täuschst Du Dich, meine liebe Fanny, wenn Du glaubst, dass ich Dich je dafür verantwortlich machen könnte, wenn Gott uns in dieser Richtung heimsuchen würde. Weiss ich doch einerseits, dass Du nur für die Kinder, nur in den Kindern lebst; und andererseits, dass man Opfer bringen kann, ohne den Lohn dafür zu erhalten. Doch hoffen wir, dass uns Gott eben in und durch die Kinder belohnen werde.

Ich arbeite Tag und Nacht an dem Civilgesetzbuch, mit

dessen deutscher Zusammenstellung und Revision mich der hiesige Staasrath beauftragt hat. Ich hoffe damit fertig zu seyn, bis ich Deinen Brief erhalten haben werde, und trete dann die Reise sogleich an, entweder zu Euch nach Pesth, oder um das Quartier in Lausanne aufzunehmen.

Gott behüte mich, von Euch noch länger getrennt zu leben! jede Stunde Aufschub wäre ein grober Fehler. Ich sehe Deiner Antwort mit Sehnsucht entgegen. Ich küsse Euch, meine Lieben, vielmal, und schliesse Euch an mein Herz!

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

112. Nejehez.

Sion (Wallis) 14. März 1854.

Meine liebe Fanny,

Deinen Brief v. 4. habe ich vorgestern erhalten. Gestern bin ich mit der Revision des Civil-Gesetzbuches fertig geworden,¹ und werde dieser Tage, sobald ich das Honorar erhalte, von hier abreisen. Für jetzt habe ich hier nichts weiter zu thun; eine literarische Arbeit kann ich auch nicht vornehmen, da es hier keine Bücher, keine Hilfsmittel gibt, und die Zeit mit Nichtsthun zubringen, würde auf mein Gemüth nicht gut einwirken. Die Unterhaltungen der Andern mitzumachen geht auch nicht, denn Spielen und Trinken kostet Geld, und ist auch sonst nicht meine Sache. Übrigens reise ich mit Dank gegen die hiesigen Menschen von hier ab; sie sind freundlich, und haben sich gegen mich Fremden die fünf Monate hindurch, mit jener Achtung benommen, die mir und ihnen Ehre macht.

Von Vevey aus schreibe ich Dir wieder. Die alte Gräfin²

¹ A munkát febr. 12-én vállalta el. L. az előző 110. sz. levelet.

² A lengyel Szýmanovska grófné, született Poniatovska hercegnő (Poniatovski Szaniszló lengyel király családjából) fiával együtt Kefikonban (Thurgau canton) lakott, szép parkkal körülvett kastélyban. — A finom lelkű kedves úrnővel Szalay Schweizban ismerkedett meg és vendégszerető házában többször időzött. Itt találkozott röviddel utóbb családjával, midőn az hosszú távollét után 1854 júliusban Pestről a Schweizba visszatért.

hat mich noch im Herbst nach Kefikon eingeladen; ich ging damals nicht hin, weil ich kein Schmarotzer seyn will, und weil ich die hiesigen Verhältnisse und jene des Waadtlands¹ näher kennen lernen musste, bevor Ihr Euch zur Reise anschickt. Jetzt bin ich nicht ungeneigt, einige Wochen in Kefikon zuzubringen, um mich dort etwas auszuruhen, und Euch näher zu seyn. Von Vevey aus werde ich nach Kefikon telegraphiren (es kostet im Innern der Schweiz für zwanzig Worte nur einen Franken), um zu erfahren, ob sie nicht etwa verreist sind, denn ich habe seit Neujahr von ihnen keine Nachrichten. Möglich auch dass sie mir grollen, weil ich ihrer Einladung nicht sofort Folge geleistet habe. Die Menschen, auch die bessern, sind gerne ungerecht und unbillig, wenn man ihren Rath nicht befolgen zu sollen glaubt. Professor Flegler schrieb mir seit Anf. Nov. wo ich ihm zu Wissen gab, dass ich vielleicht in der Schweiz bleiben werde, wenn ich hier mein Brod verdienen kann, kein Wort mehr.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Ich führe es nur an, damit Du siehst, wie ich allein dastehe, und nur manchmal, wenn Ribordy nicht zu sehr beschäftigt oder verreist war, ein Freundeswort wechseln konnte. Aus der Ferne erhielt ich seit Monaten von keiner Seele einen Gruss der Erinnerung, mit Ausnahme Dr. Bärlocher's² den ich zu trösten hatte, und Heckenast's,³ der sich immer zu freuen schien, wenn er mir melden konnte, dass meine Schriften in der Heimat viel Anklang finden, und dem ich von Herzen wünsche, dass es ihm recht gut gehen möge.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

¹ Waadtland (Pays de Vaud) schweizi canton, melynek főbb helyeire, Vevey-be és Lausanne-ba, akkor készült menni.

² Dr. Bärlocher Szalayék háziiorvosa volt Rorschachban.

³ Heckenast Gusztáv a pesti könyvkiadó.

Morgen gedenke ich an Eötvös zu schreiben. Ich werde ihm zu Dank verpflichtet seyn für alles was er in meinem Interesse thun zu können glaubt; aber ich sehe nicht recht ein, wie bei den immerwährenden politischen Complicationen, bei dem Umstande, dass diejenigen, welche an der Spitze der Regierung stehen, mich nicht kennen, ich es mir selbst verbürgen kann, dass nicht durch irgend ein Missverständniss, durch Böswilligkeit irgend eines vielleicht ganz unbedeutenden Individuums, zufällig ein Verdacht auf mich geworfen werden könnte, der zur Folge hätte, dass die Regierung die wie gesagt, mich nicht kennt, eine Untersuchung nicht unstatthaft finden dürfte, die für eine Zeit lang meine ganze Thätigkeit für Euch lähmen müsste. Fordert es Dein Gesundheitszustand oder jener der Kinder, so gehe ich nach Hause, auch ohne alle Assecuration, denn ich kann mir kein grösseres Missgeschick für Euch und für mich denken, als noch länger von Euch getrennt zu seyn; aber sonst, glaube ich, wäre es vorzuziehen, wenn wir noch einige Zeit im Auslande zubringen. Die Valutaverhältnisse, das Agio bessert sich seit einigen Tagen, und habe ich Euch erst um mich, so findet sich immer auch ein kleiner Verdienst, der von den Valutaverhältnissen unabhängig ist. Ich habe mit Heckenast einen Vertrag über ein Werk abgeschlossen,¹ in Bezug dessen, weil das Honorar in Banknoten stipulirt wurde, ich natürlich von dem Agio leiden werde, aber andere Nebenarbeiten werden mir immer noch einiges Geld abwerfen; und die Lebensmittel und Miethe scheinen im Ganzen genommen hier doch billiger zu seyn als in Pesth, umsomehr weil mit dem Steigen des Agio die Preise voraussichtlich bei Euch in die Höhe gehen werden.

. . . . .

¹ Heckenast Szalayhoz intézett 1854. január 21-i levelében felkérte őt, írta az érettebb ifjúság részére egy történelmi elbeszéléseket tartalmazó könyvet; a legfeljebb 20 nagy 16° alakú ívre terjedhető műért ívenként 30 frt (papírpénzben) honorariumot ajánlott fel. Bizonyára e munkára céloz itt Sz. L. Nem lehetetlen, hogy az 1856-ban megjelent «A tatárjárás Magyarországon» cz. munka a tervezett kötet egy füzete volt.

Gott weiss es, wie es mir weh thut, zu vernehmen, dass Du jetzt wieder öfters an Deinen Üblichkeiten leidest. Be-
frage, ich bitte Dich, abermals die Ärzte, über das Mineral-
wasser, welches sie Dir für die kommende Saison anrathen
dürften. Der Husten Arpads, glaube ich, sollte Dir keine
Sorgen machen; im März hustet alle Welt. Es freut mich
zu vernehmen, dass Du mit seiner Aufführung zufrieden bist.
Vielleicht kommt der Tag, wo er seinen Kindern von einem
Stiefvater erzählen wird, der zwischen seinem Wohl und dem
Wohl seiner Halbgeschwister keinen Unterschied machte.
Die Fortschritte Sófi's im Lesen unter Deiner Leitung, und
Pali's in der Unbändigkeit zeigen eben die Entwicklung an,
wir wollen uns an den kleinen Leserin freuen, und auch
an dem kleinen Bengel, der sich dadurch als gesund zu er-
kennen gibt.

Hier ist es jetzt schon ziemlich warm, wie wir es zur
selben Zeit 1850 in Zürich fanden, als wir nach Tisch leicht
gekleidet gegen Seefeld zu unsere Spazirgänge machten.
Übrigens pflegt auch hier der April sehr oft rauher zu sein,
als der Winter. Lebe recht wohl, meine liebe Fanny! Gott
erhalte, Gott schütze Euch! Er weiss es, wie schwer es mir
fällt schon so lange von Euch entfernt zu seyn! Doch ich
will es erdulden, so gut es geht. Wird doch meine Verein-
samung endlich aufhören. Adieu! aus Vevey, wie gesagt,
schreibe ich wieder!

Dein
Laczi.

Ich werde Sorge tragen, dass mir die Briefe von hier
nachgeschickt werden.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

113. Nejéhez.

Vevey, 17. März 1854.

Meine liebe Fanny,

Ich bin gestern Abends von Sion abgereist; und heute
morgens hier angelangt. . . . .
. . . . .

Heute regnet es hier; aber wenn auch der schönste Tag wäre, hätte ich keine Freude daran, ohne Euch. Die Sehnsucht nach Euch hat mich mit leidenschaftlichem Ungestüm erfasst. Nun es wird warm werden, und mit der schönen Jahreszeit werdet Ihr auch kommen. Gott geleite Euch.

Und doch sehne ich mich nach der Arbeit; dass ich noch aufrecht stehe, habe ich eben nur dem Arbeiten und Arbeiten zu verdanken. Ich habe eben darum vor nach Kefikon zu gehen, weil ich dort mich einigermassen ausruhen und doch zugleich literarisch beschäftigen kann.

So eben erhalte ich die Antwort aus Kefikon, und sehe dass sie¹ zuhaus und wohlauf sind. Morgen früh reise ich also nach Bern, von wo ich dann direkt bis Islikon fahre; dort angelangt, schreibe ich Euch sofort, und erwarte auch von Dir ein baldiges, liebes Schreiben dahin. Meine Adresse: «Islikon (Schloss Kefikon) im Canton Thurgau».

Lebet wohl, meine Lieben! Gott mich Euch!

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

114. Nejehez.

Islikon, Schloss Kefikon, Thurgau,
21. März 1854.

Meine liebe Fanny,

Ich bin gestern über Bern wo ich den Sonntag zu-
brachte, ...
hier angekommen. In Zürich hielt ich mich nur so lange
auf, bis der hieher fahrende Postwagen bepackt war; es ist
mir gar zu schwer an einem Orte allein zu seyn wo ich
früher mit Euch war; doch genug der Klage. . . . .

¹ Szymanovska grófné, kihez készült. L. a 216. oldalon levő ² jegyzetet.

Ich will nun wieder an eine neue literarische Arbeit gehen ; aber mit ganzer Kraft werde ich erst dann wieder thätig seyn können, wenn ich Euch um mich habe.

Hier ist es bedeutend kühler als in Sion, wo wir schon einige Frühlingstage hatten. Der Staatsrath schien mit meiner Arbeit¹ sehr zufrieden zu seyn ; der Canton ist arm, und es versteht sich also von selbst, dass sie mir kein bedeutendes Honorar zahlen konnten ; aber sie honorirten mich eben so wie sie einen der ihrigen honorirt hätten, und es war mir angenehm wieder auf diesem Felde thätig seyn zu können. Die betreffenden Staatsräthe erwähnten als ich Abschied nahm, dass wenn die Reihe an die Ausarbeitung des Strafgesetzbuches¹ kommen werde, ich vielleicht aufgefordert werden dürfte, mich auch an dieser Arbeit zu betheiligen wenn ich in der Nähe wohnen sollte. Ob man bald an das Strafgesetzbuch gehen werde ist noch unentschieden ; in dieser Beziehung ist der Beschluss des Grossen Rathes massgebend.

Lebet recht wohl meine Lieben ! Gebe Gott dass ich Erfreuliches über Eure Gesundheit aus Deinem nächsten Briefe ersehe ! Ich schliesse Euch an mein Herz !

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

115. Nejéhez.

Kefikon (Canton Thurgau) 3. April 1854.

Meine liebe Fanny !

Deinen Brief v. 27. März habe ich vorgestern erhalten.

Der Aufenthalt in Vevey, den die Ärzte gerne Personen, die sich in einem leidenden Zustande befinden, anrathen, dürfte auch auf Deine Gesundheit wohlthätig einwirken, und schon darum bin ich mit der Wahl vollkommen einverstanden. Ich wünsche nichts so sehnlich, als die Abnahme Deines Übels, dass Dir nothwendig Leiden verursacht, welche Dir

¹ A polgári törvénykönyv német nyelvű feldolgozása. L. az előző 110. és 112. sz. loveleket.

unsere Verhältnisse in einem düstern Lichte erscheinen lassen müssen. Die Ärzte mögen recht haben, wenn sie sagen, dass Deine Krankheit zum Theil von Deiner Gemüthsunruhe herrühre; aber umgekehrt fühlt auch der Mensch wenn er körperlich leidet, alles Ungemach in höherem Masse. Ich weiss diess von mir selbst, denn in letzterer Zeit haben auch mich Migränenartige Schmerzen häufiger heimgesucht. Der Aufenthalt um und bei Vevey hat schon vielen, deren Übel eigentlich in der Schwächung der Kräfte bestand, wesentliche Dienste geleistet, hoffentlich wird er auch Dich wieder stärken, und Dir manches Ungemach, das uns Gott auferlegt hat, mit Gleichmut hinnehmen lassen. Wohl schmerzt es auch mich gar sehr, meine liebe Fanny, — dass unsere Verhältnisse Dir so wenig Erholung und Erheiterung bereiten können; und manchmal wurmt es mich, wenn ich sehe, dass ich mit vierzig Jahren nichts von Gemächlichkeit weiss, ja mir das tägliche Brod mühsam erringen muss. Doch wenn Du das Loos unserer Kinder bedauerst, wenn Du glaubst, dass die Zukunft unserer Kinder eine gesichertere wäre, wenn wir mehr Vermögen besässen, so täuschst Du Dich. Wir haben für die Kinder von jeher mehr Fürsorge getragen, als gar viele Leute die hunderttausende im Vermögen haben; und ich bin heute noch derselben Meinung wie früher, und bei ruhigem Nachdenken wirst auch Du derselben Meinung seyn, dass es eine grosse Frage ist, ob das Vermögen, welches den Kindern ohne ihr Zuthun zufällt, ihnen wesentlichen Nutzen bringe; ja es ist sicher, dass es ihnen manchmal positiv schadet. Beispiele zu hunderten und tausenden hat man täglich vor den Augen. Der gute Ruf, der Ehrennahme, den die Eltern auf die Kinder vererben, ist ein werthvolleres Ding als tausend und tausend Dinge; und ein Kind das mit Selbstgefühl sich seiner Eltern rühmen darf, und dem die Eltern eine gute Erziehung gaben, ist reichlich ausgestattet. Alles andere hängt vom Schicksale ab, das dem einen mehr Gutes dem andern mehr Dornen bereitet, das dem Einem seine Habe nimmt, dem Andern seine Habe vermehrt. Unsern Kindern ist es bisher so gut gegangen, wie den glücklichsten Kindern; aber Dir, meine liebe Fanny,

hätte ich gerne manche Sorge erspart; dass ich von Dir so manches Ungemach nicht abwenden konnte, das schmerzt mich tief.

Du fragst mich, ob ich wieder nach Sion zurückkehren werde, um dort Eure Ankunft abzuwarten. Hätte ich in Sion jetzt einen Verdienst, fände ich dort literarische Hilfsmittel vor, um arbeiten zu können, so gänge ich dahin; so aber werde ich in Lausanne bleiben bis ihr kommt, und trachten mir dort einige Erwerbsquellen zu veröffnen, denen der Umstand, dass wir in Vevey wohnen werden, gar keinen Abbruch machen wird, die Orte sind ganz nahe nebeneinander und Communication eine gar leichte und vielfältige.

Die Gräfin¹ wünschte wohl, dass ich noch längere Zeit in Kefikon verweilen sollte, und mir thäte es auch wohl, mich noch einige Zeit hier auszuruhen; doch ich habe zu arbeiten für Euch, mir weiteren Erwerb zu schaffen, damit es uns, so Gott will, noch einmal besser gehe; und drum habe ich genug geruhet. Eine litterarische Arbeit könnte ich wohl auch hier vornehmen, doch müsste ich die nöthigen Bücher, mit grossen Kosten zusammentrommeln; wo hingegen in Lausanne eine öffentliche Bibliothek ist, und ich vielleicht im Waadtland mir einen Erwerb auch weiterhin sichern werde; auch würde ein zu langes Verweilen hier einem Missbrauch der Gastfreundschaft ähnlich sehen. Die Gräfin ist fast immer leidend, und sucht dabei immer noch andere zu trösten; ihr Leben war reichlich mit Leiden verbrämt bis auf den heutigen Tag herab; was ihr Kraft gab und Kraft giebt, ist ihre Religiosität.

Dass Du mit den Kindern die Reise erst dann antreten wirst wenn es schon ganz warm geworden ist, muss ich natürlich ganz recht finden. Mein Gott, wenn ich bedenke, dass ihr schon so lange fern von mir seyd, dass mir für die Leiden meiner Vereinsamung niemand und nichts Ersatz

¹ Szymanovska grófné.

bieten kann, so ergreift mich wohl bitterer Schmerz, und ich möchte Euch innerhalb 24 Stunden um mich haben; doch ich sehe ein dass ich mich gedulden muss. Vielleicht wird sich bis dahin das Agio auch etwas gebessert haben, was nicht nur Deinen Revenüen günstig wäre, sondern auch einem Theil meines zu gewärtigenden Erwerbes. Lass uns auch in dieser Beziehung das beste hoffen, meine liebe Fanny! Gott mit Euch! Aus Lausanne erhältst Du von mir einen Brief, sobald ich dort angelangt seyn werde; schreibe auch Du mir recht bald dahin *poste restante*. Ich küsse, ich umarme Euch, meine Lieben!

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

116. Nejehez.

Lausanne, 7. April 1854.

Meine liebe Fanny,

Vorgestern nachmittag fuhr ich von Kefikon nach Winterthur und gestern abends langte ich hier an. In Zürich musste ich zwei Stunden verweilen, bis die Post weiter ging, und während der zwei Stunden lebte ich in der Erinnerung nochmals alle Freuden und Leiden durch die uns Gott dort beschied. Es war mir als sollte ich einen Freund da finden, mit dem ich über Euch sprechen könnte, doch keiner unserer Bekannten ist mehr da. So brachte ich die Zeit bis zur Abfahrt allein zu, und hier angekommen, sagte ich mir: Gott wird helfen; und ging sofort an die Arbeit.

Heute Nacht sah' ich Dich im Traume, und auf der Gasse erinnert mich dieses Kind an unsere Sofi, jenes Kind an unsern Pali. Es kömmt mir manchmal vor, als ob mir Jemand die Zeit aus meinem Leben gestohlen hätte, während welcher Ihr von mir entfernt seyd. Dafür wird mir nie Ersatz werden. Doch ich muss es erdulden.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

117. Carl J. A. Mittermaierhez.

Lausanne, 14. April 1854.

Hochverehrter Herr,

Da ich den Winter in Wallis zubrachte, wohnte ich der Grossrathsitzung bei, welche das neue Civil-Gesetzbuch für Wallis dekretirte. Es wird am 1. Januar 1855. in Wirksamkeit treten und ist jetzt unter der Presse; da ich jedoch im Besitze sämmtlicher Materialien bin, könnte ich Ihnen schon jetzt einen ausführlichen Artikel darüber für die kritische Zeitschrift liefern, der zugleich die ganze Codification des Kantons besprechen würde. Die Gesetzgebung des Walliser Landes scheint so ziemlich ein Incognitum in Deutschland zu seyn, was um so weniger auffallen kann, weil man selbst in der Eidgenossenschaft wenig Notiz davon zu nehmen scheint.

Haben Sie die Güte mich (Lausanne, *poste rest.*) zu benachrichtigen, ob und für welche Zeit Sie den Artikel zu erhalten wünschen; auch wäre es mir lieb zu wissen, wie die Verlagshandlung den Bogen honorire; ein Umstand den ich bei meinen jetzigen Verhältnissen nicht unberücksichtigt lassen darf.

Mit vollkommener Hochachtung

ergebenst

Ladislav Szalay.

(Eredetije Landesgerichtsrat Karl Mittermaier [Heidelberg] tulajdonában.¹)

118. Nejehez.

Lausanne, 15. April 1854.

Meine liebe Fanny,

Ich schreibe Dir auch heute, damit Du umso sicherer erfährst, dass mir Dein Schreiben von 9-ten zugekommen ist. Da der Brief so lange ausblieb, war ich der Meinung, Du

¹ A levél magyar fordításban közölve van dr. Tarnai János már idézett dolgozatában.

habest statt Lausanne irrthümliche Ouchy auf die Adresse gesetzt, und da ich nicht in Ouchy, sondern auf dem Wege nach Ouchy wohne, so hätte der Briefträger mich umsonst gesucht, weil mich dort niemand kennt, und ich meine Briefe selbst auf der Post abhole. In meiner Bangigkeit¹ schrieb ich vorgestern auch an Geibel, er möge mir Kunde über Euch geben, und sein Schwiegervater wird Dich wahrscheinlich in Folge meines Schreibens besucht haben.

Gestatte, meine liebe Fanny, dass ich Dir auf Deinen gestrigen Brief erst in etwa zwei drei Tagen antworte, ich habe noch nicht die Ruhe dazu, meine Nerven sind noch zu sehr erschüttert; bis dahin werde ich wohl auch einen Brief von meinem Bruder Pista erhalten haben. Oh Fanny, was habe ich seit zwanzig Monaten gelitten, weil ich Euch lieber als mich selbst hatte; denn glaube mir, Fanny, wenn ich je mit Selbstverläugnung handelte, so war es damals! Doch ich will nicht klagen, obwohl Du keine Ahnung zu haben scheinst von all den Leiden, die mir, dem armen Vereinsamten, Gott seit zwanzig Monaten beschieden hat.

Also, wie gesagt, in zwei drei Tagen schreibe ich Dir über sämtliche Punkte Deines Briefes, bis dahin werde ich wohl Alles erwogen haben.

Heute oder morgen — ich habe keinen Kalender zur Hand — ist der Namenstag unserer lieben Söfi.² Gott gebe, dass Ihr ihn heiter zubringet, wenn gleich fern von dem armen Vater; dass der kleine Reconvalescent Tag für Tag an Kräften mehr und mehr zunehme.

Gott mit Euch, meine Lieben!

Dein
Laczi.

Du hast Recht, wir wollen den Baron Eötvös mit meiner Angelegenheit nicht behelligen, ihm aber ein dankbares Herz bewahren für die Theilnahme, die er und seine Frau unsern

¹ Fiáért aggódott, ki ekkor súlyosabb tüdőgyulladásban és typhusban feküdt (l. a 124. sz. levelet).

² Gondjai közepette összetévesztette a hónapot; Zsófia napja május 15-ére esik.

kranken Kleinen erwiesen haben. Wollte Gott ich hätte mich in meinen Nöthen nie an einen Menschen gewendet, vielleicht stünde ich alter Knabe dann nicht mit gebrochenem Herzen da, vielleicht wären wir längst schon wieder vereinigt; denn diese lange, bittere Trennung wird mein Herz nie, nie verschmerzen können, auch dann nicht, wenn Gott euch wieder in meine Arme geführt hat.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

119. Nejéhez.

Lausanne, 7. Mai 1854.

Meine liebe Fanny!

Ich komme so eben von der Post, wo ich Gott weiss wie oft schon während dieser Tage war, um nachzufragen, ob kein Brief an mich angekommen sey. Es ist eine volle Woche dass ich keinen Brief von Dir erhielt; der letzte der mir zukam, war vom 24. April, und ich beantwortete ihn schon vor sieben Tagen, auch schrieb ich Dir am 20, 25 und 27 April. Niemand, niemand schreibt mir; und ich bin hier so vereinsamt wie ich noch nirgends war; ich reiste hieher in der frohen Hoffnung bald mit Euch nach all den Leiden hier wieder vereint zu seyn; und muss nun in der Bitterkeit meines Herzens selbst des Trostes entbehren, meinen Kummer einer befreundeten Seele mittheilen zu können. Ist denn niemand, niemand in Pesth, der wenn Du selbst etwa Unwohlseyns wegen nicht schreiben kannst, mir wenigstens in einigen Zeilen mittheilen sollte wie es Dir, wie es dem Kleinen gehe?

Oh, meine Fanny! — Doch ich will nicht klagen; ich will nur Gott bitten, dass er um der Leiden wegen, die ich zu erdulden habe, Dir, Dir weniger auferlegen möge!

Gott schütze Euch!

Dein
Laczi.

Du wirst wohl Deine Briefe, wie bisher, Lausanne, *poste restante* adressirt haben?

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

120. Nejéhez.

Lausanne, 20. Mai 1854.

Meine liebe Fanny,

Gestern erhielt ich einen Brief von meinem alten, bewährten Freund Dr. Eckstein,¹ der mir die beruhigendsten Nachrichten nicht nur über Pali's sondern über Eurer Aller Gesundheit gab. Er beschrieb mir, wie bei einer theatralischen Vorstellung 16 Kinder beisammen waren, worunter Pali höchst aufmerksam, und Sófi lebhaft, fast leidenschaftlich zuhörten. Er entwarf mir ein Bild von Euch, ich sah wieder das Lächeln, hörte wieder die Stimme der Kinder; und während ich den Brief las, weinte ich vor Freude und vor Wehmut zugleich.

Ich bin, wie ich es Dir schon andeutete, seit einiger Zeit leidend, meine Nerven sind in Folge der langen Vereinsamung und des jüngsten Kummers² sehr erschüttert. Doch mache Dir darum keine Sorge, meine liebe Fanny. Es wird wieder besser werden, ich weiss es, sobald ich einige Tage mit guten Menschen über Euch sprechen kann, und in einem Familienzirkel einige Ruhe und Pflege geniesse. Dann werde ich wieder aufleben, denn meine Kraft ist nicht gebrochen, wie ich vor einigen Tagen befürchtete, sondern nur verschüttet. Um mich zu erholen, werde ich auf einige Zeit nach Kefikon gehen, wohin die engelgute alte Frau³ mich einladet, und wenn ich mich wieder gestärkt fühle, was nicht ausbleiben wird, gedenke ich dann meine Geschäfte vorzunehmen. Doch eine kurze Zeit hindurch muss ich mich eben nur zu erholen suchen. Vielleicht sagt auch Dir, der Gedanke der alten Frau zu, den sie mir vor zwei Monaten erwähnte, dass wir ein Stockwerk ihres Hauses beziehen sollen. Wir wären dann nicht allein, die Kinder würden die Bildung der guten Gesellschaft erhalten, und ich würde in den nahen Orten, wo grössere Schulanstalten sind, bald eine wissenschaftliche Stellung finden. Oh wenn ich Euch auch

¹ Dr. Eckstein Frigyes (1803—1859) ismort pesti orvos volt.

² Pali fia legutóbbi betegsége.

³ Szymanovska grófné.

in bescheidenster Lage, aber ruhig und zufrieden wieder um mich sehen kann, dann werde ich der glücklichste, durch die erlittenen Leiden geläuterte, nicht erbitterte Gatte und Vater seyn.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Ich werde wahrscheinlich in drei Tagen von hier abreisen; am Tage meiner Abreise werde ich jedenfalls einige Zeilen Dir zukommen lassen.

Gott erhalte Euch, und schenke Euch viele heitere Stunden, wie jene es war, von der mir Eckstein Nachricht gab. Du kannst Dir keinen Begriff machen, wie es mir wohl that, diess zu vernehmen; liebe ich Euch doch so wahr und innig, wie nur der Vielgeprüfte lieben kann!

Dein
Laczi.

Ich strecke meine Arme in Gedanken, in inniger Liebe nach Euch aus! Erinnerst Du Dich noch des Tages, als ich Dich in Schaffhausen wieder an meine Brust schloss?

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

121. Nejéhez.

Kefikon, 13. Juni 1854.

Meine liebe Fanny,

Ich habe gestern ein Schreiben an Seine Exz. den Herrn Minister des Äussern¹ gerichtet, in welchem ich ihm die Anzeige machte, dass Du bis jetzt wahrscheinlich schon die Bitte eingelegt haben wirst, mich in die Heimat zurückführen zu dürfen. Wenn ich bedenke, dass mein Aufenthalt im Auslande leicht dahin missverstanden werden kann, als ob ich zu der Klasse derjenigen gehörte, die durch ihren Wahnsinn unsägliches Elend über das Land gebracht, und deren Treiben mich mit tiefen Abscheu erfüllt, gebe ich gerne Deinem

¹ Gróf Buol-Schauenstein Károly Ferdinand (1797—1865), ki 1852—1859 volt külügyminiszter.

Wunsche nach, mit Dir in die Heimat zurückzukehren. Ob ich bei meinem sehr leidenden Zustande, nach einer Abwesenheit von mehr als sechs Jahren, dort einen für Euch, für das Wohl der Kinder erspriesslichen Wirkungskreis finden werde, ich weiss es nicht; doch wie gesagt, ich komme gerne Deinem Wunsche nach, weil ich durch die Verlängerung meines Aufenthaltes im Auslande Missverständnissen keine Nahrung geben will. Und dann, wenn ich mir sagen werde können, es sey der allernädigste Wille Seiner Majestät dass ich wegen der Täuschungen und Irrthümer vergangener Jahre nicht behelliget werde, kann ich mich vielleicht dennoch langsam und langsam wieder heimisch fühlen in dem Lande meiner Jugend, und wieder thätig seyn Euch und mir zum Frommen.

Ich muss es mir eingestehen, dass die langen, langen Seelenleiden, und besonders die endlose Abgeschiedenheit von Euch mich völlig verzagt gemacht, mich mit einer tiefen Melancholie erfüllt haben, doch gebe ich mich noch immer der Hoffnung hin, dass ich wieder aufleben werde, sobald Du bei mir angelangt seyn wirst. Ist es mir doch als ob ich mit Euch auch mich selbst verloren hätte. Ich habe das Interesse an allem und jedem verloren, und kann Freude an dem Leben nur durch Euch wieder gewinnen. Oft frage ich mich, wodurch ich diese Leiden verdient habe. Die gute Gräfin, selbst auch leidend wie gewöhnlich, doch in ihrer tiefen Religiosität eine Stütze findend, sucht mich zu trösten, und aufzuheitern, da Du ja bald hier seyn werdest. Oh meine Fanny, lass mich nicht länger auf Dich harren! Du musst es ja aus jeder Zeile meiner Briefe ersehen, dass Du bei mir seyn solltest!

Dein
Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

122. Bárá Eötvös Józsefhez.

Bern, 27. aug. 1854.

Tegnap érkezett tudomásunkra a' hir, — volna bár hazug! — hogy Te, lelkem barátom, Andor fiadat elvesztetted.¹ Hitvesem, ki a' kedves gyermeket nem győzte dicsérni, mélyen megilletődött; 's én kinek édes mindene családjában, gyermekeimben áll, 's kit a' jelen év' szenvedései érzékenynyvé tettek a' tulságig, elgondolhatom fájdalomadat. Vigasztaljanak, a' kik vigasztalhatnak: az elhunyt testvérei 's anyjuk a' ki áldás Néked és nékik! Vigasztaljon a' mi értékesse teszi az életet: a' munka; melly ha nem frissíti fel a' lelket, legalább nem engedi, hogy marasmus fészkelődjék belé; vigasztaljon barátaid' köre! —

Az augsburgi Allgemeine' egyik inseratumából tudom, hogy a' vezéreszméket rostáló munkád² második kötete is megjelent; kívánok sok és fogékony olvasót, annyit 's olyanokat, mennyit a' kiadó 's minőket az író publicumul óhajtának magoknak. Historiai munkám' negyedik kötetének végivét már ezelőtt egy hónappal revideáltam; képzelem hogy Geibel eddigelé már közzé tette a' könyvet. Mit mond hozzá a kritika?

Az ég áldjon meg kétszeresen a' csapás után, mellyet szenvedtél, édes barátom! Tarts meg engem szíves emlékezetedben addig is, míg rövid idő múlva, mint hiszem, veled leszek ismét! Midőn ezelőtt néhány héttel az enyéimmel Interlakenben voltam, eszembe jött a' levél, mellyet nekem onnan 1836-ban a' hazába irtál. A' 23 éves ifju egyebet látott ott, mint a' 41 éves férfiú; de az egyiknek a' másinak is eszébe jött barátja a' távolban.

Szalay L.

Adresszem: Bern, *Gerechtigkeitsgasse* No. 99.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Bárá Eötvös József legfiatalabb gyermeke, ki néhány hónapos korában halt meg.

² «A XIX. század uralkodó eszméi» II. kötete ebben az évben jelent meg. Az I. kötetre nézve l. a 177. oldalon levő ¹ jegyzetet.

123. Báró Elötvös Józsefhez.

Bern, (*Gerechtigkeitsgasse*, No. 99.)

Sept. 28/854.

Derék ember vagy, lelkem barátom, hogy az élet' csapásait amúgy fél vállra veszed, például másoknak is. Élet-philosophiád, mint azt leveledben fejtegeted, tagadhatatlanul némi rokonságban áll azon eszmerendszerrel, melyet, húsz éve lesz maholnap, Chartausidban fejtegettél; de hol van az irva, hogy e' rendszerben kevesebb bölcsesség lappang. mint akár a' Democrituséban¹ akár a' Heraklituséban,¹ ha vigasztalást meríthetsz belőle magadnak? Én mióta egy nap eszembe jött, hogy a' *jus strictum*' 's az *aequitas*' *postulatumai*-nak minden csorbája nélkül még jó dolgom is lehetne e' világon, kétszeresen érzem az életpálya' tuskéit; jó lesz meg' búcsut adni ama téveszmének, 's azt fogom találni, hogy rendében van minden.

Szép tőled, hogy barátságod a' régi maradt, hogy örvendeni fogsz, ha meg' köztetek leszek. Ha családom' 's a' tudomány körén túl még ifjabb korom' barátjai között is honn fogom magamat találni, hiba volna már liquidálni akarnom a' *boutique*' követeléseit és tartozásait, vagy éppen cridát emlegetnem. Innen láthatod, hogy még nem szándékom falhoz vágni az írói tollat, ha a' történezzet' musája is úgy akarja. Mióta 1827-ben nevem a' Hasznos Mulatságokban authori rangra emeltetett,² az irodalom' több tartományait jártam be. Mulatozásom a' szép művészetek *propylaeumai*-ban rövid volt, de ott találkoztam első ízben Veled, még most is tudnám mondani napját és óráját. Hosszasabb, jóval hosszabb volt tartózkodásom azon tudomány' *deus terminusai* között,³ *quorum est imperare, vetare, permitttere, punire*; 's ha Isten

¹ Demokritos (460—360 Kr. e.) görög bölc, kit derűs világnézlete alapján a «nevető» D.-nak hívtak ellentétben a másik görög bölcscsel, a komor gondolkodású Herakleitossal (500 körül Kr. e.), kit a «síró» H.-nak neveztek.

² A «Hasznos Mulatságok» 1827. II. félévi folyam 27. száma hozta üdvözlő költeményét Hadaly Károly egyetemi tanárhoz.

³ Jogtudományi dolgozatait érti.

is úgy akarja mint én, szerény *glossatorai*-nak egyike maradtam volna e' napig. E' tudomány iránti *pietas*-ból történhetett, hogy jelenleg is, nem a' «*Bärenplatzen*» vettem szállást, hová különben nyájas jó kedvem utasított volna; nem is «*zwischen den Thoren*», mint afféle sehonnaihoz illő *quartier*-ban; hanem a' «*Gerechtigkeitsgasse*ban», mely nevét tudnivalóképen az igazság' istenasszonyának egy kút fölébe biggyesztett kissé filigran művű szobráról nyerte. Elég a' hozzá, hogy a' sors, mely engem utazóvá tett az életben, utazóvá tett a' tudományban is; de valamint *æsthetikai* studiumaim mint hiszem, nem ártottak a' későbbi publicizistai és jogtudományi dolgozatoknak, úgy ezek talán nem rontották el bennem a' képességet olyan a' millyen haszonnal működnöm, a' történetírás' mezején, melyre minapában léptem, magamnak és másoknak okulására, mert semmi kétség, hogy a' történeti tanulmányok' elhanyagolása nem a' legeslegalkalmasabb eszköz helyes világításban láttatni az ifjabb nemzedékkel tárgyakat és viszonyokat.

Élj boldogul, édes barátom! Remélem hogy rövid idő múlva látak; napját még most nem irhatom meg, elindulásunk ideje 's az utazás folyama részben a' gyermekek' egészségétől függ, 's ez kivált a' fiué, bár mi erősnek látszassék, véleményem szerint nem a' legszilárdabb; a' friss de száraz őszi idő úgy hiszem, jótékonyan fog hatni mind reá mind a' leánykára. Hitvesemnek a' berni levegő igen használt; a' baj, mely otthonn folyvást bántotta, legalább ideig-óráig megszűnt. *Adieu*, édes barátom, 's ha soraim épen levélírási humorban találnak, engedj korlátlan folyamot a' szeretetreméltó szeszélynek.

Szalay L.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

124. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 22. Januar 1855.

Verehrter Freund!

Aus Ihrem lieben Schreiben v. 5. l. M. habe ich mit Vergnügen ersehen, dass Sie fortwährend wissenschaftlich

thätig, und in nähere Beziehungen zu dem Germanischen Museum getreten sind.

Ich habe im Laufe des vorigen Winters den vierten Band meines Geschichtswerkes vollendet; Ende August's erschien er im Drucke. Sobald ich an Geibel schreibe, werde ich ihn veranlassen Ihnen ein Exemplar zukommen zu lassen.

Im April begab ich mich nach Lausanne, wo ich eine Wohnung für die Meinigen miethete, deren Ankunft ich entgegen sah, und die keinen lieblicheren Frühlings- und Sommer-aufenthalt hätten finden können, als die *descente d' Ouchy* mit ihren dem Lemman zugewandten Gartenhäusern. Kaum in Lausanne angelangt, erhielt ich als Gruss zu meinem zweiundvierzigsten Geburtstage die Nachricht, dass Pali an einer typhösen Lungenentzündung tödtlich erkrankt darniederliege. Der neue Schlag erschütterte mich tief. Gegen alles erwarten erhalte sich der Knabe, doch konnte die Abreise von Pesth nicht vor Ende July stattfinden. Nach der Ankunft der Meinigen raffte ich mich bald von dem Siechthum auf, das mich in Folge langer Leiden und der in Scherben gegangenen Lausanneer Villegiatur überkam; doch Pali kränkelte noch immer an den Nachwehen des Typhus, und als wir im Oktober dennoch die Heimreise antreten wollten, bekam er auf der Reise von Bern nach St.-Gallen einen Luftröhrenkatarrh, verbunden mit Wechselfieber, der uns gebot, den Winter noch hier zuzubringen.

Der Knabe scheint nun wieder genesen zu seyn, und ich habe mich wieder mit meinen Büchern umgeben, und arbeite an dem Band, der mein Geschichtswerk abschliessen wird. Für mich wenigstens war es eine lehrreiche Arbeit; Schade nur, dass es etwas problematisch ist, *cui bono* man in meinen Jahren noch etwas lernen soll. Endlicher¹ hatte vollkommen Recht, als er uns im Jahre 1846 zurief: «Verliert über den Mühen des Tages und über ihren dem socialen Fortschritt zugewandten nächsten Bestrebungen, die Wichtigkeit ernster historischer Studien nicht zu lange aus den Augen; denkt an die grosse Wahrheit, dass eine segnen-

¹ Endlicherre vonatkozólag l. a 143. oldalon levő ¹ jegyzetet.

reiche Zukunft sich nur auf dem Boden einer vollständig gekannten und richtig erkannten Vergangenheit aufführen lasse.» Keine Seele horchte auf die Mahnung; man baute keuchend weiter fort, und im Jahre 1848 that sich der Abgrund auf.

Leben Sie recht wohl, mein verehrter Freund! Ich hoffe dass die Ihrigen denen ich auch von Frau und Kindern herzliche Grüsse zu melden habe, wieder völlig hergestellt sind. Adieu!

Ihr
Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [56. sz.].)

125. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 8. febr. 1855.

Verehrter Freund.

Ich habe Ihnen, auch im Namen meiner Frau Glück zu wünschen, dass die Ihrigen sich bereits im Geleise der Rekonvaleszenz befinden. Nach Recht und Billigkeit sollte Ihr Haus jetzt auf geraume Zeit vor jeglicher *malaria* verschont bleiben. Auch mein Pali scheint, Gottlob, wenigstens auf einige Zeit, der *materia peccans* ledig geworden zu sein, und sieht wieder recht gut aus.

Ipolyi's ¹ Styl will auch mir nicht behagen, überhaupt habe ich Manches gegen die Schreibart der Mehrheit meiner Collegen in der Heimat einzuwenden. Ipolyi ist Verfasser einer «*magyar mythologia*», die in neuester Zeit erschienen ist, die ich mir aber, da meine jetzigen Studien über das XVII. Jahrhundert mit den Göttern unserer Ahnen nichts zu thun haben, nicht kommen liess. Das Werk wird in der ungarischen Journalistik sehr gerühmt; so viel steht fest,

¹ Ipolyi Arnold (1823—1886) későbbi nagyváradi r. kath. püspök, a Magy. Tud. Akademia rendes tagja; 1846-ban kezdte — a Kisfaludy-Társaság által kitűzött pályakérdés által ösztönözve — az anyagot gyűjteni «Magyar Mythológiá»-ja számára, melyet azután 1850-ben írt meg.

dass der Mann nicht zu den oberflächlichen Scribenten gehört.

.....
 .....
 «Történelem» ist ein neues Wort für «Geschichte»,
 «történet» ein neues Wort für «Geschichtschreibung». Die
 Herren sind grosse Freunde der Wortfabrikation.

Es soll mich freuen wenn mich das Germanische Museum in seinen grösseren Ausschuss wählt.¹ Auch glaube ich für den Posten so ziemlich geeignet zu sein. Ich bin zwar kein Antiquarius, aber wie Lessing von sich sagte: er sei kein Gelehrter, doch wisse er, was in welchem Buche zu suchen sei, — so dürfte auch ich mich in dem Bereiche, das ich als Ausschussmitglied zu bebauen hätte, orientiren können. Die Wahl, wenn sie geschieht, wird ein Band mehr sein, das mich an Deutschland knüpft, das mich auch in der Heimat in stetem Verkehr mit der deutschen Gelehrten-Welt (wie ich manchmal glaubte, meine andere Heimat) erhalten soll.

Haben Sie den Artikel «zur ung. Literatur»² in der Beilage der gestrigen Allg. Zeitung gelesen? Lüften Sie den ohnehin etwas durchsichtigen Schleier nicht, wenn Sie es errathen hätten, wer der Verfasser sey.

Leben Sie, mit den Ihrigen, recht wohl, mein theurer Freund!

Szalay L.

.....
 .....
 Was Sie über den geringen Dienst sagen, den ich Ihnen bei Ausarbeitung Ihres Aufsatzes über ung. Historiographie zu leisten im Stande war, ist sehr outrirt.³

Was Sie über die Intriguen des gemeinen Federvolkes sagen, ist, wie ich glaube, nicht outrirt. Die Leute mögen immerhin geifern, wenn Sie dabei keinen Schaden nehmen.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka közölt [57. sz.])

¹ L. a következő 126. sz. levelet.

² L. a 206. oldalon levő jegyzetet.

³ L. a 183. oldalon levő jegyzetet.

126. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 19. März 1855.

Verehrter Freund,

Das Germanische Museum wird meine Zuschrift bereits erhalten haben, in der ich die Wahl zum Mitgliede des grössern Ausschusses annehme.¹ Die Sache hat mir Freude gemacht, weil sie mich in nähere Beziehung zu Deutschland bringt, zu dem Lande, das mir fast so theuer, wie meine eigene Heimat geworden ist; und weil ich die Wahl der Vermittlung eines lieben Freundes zu danken habe. Vielleicht finde ich bald Veranlassung den Dienst zu erwidern. Wie ich aus den öffentlichen Blättern ersehe, dürfte die ungarische Akademie in kurzer Zeit zu einer sogenannten grossen Sitzung zusammentreten, und bei dieser Gelegenheit wohl auch Neuwahlen vornehmen. Ihre Verdienste scheinen bei uns nach ihrem vollen Werth gewürdigt zu werden, und Ihre Wahl ist als sicher anzunehmen,² wenn man, wie ich glaube, auch in Bezug auf auswärtige Mitglieder zu Neuwahlen zu schreiten gesonnen ist. Ich hoffe zuversichtlich, dass Sie in obigem Falle die Wahl als Zeichen unserer Hochachtung mit freundlicher Bereitwilligkeit annehmen werden.

Ihr Brief enthält des Freundschaftlichen Vieles: Alles und Jedes that uns wohl. Wir werden nicht unterlassen Ihnen im voraus Anzeige zu machen, wann wir in Nürnberg einzutreffen gedenken;³ und jedenfalls im Gasthof zur Blauen Glocke absteigen. Da in Ihrem Schreiben das Wort «Unwohlseyn» kein einzigesmal vorkömmt, darf ich als sicher annehmen, dass Frau und Kinder nun wieder völlig hergestellt sind. Unsere Söfi schien dieser Tage einen Anlauf zum Gallenfieber zu nehmen, doch heute ist sie, wie ich glaube, wieder auf dem Wege der Genesung.

Sonderbar, dass die deutschen Blätter den zweiten Band

¹ L. az előző 125. sz. levelet.

² A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban választotta meg külföldi tagjává.

³ Szalay családjával 1855 áprilisban indult el Rorschachból, hogy Nürnbergben át hazájába visszatérjen.

von Eötvös' «Die herrschenden Ideen des XIX. Jahrhunderts» nicht einlässlich besprechen. Cherbuliez,¹ mit dem ich im vorigen Jahre in Lausanne persönlich bekannt wurde, stellt das Werk sehr hoch; ein Artikel von ihm über das Buch steht in der *Bibliothèque universelle de Genève*. Eötvös schrieb mir jüngst auch über Vállas,² der wie Sie wissen, im Jahre 1851 nach Amerika ging und dort der alte Kauz geblieben ist. *Coelum non animum mutant qui trans mare currunt*. «*Bejárta az egész Uniót, — schreibt Eötvös, — 's éjszak és dél, New-York és New-Orléans közt oscillálva, — miután csaknem minden állodalomban egynehány befolyásos emberrel összeveszett, 's mint maga írja, nemcsak a' bostoni egyetem, hanem a' new-yorki Mechanical Institute' foglalkozásait is világosságra hozta, és az amerikai Bureau de Longitude-ot egész semmisségében mutatta be az uniónak, — most Louisianában egy polytechnikus iskola' élén áll, 's a' chemia' professorának társaságában egy várost alapít. Ő vagy a' vegytanár lesz-e az új Romulus, ki Remusát tönkre teszi? nem tudom.*» Von sich selbst schreibt Eötvös, dass er auch wieder zu seinem alten *métier*, dem Romanschreiben zurückgekehrt ist. «*Milly sikerrel? nem tudom; de hiszem, hogy obiectivusabbá lettem már azért is, mert subiectivitásom szegényebb mint hajdan volt 's mert egyéni érzéscimnek kevesebb fontosságot tulajdonítok.*»

Eine herzliche Empfehlung von meiner Frau an die Ihrige. Leben Sie alle recht wohl!

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka. között. [59. sz.])

¹ Minden valószínűség szerint André Cherbuliez (1795—1874) schweizi író, Victor Ch.-nek egyik testvére, ki a «Bibliothèque universelle de Genève»-be több cikket írt.

² Vállas Antal (1809—1869) phil. doctor, a M. Tud. Akadémia rendes, majd külső tagja; igen hányatott életet élt: szerzetesnek készült, majd a matematikai tanulmányokra adta magát, később az irodalommal foglalkozott; közben báró Eötvös Dénesnek (József öccsének) és Rosty Pálnak nevelője volt; a pesti egyetemen 1848—50-ig a menyniség tanára volt, 1851-ben Amerikába vándorolt, New-Orléans-ban (Louisiana állam fővárosában), majd Nicaraguában, végül 1854-óta ismét New-Orléansban élt.

127. Toldy Ferenczhez.

Rorschach (Canton St. Gallen) mart. 22. 1855.

Tisztelt Titoknok Úr,

Közelget a' tavasz 's maholnap itt lesz az idő, mikor az enyéimmal folytatom útamat a' haza felé, melyet m. e. octoberben fiamnak súlyos betegsége szakasztott velünk félbe.

A' sors úgy akarta, hogy negyvenkét éves koromban ott álljak vagyon' dolgában, hol a' huszonkét éves ifju állott volt, — azzal a' különbséggel, hogy most hitvesemről és gyermekeimről is kell gondoskodnom. Szeretném tehát tudni, lehet-e, szabad-e jövedelmi szempontból valamit várnom az Academiától, melynek jelen pénzügyi állásáról nincsenek adataim, 's melyről ennél fogva nem tudom, ha adhat-e évdíjt azoknak, kik még 1838-ban választattak rendes tagokká? ¹ Szeretném ezt azért is tudni, hogy más irodalmi vállalatokra ne kössem le öszves időmet; hogy ebből annyit fentartsak magamnak, mennyit az Academia' ügyei netalán tőlem is igényelhetnének. Kegyed ugyan szives volt eziránt a' mult nyáron levelet írni hitvesemnek, de ő azt a' sok gond között elutazása előtt szépen otthonn felejtette. Kérek tehát egy-két sort.

Egy némellyik hazánkfia, mint a' hirlapokból látom, úgy vélekszik, hogy Schweiz' könyvtáraiban hazánkat, irodalmunkat illető, eddigelé ismeretlen emlékek lappanganak. A' vélemény valószínűleg hibás vélemény. Kocsi Bálint ismeretes munkájának (az 1673—4-diki pozsonyi *delegatum iudicium*ról) eredeti kézirata a' zürichi polgári könyvtárban őriztetik, de ennek kilencz első részét Lampe' könyvében mindnyájan olvastuk, a' három végsőt hazánkfiai közül már többen forgatták. A' mi egyéb még közelebbről érdekelhetne bennünket a' zürichi «*Wasserkirche*»-ben, azt Bullinger már száz 's egynehány évvel ezelőtt az *Analecta Tigurina*-ba

¹ A rendes tagok régebben 400, 600 vagy 800 forint évdíjat kaptak; Csengery indítványára az évdíjakat a 60-as években fokozatosan beszüntették.

fűzte. Horner könyvtárnok a' XVII. század' nyolczadik tizedében bujdosott magyar protestans lelkészek' sorából kettőnek arczképét birja, 's ezen bujdosás' kézirati historiájával Schweiz' több könyvtáraiban találkozhatni, de Hamel Brui-ninx' és van Pooth' nyomtatott munkáik adatok' dolgában teljesebbek e' kéziratoknál, — legalább azon kéziratoknál, mellyeket forgathattam.

A' berni hungaricák nagyjából Bongars hagyományával kerültek a' *Berner Stadtbibliothek*be; m. e. novemberben szerencsém volt rólok jelentést tenni az *Academiának*.¹

A' mit Baselben találtam, arról 1853. octoberben levelet írtam az *Academia*' dicsőült elnökének; 's f. é. júliusban, midőn a' lausannei *Bibliothèque Cantonale*' hungaricáiról tudósítottam a' titoknoki hivatalt, postscriptumul egy Baselben tanult magyar diák' emlékkönyvéről is szólottam.²

Maradok őszinte tisztelettel Titoknok Úr

alázatos szolgálja

Szalay László.

(Eredetije a Magy. Tud. Akadémia Könyvtárában, Toldy levéltárczája 38. kötetében.)

128. Alexander Fleglerhez.

Rorschach, 9. April. 1855.

Verehrter Freund.

Ich dachte an Sie, an Ihr liebes Schreiben v. 29. v. M., das so reich an geistreichen *aperçu's* ist, und mir die Abendstunden unseres nachbarlichen Stillebens wieder lebhaft in's Gedächtniss rief, als der Faktor mit Ihrem Briefchen v. 6. l. M. in die Stube trat. Ich kann mir Ihren lebhaften Unmuth wegen all der Dinge die da Schnupfen, Rheumatismus u. s. w. heissen, recht gut vorstellen, weil ich einigemale Augen- und Ohrenzeuge Ihres malcontenten Gebahrens bei ähnlichen Heimsuchungen gewesen bin, und weil ich weiss

¹ Közölve a Magy. Akad. Értesítő 1855. évi I. számában 73. old

² Közölve u. o. az V. számban a 379. oldalon.

«dass immer ein bisschen Hypochondrie sich zu obigem Zeug zu gesellen pflegt. Ich glaube es Ihnen schon öfters gesagt zu haben, dass ich Sie Ihrer hypochondrischen Grillen wegen eher beneide als bedaure; die Jahre wo ich ähnlichem Grillenfängen zugänglich war, gehören unter die glücklicheren meines Lebens. Das Geständniss, dass Sie sich regelmässig auf die Wonnen des Frühlings freuen, ist der beste Beleg, dass Sie noch jung sind, jung an Körper und Seele; und Jungseyn ist bekanntlich ein gar löbliches Ding. Allen Respect vor jener grünen *senectus*, deren *panegyris* der erste aller *sanctorum patrum* M. T. Cicero schrieb; aber es gibt auch eine andere *senectus*, die Einen vor der Zeit überkömmt, wenn man mit vierzig und einigen Jahren schon längst jeder Illusion unzugänglich geworden ist, zu der einer Ihrer Freunde, wie es scheint, eine ziemlich prononcirte Anlage hat, und über die er nicht gesonnen ist, sich und Andere zur Auferbauung einen *Tractatum* zu schreiben.

Also, tragen Sie nur rüstig weiter all das kleine Unge-
mach, das Ihr Briefchen mit homerischer Genauigkeit auf-
zählt: werden Sie auch nicht unwirsch, wenn ich Sie einen
hypochonder schelte; es giebt nur eine Sorte von Hypo-
chondrie, gegen deren Aufbürdung man sich mit Händen
und Füßen wehren soll, von der Ihnen aber keine Gefahr
droht, weil Ihnen der Himmel in das Mixturglas Ihres
Lebenselixirs schon an der Wiege gnädiglich eine Dosis
«leichten Sinn» gegossen hat. Obige, jedem *exorcismus* Hohn
sprechende Hypochondrie hat Lichtenberg als seine ureigene
bezeichnet, und mit seltener Präzision folgendermassen defi-
nirt: Die Gabe aus jeder Blume die grösstmögliche Quanti-
tät Gift zu eigenem Gebrauch auszupressen. — Sie werden
es mit den Blumen des nahenden Frühlings anders machen;
Sie werden sie pflücken und auf den Hut stecken, Ihre Frau
wird sie *fűzőjébe tűzni*, Ihre Kinder *hajaikba fonni*, wie es
das ungarische Volkslied will.

Was Sie mir über Ipolyi schrieben, habe ich mit viel
Interesse gelesen; junge Kräfte, junge aber reife Kräfte thun
der ungarischen Literatur gar sehr Noth, denn manches ist
da vor der Zeit alt geworden, und der Tod hält reichlich

Lese. Vor etwa zwei Wochen hat man den nur 38 Jahre alt gewordenen Prof. Repiczky¹ begraben.

Wie ich in den Zeitungen lese, soll die ungarische Akademie schon am 17. April zur Wahl eines neuen Präsidenten zusammentreten.² Ich habe Freund Lukács Móríz gebeten, für den Fall dass auch andere Wahlen, namentlich auswärtiger correspondirender Mitglieder vorgenommen werden sollten, Ihre Candidatur besorgen zu wollen.

Von Frau Sulzer ging die Anfrage bei uns ein, ob wir einige Kleinigkeiten für Ihre verehrte Frau mitnehmen wollen; natürlich erklärten wir uns dazu gerne bereit.

Wir gedenken noch im Laufe dieses Monats abzureisen; wenn Sie aber Lust haben sollten, mir bald zu schreiben, so könnte mir noch füglich hier ein Brief von Ihnen zukommen. Ich verspreche mir viel Genuss von dem Werke, mit dem Sie, wie Sie schreiben, beschäftigt sind. Den Sinn für Wissenschaft und Freundschaft habe ich mir bewahrt, wenn ich auch an dem lärmenden Weltorchester wenig oder gar kein Interesse mehr nehme.

Die Meinigen sind Gottlob wohlauf. Unsere Empfehlungen, unsere Grüsse an die Ihrigen. Adieu!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között. [60. sz.])

129. Alexander Fleglerhez.

Ofen, Christinenstadt, No 296.

12. Juni 1855.

Verehrter Freund.

Ich fürchte bis jetzt schon um das *renommée* eines pünktlichen Correspondenten bei Ihnen und Ihrer verehrten Frau gekommen zu seyn, weil ich Ihnen Ende Apr. als wir durch Nürnberg reisten, einen Brief in etwa drei Wochen

¹ Repiczky János (1817—1855) a M. Tud. Akad. levelező tagja és alkönyvtárnoka, a keleti nyelvek magántanára a pesti egyetemen; a magyar történeti kútfők gyűjtésével foglalkozott.

² Az elhunyt gróf Teleki József helyett 1855 április 17-én választotta meg az akadémia gróf Dosseffy Emilt elnökke.

versprach, und jetzt wo ich endlich die Feder ergreife, deren schon etwa sechs abgelaufen sind.

Hoffentlich werden Sie jedoch meine Entschuldigungsgründe freundlichst gelten lassen . . . . .

Ich habe mich nun wieder mit meinen schon längst liebgewonnenen Büchern und Manuscripten umgeben, und arbeite an dem Schlussbände meines Geschichtswerkes. . . . .

Vor drei Tagen hielt Csengery in der Sitzung der historischen Section unserer Akademie einen Vortrag über Ipolyi's *Magyar mythologia*. Er ist ein scharfer Gegner des Verfassers, will es schlechterdings nicht gelten lassen, dass die spärlichen Spuren des religiösen Cultus unserer Ahnen das Substrat einer *magyar mythologia* bilden können, und meint das Werk sey eben nur ein *parforce*-Abklatsch des Grimmschen Werkes über deutsche Mythologie. Vielleicht geht Csengery in seinem Tadel zu weit, weil Toldy in seiner Bewunderung des Werkes zu weit gegangen ist. *En passant* will ich noch bemerken, dass Ipolyi, wie ich höre, ein noch ganz junger Mann und nicht evangelischer Seelsorger, wie ich meinte, sondern katholischer Pfarrer ist.

Leben Sie recht wohl, mein verehrter Freund, Sie und die Ihrigen! Manchmal sage ich mir, es wäre schön, wenn wir in diesem Leben noch einmal in einer und derselben Stadt, Tag für Tag wissenschaftlichen und gemüthlichen Verkehr pflegen könnten, wie einst. Adieu!

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között. [61. sz.])

130. Nejéhez.

Wien, 24. Juni 1855.

Meine liebe Fanny.

. . . . .
 . . . . .
 Mit Hartleben habe ich einen Vertrag über den Beginn einer ungarischen Ausgabe von Cicero's philosophischen Werken abgeschlossen.¹ Diese Notiz ist übrigens nur für Dich, das Publicum wird es schon bei Erscheinung des ersten Bandes erfahren. Wenigstens stehen mir einige hundert Gulden Honorar für die nächsten Monate in Aussicht.

Behufs meiner historischen Arbeiten bin ich schon einigemal auf der Hofbibliothek gewesen, und bin mit Herrn Custos Birk persönlich bekannt geworden. Dem Herrn Regierungs-Rath Chmel, Direktor des Haus- und Hofarchives habe ich einen Besuch abgestattet, er hat mich sehr freundlich empfangen; Herr Sektionsrath von Meyer hat mir gütigst zugesagt, dass er die nöthigen Einleitungen treffen werde, damit ich den Urkundenschatz benutzen könne.² Diese Arbeit werde ich wahrscheinlich erst im Herbst vornehmen, weil sie viele Wochen erfordert, ich aber bei der jetzigen Zeit wo die Cholera, wie ich höre und wie Du auch selbst schreibst, in Ofen und Pesth noch immer Opfer fordert, nicht zu lang von Euch entfernt sein will; und dann auch weil ich schon an die Cicero-Arbeit gieng, die mir, sobald ich damit fertig seyn werde, sogleich Honorar bringt, was bei obiger Arbeit nicht der Fall ist.

. . . . .
 . . . . .
 Ich umarme Euch Alle!

Dein

Laczi.

(Eredeti je özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

¹ Csak «A kötelelességekről» jelent meg Szalay fordításában 1857-ben Pesten, Hartleben kiadásában.

² Az udvari és állami levéltár használata Szalaynak tényleg sohasem engedtetett meg; a Magy. Tud. Akadémia közbenjárása is haszaltalan volt. L. még a 26. oldalon levő ³ jegyzetet is.

131. Alexander Fleglerhez.

Ofen, Christinenstadt, No 296.

3. Sept. 1855.

Verehrter Freund,

Ich war vor einigen Tagen bei Baron Eötvös, der von Karlsbad zurückgekehrt nun wieder seine freundliche Villa auf dem Schwabenberg bewohnt, und der mir sagte, dass er Ihnen für die Zusendung Ihrer Schrift «Deutschland und die orientalische Frage», die er gleichfalls unter die werthvollsten Erzeugnisse der neuesten deutschen Litteratur rechnet, baldigst brieflich danken werde.

Es war mir erfreulich aus Ihrem jüngsten Schreiben ersehen zu können, dass Sie mit Hofrath Hammer¹ persönlich bekannt worden sind; noch erfreulicher war es mir zu vernehmen, dass er den Wunsch aussprach, Sie im oestreichischen Staatsdienst sehen zu können, und dass er Ihnen zu diesem Behufe freundlichst gestattete, sich in Ihrem Schreiben an Seine Exz. Gf. Thun² auf ihn zu beziehen. Bei der Hochachtung die er auch in hohen Kreisen genießt, dürfte seine persönliche Bekanntschaft Ihnen sehr förderlich seyn.

Da uns die Cholera noch immer nicht verlassen will, habe ich meine Reise nach Wien von Woche auf Woche verschoben. Das kühle Wetter wird hoffentlich das Übel (dessen tellurisches Wesen wohl kaum bestritten werden kann) baldigst bannen, und ich kann dann mit grösserer Ruhe an meine historischen Forschungen gehen.

. . . . .

. . . . .

. . . . .

Auch ich glaube, dass Sie Grund haben, mit der Ipolyischen Besprechung Ihrer Schrift³ im Magyar Sajtó zufrieden

¹ Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall. L. róla a 87. oldalon levő ² jegyzetét is.

² Leo Graf Thun (1811—1888) osztrák politikus; 1849—60 években cultusminister volt.

³ «Über magyarische Geschichtschreibung und Geschichte.»

den zu seyn. Es gereicht Ipolyi zur Ehre, dass er Ihr Talent nach seinem vollen Umfang zu würdigen weiss. Auch seine *Magyar Mythologia* ist nicht ohne Verdienst, aber es ist viel Überschwängliches, viel nicht dahin gehörendes Zeug darin. Csengery wird Ihnen seine Kritik zukommen lassen. Vielleicht wird die Kritik eine Antikritik nach sich ziehen. Es wäre mir sehr interessant Ihr Urtheil zu vernehmen, wenn Sie von allen Akten des Handels Einsicht genommen haben werden.

Hunfalvy Pál¹ fährt rüstig fort auf dem Felde der vergleichenden Sprachwissenschaft, zum Frommen auch unserer Geschichtsforschung zu wirken. Er ist unbezweifelt einer unserer tüchtigsten Literatoren, und für jetzt, wie ich höre bei Schott auf Besuch, mit dem er seit Jahren in regem literarischen Verkehr steht.

Das Germanische Museum wird nun bald seine Jahres-sitzung halten. Ich würde wünschen, dass Regierungsrath Chmel, der gleichfalls Mitglied des Museums ist, dieser Sitzung beiwohnte; das müsste eine sehr interessante, weil ihre wissenschaftlichen Bestrebungen fördernde Bekanntschaft für viele Mitglieder des Museums seyn. Die Unterstützung, welche S. M. der Kaiser dem Institute Jahr für Jahr angedeihen lassen wird, ist auch dem Baron Aufsess² ein schöner Lohn für seine Bestrebungen. Haben Sie die Güte dem Herrn Baron vermelden zu wollen, dass anderwärtige Beschäftigungen mich hindern, bei der diessjährigen Sitzung zu erscheinen.

Unsere Akademie der Wissenschaften dürfte, wenn das bereits Allerhöchsten Ortes bestätigte Präsidium die allgemeine Sitzung ausgeschrieben haben wird, Sie vor allen anderen zu ihrem correspondierenden Mitglied wählen. Es versteht sich von selbst, dass ich mir die Sache sehr angelegen seyn lassen werde, obgleich ich überzeugt bin, dass mein Zuthun gar nicht erforderlich ist.

¹ Hunfalvy Pál (1810—1891) az összehasonlító nyelvészet jeles munkása, különösen a magyar nyelvvel rokon nyelvek ismertetése által szerzett érdemeket; a Magyar Tud. Akadémia igazg. tagja volt.

² Hans Freiherr von Aufsess (1807—1872) német régiségbuvár, a nürnbergi Germanisches Museum megalapítója és első igazgatója.

Leben sie recht wohl mein theurer Freund! Herzliche Grösse an Sie alle von uns allen; mögen Eltern und Kinder in Nürnberg wie zu Ofen gesund bleiben, mögen letztere den ersteren nicht mehr Sorgen als billig machen!

Ihr

Szalay L.

(Eredetije b. Szalay Gábor tulajdonában.)

132. Alexander Fleglerhez.

Ofen, 19 Mai 1856.

Fischerstadt, 74, 2. Stock.

Verehrter Freund,

.....
 .....
 .....

Ich soll Ihnen Kunde von mir und meinen Arbeiten geben. Vor einigen Monaten erschien von mir eine Monographie über den Einfall der Mongolen in Ungarn, 1241—1242, *a tatárjárás Magyarországon* für das grössere Publikum, mit obligaten xilographischen Illustrationen; es wurden nahezu 12,000 Exemplare verkauft. Nächstens erscheint der erste Band meiner Sammlung ungarischer Mémoires aus dem XVII. und XVIII. Jahrhundert, prachtvoll ausgestattet, ein Bibliotheks- und Salonwerk, wie deren Heckenast bereits eine schöne Zahl verlegt hat; der genannte Band enthält die Autobiographie des Siebenbürger Fürsten Johann Kemény, nach der mir freundlichst mitgetheilten Urschrift (Rumy hat in seinen *Monumenta Ungarica* eine schlechte Copie auf die nachlässigste Weise abdrucken lassen); der V-te Band meiner ungarischen Geschichte sieht seinem Abschluss entgegen, sobald ich von einigen bisher unbenutzt gebliebenen synchronen Handschriften Einsicht genommen haben werde; und endlich habe ich während die Cholera in den Sommermonaten um uns hauste, und mir für meine andern literarischen Zwecke das Ausbeuten unserer öffentlichen Bibliotheken und Archiven erschwerte, in einem Landhause am Fusse der Ofener Berge Cicero's *de officiis* übertragen, eine

Arbeit an der ich grosse Freude hatte, die jedoch, wenngleich vollendet, bisher noch nicht veröffentlicht wurde.

So viel über meine literarische Thätigkeit.

Was meine häuslichen Angelegenheiten betrifft, so ist Licht und Schatten auch jetzt ungefähr auf dieselbe Weise vertheilt, wie zu jener Zeit, als wir uns kennen lernten. Ich muss mir diese Sciographie umsomehr gefallen lassen da bekanntlich bei dem Herannahen des Abends die Schatten grösser zu werden pflegen, und ich mich folglich bescheiden müsste, wenn es der Lichtparthien auch noch weniger gäbe. Zsófi und Pali sind jetzt gesund, lesen schon Robinson und Columbus und Cortez u. s. w.

Mit Baron Eötvös bin ich selbstverständlich oft und viel. Da die Akademie jeden Montag Sitzung hält, so treffen wir uns dort regelmässig, und nach der Sitzung bringe ich den Abend bei ihm zu, eine Gelegenheit auch Ihrer freundschaftlichst zu gedenken. Er konnte es kaum glauben, dass er Ihnen schon auf drei Briefe Antwort schulde; nahm sich vor baldigst zu schreiben; und sollte es dennoch wieder unterbleiben, so werden Sie dies allem andern eher als unfreundlichen Gesinnungen zuschreiben. Er ist eben kein pünktlicher Correspondent, aber ein sehr gewissenhafter Besucher bald des einen bald des andern Badeortes während der *saison*, und gedenkt dies Jahr auf seiner Badereise auch Nürnberg zu berühren, wo ihn Freund Flegler mit den wissenschaftlichen und artistischen Schätzen des Museums näher bekannt machen dürfte.

Was die wissenschaftliche Fehde¹ zwischen Ipolyi und Csengery anbelangt, kann ich jetzt, nachdem ich mich mit dem Gegenstand des nähern befasst habe, nur letzterem Recht geben . . . . .

. . . . .

. . . . . Als ich meine Schrift über den Mongolen-Einfall ausarbeitete, habe ich die Ergebnisse der Forschungen über das religiöse Moment bei den finnisch-tatarischen Völkern auf-

¹ L. erről a 129. sz. levelet.

merksam geprüft, und bin zur Überzeugung gekommen, dass die Ungarn am Ende des neunten Jahrhunderts in religiöser Beziehung nicht über den rohesten Naturcultus, nicht über den Schamanismus hinaus waren.

Und nun leben Sie recht wohl sammt Frau und Kindern für und für! Herzliche Grüsse von all den Meinigen an Sie alle!

Ihr

L. Szalay.

Sind Ihnen wohl Dümmler's¹ Noten gegen uns beide in seiner Schrift über das Erzbisthum Lorch zu Gesicht gekommen?

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött. [63. sz.])

133. Alexander Fleglerhez.

Ofen, 15. Sept. 1856.

Verehrter Freund,

Ihre beiden werthen Schreiben habe ich richtig erhalten, mancherlei kleine Geschäfte lassen mich etwas spät an die Beantwortung gehen.

Über die Regierung K. Josephs II. in den ungarischen Landen handelt ein ganzer Band von Katona's *historia critica*, die sich wahrscheinlich auf der Darmstädter grossherzogl. Bibliothek vorfinden wird; da Katona seine Quellen näher zu bezeichnen pflegt, wird es Ihnen ein leichtes seyn, auch auf solche zurückzugehen. Für den 1790/1-er Reichstag ist die Hauptquelle das gedruckte *Diarium* und *Acta Comitiorum*, die zugleich ungrisch und lateinisch redigirt zweispaltig in folio gedruckt erschienen sind aber sich auf den

¹ Ernst Ludwig Dümmler (1830—1902) német történetíró.

Bibliotheken Deutschlands, mit Ausnahme der Wiener, wohl kaum vorfinden dürften.

Haben Sie wohl schon die ersten Hefte von Hunfalvy János¹ (Pál's Bruder) Bilderwerk über Ungarn und Siebenbürgen zu Gesicht bekommen, das bei Lange in Darmstadt in beiden Sprachen deutsch und ungarisch erscheint? Der Text des einen Heftes das ich durchblättert, ist recht gut; auch die Ausstattung lässt nichts zu wünschen übrig.

Der so eben ausgegebene erste Band meiner *Magyar történelmi emlékek* wird Ihnen durch Ihren Buchhändler zukommen.

Wir haben mit grossem Vergnügen vernommen, dass Ihre verehrte Frau sammt Kinder frisch und gesund aus dem Lande ihrer Geburt zurückgekehrt sind. Hoffentlich wird Ihnen der Aufenthalt in der Vaterstadt eben so gut bekommen.

Leben Sie recht wohl, mein verehrter Freund! Baldigst ein mehreres, wenn ich all das Zeug, das sich eben jetzt zusammendrängt, einigermassen erledigt haben werde.

Freundschaftlichst

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között. [64. sz.]

134. Alexander Fleglerhez.

Pest, 18. Mai 1857.

Verehrter Freund,

Ich schreibe Ihnen aus der Sitzung unserer Akademie der Wissenschaften, die, wie es Ihnen bereits bekannt seyn dürfte, dieser Tage allerhöchsten Ortes bestätigt wurde.²

¹ Hunfalvy János (1820—1888) az egyetemen az összehasonlító földrajz tanára, a Magy. Tud. Akad. rendes tagja volt.

² Gróf Dessewffy elnök 1857 jún. 6-án azzal nyitotta meg a két év óta össze nem gyűlt Igazgatótanács első ülését, hogy tudomása szerint az akadémia alapszabályai máj. 3-án megerősítettek. — Értesülése téves volt, mert az alapszabályok tényleg csak 1858 febr. 27-én nyerték meg a legfelsőbb megerősítést. (Vázlatok a M. T. Ak. félszázados történetéből, Budapest 1881. 16. old.)

Hoffentlich wird man sich nun baldigst veranlasst sehen, zur Wahl neuer Mitglieder zu schreiten, wo dann die Ihrige, wie ich glaube, einstimmig vor sich gehen wird.

Die Vorträge der heutigen Sitzung gehören dem Kreise der mathem.-naturwissenschaftlichen Sektion an; auf diesem mir völlig fremden Felde kann ich nicht in Versuchung kommen meine Weisheit leuchten lassen zu wollen, bin folglich in der Lage Ihr liebes Schreiben v. 2-ten endlich zu beantworten.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Was Sie mir über den Erfolg Ihrer archivalischen Arbeiten in Darmstadt schreiben, lässt mich um so mehr wünschen, dass es Ihnen vergönnt seyn möge zur Förderung Ihrer historischen Studien auch die Schätze der Wiener Archive benützen zu können. Auch ich war in der letzten Zeit nicht müßig auf dem Felde der Geschichtsforschung und Geschichtschreibung. Von *Magyarország története*, Band V. habe ich soeben die Correctur des 29-ten Bogens besorgt. Von der *Magyar történelmi emlékek* ist der zweite Band (die eine Hälfte der Autobiographie des Grafen Nikolaus Bethlen [1650—1710] enthaltend) unter der Presse. (Die in den dreissiger Jahren des vorigen Jahrhunderts zu Haag erschienenen *Mémoires du Comte Bethlen Niklos* sind apokriph, sind das Machwerk eines französischen Abbé's der den Helden seines Buches in Siebenbürgen kennen lernte, und ihm allerhand Erlebnisse unterschob, um solchen des Interesse's seiner Leser und Leserinnen würdiger zu machen). Endlich besorge ich eine Ausgabe sämmtlicher, grösstentheils bisher ungedruckt ja unbekannt gebliebener Schriften (zum Theil in lateinischer, zum Theil in ungarischer Sprache) des *Locumtenens Reginus* und *Archiepiscopus Strigoniensis Antonius Verantius* (1504—1573) für die *Scriptores Rerum Hungaricarum*, herausgegeben durch die Akademie. Der erste Band ist gleichfalls unter der Presse.¹

¹ L. a 184. oldalon levő jegyzet.

21. Mai.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Dieser Tage wird ein neuer Roman von Baron J. Eötvös erscheinen.¹ Da die deutsche Übersetzung dem Original auf dem Fusse folgen soll, wird auch Ihre verehrte Frau bald wieder an eine ungarische Lektüre gehen können.

Seyen Sie uns Alle herzlich gegrüsst. Sofie die nun in wenigen Tagen zehn Jahre alt wird, gedenkt Viktorie'n baldigst wieder zu schreiben. Wir wohnen seit Herbst in Pesth; die Adresse ist: Untere Donauzeile, No 11., 2. Stock.

Mit herzlicher Freundschaft

Ihr

Szalay L.

(Eredeti je a mainzi püspöki könyvtárban Flegler hagyatéka között. [65. sz.])

135. Alexander Fleglerhez.

Pest, 11. Oct. 1857.

Verehrter Freund,

Mein vor etwa einem Monat nach Darmstadt abgegangener Brief wird Ihnen dort zugekommen seyn. Für jetzt denke ich mir Sie und die Ihrigen, wohl und frisch wieder in Nürnberg; hoffe auch, wenn es mir gleich unbekannt ist welche Geschäfte Sie nach Darmstadt führten — etwa eine Professur in Giessen? — dass Sie dort alles nach Wunsch erledigten.

Aus Ihren Briefen, die Sie mir im Laufe des Sommers zu schreiben die Freundschaft hatten, war zu ersehen, dass Sie in letzter Zeit neben manchem Ungemach auch noch der Verlust eines Bruders getroffen habe. Ihr Schmerz ist gewiss ein berechtigter, mein theurer Freund, und doch,

¹ «A Nővérek», mely 1857 nyarán jelent meg először Pesten Heckenastnál; a német kiadás 1858-ban Dux Adolf fordításában «Die Schwestern» czímmel jelent meg Emichnél a «Belletristisches Lesekabinett der magyarischen Litteratur» cz. vállalat 19—28. füzetében.

wenn er sich nicht täuschte in der Meinung, dass er an einem unheilbaren Übel leide, so schied er ja, als er von hinnen ging, wirklich von dem Jammerthale in das bessere Jenseits.

Was das Lebens-Ungemach anbelangt, mit dem Sie fort und fort zu kämpfen haben, das wird Ihnen wohl, nach gutem Czinkota'er Mass, wie wir hier Landes zu sagen pflegen, zugemessen, aber ich glaube dennoch, dass es Ihnen, seit der Zeit unserer Bekanntschaft, nach gehöriger Addition und Subtraktion, *au bout du compte*, noch immer besser ging und geht, als mir. Ich sage Ihnen diess nicht zum Trost, mein verehrter Freund, dessen sind Sie, ich weiss es, und ich fühle es auch aus den heitern Grundelementen Ihrer Briefe heraus, nicht bedürftig, wenn Sie nur mit Ungemach, nicht mit tiefer gehenden Leiden zu kämpfen haben, — ich sage es bloss, *pour constater les faits*. Was den Erwerb anbelangt, so wird auch bei mir zum Schluss des Jahres der *refrain* gesungen: Null von Null geht auf; trotz dem dass die ungarische Literatur ihren Mann ganz reputirlich ernährt, aber ein Mann hat bekanntlich nicht fünf Köpfe, und für diese, für die meinigen wenigstens, reichen zwischen den gegebenen Pesther Verhältnissen obgleich ich hier so wenig ein Haus als seiner Zeit in Rorschach führe, 3000 Gulden Conv. M. nicht aus. Doch genug der *sincer-izálás* wie der ungrisch-lateinische Ausdruck die Confessionen *à la* heiliger Augustin und Rousseau bezeichnete.

Mit der vorgestrigen Briefpost habe ich Ihnen, unter Kreuzcouvert das erste Heft von Csengery's «*Budapesti Szemle*»¹ — ein Unternehmen, das zwischen der *Revue des deux mondes* und den englischen *Reviews* die Mittelstrasse zu halten gedenkt — zugeschickt. An Honorar werden für den Bogen 40 Gulden Conv. Münze bezahlt. Sollten Sie Lust haben etwas für diese periodische Schrift zu liefern, bin ich

¹ A «*Budapesti Szemle*» ekkor indult meg Csengery Antal szerkesztésében; 1857-ben 3 füzete jelent meg. A folyóirat megindítását báró Sina Simon áldozatkészsége tette lehetővé, ki az első év esetleges veszteségének fedezését elvállalta.

gerne bereit zwischen Ihnen und der Redaktion den Mittelsmann zu machen.

Ihre Artikel in Bluntschli's Staatslexikon¹ werde ich mit grossem Interesse lesen, sobald ich mich in der neuesten Litteratur auch nur einigermassen ausserhalb meiner jetzigen Spezialität werde umsehen können. Bluntschli erinnert mich an Welcker,² an sein Ansinnen, — als er im vorigen Jahre hier war, ich möge mich an der neuen Auflage seines Lexikons betheiligen. Weil ich damals, wie jetzt, an bereits *épousirten* litterarischen Entreprisen vollauf zu thun hatte, konnte, ja musste ich die Mitarbeiterschaft ablehnen.

Ihr Urtheil über Eötvös' «Nővérek» ist die beste Rezension, die ich bisher über den ausgezeichneten Roman gelesen habe. Es dürfte in kurzer Zeit eine zweite Auflage erscheinen.

Sófi sieht mit Sehnsucht des Schreibens ihrer Freundin entgegen, das sie über Viktoria's Darmstädter Erlebnisse belehren soll.

Leben Sie recht wohl, mein theurer Freund, Sie und die Ihrigen!

Szalay L.

Morgen werde ich die HH. Lauffer & Stolp, in deren Hände das Verlagsrecht meiner «Magyarország története» überging, veranlassen Ihnen den V-ten Band sofort zukommen zu lassen.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között. [68. sz.])

¹ Johann Kaspar Bluntschli (1808—1881) hirneves német jogtudós; Braterrel együtt szerkesztette 1856—70-ig a «Deutsches Staatswörterbuch»-ot a jog- és államtudományok encyclopædiáját.

² Karl Theodor Welcker (1790—1869) német publicista és jogtudós; jelentős szerepet játszott a frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlésen; Rotteck-kel együtt adta ki a 15 kötetes «Staatslexikon»-t (1834—49). L. a 69. oldalon levő ⁴ jegyzetet is.

136. Alexander Fleglerhez.

Pest, 1. Juni 1858.

Verehrter Freund,

Die äusseren Verhältnisse des *Budapesti Szemle* gestatten Herrn Csengery leider nicht, Ihrem Anerbieten zu entsprechen. Schon sind vielfach Klagen laut geworden, dass sich das *Szemle* viel zu sehr mit dem Auslande, viel zu wenig mit dem Inlande beschäftige; — der Leserkreis dieser Revue gehört nämlich jenen Schichten der Gesellschaft (wenigstens zu einem guten Theile) an, die zugleich auch englische, französische, deutsche *reviews*, *revues* und Quartal-, Monats- u. s. w. Schriften lesen, und zu Hause also mit überwiegend ungarischer Kost regalirt zu werden wünschen. Wohl ist die Redaktion nicht völlig von der Zahl der Abonnenten abhängig, weil sich ein würdiger Mann gefunden¹ hat, der das etwaige Defizit am Schluss des ersten Jahrganges zu decken erbötig ist, doch kann natürlich ihm die Deckung einer gar zu hohen Summe doch nicht zugemuthet werden, und ist folglich von Seiten der Redaktion auch mancher Wunsch eines hochlöblichen Publici zu berücksichtigen.

Wie es sich mit der Belehrung des Herrn von Paar als Oberpostmeister für Ungarn durch Ferdinand II. verhalte,² — darüber wüsste ich Ihnen keine Auskunft geben. Wenn er mit solchem wirklich belehnt worden ist, so muss sich das

¹ L. az előző 135. sz. levelet és a 273. oldalon levő jegyzetet.

² Flegler 1858 júliusban bocsátotta közre tanulmányát a posta történetéről «Zur Geschichte der Posten» czimmel; ehhez kívánt volna adatokat a magyarországi posták felől. — II. Ferdinánd 1624-ben adományozta báró Paar János Kristófnak az örökös tartományok főpostamesterségén kívül a magyarországi főpostamesteri hivatalt is szabad hűbér gyanánt (in feudum regale liberum). E jogát azonban Paar Magyarországon az akkori állapotok miatt nem érvényesíthette. (L. Munkás László: A kir. magy. posta története Budapest, 1911 — 78. old.)

bezügliche Diplom in den *Libris regis* vorfinden, und sollten Sie eine Abschrift dieses Diploms wünschen, so dürfte eine solche, wenn bei der bezüglichen Behörde nachgesucht, in Wien,¹ wie ich glaube, leicht zu erhalten seyn. Bis zur Ertheilung der Ermächtigung wäre jedoch jedenfalls einige Zeit erforderlich; Ihr Schulprogramm aber wird wohl baldigst erscheinen müssen. Übrigens sollte ich meinen, dass dieser Aufsatz auch den Lesern des *Budapesti Szemle* genehm seyn müsste; will aber meine Ansicht, weil es sich dabei um Gewinn oder Verlust handelt, Herrn Csengery nicht aufdrängen, vielleicht dass er sie von selbst zu seiner eigenen macht.

Ihre verehrte Frau wird hoffentlich von ihrem Heidelberger Ausfluge mit erfrischter Gesundheit zurückkehren. Sie haben vollkommen recht, wenn Sie bemerken: man solle doch nicht noch mehr Schmerz in das Leben hineintragen, als ohnehin schon darin ist. Glücklich wer das, was Gutes daran ist, zu genießen, und das übrige, um es erdulden zu können, zu belächeln oder zu verachten versteht. Leider lässt sich die Jugend der Seele nicht fixiren, einige Bruchstücke erhalten sich aber trotzdem längere Zeit; lassen Sie uns darunter auch unsere nun bald zehnjährige Freundschaft erhalten.

Mit herzlichen Grüßen auch von den Meinigen

Ihr
Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban Flegler hagyatéka között [71. sz.])

¹ A «Libri regii» (Királyi könyvek), melyekbe a magyar király nevében annak udvari kancelláriáján keletkezett jelentősebb okiratokat jegyezték be, 1895 óta a budapesti Országos Levéltárban őriztetnek.

137. Kazinczy Gáborhoz.¹

Pest, dec. 9-én 1858.

Kedves barátom!

Csak leveledből tudtam meg, hogy Eger várát 1687-ben egy török aga is segítette keresztyén kézre juttatni, mert Babócsai,² Wagner³ és Vico⁴ — Giovanni Battista Vico, kiről, midőn a «*scienza nuováját*» s a római jogra vonatkozó iratait húsz évvel ezelőtt olvasám, bizony nem tettem fel, hogy valaha, mint Caraffa életírójával fogok' vele találkozni, — mert azok, mondom, kikből igen gyarló ismeretemet Eger visszafoglalására nézve merítettem, amaz agáról semmit sem tudnak.

Az 1717 augusztus 22-én a beszterczei passuson betört renegát-pasáról én sem írhatok, noha Károlyi Sándornak ezen évekre és eseményekre is vonatkozó autobiographiáját⁵ e napokban is átolvastam.

¹ Kazinczy Gábor (1818—1864) o. gy. képviselő, Kazinczy Istvánnak (Ferencz unokatestvérének) fia, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja; kora ifjúságától fogva működött a szépirodalom terén; 1848-ban követ volt, majd birtokára vonult vissza azonban falusi magányából is az irodelmi körökkel különösen Toldyval és Szemere Pállal állandó összeköttetést tartott fenn; 1861-ben ismét képviselővé választatott; tudása, ékesszólása, kiváló helyet biztosított számára e gyülekezetben. Szalayhoz, különösen utóbbinak Schweizből való visszatérte óta, meleg őszinte barátság fűzte.

² Babócsay (Babótsai) Izsák, Tarczal zemplénmegyei városka jegyzője; a XVII—XVIII. században élt s Tarczal viszontagságairól írt könyvet, melyet Rummy később Monumenta Hungarica cz. gyűjteménye I. kötetében adott ki (1815).

³ Wagner Ferencz (1675—1738) jezsuita pap és tanár; I. Lipót uralkodásának történetét írta le e könyvében: Historia Leopoldi M. Caes. Aug. — Augsburg 1719.

⁴ Giovanni Battista Vico (1668—1743) olasz philosophus; az itt említett munkája: Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune nature delle nazioni — Napoli 1725; ebben először próbálkozik a történet modern philosophiáját összefoglalni. — Caraffáról De rebus gestis Ant. Caraphae libri IV (Napoli 1716) cz. munkája szól.

⁵ A Szalay által kiadott gf. Károlyi Sándor önéletírása (a Magyar Történelmi Emlékek IV. és V. kötete) csak Szalay halála után nyomattatott ki.

Sőt harmadik kérdésedre is «*non liquet*»-tel kell válaszolnom, mert a Pesti Naplónak azon száma, mely a Történelmi Tár első köteteit akarja az olvasóval ismertetni,¹ nincsen kezemnél, — példányomat Bécsbe küldöttem, hol kisebb historiai dolgozataim gyűjteménye sajtó alatt van — csak arra emlékezem, hogy a kérdéses czikkely az 1856-dik év első felében látott világot.

Bocsánat ennyi tudatlanságért!

Neked pedig, kedves barátom, szives megemlékezésedért köszönetet mondok. Jól esik látnom, hogy a ki barátja voltál ifjú napjaimnak, barátom vagy hajlott koromban is.

Élj boldogúl!

Szalay L.

(A levelet Kazinczy Gábor hagyatékából közölte Abafi (Aigner) Lajos a «Figyelő» cz. irodalmi folyóirata XXI. (1886. évi) kötetében, melynek szövege nyomán közlöm.)

138. Alexander Fleglerhez.

Wien, 29. August 1859.

Verehrter Freund,

Es ist schon lange her, dass ich Ihnen nicht schrieb, und es hat sich folglich eine nicht unbedeutende Anzahl Bücher zusammengefunden, die nach Nürnberg wandern sollen,² die von dem neuesten Stand der ungarischen Litteratur ein günstiges oder ungünstiges Zeugniß geben sollen. Und warum schrieb ich Ihnen nicht, und warum schickte ich Ihnen die Bücher nicht? Erstens aus dem Grunde, weil ich um mein Hauswesen zu erhalten, Jahr aus Jahr ein unausgesetzt litterarisch thätig seyn muss, und daher vor Tinte und Feder schier schon einen Eckel habe; zweitens darum weil ich Ihnen zugleich unsere Photographie schicken wollte,

¹ A Pesti Napló 1856. évi ápr. 22.-i számában jelent meg Szalay L. ismertetése a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottmánya által kiadott «Magyar Történelmi Tár» I. és II. kötetéről.

² Szalay időnként megküldte Fleglernek az újabb nevezetesebb magyar irodalmi termékeket, hogy ezen az úton is ébren tartsa barátja érdeklődését Magyarország iránt.

meine Frau aber zu allem was neu ist, oder doch nicht Tag für Tag vorkommt, fast gezwungen werden muss, ein solcher Willensmarasmus, hat sich bei Ihr, in Folge des *misère's* dieser besten aller Welten, das uns vielleicht in reichlicherem Masse, als billig zugewogen wurde, langsam und langsam mehr und mehr entwickelt. Es ist eben eine Krankheit, und das Heilmittel wohl kaum in den Pharmakopöen zu finden.

Die afrikanische Hitze des diessjährigen Sommers hat unser Pest seit mehr als zwei Monaten zu einem wahrlich nicht angenehmen Aufenthaltsort gemacht; und nachdem Pali mit Ende Juli's seine Schulprüfungen bestanden hatte, konnten wir füglich die Grüne aufsuchen, aber es kostete mich noch viele Zeit, bis endlich der Entschluss gefasst wurde wenigstens für den Rest der Sommerzeit in dem nahen Stadtwäldchen (so heisst ein Erfrischungsort der Pesther) unser Zelt aufzuschlagen. Hoffentlich werden sich Frau und Kinder von den Strapazen der Sommerkampagne in der frischen Luft bald wieder erholt haben.

Nach vollbrachter Übersiedelung bin ich vor einer Woche nach Wien gekommen. Sie sagten mir eines Tages in Unterstrass: Bundesrath Fürrer sey über alle Massen für das Wiener Leben eingenommen, und ich machte bei dieser Gelegenheit die Bemerkung: dass mir der Aufenthalt in Wien, als ich jung war, nicht sehr convenierte, dass es mir aber jetzt, weil ich die idealistische Jugend hinter mir habe, wahrscheinlich zusagen würde. Das Weiche, das Einschmeichelnde muss dem angehenden alten Herrn allerdings angenehm seyn, doch *gare à mon épicureisme*, es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen, ich bin nicht mich zu amüsiren, sondern meine historischen Forschungen fortzusetzen heraufgekommen, behufs dessen mir Fürst Paul Esterházy das Archiv seiner Familie mit seltener Liberalität durchwegs zu benützen gestattet. Die Beschäftigung mit der Vergangenheit lässt mich die Gegenwart schärfer erkennen, deren Ent- und Verwickelungen ich aus alter Gewohnheit auch ein Stück Aufmerksamkeit schenke, ohne jedoch ein regeres Interesse daran zu neh-

men: das Chaotische, das Fragmentarische meiner Existenz gewährt mir nicht die nöthige, nachhaltige Sammlung dazu.

Ich hoffe, was ich wünsche, dass es Ihnen und den Ihrigen wohlergeht, dass Sie auf gewohnte Weise wissenschaftlich thätig sind. Meinem nächsten Brief sollen die Bücher, und den Büchern sollen die Photographien beiliegen.

Mit alter Freundschaft Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka közzött [76. sz.])

139. Alexander Fleglerhez.

Pesth, 13. Mai 1860.

Verehrter Freund,

Ihre beiden Briefe, der eine vom Monat Jänner, der andere vom letzten April, sind mir richtig zugekommen. Mein langes Schweigen könnte ich wohl füglich mit der gräulichen Menge meiner literarischen Arbeiten entschuldigen, — sind doch, mehrere kleinere Aufsätze gar nicht eingerechnet, seit meinem letzten Schreiben, von mir zwei Bände im Druck erschienen, und zwei weitere befinden sich gegenwärtig unter der Presse, — doch will ich mich dieses Entschuldigungsgrundes nicht bedienen, damit man mir nicht einwenden möge: dass wer soviel zu schreiben im Stande war, als Zuwege auch noch einen kurzen Brief an einen werthen Freund hätte schreiben können. Mein Schweigen mit meinem Unmuth wegen all des Unangenehmen, mit dem mich das Schicksal reichlich gesegnet hat, zu entschuldigen, wäre vielleicht gleichfalls angezeigt gewesen; doch ist auch dieser Unmuth nicht Grund meines Schweigens, gewohnt wie ich bin, solchem, so gut es eben geht, Zügel anzulegen. Ich schwieg, weil ich einerseits wusste, dass Sie darob an meiner Freundschaft nicht zweifeln werden, und weil ich anderseits Ihnen nichts Neues zu sagen hatte. Als wir uns kennen lernten, war ich bereits ein fertiger Charakter; der ich damals war, der bin ich auch heute, nur dass ich vielleicht ohne mir einzubilden, ein weiser Salomon geworden zu

seyn, von der *vanitas vanitatum* in Bezug auf gar Vieles heute noch mehr überzeugt bin als je.

Der 4.-te und 5.-te Band von *Verancsics Antal összes munkái*, der 2.-te Band von *Bethlen Miklós önéletírása* — letzterer ist so eben bei Heckenast erschienen, — desgleichen was vom *Budapesti Szemle* und *Új magyar muzeum* jüngst erschienen ist, wird dieser Tage mittelst Buchhändlergelegenheit an Sie abgehen. Über die ungarische Gauverfassung im Mittelalter handelt ausführlich Bartal¹ in seinen *commentariis*, unter den ältern Kollár² in seinen 1783. in Wien erschienenen: *historiae jurisque publici hung. amoenitatibus*.

Und nun, leben Sie recht wohl, theurer Freund, sammt all den Ihrigen für und für!

Szalay L.

Sófi bittet mich beifügen zu wollen, dass sie Ihrer Viktorie baldigst schreiben werde.

(Eredetije a mainzi püspöki szeminariumban, Flegler hagyatéka között [78. sz.])

140. Kazinczy Gáborhoz.

Pest, május 15-én 1860.

Kedves barátom!

Bethlen Miklós autobiographiájának³ második kötete már elhagyá a sajtót, midőn becses soraidat vettem. Ha kezedbe talál jőni, látni fogod, hogy a toldalékban egypár apróbb iratát is közlöm, talán köztök van az is, melyet leveledben érintettél; mindenesetre köszönöm szives készségedet, mellyel azt nekem kiadás végett által adtad volna.

II. Apafi Mihálynak azon emlékiratát, melyről leveled

¹ Bartal György. L. a 182. oldalon levő ² jegyzetet.

² Kollár Ádám Ferencz. L. a 82. sz. levelet és a 186. oldalon levő jegyzetet.

³ «Gróf Bethlen Miklós önéletírása» (a Magyar Történelmi Emlékek II. és III. kötete) kiadta Szalay L. — A II. kötet 1860 május elején jelent meg.

szól, nem ismerem; általában igen kevés az, mit én Erdélynek ezen Romulus Augustusáról² tudok.

Élj boldogul kedves barátom! Minapában ünnepély alkalmával jöttél Pestre; gondolom lerándulsz majd hétköznapi időben is, s jut aztán belőle valamicske a barátságos discursusnak is; ifjabb korunkban, úgy tudom, mindketten értettünk az időcsinálás e neméhez.

Szives tisztelettel

Szalay L.

(A levelet Kazinczy Gábor hagyatékából közölte Abafi [Aigner] Lajos a «Figyelő» cz. irodalmi folyóirata XXI. (1886. évi) kötetében, melynek szövege nyomán közlöm.)

141. Szalay Ágostonhoz.²

Édes Gusztim!

Beszéltem az Angol királyné szobapinczérével; azt mondta, hogy két szoba egymás mellett négy ágygyal egy napra összesen 5 frt 40 krba fog kerülni a második emeleten.

Fogunk-e mi valahová kirándulást tenni a feriak alatt, azt még nem tudom; de annyit tudok, hogy a pénz melyen a kirándulást vagy a zöldben lakást eszközölni kellene, még a könyvárus zsebében van; s hogy az a rendszer, mely állítólag a gyermekek lelki s testi egészségét a feriak mai bölcs felhasználása által is előmozdítja, sem egészségesebb sem emberségesebb nemzedéket nem fog teremteni, mint azon rendszerek, melyek azt hitték, hogy a feriak már magokban véve, pénz vesztegetés nélkül is megteszik a magok hatását.

² Miként Romulus Augustulus az utolsó nyugati gót császár, ki fiatal korban került a trónra és egy évi uralkodás után 476-ban lemondásra kényszerítettett, azonképen II. Apafi Mihály is 14 éves korában ült a fejedelmi székbe 1690-ben, mint Erdély utolsó jogszerű fejedelme; — a Diploma Leopoldianum Erdély számára gubernatorokat rendelve, Apafi még ugyanazon évben megszűnt uralkodni.

² Sz. L. bátyja akkoriban Sopronban a váltótörvényszék elnöke volt. — A levélen a kelt hiányzik, de a borítékon «Oedenburg 18—7» postabélyegző látható; Sz. L. e levelet 1860-ban (esetleg 1861-ben) írhatta.

No de jól van. Éljetek boldogul s hozzon Isten az Angol királynéhez egészségesen!

László.

(Eredetije b. Szalay Imre tulajdonában.)

142. Alexander Fleglerhez.

Pesth, 26. April 1861.

Verehrter Freund,

Ihre beiden Schreiben sind mir richtig zugekommen; ich danke Ihnen recht sehr, wie man einem bewährten Freund dankt, für den regen Antheil, den Sie an unseren Angelegenheiten im Allgemeinen, an den meinigen ins Besondere nehmen. Wenn Sie meine Schriften: *a magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz* und *Fiume a magyar országgyűlésen*, die ich Ihnen unter Kreuzband zuschickte, erhalten haben; wenn ich beifüge, dass eben heute der letzte Bogen einer dritten Schrift von mir, *a horvát kérdéshez*, unter die Presse geht; und wenn ich noch erwähne, dass eine Conferenz die andere ablöst, als Vorbereitung zu der parlamentarischen Diskussion,¹ die in einigen Tagen beginnen wird; so werden Sie mir gerne glauben, dass ich seit den Wahlen dermassen *affairirt* war und auch heute noch dermassen *affairirt* bin, dass ich mich darauf beschränken muss, Ihnen den Empfang Ihrer mir gar werthen Briefe anzuzeigen, und zugleich Vorsatz & Hoffnung auszusprechen, solche baldigst einlässlich zu beantworten. Bis dahin herzlichen Gruss von uns Allen an Sie Alle!

Mit der Freundschaft längst vergangener doch nicht verklungener Tage Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [80. sz.].)

¹ Szalayt 1861 márczius 11-én választotta a pest-lipótvárosi kerület egyhangulag orsz. képviselőjévé; április 2-ára volt az országgyűlés összehívva, április 6-án nyitott meg; a vita, a melyre Szalay céloz, valószínűleg a felirati vita, mely jún. 5-én a felirati párt győzelmével ért véget.

143. Alexander Fleglerhez.

Pesth, 10. Juni 1861.

Verehrter Freund,

Beiliegend finden Sie die Photographie eines alten Freundes. Die Photographie der Frau ist auch schon im Zuge, und sobald sie correct befunden wird, soll sie zugleich mit jener der Kinder nach Nürnberg abgehen.

Seit meinem letzten Schreiben dürften Ihnen von hier unter Kreuzband mehre Druckschriften zugekommen seyn — namentlich: «*a horvát kérdéshez*», die italienische Übersetzung meiner Artikel über Fiume, so wie dasjenige was bisher von den Reden der Adressdebatte heftweise deutsch erschienen ist.

Könnten Sie mir *en échange* einige Notizen über die Art und Weise, wie die verschiedenen Sprachen in der Schweizerischen Nationalversammlung und in den Grossrathen der Cantone, im Bundesrathe und bei den einzelnen Cantonsregierungen einander coordinirt, subordinirt etc. sind, mittheilen? Die Debatte über die Sprachenfrage haben wir zwar heute ajournirt, doch wird ihr ein eigener Tag anberaumt werden, und bis dahin möchte ich das was ich selbst erfahren, mit Hülfe Ihres reicheren Wissens ergänzen.

Schönen Dank für den regen Antheil, den Sie fortwährend an unserem Wohl und Weh nehmen!

Herzliche Grüsse von uns allen an Sie alle! *Isten áldja meg!*

Szalay L.

Wir haben unsere Wohnung geändert. Bitte folglich auf das Couvert Ihrer Briefe zu schreiben: Sebastianplatz No. 5. zweiter Stock.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [81. sz.])

144. Alexander Fleglerhez.

Pesth, 1 nov. 1861.

Verehrter Freund,

Herr Professor Hegel¹ dürfte sich über die ungarischen Münzverhältnisse unter Ludwig dem Grossen bei Schönwischer (*Res numaria Hung.*), und Rupp (*Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, Budán 1841. I. II.* erschien auch in einer lateinischen Ausgabe) sowie in dem *Catalogus numorum collectionis Széchenyianae, Musei Nationalis* (wurde zu Anfang dieses Jahrhunderts veröffentlicht) und wohl auch bei Lelevel (der Titel des französisch geschriebenen Werkes ist mir entfallen) Rathsholen können.

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .

Ihr Werk über deutsche Geschichte verspricht nach den Vorstudien, die Sie dazu machen, ein bedeutendes zu werden. In den Archiven Wiens müssen sich insbesondere für das XVII. Jahrhundert reiche Schätze vorfinden, die noch nicht gehoben sind. Nun, wenn Sie nach Wien kommen, führt Sie Ihr Weg wohl noch auch nach Pest, wo Sie für deutsche Geschichte nicht vieles, aber doch einen alten Freund finden werden, alt auch darum, weil er der alte in seinen Grundansichten geblieben ist und hoffentlich auch bleiben wird.

Was uns die Zukunft bringen wird,² — ich weiss es nicht; aber dass die Politik des Herrn von Schmerling eine sehr bornirte ist, das weiss ich. Auch das weiss ich, dass unsere Adresse³ nicht so schroff war, um nicht mehre An-

¹ Valószínűleg Karl Hegel (1813—1904) német történetbúvár, a híres philosophus fia.

² Az országgyűlésnek 1861 aug. 22-én történt feloszlatása után ismét a provisorium következett, az alkotmányos rend helyreállíthatóságának minden kilátása nélkül. Schmerling akkori cs. kir. belügyi és cultusminister volt e fordulat okozója, a ki látván, hogy nem sikerül a magyar országgyűléssel elfogadtatni a februári alkotmányt, melynek létrejöttében neki főrésze volt, ismét a nyers erő alkalmazásával próbálta a nemzetet megpuhítani.

³ Az 1861 aug. 8-i ülésen elfogadott második felirat.

knüpfungspunkte dem Wohlwollen und der Einsicht zur Anbahnung einer nachhaltigen Verständigung darzubieten, aber Herr von Schmerling und Genossen haben keine Einsicht, und die wenigstens sollten sie doch haben, wenn sie sich auch des Wohlwollens entrathen zu dürfen glauben. Wie man uns zumuthen konnte, dass wir den tausendjährigen Rechtsboden für luftige Theorien, unsere gewichtige *Magna Charta* für ein schwankes Blatt umtauschen werden, will mir nicht einleuchten. Wir haben nicht leichtsinnig gehandelt; wie jener Mann in Worms, konnten auch wir nicht anders.

Schönen Dank für das photographische Bild. Sie blicken wohl sorgenvoll drein, aber wie anders thun, wenn man Sorgen hat? Auch ich bin reich daran, und möchte zur Abwehr wieder einmal mit Ihnen eine Cigarre rauchen, ein Glas Winterthurer trinken, aber — wie das ungarische Volkslied sagt —

azt hallottam felőle:

semmi sem lesz belőle.

Seien sie uns alle herzlich gegrüsst!

Ihr

Szalay L.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [82. sz.])

145. Alexander Fleglerhez.

Pest, 1. Mai 1862.

Verehrter Freund,

Ich habe die Osterferien in Wien zugebracht, wohin ich für zehn Tage in der Absicht gezogen bin, um mich dort, im Lande der Phäaken, — wie Ihr Dichter meint, — von den vielen, von den endlosen Arbeiten etwas auszuruhen. Es war eben eine Rechnung gemacht ohne den Wirth. Ich verkühlte mich auf der Hinaufreise, — die Charwoche wird auch in Nürnberg eine rauhe gewesen sein, — und die Folge war, dass ich ein paar Tage zwar nicht arbeitete, mich aber auch nicht ausruhte; und dass ich, nachdem das Unwohlsein gewichen war, vollauf zu thun hatte, um die Gänge und

Excerpte zu machen, für die ich die zweite Hälfte der Ferien schon in voraus bestimmen zu können glaubte. Der Brief an Sie blieb ungeschrieben, wie denn auch an keine Umschau zu denken war, die man alljährlich wenigstens einmal in bedächtiger Ruhe halten sollte; damit man nicht in das Chaos hineingerate, wie der Kaufmann, der sich vor lauter Fleiss von den 52 Wochen nicht eine zum Bilanzziehen erübrigen kann. *No, jól van.*

Die Bücher, deren Zusendung schon vor geraumer Zeit in Stocken gerieht, sollen Ihnen baldigst mittels Buchhändler-Gelegenheit zugehen. Vielleicht finden Sie in dem Kram doch Einiges, was sich für das Werk, das Sie unter der Feder haben, verwerthen lässt. Vieles würden Sie hiezum sicherlich in den Wiener Archiven finden, und dass Sie, wenn Sie Wien besuchen, auch ins Ungarland herabkommen, erscheint mir selbstverständlich. Ich war die bessere Hälfte meines Lebens hindurch ein solcher Freund des Reisens, habe daraus so viel Genuss gezogen, dass ich den Plan Ihrer verehrten Frau nur gutheissen kann. Möge ihr Ungarn den Eindruck hinterlassen, den mir Ihre Heimat hinterliess: ich habe wohl manches Ungemach auch in der Schweiz erlitten, — allerdings nicht durch das Land und seine Bürger verschuldetes — ich habe auch dort manchen trüben Tag erlebt, — und doch, wenn ich zurückdenke, liegt die Schweiz immer im Sonnenscheine vor mir.¹

Es wäre artig von den deutschen Buchhändlern, wenn irgend einer von ihnen meinen sollte, dass sich mit einem honetten Buche über Ungarn in Deutschland noch ein gutes Geschäft machen liesse. Die Kluft zwischen Deutschthum und Ungarthum scheint sich immer mehr und mehr zu erweitern, wie ich glaube, zum Theil auch in Folge der Produkte des deutschen Büchermarktes, und wie ich meine, zum Frommen weder Deutschlands noch Ungarns. Es sei

¹ V. ö. ezzel a «Magyarország története» második kiadásának előszavát, melyben szintén a meleg hála érzelmével emlékezik meg Schweizről, mely története megírásakor neki, a hontalannak hajlékot adott.

übrigens wie immer, — uns, die wir Freundschaft auf neutralem Boden geschlossen, wird diese Kluft nicht hindern, Freunde zu bleiben für und für.

Leben Sie recht wohl sammt all den Ihrigen!

Szalay L.

Die Photographien sollen mit den Büchern zugleich anlangen. Wenn Sie die Urkunde als Mitglied der Ungar. Akademie noch immer nicht in Händen haben, wird Ihnen solche, sobald Sie mir darüber Nachricht geben, zugeschickt werden.

(Eredetije a mainzi püspöki seminariumban, Flegler hagyatéka között [84. sz.]).

146. Alexander Fleglerhez.

Pesth, 19. Febr. 1863.

Verehrter Freund,

Hans Herzog zu Limbach ist allerdings ein Bánffy gewesen, und zwar nach dem genealogischen Lexikon (*Magyarország Családai*) Nagy Iván's ein Sohn des Johann Bánffy II. und Bruder des Niklas Bánffy IV. Seine Linie — die herzogliche — starb, wie es scheint, bereits in seinem Sohne aus. Übrigens ist das «*dux*» vor seinem Namen eben nur ein Ehrentitel wie denn ungefähr zur selben Zeit auch Niklas Ujlaky denselben Titel führte. Graf von Eisenburg will sagen: *Comitatus Castriferrei supremus comes, Vasvármegye* (gränzt an Szala vármegye) *főispánja*. Der Mann ist wahrscheinlich durch Kaiser Sigmund zum *Dux* creirt worden, und wenn sich Professor Hegel die Mühe nehmen wollte in Fejér's *Codex Diplomaticus* nachzuschlagen, dürfte er vielleicht Manches darin finden, was den Mann oder seine Sippe betrifft; ich sage «vielleicht», denn es wäre möglich, dass auch er für diesen Kram nichts weiteres finden würde, als ich bei einem flüchtigen Durchblick, nämlich, X, VII, 421, wo Sigmund *Universis fidelibus nostris præsertim Petro Herczog de Lyndva* etwas anbefohlen hat *de dato*: 1432., und wo sich Fejér auf Chmel beruft.

Ihre Leiden, Ihre Täuschungen im Laufe des vergange-

nen Jahres mögen Ihnen wohl zu Herzen gegangen seyn, mein verehrter Freund, — aber es giebt noch gar viel bittereren Kummer; diess möge Ihnen zum Trost dienen. Ich glaube dass Alles in Allem genommen mein Leben noch viel mehr den Ehrentitel eines Hundelebens verdient, als das Ihrige. Doch genug davon.

Was die Ihnen durch Eötvös eröffneten und gleich wieder zerronnenen Aussichten anbelangt, so hätte ich Ihnen diesen Verlauf der Sache voraussagen können, wenn ich überhaupt noch Lust hätte, mich als *vates* über irgend etwas einzusetzen. Für ähnliche Zwecke sind keine Mittel vorhanden, schon darum, weil der Hass zwischen Deutschthum und Ungarthum zum Frommen beider Nationen, — weil die gegenseitige Geringschätzung, um ein artiges Wort zu gebrauchen, sich mehr und mehr allüberall einfrisst.

Mit herzlichem Gruss, wie einst am Zeltweg, einst in Unterstrass¹ Ihr

Szalay L.

147. Kazinczy Gáborhoz.

Pest, dec. 7. 1863.

Kedves barátom!

Leveledet tegnapelőtt asztalomon találtam; nem tudom ki tette oda távollétemben. Ha fiad volt, sajnálom, hogy éppen akkor üresen hagytam a hivatalaszobát.

Tizennégy napja legalább, hogy mindkét *monum. hist. Hung.* tiszteletpéldányait Toldyhoz küldtem. Eddig talán már kezeid között lesznek.

Amade verseivel nem szolgálhatok.² Tádé, ha nem csálódok, 700 példányban nyomtatta ki. Közülök hatszázzal mit tett ügyvéde, nem tudom. Az a száz, melyet fáradozásomért nekem küldött honoráriumul a muzsikagróf — az volt czíme — Eggenberger kezébe jutott, ki ötven forintot fizetett érettök,

¹ Szalay Zürichben e helyeken lakott.

² Várkonyi báró Amade Lászlónak (1703—1764), a költőnek verseit Szalay László rendezte sajtó alá gróf Amadé Tádé engedélyével Pesten, 1836-ban.

s kinek joga volt egy-egy forinton árulni egy-egy példányt. Régi dolog, kedves barátom! s tudtomra a száz példány is elkelt régen. Lehet, hogy az *Aushängbogenekből* házi példányom is volt; de az — ha volt — távollétem alatt más könyvekkel együtt eltűnt.

Üdvözlek kedves barátom!

Szalay L.

(A levelet Kazinczy Gábor hagyatékából közölte Abafi [Aigner] Lajos a «Figyelő» cz. irodalmi folyóirata XXI. (1886. évi) kötetében melynek szövege nyomán közlöm.)

148. Kazinczy Gáborhoz.

Pest, dec. 14-én 1863.

Kedves barátom!

Hivatalból írom e levelet a felebbi titulatúra daczára. Az akadémiai közülés (1864. januarius 23.) programjának szerkesztésével megbízott választmány örömmel értette meg, hogy te hajlandó vagy Szemere Pálnak, a mi barátunknak, parentálni. Ennélfogva felkérlek az összes választmány nevében, fel különösen a magaméban, hajtsd végre e szándékosdat, szenteld fel emlékbeszéded által ünnepélylyé a jövő közülés napját, s mondd el azon zamattal, melylyel Szemere Pálról szólani kell, azoknak, kik ismerték és azoknak, kik nem ismerték, hogy ki volt ő. Lerovod mindnyájunk adósságát az elhunyt iránt, s én már előre mondok köszönetet, kezedet szorítva régmúlt napok emlékével!

Szalay L.

(A levelet Kazinczy Gábor hagyatékából közölte Abafi [Aigner] Lajos a «Figyelő» cz. irodalmi folyóirata XXI. (1886. évi) kötetében, melynek szövege nyomán közlöm.)

149. Kazinczy Gáborhoz.

Pest, dec. 26-án 1863.

Kedves barátom!

E pillanatban veszem leveledet. A bizottság mindenik tagja valóságos örömmel fog értesülni a nagybecsű tartal-

máról. Az elnök megnyitó beszéde,¹ — Dessewffyé — s a titoknoki előadás, ezek fogják megelőzni emlékbeszédedet; utána következnek a Grimm feletti *éloge* Hunfalvy Páltól, következnek mondom, mert már úgy látom, hogy az biz elmarad, s következnek posivitással Ipolytól Emlékirat a magyarországi festészetről, és Than Károlytól előadás nem tudom miféle természettudományi tárgyról.

Élj boldogul, kedves barátom, s hozzon Isten mielőbb közinkbe.

Szalay L.

Ad vocem: tolakodás. Erről, mint tegnapi levelemből láthattad, mi annyira voltunk meggyőződve, hogy már attól tartottunk, hogy nem engedsz kérésünknek!

(A levelet Kazinczy Gábor hagyatékából közölte Abafi [Aigner] Lajos a «Figyelő» cz. irodalmi folyóirata XXI. (1886. évi) kötetében, melynek szövege nyomán közlöm.)

150. Fábíán Gáborhoz.¹

Tisztelt barátom,

Betegeskedem már régóta 's ennélfogva nagybecsű leve-
lere kénytelen vagyok minél rövidebben válaszolni.

Jól esik tudnom 's érdemem felett megtisztelve érzem magamat általa, hogy barátságának emlékére nevemet egyik könyve elébe szándékozik írni.³ Cicero fordítása mindenha nagybecsű műve leszen irodalmunknak.

¹ A közülés 1864 január 23-án tartatott; az elnöki megnyitó után Szalay olvasta fel titkári jelentését, melyben többek között megemlékezett az előző évben elhunyt Grimm Jakab (1785—1863) német nyelvtudósról, a M. Tud. Akadémia külső tagjáról is, majd Than Károly értekezése az anyag belső szerkezetéről következett. Utána tartotta meg Kazinczy G. emlékbeszédét Szemere Pál felett, majd Ipolyi Arnold a középkori magyar festészet emlékeiről szólott, végül Csengery Antal az azon évi jutalmakat hirdette ki.

² Fábíán Gábor (1795—1877) ügyvéd, o. gy. képviselő a Magy. Tud. Akadémia r. tagja, az ókori classicus irodalom terén tűnt ki műfordításaival; költeményei, történeti államtudományi és egyéb cikkei több folyóiratban láttak napvilágot.

³ Fábíán e szándéka, valószínűleg Szalaynak 1864 júl. 17. bekövetkezett halála miatt nem valósult meg, mert «M. T. Cicero vegyes munkálatai» fordítása 1865-ben *dedicatio* nélkül jelent meg, «M. T. Cicero összes levelei» pedig, mely hét kötetben 1861—64-ben jelent meg az I. kötet tanúsága szerint Toldy Ferencznek van ajánlva.

A lucanusi pályaművek¹ a feriak alatt is, tehát szeptember végeig maradhatnak kezei között.

Az Akadémia már régebben «Horátz leveleit Márki József fordításában» is rendelé Kegyeddal közöltetni, véle-

SZALAY LÁSZLÓ SÍRJA BUDAPESTEN, A KEREPESI-ÚT
MELLETTI TEMETŐBEN.

ményadás végett. A másik bíráló, Szvorényi, már beküldte véleményét. A munkát ide mellékelem s kíváncsok lévén, hogy a szerzővel a bírálatok mindjárt a feriak után közöl-tethessenek, talán számot tarthatunk, hogy Kegyed véleménye beérkezik akkorára.

¹ Kilencz pályázó küldte be a pályaműveket, Lucanus Pharsaliájának fordítását, melyeket Fábiánnak, mint az egyik bírálónak, májusban küldött el Szalay. (Kara Gy. jegyzete.)

Öszinte szives tisztelettel

Szalay.

Pest 16/VI. 64.

(Eredetije Fábián Gábor fia Fábián László főispán tulajdonában volt, midőn megbizásából és engedelmével Kara Győző az «Irodalom-történeti Közlemények» III-ik (1893. évi) kötetében [364. old.] közölte. A levelet e szöveg nyomán közlöm.)

151. Nejéhez.¹

München, 27. Juni 1864.

Meine liebe Fanny,

Ich schreibe Dir heute wieder, damit Du nicht etwa meinwegem in Sorge seyest in der Meinung, mein Übel habe zugenommen. Es ist eben Alles im Alten, ja gestern ist es selbst besser gewesen. Vorgestern kam ich von Wien Nachmittag um 5 Uhr ziemlich müde in Salzburg an und ging vom Eisenbahnhof direkt in das fast daran anstossende Hôtel Nelböck, das bei der grossen Hitze anziehender war, da es, wie Du weisst, inmitten einer Baumpflanzung liegt, als noch in die Stadt hinüber zu gehen. Müde wie ich war — im Eisenbahncoupé ist es natürlich sehr heiss gewesen und ich habe, den Morgencaffee abgerechnet, den ganzen Tag nichts zu mir genommen, — legte ich mich nach dem eben fertigen Essen, ... sofort zu Bette, und zu meiner grossen Überraschung blieb die Nacht ohne Schmerzen. Heute Nacht war das Leiden zwar abermals da, aber die vorige hat mir doch den Trost gegeben, dass eine schmerzlose Nacht für mich noch keine Unmöglichkeit geworden ist, und ich gehe mit mehr Hoffnung als bisher an die Badecur.

Hier in München regnet es heute von früh Morgen an, und es hat allen Anschein, dass es fort regnen wird bis Abend. Wenn Ihr eben dieser Tage, wie voriges Jahr, einen Ausflug machen solltet, wünsche ich Euch vom Herzen besseres Wetter. Ich gedenke heute abends hinüber nach

¹ Szalay utolsó levele, mely a család birtokában van.

Augsburg zu fahren, wo ich Kolb besuchen werde. In Wien war ich bei H. Gagern, der jetzt grossherzoglich Hessischer Gesandter am kaiserlichen Hofe ist, und bei Baron Wydenbrugk, längere Zeit grossherzoglich Weimarischer Minister jetzt Bevollmächtigter des Herzogs von Augustenburg, gleichfalls eine Frankfurter Bekanntschaft, — beide haben mich mit Auszeichnung und Herzlichkeit empfangen.

Da ich in wenigen Tagen in Wildbad zu seyn gedenke, sind Briefe an mich dahin, per *Stuttgart*, à Wildbad, poste restante zu richten.

Gott mich Euch. Mit herzlicher Umarmung

Dein

Laczi.

(Eredetije özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában.)

FÜGGELEK

SZALAY LÁSZLÓ IRODALMI MUNKÁSSÁGA.¹

Nagyságos és Tekintetes Hadai Hadaly Károly Úrhoz
Ő Ts. Kir. Felsége' Tanácsosához Ts. Ns. Esztergam, Vas.
Somogy, Mosony és Pozsony Vármegye' Táblabírájához, a'
Szelid Tudományok', 's Böltselkedés Doctorjához, Göttingai
Királyi Tudós Társaság' Tagjához, a' Pesti Kir. Magyar Uni-
versitásnál a' tiszta és alkalmaztatott Mathézis, Építés és
Vizi-építés Tudománynak nyilvános és rendes Tanítójához,
az 1827-diki Oskolai esztendő végével. — Üdvözlő költemény
megjelent a Hasznos Mulatságok 1827. évi II. félévi 24. szá-
mában 185. old.

Két költemény (az egyik 2 változatban) ponori Thewrewk
Józsefhez. — Kéziratban; szemelvények közölve vannak p.
Thewrewk Árpád: «Szalay László ifjúkori arczképe» cz.
cikkeben (Magyarország és a Nagyvilág 1873. évf. 27.
szám). Eredetije p. Th. Emil tulajdonában.

T. T. Virág Benedek Úrnak (Nevenapjára 2. Mart. 1828.) —
Üdvözlő költemény, megjelent a Fővárosi Lapok 1879. évi
264. számában.

A' lantos' pályája. — Költemény, írta 1828 augusztus-
ban; megjelent az Uránia almanach 1829. évi folyamában,
232. old.; a szerző Széchy István álnév mögé rejtőzött (l.
eziránt levelét Ujváry Mihályhoz 1828 nov. 28.)

¹ Az alábbiakban, a mennyire lehetett, időrendbe szedve közlöm
Sz. L. műveinek, továbbá egyes hirlapokban, folyóiratokban megjelent
cikkeinek czímeit. Felvettem a mennyire lehetett, kéziratban maradt
dolgozatait — leginkább költemények — és beszédeit is. Teljességre
törekedtem, mindazonáltal kizárva nincs, hogy egyes apróbb, kevésbé
jelentős közlemények kimaradtak; az olvasó elnézésére e tekintetben
azt hiszem számíthatok. — E jegyzék összeállítását igen megköny-
nyítotték id. Szinnyi József kitűnő munkáinak: («Magyar írók élete
és munkái» és «Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos
Repertoriuma») Sz. L.-ra vonatkozó részei. — Az önálló könyvalakban
megjelent munkák czímei ritkított betűkkel vannak szedve.

A' reménytelen. (Sonet.) — Irta 1828-ban, megjelent az Uránia almanach 1829. évi folyamában 338. old.; a szerző neve helyett tévedésből Korlátkövy Mihály név alatt (l. levelet Ujváry Mihályhoz 1828 nov. 28.¹)

Ninához, midőn Göthe Tassóját átadám. — Közölve a Figyelő Szana T. által szerkesztett irodalmi lap 1871. évi 2. számában.¹

A választotthoz, Göthe után.^{1 2} — Közölve u. ott.

A szép éj. — Göthe után.^{1 3}

Epigrammák(Göthe után 5,⁴Schiller után 2,Herder után1.)¹

Két költemény Matthisson után.¹

Barátimhoz.¹

Virág Benedekhez (töredék).¹

Horvát Istvánhoz.¹

Egy könyvező Széphhez (aláírás: Szalay László I. évi törvény hallgató — Pesten január 27-én 1829.)¹

A' Mekkai Szarándok. (J. L. Burckhardt' eredeti kéziratai Weekly Rewiew Január 3. szerint.) — Uti leírás fordítása. — Tudományos Gyűjtemény 1829. VII. és VIII. köt. (116., ill. 113. old.)

Észrevételek a' Muzarion' III. és IV. kötetéről, írta Szalay László. Pesten, fűskúti Landerer Lajos betűjével. (Az előszó 1826 máj. 26-án kelt.) — Megjelent még — — — jeggyel a Muzarion 1833. évi kötetében II. rész XXX. és XXXI. sz. alatt.

Bimbók, írta Szalay László. Pest, 1831. — Második bővített kiadása: Budapest, 1832. (Trattner J. M. és Károlyi.)

Alphonse' levelei (novella), írta Szalay László. Budapesten, 1832. (Budán a m. k. egyetem betűjével.)

Fridrik és Katt, novella, írta Szalay László. Pesten, 1833. Hartleben Konrád Ádolf' tulajdona.

¹ E költemények kéziratban találtattak ponori Thewrewk József hagyatékában; czímüket illetve egy-két sornyi szemelvényt belőlük közöl p. Thewrewk Árpád «Szalay László ifjúkori arczképe» cz. cikkében («Magyarország és a Nagyvilág» 1873. évi 27. sz. 336. old.). — Eredetijük p. Th. Emil tulajdonában van.

² «An die Erwählte.»

³ «Die schöne Nacht.»

⁴ Az egyik némileg módosítva megjelent a Muzarion (1829. évi) IV. köt. 218. oldalán.

Fény és melegség. — Muzáron, Új folyam, I. füzet. Pest, 1833. Hartleben K. Á. — 318—19. old.

Ezer egy éjszaka. Arab regek. Fordította V(örösmarty) M(ihály). 18 füzet. Pest, 1829—1834. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. — A 12. füzetet (megj. 1833) fordította Szalay László.

Alphonse. — Költemény, megjelent a «Nefelejs» almanach 1834. évi folyamában. 232. old.

Előszó (kelt Pesten, 1836 máj. 24.) a «Kesseleö-keöi Majthényi Sándor emléke» cz. kis kötet költeményhez, (Budán, a m. kir. egyetem betűjével.) melyet M. S. anyja bocsátott közre elhunyt fia emlékére.

Jósika Miklós' Regényei. III. kötet, 1836. — I. II. Abafi III. Zólyomi. — Könyvismertetés. — Tudományos Gyűjtemény 1836. VII. köt. 113. old.

Egyes jogtudományi czikkek a «Közhasznú Esméretetek Tára»-ban (az első magyar encyclopaedia).

Levele Schedelhez Párisból 1838 nov. 3. (l. 22. sz. a.) részben és név nélkül közölve van a Bajza, Schedel és Vörösmarty által szerkesztett Athenæum 1838. II. félévi 47. számában, az «Egyveleg» rovatban.

Recenziók és Kritikák a Schedel, Vörösmarty és Bajza által szerkesztett «Figyelmező»-ben, «63» jegy alatt és pedig: 1837 I. félévi 20. sz. II. félévi 3, 5, 9, 12, 13. sz. és 1838. évi 2. számban.

Themis. Értekezések a' jog' körében. Szerkeszti Szalay László hites ügyvéd, 's magyar tudós társasági l. tag. I. füzet. Pesten, Heckenast Gusztávnál 1837. — Benne Sz. L.-tól az Előszó és a (névtelenül megjelent) «Bentham» cz. cikk (Ed. Gans nyomán). — II. füzet 1839. — Benne Sz. L.-tól: «Jury» és valószínűleg a (névtelenül megjelent) «Dupin» cz. cikk is. — III. füzet (Értekezések a' jog' és közgazdaság' körében) 1839.

Municipális igazgatás a' római birodalomban. (Guizot után.) — Tudománytár. Új folyam. VI. kötet. (Értekezések.) 1839. — 188. és 302. old.

Úti naplóból 1838—1839. — Athenæum 1839. II. félévi 6, 12, 24. számaiban.

Kollár Ádám Ferencz mint jogtudós. — Székfoglaló értekezés, olvastatott az Akadémia 1839 okt. 21. kisgyűlésében. — A Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. V. kötet 1838—40. Második osztály 289. old. (Később közölve a «Publicistai Dolgozatok» I. kötetében [1. old.] «K. F. mint publicista» czímmel.)

Budapesti Szemle 1840. — Pest, Heckenast. I. és II. kötet (szerkesztette [névtelenül] Szalay László). — Benne Sz. L.-től: Codificatio.¹

Kölcsey Ferencz minden munkai. szerkesztik b. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pest, Heckenast. 6 kötet. I. és II. k. 1840, III. és IV. 1842, V. k. 1844, VI. k. 1848.

Montesquieu. (Villemain után.) — Tudománytár, új folyam VIII. köt. (Értekezések) 1840. — 358. old. és IX. köt. 1841. — 53. old.

A' Középkor' jogáról. (Gans után.) — Tudománytár. Új folyam IX. köt. (Értek.) 1841. — 199. old.

Journalistica. — Pesti Hírlap 1841. évi jan. 2.¹

Figyelmeztetés egy törvénytudományi munkára 's még valami. — Pesti Hírlap 1841. évi jan. 23.¹

A' büntető eljárásról különös tekintettel az eskütszékekre, írta Szalay László. Pesten, Heckenast. 1841.¹

Entwurf eines Strafgesetzbuches für das Königreich Ungarn und die damit verbundenen Theile. Durch eine Reichstags-Deputation in den Jahren 1841—1843 ausgearbeitet. Aus dem ungarischen Originaltexte übertragen. Leipzig, Adolf Froberger 1843. — (Névtelenül.) I. és II. k.

Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javallatról. Pest, Heckenast, 1843. — (Névtelenül.)

Írja az országgyűlési tudósításokat a Pesti Hírlap számára 1843 jun. 1—jun. 30. (l. eziránt a 33. sz. levelet és a 98. oldalon levő 1. jegyzetet.)

Verböczi István Hármaskönyve. — Az MDXVII-ki eredeti

¹ Megjelent később a «Publicistai Dolgozatok» I. kötetében.

kiadásra ügyelve magyarul kiadta a' Magyar Tudós Társaság. — Pest, Eggenberger József és fia, 1844. (A fordítás egy részét Sz. L. eszközölte.) — II. kiadás megjelent Eggenberger Ferdinándnál, 1864.

Szerkeszti a Pesti Hiriapot 1844 jul. 1.—1845 jul. 1.

Az olvasóhoz. — Pesti Hirlap 1844 jul. 4.¹

Bévezetésül nyílt levél. Triest, jun. 26. — Pesti Hirlap 1844 jul. 4.¹

Pest, julius 6-án. — (A Budapesti Hiradó a keresztvíz felett.) — P. H. 1844 jul. 7.¹

Pest, julius 10-én. — (A' schweitz diéta 's a' foederativ rendszer.) — P. H. 1844 jul. 11.¹

Pest, julius 17-én. — (Eredetiség 's utánczás a' politica' mezején.) — P. H. 1844 jul. 18.¹

Pest, julius 20. — (Pesti Hirlap és a Budapesti Hiradó.) — P. H. 1844 jul. 21.¹

Pest, julius 31. — (Követi verificatio.) — P. H. 1844 aug. 1.¹

Pest, augusztus' 14. — (Tájékoztatásul.) — P. H. 1844 aug. 15.¹

Pest, augusztus' 28. — (Pár szó két főfő ügyről.) — P. H. 1844 aug. 29.¹

Pest, september 11. — (Kegyelmezési jog.) — P. H. szept. 12.¹

Nyílt levél Triestből, sept. 20. — P. H. 1844 szept. 26.¹

A' Hiradó' mult vasárnapi homiliájára rövid jegyzet. — P. H. 1844 okt. 6.¹

Zalai szózatok. Pest, october 9-én. — P. H. 1844 okt. 10.²

Pest, november' 6. — (Remény és aggodalom a' dietának berekesztésekor.) — P. H. 1844 nov. 7.²

Pest, november 27. — (Készüljünk a' jövő országgyűlésre.) — P. H. 1844 nov. 24.²

Nyílt levél Considérant Victorhoz, a' «Démocratie pacifique» főszerkesztőjéhez. — P. H. 1844 decz. 19.²

¹ Megjelent később a «Publicistai Dolgozatok» I. kötetében (a zárójelben levő cím alatt).

² Megjelent később a «Publicistai Dolgozatok» II. kötetében.

Büntető törvénykönyv I—X. fejezet. — P. H. 1844 decz. 12., 1845 ápr. 1., szept. 26., 28., okt. 3., 5., 10., 14., 26., nov. 4.¹

Pest, január 1-én. — (Évfordulatkor.) — P. H. 1845 jan. 2.¹

Pest, január 15-én. — (Rólunk és másokról.) — P. H. 1845 jan. 16.¹

Nyílt levél Triestből, január 16-án. — P. H. 1845 jan. 23.¹

Nyílt levél «Considérant Victorhoz, a' Démocratie Pacifique» főszerkesztőjéhez. — P. H. 1845 febr. 2.¹

Nyílt levél Triestből, február 20-án. — P. H. 1845 márcz. 2.¹

Szerkesztői változás. — P. H. 1845 márcz. 6.

Felelet Kolozsy úrnak a' Pesti Hírlap' 450 d. számában megjelent válaszára. — P. H. 1845 máj. 30.

Az olvasóhoz. — P. H. 1845 jun. 29.¹

Tévedések I—IV. — P. H. 1845 jul. 13., 18., 22., 25.¹

Verhandlungen der zur Ausarbeitung eines Strafgesetzbuches in den Jahren 1841—1843 niedergesetzten ungarischen Reichsdeputation, von L. Szalay. — Megjelent a Mittermaier és Mohl által szerkesztett «Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslands» cz. folyóirat 1845. évfolyama II. részében. (Meglehet, hogy e lapban Sz. L.-től névtelenül még más cikkek is jelentek meg.)

Nyílt levél Triestből, jul. 25. — P. H. 1845 aug. 5.¹

Nyílt levél, Triestből, Gleichenberg aug. 14. — P. H. 1845 aug. 28.¹

Nyílt levél Triestből, aug. 30. — P. H. 1845 szept. 4.¹

Büntető eljárás I—XII. fej. — P. H. 1845 decz. 16., 21. 1846 jan. 2., 13., 30., febr. 12., márcz. 13., 26., máj. 5., 22., jun. 14. és 25.¹

Szózat Éjszakamerikából, I. — P. H. 1846 febr. 19.¹

Gyászír. (Horvát István halála.) — P. H. 1846 jun. 16.

Honosítás, I—IX. — P. H. 1846 jul. 9., 19., aug. 28., szept. 10., 27., okt. 18., nov. 8., 17., decz. 4.¹

¹ Megjelent később a «Publicistai Dolgozatok» II. kötetében (a zárójelben levő cím alatt).

Nyílt levél Triestből, sept. 9-én. — P. H. 1846 szept. 18.¹

Szót kérek! — P. H. 1847 jan. 3.¹

Tájékozás az egyesületi jog' mezején, I—IV. — P. H. 1847 jan. 10., 15., 19., 28.¹

Évenkinti országgyűlés 's utasítási rendszer, I—III. — P. H. 1847 febr. 21., 28., márcz. 7.¹

Tájékozás a' választási jog' mezején, I—X. — P. H. 1847 márcz. 16., ápr. 16., 25., máj. 2., 16., jun. 18., jul. 4., 22., 27., aug. 10.

Követi verificatio, I—II. — P. H. 1847 okt. 5., nov. 5.

A Gervinus által kiadott «Deutsche Zeitung»-ba valószínűleg szintén írt cikkeket;² ezt azonban ketséget kizárólag megállapítanom nem sikerült.

Státusférfiak' és Szónokok könyve, Szalay László által. Pest, Heckenast G. 1846. — Új folyam. Pest, 1850. — E két kötet II. kiadása Államférfiak és Szónokok könyve cím alatt 2 kötetben jelent meg Pesten, Osterlamm Károlynál, 1864 és 1865-ben. — Az első kötetből Mirabeau jellemzése külön megjelent 1881-ben a Franklin-Társulat Olcsó Könyvtárában (293—95. sz.), Thiers-é pedig a Győrött kiadott Egyetemes könyvtár (szerk. Ferenczy J.) 26. füzetében.

Publicistai Dolgozatok, Szalay László által. I. és II. kötet, Pest, Heckenast G. 1847.

Vallásügy. Országgyűlési beszédek. — Közölve a Bajza által szerkesztett «Ellenőr» politikai zsebkönyvben. — Nyomatott «Németországban 1847». — 86. old.

Lettres sur la Hongrie par Ladislas Szalay ancien Envoyé plénipotentiaire de la Hongrie près le Pouvoir Central Germanique. — Zurich, Orell, Füssli & Cie 1849.

Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der Ungarischen Gesandtschaft in Deutschland von Ladislaus Szalay, Bevollmächtigtem

¹ Megjelent később a «Publicistai Dolgozatok» II. kötetében.

² E feltevést támogatja a 47. sz. a. közölt levél, továbbá Henszlmann Imrének 1847 jul. 16-án Mittermaierhez intézett levele, melyben e lap számára küldvén két cikket, megjegyzi: «Szalay und die übrigen gleichfalls aufgeforderten werden ebenfalls nicht ermangeln nachzufolgen.»

der ungarischen Regierung bei der deutschen Centralgewalt im Jahre 1848. — Zürich, Orell, Füssli & Co. 1849.

Drei Worte zur Beherzigung an die österreichischen Machthaber. — (Írta 1849 szept. végén; kéziratban maradt; először itt közölve 58. sz. alatt.)

A Lord Palmerstonhoz 1848 decz. 11-én és 15-én intézett levelei (I. az 56. és 57. sz. a.) ki vannak nyomtatva a «Blue Book»-ban, melynek czíme «Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849; presented to both Houses of Parliament. — London, 1850.», 78. és 80. f. sz. alatt, a 105. és 107. oldalakon.

Magyarország' története, Szalay László által. 6 kötet. Lipcse, Geibel Károly. I. és II. k. 1852., III. k. 1853., IV. köt. 1854., V. köt. (Pest, Lauffer és Stolp) 1857., VI. k. (csonka; u. ott) 1859. — Második kiadás: Pest, Lauffer és Stolp. I. k. 1861., II. k. 1862., III. k. (Lauffer Vilmos) 1863., IV. k. 1865., V. k. 1866. — Német kiadás: Geschichte Ungarns von L. v. Sz., Deutsch von Heinrich Wögerer. Pest, Lauffer V. I. k. 1866., II. k. 1869., III. k. 1873.

Egyes apróbb híradások, cikkek az Augsburger Allgemeine Zeitungban, és pedig: 1853: 66., 76., 113. sz. («von der mittleren Donau») az utóbbi «Zur neuesten ung. Litteratur» külön czímmel; 1854: 118., 125., 129., 242. sz. («vom Leman» és 324. sz. («aus der Ostschweiz»); 1855: 38. sz. («zur neuesten ung. Litteratur» folytatása), továbbá 253., 256., 265., 271., 274., 279., 283., 289., 292., 298., 303., 304., 307., 309., 314., 315., 326., 327. sz. («aus Pesth»); 1858: 26.—309. sz.; cikkei ÷ jegygyel vannak ellátva.

Kroesus és Cyrus, 560 tájban Kr. e. — (Írta gyermekei számára 1854-ben), megjelent a Népiskolai Könyvtár (szerk. Molnár Aladár) I. évf. 1. füzetében. Pest, 1868.

Hungaricák a' berni városi könyvtárban. — Levéltöredék Sz. L.-től; megjelent a Magyar Academiai Értesítő 1855. évi 1. sz.-ban (73. old.).

Hungaricák a' lausannei cantoni könyvtárban. — Levéltöredék Sz. L.-től; megjelent a Magyar Academiai Értesítő 1855. évi 5. sz.-ban (379. old.).

«Erdélyi történelmi adatok. Szerkeszti és kiadja gróf Mikó Imre. I. k. Kolozsvár, 1855» ismerteti Szalay László. — Megjelent a Pesti Napló 1856. évi jan. 24., febr. 1. és 9. sz.

A tatárjárás Magyarországon 1241—1242. írta Szalay László. — Pest, Heckenast G. 1856, Vasárnapi könyvtár 2. sz. — Azóta több kiadást ért a Franklin-Társulat Történeti Könyvtárában.

Adalékok az 1241—1242-diki tatárjárás történelméhez. — Pesti Napló 1856 febr. 14.

Szántó Istvánnak 1600-ban kelt emlékirata a protestantismus miként történt elterjedéséről Magyarországon és Erdélyben stb. — Adalékul hazánk vallási történelméhez. — Pesti Napló 1856. évi ápr. 12. sz.

«Magyar történelmi tár. Kiadja a Magy. tud. Akadémia történelmi bizottmánya. I. és II. köt. Pest, 1855.» — Ismerteti Szalay László. — Pesti Napló 1856. évi ápr. 22. sz.

Magyar történelmi emlékek. Kiadja Szalay László. Pest, Heckenast G. I. köt.: Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása (1856.); II—III. köt.: gróf Bethlen Miklós önéletírása, I. és II. k. (1858., 1860.); IV—V. köt.: gr. Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei; Pulay Jánosnak a szathmári békességről írt munkája, I. és II. k. (1865.

Marcus Tullius Cicero A kötelességekről. Magyarul Szalay László által. Pest, Hartleben K. A. 1857

. A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő Monumenta Hungariae Historica II. osztályának (Írók) II—VI. és IX—X. kötete gyanánt jelent meg: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közli Szalay László. I—II. köt. 1857., III. k. 1858., IV. k. 1859., V—VI. k. 1860., VII. k. 1865. — (A VIII—XII. köteteket Wenzel Gusztáv adta ki.)

«Zeugenverhör über den Tod König Ladislaus von Ungarn und Böhmen im Jahre 1457... von Franz Palacky. Prága, 1856». Ismerteti Szalay László. — Budapesti Szemle 1857. I. köt. 149. old.

Verbóczi István és Verancsics Antal. (Adalékok a XVI.

század politikai és irodalmi történetéhez.) — Budapesti Szemle 1857. I. köt. 161. old.¹

«Geschichte Kaiser Ferdinands II. Durch Friedrich von Hurter. I. Bd. 1857.» Ismerteti Sz. L. — Budapesti Szemle 1857. I. köt. 291. old.

«Prinz Eugen von Savoyen von Alfred Arneth. I. Bd. Wien, 1858.» Ismerteti Sz. L. — Budapesti Szemle 1858. II. köt. 279. old.

János király és a diplomacia. — Budapesti Szemle 1858. II. köt. 5., 145., 340. old., III. köt. 58., IV. köt. 111., 287. old., VIII. köt. (1860.) 61. old., X. köt. 274. old.¹

Guizot (első közlemény; több nem jelent meg). — Budapesti Szemle 1858. III. köt. 390. old.

«Magyar történelmi emlékek. Kiadja Szalay László. I. és II. köt. 1856—58.» Ismerteti Sz. L. — Budapesti Szemle 1858. IV. köt. 371. old.

Adalékok a magyar történetvizsgáláshoz. — Szulejmán és János Zsigmond 1540-ben. — Hazánk (szerk. Török János). 1858. évf. 102. old.¹

Békes Gáspár pályájához és Balassa Bálint erdélyi fogóságához adalék. — Pesti Napló 1858. évfolyam ápr. 2., 3., 4., 7-i számok.¹

Utazás Pozsonyból Nándorfehérvárra a Dunán 1573. — Pesti Napló 1858. évf. apr. 27., 28., máj. 1., 8., 9. számai.¹

Adalékok Erdély viszonyaihoz a Portával Báthori István és Kristóf alatt. I. Adó. — Pesti Napló 1858. évf. szept. 8., 10., 11. számai.¹

Statisztikai adatok Magyarország török korszakából. — Hazánk (szerk. Török János). 1858. évf. 345. old.¹

Oklevelek a török korszakból. I. Báthori Kristóf adománylevele Muztafa budai vezér-pasa számára.^{1 2} II. Halul beg birtok-lajstromának egy töredéke.¹ — Hazánk (szerk. Török J.) 1858. évf. 549. old.

Adalékok a magyar nemzet történetéhez a

¹ Megjelent később az «Adalékok a magyar nemzet történetéhez» cz. munkában is.

² Megjelent később «A magyar történelmhez» cz. munkában is.

XVI-dik században. Szalay László által. Pest, Ráth M. 1859. Második kiadás 1861.

Pécs városának 1704-diki veszélyéhez adalék. — Hazánk (szerk. Török J.) 1859. évf. 69. old.

Adalék Magyarország történetéhez a XVI. században. — Delejtű (szerk. Pesty Frigyes). 1859. évf. 34. sz.

A Magyar történelemhez. Közli Szalay László. (E cím alatt is: Erdély és a porta.) Pest, Lauffer és Stolp. 1860. — II. kiadás 1862.

Adalékok a magyar történelemhez. — Pesti Napló 1860. évi márcz. 9., 22., máj. 2., 15., jun. 1., aug. 25.

1861 martius 11-kén a pest-lipótvárosi képviselőválasztás alkalmával b. Eötvös József és Szalay László által mondott beszédek. Pest, Müller Emil. 1861.

Szalay László és Bartal György tartatott beszédei. Pest, Wodianer F. 1861. (A «Magyarország 116. száma után közölve. — Az országgyűlésen május 16-án tartott beszéd hibásan május 17-én tartottnak van mondva.) — Sz. L. e beszéde megjelent még ugyanekkor Emich G. kiadásában is.

A magyarországi szerbtelepek jogviszonya az államhoz. Szalay László által. — Pest, Heckenast G. 1861. — Német kiadás: Das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der ungarischen Krone von Ladislaus von Szalay. — Leipzig und Pest, Lauffer & Stolp. 1862.

A horvát kérdéshez. Szalay László által. — Pest, Lauffer és Stolp. 1861. — Német kiadás: Zur ungarisch-kroatischen Frage von Ladislaus von Szalay. Pest u. Leipzig, Lauffer und Stolp. 1863.

Fiume a magyar országgyűlésen. Szalay László által. — Pest, Ráth M. 1861. — II. kiadás 1866.

Magyarország s a német központi hatalom 1848. — Pesti Napló 1861 okt. 2., 3., 8., 16., 23., 30. számai.

Szalaynak mint az akadémia főtítkárának 1862 jan. 2-án tartott székfoglaló beszédje közölve van a Magyar Sajtó 1862. évi január 4. számában. Továbbá a Knauz N. és Nagy

Iván által szerkesztett «Magyar Tudományos Értekező» I. kötetében (Pest, 1862, Pfeifer N.) a 71. oldalon.

Szalay főtitkári jelentése az akadémia 1862. évi működéséről közölve van rövid kihagyásokkal a Sürgöny-ben (1863. évf. jan. 18. sz.) és a Magyar Sajtóban (1863. évf. jan. 20. sz.)

A magyarországi «Rác Deszpotságról.» (Despotatus Rasciae). — Ország, 1863. évi márcz. 23. sz.

Klement Mihály II Rákóczi Ferencz követe Berlinben, Hágában, Londonban. — Pesti Napló 1863. évf. máj. 19., 20., 23., jún. 6., 7., 16., 17., szept. 18., 19., 24., 27., okt. 6. számai. — Megjelent később a «Századok»-ban 1870. évf. 1. és 2. sz. (1. és 73. oldalakon) «Klement János Mihály II. Rákóczi...» stb. címmel.

Második vezércikk, «Pest júl. 4.» dátummal a Pesti Napló 1863. évf. júl. 5. sz. (a reichsratban a választfelirat kapcsán tartott beszédek magyar vonatkozásairól.)

Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. — Pest I. köt. Lauffer és Stolp 1863. II. és III. köt. Lauffer Vilmos 1866. és 1870.

A nemzetiségi kérdéshez. — Magyarország (szerk. Poméry János) 1864. évi jan. 8. sz.

Szalay főtitkári jelentése az Akadémia 1863. évi működéséről közölve van teljesen a Pesti Napló-ban (1864. évf. jan. 24. sz.) és egyes kihagyásokkal a Magyar Sajtó-ban (1864. évf. jan. 25. sz.)

Adalékok az 1723: 1—3. törvénycikkek keletkezéséhez. Budapesti Szemle 1864. XIX. köt. 267. old. E cikket átvette a Hon 1864. évf. apr. 21. és 22. számaiba.

II. Rákóczi Ferencz bujdosása. Szalay László által. — Pest, Lauffer Vilmos. 1864. I. köt. 1—2. füz. (több nem jelent meg.)

SZALAY LÁSZLÓRA VONATKOZÓ ÉLETRAJZOK; MŰVEINEK ISMERTETÉSEI, BIRÁLATAI.¹

I. Életrajzok, töredékek, működésének ismertetése.

Báró Eötvös József: Emlékbeszéd Szalay László fölött. — Elmondattott a Magy. Tud. Akadémia 1865. decz. 11-én tartott ünnepélyes közülésén. — Megjelent a Magy. Tud. Akadémia Évkönyvei XI. köt. V. darabjában 20. old. (Doby Jenő rézkarczával.) — Később Eötvös gyűjteményes kiadásában az emlékbeszédek között. — Megjelent az akkori napilapok egynémelyikében is pl. Pesti Napló 1865. decz. 12. és 13. számaiban.

Dr. Alexander Flegler: *Erinnerungen an Ladislaus von Szalay und seine Geschichte des ungarischen Reichs.* Leipzig, Otto Wigand 1866. — Magyar fordításban (ifj. Szinnyi József által) «Szalay László és munkái» czímmel Budapesten, 1878. Olesó könyvtár 121—124. számaiban.

Dr. M. Falk: *Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken.* — *Oesterreichische Revue* 1865, II. Band Wien, K. Gerold's Sohn. 1. old. — (Prof. Louis Jacoby metszetével.)

Cs. A. (Csengery Antal): Szalay László. — Megjelent a Csengery Antal által szerkesztett Magyar Szónokok és Statusférjak (Politikai jellemrajzok) cz. műben. Pest Heckenast G. 1851. 513. old. — Később Csengery Történeti Tanulmányok czimű munkájában is. Pest Lauffer és Stolp 1857. — 54. old.

Csengery Antal: Szalay László. — *Életképek* (szerk. Jókai M.) 1847. évf. II. félévi 7. szám 220. old. (Barabás M. rajzával).

¹ E felsorolás természetesen nem teljes; a tudomásomra jutott cikkek közül is az apró, jelentéktelen cikkeket, híreket mellőzhetőknek véltem.

Csengery Antal: Szalay László. — Pesti Napló 1854. évf. febr. 1. és 2. sz.

h: Szalay László. — Vasárnapi Ujság 1856. évf. 22. sz. (fametszetű arczképpel).

Szalay László (névtelenül). — Magyar írók arczképei s életrajzai. Pest, Heckenast G. 1858. — I. gyűjt. 64. old. — (arczképpel).

Salamon Ferencz: Szalay László. — Az Ország Tükre. 1862. évf. 3. sz. — (Marastoni József 1862. évben készült rajzával.)

Szalay László (névtelenül). — Nemzeti Képes Ujság (szerk. Thaly Kálmán) 1863. évf. 1. sz. (arczképpel.)

Beksics Gusztáv: A magyar doctrinaierek című munkájában. (Budapest, Rudnyánszky A. 1882.) Szalaynak és a centralistáknak működését tárgyalja.

A. Flegler: A magyar történetírás története (ford. ifj. Szinnyi J. Budapest, 1877. Olcsó könyvtár 77—80.) cz. munkájában Szalay életrajzát is adja.

Dr. Tarnai János: Huszonkét levél az 1842-től 1854-ig terjedő időszakból cz. értekezésében — megjelent a Magyar Jogászegyleti Értekezések XX. füzetében Budapest 1885. — közölve vannak magyar fordításban, részben kivonatossan Szalaynak Mittermaierhez intézett levelei.

*

Az «Ujabbkori ismeretek tára»-ban (Pest, Heckenast G. 1855.) a VI. kötet 257. oldalán rövid életrajzi vázlat Szalay László czímmel, «h» jeggyel.

A «Magyar Írók» cz. életrajz gyűjteményben, (Ferenczy Jakab és Danielik József gyűjtése, Pest, Emich G. 1856.) az I. köt. 526. és a II. köt. 417. oldalain rövid életrajzi vázlat Szalay László czim alatt «k» jeggyel.

Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848—9-ből cz. művében (II. kiad. Pest, 1850. 333. oldalán) Szalay László czímmel rövidke karczolat.

Croquis aus Ungarn és Neue Croquis aus Ungarn cz. névtelenül Lipcsében 1843. és 1844-ben megjelent könyvecskék (szerz. Hugo Albert = Schrott Hugo) 160. és II. kötet

273. oldalain rövid jellemzés Szalayról mint az Akadémia tagjáról, ill. mint országgyűlési követről.

Idősb. Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél) «Ujabb árny és fényképek» cz. munkájában. (Pest, Ráth M. 1866.) az 1861. o. gy. elhunyt tagjai között Szalay Lászlóról a 17. old. emlékszik meg.

A Pallas Nagy Lexikona (Budapest 1897.) 15. kötetében a 376. oldalon Szalay László életrajzi vázlata T. L. jeggyel (Tóth Lőrincz?).

Id. Szinnyei József Magyar írók élete és munkái XIII. kötet (Budapest 1909.) 335. oldalán; életrajzi vázlat és műveinek felsorolása.

Művei fel vannak még sorolva: id. Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos Reperatoriuma; Történelem I. és II. köt. Budapest, 1874. és 1885.— Petrik Géza Magyar Könyvészet 1850—1875. Budapest, 1885.— Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860. I—III. köt. Budapest, 1888—1897. — Kiszlingstein Sándor Magyar Könyvészet I—II. k. Budapest 1890.

M. Á. (Máy Árpád?): Szalay László végső napjai. — Fővárosi Lapok 1865. évf. 23. és 24. sz.

N. P.: Szalay László halálozási helye Salzburgban. — Hazánk s a Külföld — 1865. évf. 29. sz. (A Hotel Nelböcknek Keleti Gusztáv rajza után készült fametszetű képével).

Szalay László síremléke (névtelen czikk). — Hazánk s a külföld 1865. évf. 2. sz. (A síremléknek Zombori G. eredetije után készült fametszetű képével).

II. Halálakor megjelent nekrologok, ujságczikkék.

A halálhírről, hazaszállításáról, temetéséről, a Pesten és szerte az országban tartott requiemekről az összes akkori napilapok megemlékeznek, rövidebb-hosszabb cikkekből méltatják érdemeit, vázolják életét. Ily cikkeket híreket találunk többek közt a következő hirlapokban:

Pesti Napló: 1864. évf. júl. 19., 21., 23., 24., aug. 2. számok.

Sürgöny: 1864. évf. júl. 19., 20. sz.

Magyar Sajtó: 1864. évf. júl. 18., 19. sz.

A Hon: 1864. évf. júl. 19., 21., 22., 23., 24., 25., 27., 29., 30., 31., aug. 2., 3., 6., 8., 10., 16., 18., 20., 24. sz.

Látcső: 1864. évf. júl. 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 27., 29., 31., aug. 1., 3., 4. sz.

Fővárosi Lapok: 1864. évf. júl. 15., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 26., 28., 31., aug. 2. 3., 9., 14., 18., 24., okt. 25., decz. 16., 24. sz.

stb. stb.

Thaly Kálmán: Szalay László halálára. — Pesti Napló 1864. évf. júl. 19. sz.

Berecz Károly: Szalay László. — Fővárosi Lapok 1864. évf. júl. 21. sz.

Szalay László emlékezete (névtelen cikk; írta Falk Miksa). Látcső 1864. évf. júl. 23. sz. (a bécsi Wandererben megjelent cikk fordítása).

Szalay László (1813 — 1864.) (névtelen cikk). — Vasárnapi Ujság 1864. évf. 31. sz. (mellszobra fametszetű képével). — (U. ez ujság 30. sz.-ban «Szalay László halála» címmel megemlékezés foglaltatik Sz. L.-ről és egy másik cikkben le van írva temetése.)

Szalay László (névtelenül). — Nővilág. 1864. évfolyam 30. sz.

—i—r: Szalay László. — Családi kör 1864. évf. 30. sz. — U. e. lap 32. száma hozza Sz. L. arcképét Marastoni Józseftől (1864-ből).

Szalay László (névtelenül). — Koszorú (szerk. Arany Janos) 1864. évf. II. félévi 4. sz.

Szalay László (névtelenül). — Az ország tükre. — 1864. évf. 22. sz. (A mellszobor képével). — (Előző, 21. számában közli «Szalay László meghalt!» címmel a halálhírt).

Szalay László — (5^{sz} jegy alatt). — Remény nagy képes naptár az 1865. évre. — 71. old.

Jókai Mór: A nemzet halottai cz. cikkében (Hazánk s a külföld 1865. évi 1. sz.) a múlt év halottairól írva, megemlékezik néhány mondatban Sz. L.-ről is.

A Kisfaludy-Társaság 1865. febr. 6. ülésében az elnök (br. Eötvös J.) és a titkár (Greguss Ág.) is megemlékeztek

Szalayról. — A beszéd és a jelentés közölve A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban, Új folyam II. köt. (Pest 1869) 24. és 37. oldalak.

III. Szalay műveinek ismertetései, bírálatai.

Br. Kemény Zsigmond: Eszmék Szalaynak «Magyarország története» cz. munkája fölött. — Pesti Napló 1853. évf. okt. 11., 12., 13., 14., 15. számai. — Később megjelent «Kemény Zsigmond tanulmányai» között, (kiadja Gyulai Pál, Pest, Ráth M. 1870.) a II. kötetben (227. old.) «Szalay Magyarországi története cz. munkájáról» czímmel.

Csengery Antal: «A Tatárjárás Magyarországon 1241—1242-ben» írta Szalay László, megjelent a Vasárnapi könyvtár II-ik kötetében. — Pesti Napló 1856. évf. febr. 24. sz. — Megjelent később Csengerynek «Történetírók és a történetírás» cz. munkájában (Pest Ráth M. 1888. — 69. old.)

Nil Popov: Szalay László magyar története és Magyarország története Árpádtól a practica sanctióig. — Szt. Pétervár 1868. (orosz nyelven).

Marczali Henrik méltatja mint történetíró «Az ujabbkori magyar történetírás» cz. cikkében, mely Beöthy Zs.: «Képes magyar irodalomtörténet»-ének (Budapest Athenæum 1896. II. köt.) egy fejezetét alkotja.

Szemere Pál a «Dalverseny és magyarázat» cz. munkájában a XVIII. «Emlékezet» cz. csoportjában első helyen méltatja Szalaynak «Emlékezet» cz. költeményét mely a «Bimbók»-ban jelent meg. — Szemere Dalversenye ki van adva a Szemere Pál munkáinak a Kisfaludy-Társaság megbízásából Szvorényi József által rendezett kiadása (Budapest, 1885) II. kötetében.

Bárczay Oscar: A «Tudománytár» ante actái cz. cikke (megjelent az «Irodalomtörténeti közlemények» 1895. (V.) évi folyama 2. füzetében) közli Kazinczy kritikáját Szalay László Bimbóiról.

H... my Szalaynak «Észrevételek a' Muzáron' III. és IV. kötetéről» cz. munkáját bírálja Bajza «Kritikai Lapok» cz. folyóiratában. I. füzet, Pest Trattner, 1831. — 141. old.

Bartal György néhány jegyzetei Szalay László Magyarországi történetére. — Uj Magyar Muzeum 1852. évf. VII. füz. 403. old.

«Magyarország története Szalay László által IV. kötet. Lipcse 1854» — ismerteti Hunfalvy János. — Pesti Napló 1854. évf. okt. 11. sz.

«Magyar történelmi emlékek kiadja Szalay László — II. kötet» — ismerteti G-y (Fabó András). — Pesti Napló 1859. évf. jul. 26. sz.

«A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Irtta Szalay László Pest 1861.» névtelen ismertetés. — Sürgöny 1861. évf. febr. 13. és 26. sz.

Eugen Kvaternik: Was ist die Wahrheit? Eine Erwiderung auf das Szalay'sche Pamphlet: Zur croatischen Frage. Agram. Schnellpressendruck von K. Albrecht. 1861.

«A Magyar történelemhez, közli Szalay László. Pest, 1860.» — ismerteti G-y (Fabó András). — Magyar Sajtó. 1862. júl. 11. és 12. sz.

br. Kemény Gábor: Emlékezzünk régiekről. (A «gróf Eszterházy Miklós nádor» mű I. kötetének ismertetése). — Koszorú, 1863. évf. I. félév 7. és 9. sz.

M. Á. (Máy Árpád?) Szalay László költőkoráról. — Fővárosi Lapok 1865. évf. jan. 19. sz.

Szalay László két költeménye. — (Névtelenül). — Figyelő 1871. 2. sz.

p. Thewrewk Árpád: Szalay Lászlónak ifjúkori arczképe. — Magyarország és a Nagyvilág 1873. évf. 27. sz. — (fiatal korából való fametszetű arczképével.)

Szalay László poétai csöngéje. — (Névtelenül). — Fővárosi Lapok 1879. évf. nov. 16. sz.

NÉVMUTATÓ

a levelekben előforduló személynevekről.

Almásy Pálné 205.	Bonfinius, Antonius 183.
báró Amade László 289.	Bongars 260.
gróf Amade Tádé 289.	Brentano, Louis 216.
Anonymus 161, 168, 169, 177.	Bruininx, Hamel 260.
II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 281.	Budai Ezsaiás 186, 188, 188.
gróf Apponyi Rudolf 81, 89.	Budai Ferencz 188.
Aufsess, Hans Freiherr von 266.	Bullinger 259.
	Burnouf 85.
Babócsay Izsák 277.	Caraffa 277.
Bacsányi János 89.	Carrel, Armand 69.
Bärlocher, Dr. Karl 223, 237.	Cavaignac, Eleonore Louis E. 127.
Bajza József 46, 52, 52, 58, 94, 95.	Cherbuliez, André 258.
Balla Károly 57, 59.	Chmel, Regierungsrat J. 173. 264, 266, 288.
Bánffy János 288.	Cicero, Marcus Tullius 261, 264, 267, 291.
Bánffy Miklós 288.	Cockerill 75, 76.
Barba 85.	Cormenin, Louis M. Vicomte de 69.
Bartal György 182, 182, 182, 281.	Cornides Dániel 169, 184, 189, 189.
Bátori István 183.	Cousin, Victor 62, 63.
gróf Batthyány Kázmér 174, 174, 175, 175, 181, 181.	Csengery Antal 120, 263, 263, 266 268, 273, 275, 276.
gróf Batthyány Lajos 131, 174.	
Bél Mihály 172, 173, 173, 185.	Delarageaz 232.
Békeffy Miklós 94.	Demokritos 252.
Benczur József 189.	Deserics 184, 185.
Bethlen Farkas 184.	gróf Dessewffy Emil 291.
Bertin 85.	Drescher Frigyes 55.
Berzsenyi Dániel 51, 64.	Dualszky 47.
Biankovich 47.	Dümmmler, Ernst Ludwig 269.
Birk 264.	
Blackwell, Joseph Andrew 166, 167, 178.	dr. Eckstein Frigyes 248, 249.
Bluntschli, Johann Kaspar 274, 274.	Eder 188, 189.
Boileau, Nicolas 85.	

- Eggenberger József 289.
 Endlicher István 143, 167, 168, 168, 254.
 Engel János K. 143, 187, 187.
 báró Eötvös Andor 251.
 báró Eötvös József 48, 55, 61, 63, 71, 80, 105, 106, 119, 129, 158, 161, 166, 176, 177, 197, 207, 214, 238, 246, 258, 258, 258, 265, 268, 272, 274, 289.
 báró Eötvös Loránd 214.
 Érdy I. Luczenbacher János.
 herczeg Esterházy Pál 124, 170, 174, 279.
 Fabriczy Sámuel 52.
 Faller 43, 48.
 Fallmerayer, Jakob Philipp 143.
 Farkas 47, 48.
 Fáy András 45.
 Fejér György 189, 189, 189, 189, 288, 288.
 Fenyéri Gyula, I. Zádor György.
 Ferenczy István 48, 80.
 Fessler Ignác Aurél 187, 187.
 Fichte, Johann Gottlieb 62.
 Flogler, Alexander 144, 166, 166, 237, 268.
 Fleglerné 152.
 Flegler, Anna 228.
 Flegler, Victoria 147, 155, 155, 165, 228, 272, 274, 281.
 Forgács Ferencz 184.
 Forgó 57.
 Fourier, François M. Ch. 79.
 Frähn, Christian M. 86.
 Furrer, Bundesrat 279.
 Gaál 47, 47, 48.
 Gaál György 46.
 Gager, Heinrich Freiherr von 294.
 Gajus 70.
 Garay János 155.
 Garve, Christian 62.
 Geibel Károly 158, 162, 185, 221, 221, 246, 251.
 Goethe, Johann Wolfgang 224.
 Grimm, Jakob Ludwig Karl 194, 263, 291.
 Guaita 216.
 Guizot, François P. G. 79, 229, 229.
 Gutzkow, Karl F. 86.
 Guzmics Izidor 52.
 Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von 91, 265.
 Haner György 168.
 Hartleben, Konrad Adolf 264.
 Heckenast Gusztáv 237, 238, 267.
 Hegel, Karl 285, 288.
 Heine, Heinrich 69, 69, 69.
 Hélie, Faustin 126.
 Heltai Gáspár 184, 184.
 Hengelmüller Mihály 94.
 Henszlmann Imre 116, 117, 121.
 Herakleitos 252.
 Hevenesy Gábor 189.
 Qu. Horatius Flaccus 225, 292.
 Horner 260.
 Horvát Endre 45.
 Horvát István 186.
 Hugo, Victor 63, 68, 68, 80, 80, 109, 126.
 Hunfalvy János 270.
 Hunfalvy Pál 266, 270, 291.
 Ipolyi Arnold 255, 255, 261, 263, 263, 265, 266, 291.
 Istvánfi Miklós 183, 184, 184, 184, 184, 184.
 Jellačić bán 132.
 Jerney János 161, 191.
 II. József 269.
 József nádor 104, 109.
 Juranics László 104.
 Kaprinay István 189.
 Karamsin 147.
 Karnicki, Ladislaus Graf 208.
 Károlyi István 60, 60.
 gróf Károlyi Sándor 277.

- Katona István 184, 185, 186, 269, 269.
 Kazinczy Ferencz 45, 45, 48, 48, 52, 200.
 Kazy Ferencz 184, 189.
 Kemény János fejedelem 189, 267.
 gróf Kemény József 191.
 Kézai Simon 168, 191.
 Kisfaludy Károly 45, 57, 58, 58.
 Kiss Károly 45.
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 47.
 Kocsi Bálint 259.
 Kölcsey Ferencz 45, 52, 63, 65, 66, 157, 157, 157, 158, 158, 158, 160, 160, 161, 161, 199.
 Kolb G. 294.
 Kollár Ádám Ferencz 186, 281.
 Koller, Baron 137.
 Kopp 152.
 Kossuth Lajos 102, 111, 111, 115, 116, 156, 157, 158, 158, 158, 171, 172, 174, 175, 175, 175, 175, 178, 178, 178, 180, 181, 181, 182, 211, 211, 212, 212.
 Kovachich Márton 186, 189, 191.
 Kovachich Miklós 186.
 Kovács Pál 48.
 Kulcsár István 190, 190.
 Kurz 173.
 Nagy Lajos király 285.
 Lamennais, Hughes F. R. 79, 79.
 Lampe 259.
 Landerer Lajos 111.
 Ledoyen 85.
 Lelevel, Joachim 285.
 Lencsés József 47.
 Leo, Heinrich 194.
 Lermnier, Eugène 78, 79, 80, 80, 80.
 Lessing, Gotthold Ephraim 256.
 Lichtenberg 261.
 Limbach, Hans Herzog zu 288.
 Lisznyay Pál 188.
 Liszt Ferencz 218, 220.
 dr. Löwè 156, 156, 157.
 Luczenbacher (Érdy) János 85, 191.
 Lukács Móríz 104, 149, 149, 150, 155, 155, 162, 163, 163, 163, 164, 166, 262.
 Lyndva, Petrus Herezog de 288.
 gróf Mailáth János 91, 147, 187.
 Márki József 292.
 Mlle. Mars 78, 78.
 Matthiesson, Friedrich von 41, 160.
 Mátyás király 183.
 Máty Árpád 93, 99, 121, 122, 123, 130, 195, 205, 220, 228, 232, 239.
 Máty Hermina 109.
 Máty József 82.
 Máty Józsefné, Békeffy Francziska 93, 94.
 Máty László 93.
 Mayer 80.
 Meillen 151, 152.
 Menzel, Wolfgang 86, 86, 86, 86.
 Metternich, Clemens Fürst 132.
 Meyer, Sektionsrat von 264.
 Mikes Kelemen 202, 202, 202, 202, 202, 202, 202, 203.
 Mittermaier, Carl J. A. 92, 92.
 Molé, Comte M. L. 79, 80.
 I. Napoleon 76.
 III. Napoleon (Bonaparte Lajos) 167.
 Ordódy Pál 122, 124.
 báró Paar János Kristóf 275.
 Palacky, Franz 147, 151, 152, 166, 169.
 Lord Palmerston 139, 167.
 Paziazi Mihály 45, 53.
 ifj. Pázmándy Dénes 122, 122, 123, 123, 140.
 Pearsall, Baron 153.
 Péczely József 188.
 Pertz, Heinrich 194.
 Petthő Gergely 184, 186.
 Petrovics Frigyes 77.
 Philaret, Charles 85.
 Pillersdorff, Franz X. Freiherr von 138.

- Plato 62.
 van Pooth 260.
 Pray György 144, 184, 185, 185,
 185, 186, 186.
 Pulszky Ferencz 124, 124.
- R**
 Racine, Jean Baptiste de 80, 85.
 Radowitz, Joseph von 153, 154,
 177, 177.
 II. Rákóczi Ferencz 202.
 Ranke, Franz L. von 194.
 Ranzanus 184.
 Reisinger Ferencz 155.
 Repiczky János 262.
 Révay Péter 184.
 Ribordy, Louis 218, 222, 222, 224,
 231, 237.
 Ritter 225.
 Romulus Augustulus 282.
 Rotteck, Karl W. von 69.
 Rousseau, J. B. 94.
 Rousseau, Jean Jacques 273.
 Rubens, P. P. 74.
 Rummy Károly 189, 267.
 Rupp Jakab 143, 285.
- S**
 Sainte-Beuve, Charles Augustin 229.
 Saint-Marc, Girardin 85.
 Sand 79.
 Sayn-Wittgenstein, Caroline Für-
 stin 218.
 Schiller, Friedrich 45.
 Schindler 165.
 Schlegel, August W. 90.
 Schlözer, August Ludwig von
 161, 187.
 Schmerling, Anton von 285, 286.
 Schönherr Ferencz 43, 47.
 Schönwisner István 285.
 Schwandtner János György 168,
 173, 184, 185.
 Schwarzenberg, Felix Fürst 150.
 Shakespeare 59, 199.
 Sötér Ferencz 99.
 Somogyi 47, 48.
- S**
 Somogyi (Simigianus) Ambrus
 184, 188.
 Somogyi Gedeon 200.
 Svastics Ignác 186, 188.
 Frau Sulzer 262.
 Szalay Ágoston 48, 69, 83, 108,
 110, 111, 129, 129.
 Szalay István 83, 83, 99, 129, 246.
 Szalay László 67, 67.
 Szalay Pál 195, 214, 216, 232, 235,
 239, 244, 248, 254, 254, 255, 279.
 Szalay Zsófia 121, 122, 123, 130,
 186, 190, 195, 204, 239, 244, 246,
 257, 272, 274, 281.
 gróf Széchenyi István 80, 118, 119.
 Szekér Joachim 186, 188.
 Szemere Bertalan 172, 174, 175,
 176, 180, 181, 181, 181, 181,
 182, 182.
 Szemere Pál 45, 46, 48, 48, 56, 56,
 58, 58, 61, 65, 66, 67, 72, 72,
 84, 158, 223, 290, 290.
 Szemere Pálné, Képlaky Vilma 45.
 Szent-Miklós Alajos 64.
 Szenvey József 45, 58.
 Szvorényi József 292.
- T**
 gróf Teleki József 77, 80, 84, 87,
 94, 104, 119.
 gróf Teleki László 175, 175.
 Than Károly 291.
 ponori Thewrewk József 45.
 Tieck, J. L. 73, 73, 73.
 Thun, Leo Graf 265.
 Thuróczi János 168.
 Thuróczy László 184, 186, 188, 189.
 Timon Sámuel 184, 186, 188, 189, 189.
 Toldy (Schedel) Ferencz 46, 52, 52,
 58, 81, 81, 161, 163, 169, 263, 289.
 Trattner Károly 45.
 Trefort Ágoston 120, 129, 129,
 129, 130.
- U**
 Ujlaki Miklós 288.
- V**
 Valkó Béla 47.

- Vállas Antal 258.
 gróf Vay Dániel 115.
 Verancsics Antal 184, 271.
 Vergilius 69.
 Vico, Giovanni Battista 277, 277.
 Virág Benedek 44, 185, 186, 188.
 Vitkovics János 50.
 Vitkovics Mihály 45, 46.
 Vörösmarty Mihály 45, 95, 199.
- Wagner Ferencz 277.
 Wagner Károly 189, 191.
 Warrentrapp 118.
 Welcker, Karl Theodor 274.
 Wenzel Gusztáv 164, 191.
 Werbőczy István 86.
- Westerholt, Karl Theodor Graf von 205, 205.
 Westerholt, Amalia Gräfin von 205.
 Wigand Ottó 57, 57.
 Wydenbrugk, Oskar Freiherr von 203, 294.
- Zachariae, Karl Eduard 93, 95.
 Zachariae, Karl Salomo 93.
 Zádor (Stettner) György (Fenyéri Gyula) 52.
 Zen-Ruffinen 233.
 Zombory 48.
 gróf Zrinyi Miklós 184.
 Zsedényi Ede 99.
 Zsigmond király 288.
 Zsinkó 47, 48.

KÉPEK JEGYZÉKE.

A) Műmellékletek:

	Oldal
<i>Szalay László arcképe a 60-as évekből</i> (fénykép után).....	Czímkép
<i>Szalay László szülőháza Budán</i> (most: I. Vár, Üri-utca 6.) leg- utóbbi átalakítása előtt.....	1
<i>Szalay László arcképe 1829-ből.</i> — Ismeretlen művésznek ponori Thewrewk József birtokában volt eredeti rajza után készült fa- metszet. Megjelent a «Magyarország és a Nagyvilág» 1873. évi 27. számában.....	48
<i>Szalay László arcképe a 40-es évek elején.</i> Özv. Havas Imréné Szalay Zsófia tulajdonában levő daguerrotyp fénykép után (ere- deti nagyságban).....	80
<i>Szalay László arcképe a 40-es évekből.</i> Barabás Miklós rajza után készült lithographia. Megjelent az «Életképek» 1847 II. félévi 7. számában.....	112
<i>A zürichi ház, melyben Szalay László 1850–51-ben lakott</i> (most: Hochfarbstrasse 18. — 1908. évi felvétel).....	144

B) Szövegképek:

<i>Az egyrészről Csengery Antal mint a Pesti Hirlap leendő főszer- kesztője, másrészről Szalay László, Trefort Ágoston és báró Eötvös József mint munkatársak között 1845 máj. 25-én kötött szerző- dés mása.</i> — A szöveg Szalay László kezeírása. — A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött eredeti után, kisebbítve.....	113–114
<i>A rorschachi ház, melyben Szalay László 1851–53-ban lakott.</i> (most: Promenadestrasse 89 [A Marienstrasse sarkán]) — b. Szalay G. amateur felvétele 1908-ban.....	156
<i>Szalay László sírja a budapesti Kerepesi-út melletti temetőben</i>	292

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	Oldal V
Szalay Lászlóról	1
Levelek (1828—1864)	43—294

és pedig:

F. sz.	A levél címzettje	Honnan?	Kelt	Mily nyelven van írva?	Oldal
1.	Ujváry Mihály	Pest	1828 nov. 28	magyar	43
2.	Szemere Pál	"	1829 decz. 2	"	49
3.	" "	"	decz. 17	"	50
4.	" "	"	1830 jan. 5	"	52
5.	" "	"	febr. 20	"	53
6.	" "	"	márcz. 20	"	54
7.	" "	"	márcz. 23	"	55
8.	Kazinczy Ferencz	"	aug. 10	"	55
9.	" "	"	nov. 19	"	57
10.	Szemere Pál	"	1831 szept. 6	"	58
11.	" "	"	szept. 29	"	59
12.	" "	"	okt. 17	"	61
13.	" "	"	okt. 24	"	64
14.	" "	"	nov. 11	"	65
15.	A magyar Tudós Társ.	"	1836 okt. 24	"	66
16.	Kölcsey Ferencz	"	1838 jan. 5	"	66
17.	Toldy Ferencz	Parád	jul. 25.	"	71
18.	Magyar Tudós Társaság Titoknoka	Pest	szept. 17	"	72
19.	Szemere Pál	Düsseldorf	okt. 16	}	72
		Köln	okt. 17		
		Bruxelles	okt. 19		
20.	Anyja	"	okt. 19	német	75
21.	Szemere Pál	Paris	okt. 25	magyar	77
22.	Toldy Ferencz	"	nov. 3	"	78
23.	Szemere Pál	"	decz. 29	"	81
24.	Anyja	"	decz. 31	német	82
25.	"	München	1839 jan. 29	"	83
26.	Toldy Ferencz	"	jan. 29	magyar	85

F. sz.	A levél címzettje	Honnan ?	Kelt	Mily nyelven van írva ?	Oldal
27.	Joseph Freiherr v. Hammer-Purgstall	Pest	1839 szept. 30	latin	87
28.	gróf Teleki József	Bonn	1840 máj. 9	magyar	88
29.	„ „ „	Mannheim	máj. 14	„	90
30.	Máy József	Heidelberg	máj. 18	német	92
31.	Toldy Ferencz	Frankfurt	jun. 6	magyar	94
32.	Carl J. A. Mittermaier	Pozsony	1843 máj. 26	német	96
33.	Menyasszonya	„	jun. 20	„	97
34.	Carl J. A. Mittermaier	„	jun. 30	„	100
35.	Menyasszonya	„	szept. 22	„	101
36.	„	„	okt. 4	„	102
37.	Bacsányi János	„	nov. 19	magyar	104
38.	Carl J. A. Mittermaier	„	decz. 13.	német	105
39.	Menyasszonya	„	decz. 31	„	106
40.	„	„	1844 jan. 12	„	107
41.	Carl J. A. Mittermaier	„	jan. 22	„	109
42.	Menyasszonya	„	febr. 1	„	110
43.	Carl J. A. Mittermaier	„	márcz. 21	„	112
44.	Menyasszonya	„	márcz. 28	„	114
45.	Carl J. A. Mittermaier	Pest	jun. 17	„	116
46.	„ „ „ „	„	1846 decz. 19	„	117
47.	„ „ „ „	„	1847 febr. 14	„	119
48.	Neje	Frankfurt	1848 máj. 29	„	121
49.	„	„	jun. 11	„	122
50.	„	„	jun. 20	„	123
51.	Báró Eötvös József	Paris	jun. 26	magyar	125
52.	Neje	„	jun. 27	német	127
53.	„	Frankfurt	jul. 4	„	128
54.	G. Kolb	„	szept. 11	„	130
55.	„ „	„	szept. 17	„	131
56.	Lord Palmerston	London	decz. 11	francia	134
57.	„	„	decz. 15	„	136
58.	«Drei Worte zur Beherzigung»	Zürich	1849 szept. vége	német	138
59.	Neje	„	1850 aug. 8	„	141
60.	Geibel Károly	„	szept. 29	„	142
61.	Szemere Pál	Rorschach	okt. 29	magyar	145
62.	Alexander Flegler	„	1851 jun. 25	„	146
63.	Geibel Károlyné	„	aug. 10	német	148
64.	Alexander Flegler	„	aug. 26	„	148
65.	„ „	„	szept. 2	„	150
66.	„ „	„	szept. 13	„	152

F. sz.	A levél címzettje	Honnan ?	Kelt	Mily nyelven van írva ?	Oldal
67.	Alexander Flegler	Rorschach	1851 okt. 6	magyar	153
68.	Pulszky Ferencz	"	okt. 20	"	156
69.	Alexander Flegler	"	nov. 11	német	157
70.	"	"	decz. 3	"	160
71.	"	"	decz. 20	"	162
72.	"	"	1852 jan. 13	"	166
73.	"	"	jan. 16	"	167
74.	Joseph Andrew Blackwell	"	jan. 20	"	170
75.	Alexander Flegler	"	jan. 28	"	172
76.	Joseph Andrew Blackwell	"	jan. 31	"	173
77.	Alexander Flegler	"	febr. 28	"	176
78.	Geibel Károlyné	"	ápr. 4	"	179
79.	Joseph Andrew Blackwell	"	máj. 3	"	180
80.	Geibel Károly	"	jun. 2	"	182
81.	Alexander Flegler	"	jun. 7	"	183
82.	"	"	jun. 12	"	185
83.	"	"	jun. 18	"	187
84.	"	"	jul. 9	"	190
85.	Neje	"	okt. közepe	"	192
86.	Alexander Flegler	"	decz. 19	"	193
87.	"	"	decz. 25	"	194
88.	Szalay István	"	1853 jan. 29	magyar	195
89.	Alexander Flegler	"	febr. 16	német	196
90.	"	"	febr. 24	"	198
91.	"	"	febr. 27	"	199
92.	Neje	"	febr. 28	"	200
93.	Joseph Andrew Blackwell	"	márcz. 14	"	202
94.	Neje	"	ápr. 23	"	203
95.	Alexander Flegler	"	ápr. 24	"	206
96.	Alexander Bach	"	jun. 3	"	208
97.	Alexander Flegler	"	jul. 29	"	213
98.	"	"	szept. 4	"	214
99.	Neje	"	szept. 5	"	215
100.	Alexander Flegler	"	szept. 6	"	217
101.	Neje	Basel	okt. 8	"	218
102.	"	Sion	okt. 17	"	219
103.	"	"	nov. 1	"	220
104.	Alexander Flegler	"	nov. 5	"	224

F. sz.	A levél címzettje	Honnan ?	Kelt	Mily nyelven van írva?	Oldal
105.	Neje	Sion	1853 decz. 1	német	225
106.	Alexander Flegler	"	decz. 3	"	226
107.	Szemere Bertalan	"	decz. 12	magyar	229
108.	Neje	"	decz. 21	német	231
109.	"	"	1854 jan. 11	"	232
110.	"	"	febr. 12	"	233
111.	"	"	febr. 22	"	234
112.	"	"	márcz. 14	"	236
113.	"	"	márcz. 17	"	239
114.	"	Islikon	márcz. 21	"	240
115.	"	Kefikon	ápr. 3	"	241
116.	"	Lausanne	ápr. 7	"	244
117.	Carl J. A. Mittermaier	"	ápr. 14	"	245
118.	Neje	"	ápr. 15	"	245
119.	"	"	máj. 7	"	247
120.	"	"	máj. 20	"	248
121.	"	Kefikon	jun. 13	"	249
122.	Báró Eötvös József	Bern	aug. 27	magyar	251
123.	" " "	"	szept. 28	"	252
124.	Alexander Flegler	Rorschach	1855 jan. 22	német	253
125.	" " "	"	febr. 8	"	255
126.	" " "	"	márcz. 19	"	257
127.	Toldy Ferencz	"	márcz. 22	magyar	259
128.	Alexander Flegler	"	ápr. 9	német	260
129.	" " "	Buda	jun. 12	"	262
130.	Neje	Bécs	jun. 24	"	264
131.	Alexander Flegler	Buda	szept. 3	"	265
132.	" " "	"	1856 máj. 19	"	267
133.	" " "	"	szept. 15	"	269
134.	" " "	Pest	1857 máj. 18	"	270
135.	" " "	"	okt. 11	"	272
136.	" " "	"	1858 jun. 1	"	275
137.	Kazinczy Gábor	"	decz. 9	magyar	277
138.	Alexander Flegler	Bécs	1859 aug. 29	német	278
139.	" " "	Pest	1860 máj. 13	"	280
140.	Kazinczy Gábor	"	máj. 15	magyar	281
141.	Szalay Ágoston	"	jul. közepe	"	282
142.	Alexander Flegler	"	1861 ápr. 26	német	283
143.	" " "	"	jun. 10	"	284
144.	" " "	"	nov. 1	"	285
145.	" " "	"	1862 máj. 1	"	286
146.	" " "	"	1863 febr. 19	"	288

F. sz.	A levél címetje	Honnan ?	Kelt	Mily nyelven van írva?	Oldal
147.	Kazinczy Gábor	Pest	1863 decz. 7	magyar	289
148.	„ „	„	decz. 14	„	290
149.	„ „	„	decz. 26	„	290
150.	Fábián Gábor	„	1864 jun. 16	„	291
151.	Neje	München	jun. 27	német	293

Függelék.

Szalay László irodalmi munkássága	297
Szalay Lászlóra vonatkozó életrajzok; műveinek ismertetései, bírálatai	309
Névmutató	315
Képek jegyzéke	319

